

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ	
1.1. Художня культура в системі формування творчої особистості фахівця	22
1.2. Проблеми професійно-художньої освіти в педагогічній науці	43
1.3. Становлення і розвиток професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю: історико-педагогічні аспекти.....	53
1.4. Концепція дослідження проблеми професійного навчання в ПТНЗ художнього профілю.....	75
Висновки до першого розділу.....	82
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	
2.1. Гуманізація професійно-художньої освіти.....	85
2.2. Авторська концепція розвитку професійно-художньої освіти в Україні... ..	106
2.3. Педагогічні моделі професійного навчання фахівців художнього профілю	117
Висновки до другого розділу	135
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ	
3.1. Фундаменталізація професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел	139
3.2. Принципи відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти	150
3.3. Декоративно-вжиткове мистецтво у змісті професійно-художнього навчання	171
3.4. Психолого-педагогічне обґрунтування вимог до розроблення стандартів з професій художніх промислів і ремесел	188
Висновки до третього розділу.....	207
РОЗДІЛ 4. ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ	
4.1. Обґрунтування цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.....	210

4.2. Принципи виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел	245
4.3. Формування умінь самостійної діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю	262
4.4. Комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання	273
Висновки до четвертого розділу	288

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

5.1. Методологічна культура педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю	290
5.2. Розвиток технологічної культури педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю	300
5.3. Дослідницька діяльність педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю	328
Висновки до п'ятого розділу	344

РОЗДІЛ 6. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

6.1. Завдання й умови проведення експерименту	347
6.2. Результати дослідно-експериментальної роботи	357
6.2.1. Стан підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел за традиційною програмою	357
6.2.2. Експериментальна перевірка ефективності авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти	370
6.3. Перспективи розвитку професійно-художньої освіти в Україні	381
Висновки до шостого розділу	388

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	391
--------------------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	398
---	-----

ДОДАТКИ (окремий рукопис)

ВСТУП

Характерними ознаками сучасного стану соціально-культурного розвитку українського суспільства є зростання національної свідомості народу, його інтересу до давніх ремесел, народного мистецтва й пов'язаних з ними обрядів, прагнення їх збереження та розвитку, особливо в умовах глобалізаційних процесів. У суспільстві посилюється увага до виховання молодого покоління майстрів художніх промислів і ремесел як творчих особистостей, які мають зберегти історичну спадкоємність художньої майстерності й на цій основі розвивати народну творчість з урахуванням художніх технік, орнаментів, кольорів, у яких відображається етнічна культура й свідомість народу.

У відродженні й розвитку народних художніх промислів як важливої складової духовної культури українського народу провідну роль відіграє професійно-художня освіта – складова цілісної системи професійної освіти, що забезпечує підготовку висококваліфікованих, конкурентоспроможних на ринку праці фахівців художнього профілю, у тому числі з професій художніх промислів і ремесел, а також створює належні умови для творчого розвитку особистості, формування її духовності, національної свідомості й громадянськості, художнього мислення і культури професійної діяльності на основі оволодіння історико-культурною спадщиною народного декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва.

Концептуальні положення щодо підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю знайшли відображення в Законах України "Про освіту" (1991) [117], "Про професійно-технічну освіту" (1998) [118], "Про вищу освіту" (2000) [115], "Про народні художні промисли" (2001) [513], а також у Національній доктрині розвитку освіти (2001) [252], Концепції розвитку професійно-технічної освіти (професійної) освіти в Україні (2004) [174]. В Указі Президента України "Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні" (2006) [527], Концепції державної програми збереження, відродження і розвитку

народних художніх промислів на 2006–2010 роки зазначено, що відновлення й розвиток системи професійно-технічної освіти в галузі народних художніх промислів стане важливим фактором естетичного виховання та навчання дітей і молоді [521]. Актуальність професій цього профілю стала очевидною в умовах функціонування різних субкультур, появи безлічі неякісної продукції, низького рівня знань про народну культуру, що зберігає ментально-генетичні та історичні ознаки українського етносу.

Економічна криза початку 90-х років минулого століття помітно уповільнила розвиток народних художніх промислів, що негативно позначилося на діяльності спеціалізованих навчальних закладів, які щороку приймали на навчання до трьох тисяч учнів [520]. Занепад виробництва художньої продукції в осередках народних художніх промислів різних регіонів України, руйнування матеріально-технічної бази художніх підприємств призвели до припинення підготовки фахівців у 117 спеціалізованих професійних навчальних закладах і майже повного зникнення шкіл майстерності. Помітно зменшилися обсяги підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю. Як свідчать статистичні дані МОН України, в 2000 р. діяло 14 професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) художнього профілю (5 вищих художніх професійних училищ, 9 художніх професійно-технічних училищ), а в 2010 р. їх залишилося 12 (5 вищих художніх професійних училищ, 6 професійних художніх ліцеїв, 1 художнє професійно-технічне училище). Водночас скоротився і перелік художніх професій, якими оволодіває учнівська молодь (додаток Т.2). Більшість ПТНЗ художнього профілю здійснює підготовку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з однієї або двох професій і лише в Стрийському вищому художньому професійному училищі Львівської області – з семи [525]. Такий стан можна пояснити низькою мотивацією молоді до оволодіння робітничими професіями, складними умовами праці, труднощами працевлаштування, низькою заробітною платою, а також відсутністю відповідних умов для оволодіння техніками народного мистецтва під час виробничої практики безпосередньо на підприємствах художніх промислів і ремесел.

Це зумовлює необхідність посилення уваги до створення належних умов для забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел. Наголосимо, що окреслена проблема має розв'язуватися з урахуванням прогресивних ідей історичного досвіду, а також етнонаціональних особливостей розвитку мистецтва й усвідомлення суспільством об'єктивної потреби його відродження та збереження.

Зазначимо, що наукові основи формування систем художньої освіти й учнівства в художньому ремеслі на різних історичних етапах були предметом уваги філософів, істориків, педагогів, психологів, художників, мистецтвознавців, громадських діячів. Свідченням цього є спадщина Аристотеля [15], Г. Гегеля [60], І. Канта [148], Платона [313], З. Фрейда [460] та інших вчених, у працях яких на філософському рівні обґрунтовуються проблеми взаєморозвитку пізнання й творчості. Праці Б. Ананьєва [6], В. Андрєєва [7], О. Асмолова [18], М. Бердяєва [28], А. Брушлинського [41], А. Гелена [61], І. Гердера [63], П. Гуревича [83], М. Кагана [145], К. Кантора [149], С. Раппопорта [371] та інших вчених присвячені розкриттю філософсько-етичних аспектів художньої освіти крізь призму основних законів розвитку природи, суспільства й мислення. Предметом дослідження Є. Антоновича [13], Ю. Асєєва [17], І. Богуславської [437], Т. Бушиної [42], Х. Вовка [52], В. Воронова [58], І. Голода [70], Г. Гориня [76], О. Данченка [89], Р. Захарчук-Чугай [120], І. Зайця [113], Т. Кари-Васильєвої [150], М. Некрасової [254], О. Ноги [272], С. Павлюка [446], Н. Полонської-Василенко [323], Б. Рібакова [388], М. Станкевича [13], П. Толочка [442] та інших учених були проблеми відродження народного декоративно-вжиткового мистецтва як особливого виду художньої творчості й діяльності.

Теоретико-методичні засади художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання розкрито Л. Оршанським [287]; методичну систему композиційних вправ для підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва обґрунтовано В. Щербиною [486]. Питанням мистецької освіти, індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання, формування естетичної культури майбутніх викладачів спеціальних дисциплін професійних

навчальних закладів швейного профілю присвячені праці І. Андросук [9], Г. Гребенюка [78], О. Отич [294], Р. Шмагало [482]. Науково обґрунтовані підходи до формування культури праці учнів ПТНЗ художнього профілю, навчання їх різьбленню деревини, організації навчально-виховного процесу в мистецькому коледжі обґрунтовано В. Бойчуком [35], В. Ковальчуком [158], О. Фурсою [463]. Як показало вивчення, теоретичні і методичні засади професійного навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел, незважаючи на їх актуальність, не дістали належної розробки. Нами не виявлено праць, в яких би ґрунтовно розкривалися історико-педагогічні аспекти підготовки фахівців для народних художніх промислів, обґрунтовувалися б концептуальні засади оновлення змісту, форм і технологій професійного навчання майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю.

Науковий аналіз досліджуваної проблеми, а також стану підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю дав змогу виявити низку *суперечностей* між:

- усвідомленням у суспільстві важливості розвитку професійно-художньої освіти на традиціях збереження й відродження народного мистецтва та нерозробленістю її теоретико-методологічних засад;

- зрослими потребами художнього виробництва у фахівцях зі сформованою системою професійно важливих якостей і традиційними підходами до їх підготовки у ПТНЗ художнього профілю, що унеможливають формування індивідуального стилю професійно-художньої діяльності;

- необхідністю підвищення якості підготовки фахівців художніх промислів і ремесел та недостатньою обґрунтованістю сучасних цілей і принципів професійно-художнього навчання учнівської молоді;

- необхідністю забезпечення цілісності й наступності змісту професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю та недосконалістю існуючих підходів до створення нового покоління стандартів для професій цього профілю, використання в їх змісті етнокультурних традицій розвитку художніх промислів і ремесел;

– необхідністю підвищення рівня готовності учнів до самостійної професійно-художньої діяльності та невідповідністю навчально-методичного забезпечення цього процесу;

– інноваційними змінами в діяльності педагогічних працівників ПТНЗ художнього профілю та недостатнім забезпеченням умов для формування їхньої методологічної, технологічної й дослідницької культури.

Розв'язання означених суперечностей зумовлює необхідність вивчення досвіду професійного навчання молоді унікальних видів народного мистецтва на різних історичних етапах, виявлення психолого-педагогічних, дидактичних і методичних особливостей професійно-художньої освіти; обґрунтування концептуальних засад і педагогічної моделі підготовки майбутніх фахівців художнього профілю на засадах особистісно розвивального підходу; розвитку методологічної, технологічної й дослідницької культури педагогів ПТНЗ художнього профілю тощо.

Таким чином, актуальність обраної проблеми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **"Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконувалось відповідно до плану науково-дослідної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України з тем: "Дидактичні засади професійного навчання в умовах неперервної освіти" (РК № 0102U600398); "Теорія і методика проектування професійного навчання кваліфікованих робітників" (РК № 0104U009941).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № 3 від 18.02.1999 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 23.12.2003 року).

Об'єкт дослідження: професійна підготовка фахівців художнього профілю.

Предмет дослідження: дидактичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у закладах професійно-технічної освіти.

Мета дослідження: обґрунтувати авторську концепцію розвитку професійно-художньої освіти та на її основі розробити комплекс навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Концепція дослідження. Дослідження проблеми професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю здійснювалося на основі міждисциплінарного підходу, що зумовило необхідність звернення до філософських, мистецьких, культурологічних, соціологічних, педагогічних і психологічних концепцій, вивчення результатів досліджень з цих та інших галузей наукового знання. Здійснюючи науковий пошук, ми враховували філософські парадигми, спрямовані на розвиток особистості майбутнього фахівця художнього профілю на основі оволодіння історичним досвідом народної культури, традицій декоративно-вжиткового мистецтва. Художня культура в системі формування творчої особистості є визначальною в процесі її становлення як суб'єкта художньої творчості. Складовими художньої культури є декоративно-вжиткове, образотворче мистецтво та народні художні промисли, завдання яких – художнє виховання особистості, досягнення ідеалу як найвищої цінності митця, розвиток потреб і здібностей творчо перетворювати предметний світ навколишнього середовища, формування індивідуального стилю професійно-художньої діяльності.

Для вивчення особливостей розвитку професійно-художньої освіти методологічне значення має концепція неперервної освіти – освіти впродовж життя, на основі якої опрацьовувалися положення щодо ступеневої підготовки фахівців художнього профілю. У відборі й структуруванні змісту професійно-художньої освіти враховувалися загальнодидактичні та специфічні принципи, що розкривають сутність художньої праці.

Особливість дослідно-експериментальної роботи полягає в обґрунтуванні та

експериментальній перевірці інноваційної моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" у ПТНЗ художнього профілю. Вона проектувалася з максимальним урахуванням потреб особистості в неперервному вдосконаленні професійно-художньої майстерності й зростанні рівня творчої самореалізації в декоративно-вжитковому мистецтві. Водночас цей процес спрямовувався на задоволення потреб художнього виробництва у фахівцях із високим рівнем художніх та інтелектуальних здібностей, екологічної, економічної й правової культури, професійної компетентності в процесі створення художніх виробів, здатності працювати в умовах малого і середнього підприємництва та індивідуальної трудової діяльності. Такий підхід зумовлював необхідність організації в єдину систему загальнохудожніх і технологічних знань, практичних умінь на засадах синтезу народного мистецтва й технологій сучасного художнього виробництва, а також інтеграції змісту і видів професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Реалізуючи положення щодо професійної самостійності учнів ПТНЗ художнього профілю, ми передбачали створення необхідних умов для зростання рівня самостійної професійної діяльності, зокрема усіх її взаємопов'язаних компонентів (технологічно-виконавчого, художньо-результативного, творчо-проектувального, художньо-мотиваційного, виставково-позиціонуального).

Організація дослідницької етнографічної діяльності передбачає підвищення рівня мотивації учнівської молоді до оволодіння традиціями народної декоративно-вжиткової творчості, досвідом художньої діяльності.

Ефективність професійно-художньої освіти залежить від кості запропонованого комплексу навчально-методичного забезпечення (програми, підручники, навчально-методичні посібники, дидактичні матеріали для ступеневої підготовки фахівців, творчі завдання різної складності тощо). Поєднання синергетичного, культурологічного, аксіологічного й компетентнісного підходів уможливило розвиток методологічної, технологічної й дослідницької культури

педагогічного персоналу ПТНЗ художнього профілю.

Провідні ідеї концепції знайшли втілення в **загальній гіпотезі дослідження**, яка полягає в тому, що якість професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю підвищується завдяки теоретико-методологічному обґрунтуванню концептуальних засад розвитку професійно-художньої освіти й розробленню та впровадженню на їх основі комплексу навчально-методичного забезпечення, спрямованого на зростання рівня професійної самостійності й творчої самореалізації особистості фахівців художніх промислів і ремесел в декоративно-вжитковому мистецтві.

Часткові гіпотези сформульовано таким чином:

- якість професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечується формуванням у них професійно важливих знань і вмінь з урахуванням прогресивного педагогічного досвіду учнівства в художньому ремеслі й технологій сучасного художнього виробництва;

- професійне навчання в ПТНЗ художнього профілю буде ефективним, якщо зміст професійно-художньої освіти враховуватиме етнокультурні (регіональні) традиції розвитку народного мистецтва, а форми організації – забезпечуватимуть реалізацію індивідуального підходу до оволодіння художнім ремеслом й індивідуальним стилем виготовлення та оздоблення художніх виробів;

- професійна самостійність учнів ПТНЗ художнього профілю зростатиме, якщо в навчально-виробничому процесі використовуватиметься авторський комплекс навчально-методичного забезпечення, що охоплює теоретичні матеріали розвивального характеру, систему самостійних творчих завдань й етнографічних практик на базі музеїв декоративно-вжиткового мистецтва;

- ефективність професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел підвищується за умови сформованості у педагогів ПТНЗ художнього профілю методологічної, технологічної й дослідницької культури.

Відповідно до предмета, мети, гіпотез визначено такі основні **завдання дослідження**:

1. Вивчити історико-педагогічні аспекти вітчизняного досвіду підготовки

фахівців для художніх промислів і ремесел.

2. Розробити авторську концепцію розвитку професійно-художньої освіти в Україні.

3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла".

4. Обґрунтувати принципи відбору і структурування змісту навчального матеріалу для професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

5. Виявити особливості організації професійного навчання в ПТНЗ художнього профілю.

6. Розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання, виявити його вплив на формування професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

7. Обґрунтувати методичні засади діяльності педагога ПТНЗ художнього профілю.

8. Здійснити обґрунтування перспектив розвитку професійно-художньої освіти в Україні.

Методологічну основу дослідження становлять провідні положення теорії пізнання, системного підходу як методологічного способу пізнання педагогічних фактів, явищ, процесів; професійної педагогіки як науки; концептуальні положення педагогіки і психології щодо творчого професійного розвитку особистості, вчення про її творчу сутність; філософські, психолого-педагогічні ідеї щодо розвитку суспільних тенденцій створення системи професійно-художньої освіти в Україні; теоретичне обґрунтування інноваційного підходу до змісту і форм професійно-художньої підготовки; концептуальні положення гуманізації освіти, індивідуалізації та диференціації навчання, ідеї щодо розвитку національної культури як соціального явища.

Визначальними методологічними підходами дослідження є гуманістичний,

культурологічний, аксіологічний, акмеологічний, особистісно орієнтований, діяльнісно розвивальний, системний, компетентнісний, етнохудожній, функціональний, інтегративний, андрагогічний. В основу методології дослідження покладено також сукупність ідей, що розкривають сутність проектування освітньої системи в народному декоративно-вжитковому мистецтві.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові положення з проблем: *філософії освіти* (В. Андрущенко [10], Б. Гершунський [64], І. Зязюн [135], В. Кремень [186], В. Луговий [223], В. Лутай [225], І. Смірнов [417] та ін.); *естетики й теорії художньої творчості* (А. Азархін [1], А. Комарова [165], В. Кудін [192], Л. Левчук [209], М. Лещенко [215], Л. Масол [239], Н. Миропольська [243], С. Раппопорт [371] та ін.); *теорії особистості, психології професійної освіти* на засадах особистісно розвивального й діяльнісного підходів (Б. Ананьєв [5], О. Асмолов [18], А. Брушлинський [41], Л. Виготський [51], В. Давидов [86], І. Зимня [125], Г. Костюк [179], І. Маноха [228], О. Орлов [280], В. Рибалка [376], В. Роменець [381], С. Рубінштейн [384], Н. Тализіна [436], Т. Яценко [493] та ін.); *формування особистісних і професійних якостей* (Б. Ананьєв [6], О. Асмолов [18], І. Бех [31], Н. Кузьміна [193], О. Леонтьєв [211], А. Маркова [236], М. Пряжніков [340] та ін.); *неперервної професійної освіти* (С. Артюх [17], С. Батишев [338], А. Беляєва [27], В. Беспалько [29], С. Гончаренко [72], Р. Гуревич [85], О. Коваленко [17], Л. Лук'янова [224], Н. Ничкало [260], О. Новіков [269], С. Сисоєва [438] та ін.); *гуманізації, гуманітаризації й культуровідповідності професійної освіти* (В. Андрєєв [7], Г. Балл [23], Г. Васянович [47], С. Гончаренко [74], Т. Іванова [137], С. Лісова [220], Л. Онищук [278], О. Семенов [398], Г. Філіпчук [452], Л. Хомич [464] та ін.); *ідеї системного підходу* (В. Болотов [37], В. Биков [33], В. Загв'язинський [112], В. Краєвський [180], І. Лернер [212], З. Решетова [457], В. Сластьонін [415] та ін.); *психолого-педагогічні закономірності організації навчально-виховного процесу* (Ю. Бабанський [20], О. Дубасенюк [99], В. Ледньов [210], О. Пехота [308], О. Савченко [391], М. Сибірська [402], В. Скакун [410], С. Смірнов [418], М. Солдатенко [421], А. Хуторської [466] та ін.); *теорії й практики художньої*

освіти (В. Аранова [14], Г. Гребенюк [78], В. Лубенко [222], В. Мадзігон [226], О. Олексюк [276], В. Орлов [282], Л. Оршанський [287], О. Отич [293], О. Рудницька [386], Б. Тимків [441], Р. Шмагало [481], В. Щербина [486] та ін.); *професійної освіти і навчання в зарубіжних країнах* (Т. Десятов [95], О. Матвієнко [235], Л. Пуховська [336], Ф. Шльосек [497] та ін.); *розвитку професійної освіти і навчання на різних історичних етапах* (О. Аніщенко [12], І. Лікарчук [217], С. Нікітчина [264], Н. Талалуєва [435], Т. Усатенко [447] та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотез використовувався комплекс взаємопов'язаних методів, зокрема:

– *теоретичні*: науковий аналіз основних категорій дослідження; вивчення, аналіз і синтез філософських, психологічних, педагогічних, мистецтвознавчих, культурологічних знань; вивчення монографічної, навчально-методичної літератури та нормативно-правових документів з проблем професійно-художньої освіти; логіко-історичний аналіз архівних матеріалів; системний і функціональний аналіз, порівняння, моделювання, класифікація, систематизація й узагальнення теоретичних і методичних засад для з'ясування сучасного стану професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю та обґрунтування концепції розвитку професійно-художньої освіти;

– *емпіричні*: діагностичні (психолого-педагогічне спостереження, бесіди, тестування, анкетування, інтерв'ю, експертна оцінка, кваліметричний метод); педагогічний експеримент з якісним і кількісним аналізом результатів; ретроспективний аналіз понад 25-літнього педагогічного досвіду автора, що уможливило впровадження і перевірку ефективності моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" та комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання в закладах профтехосвіти.

Експериментальні результати дослідження аналізувалися з використанням методів *статистичної обробки* кількісних показників та якісної інтерпретації одержаних даних за допомогою методів математичної статистики і засобів

комп'ютерної техніки.

Організація дослідження. Науковий пошук здійснювався впродовж 1996–2010 рр. й охоплював чотири етапи.

На констатувальному етапі (1996–1999) теоретично осмислювалася проблема, розроблялися програма і методика дослідження, визначалися його основні напрями, об'єкт, предмет, мета, завдання, загальна і часткові гіпотези; вивчалися історична, філософська, культурологічна, мистецтвознавча, психологічна, педагогічна література, вітчизняний досвід підготовки кадрів із професій художніх промислів і ремесел, архівні документи і матеріали; аналізувався стан дослідженості проблеми професійного навчання майбутніх фахівців художнього профілю в педагогічній науці, закони, постанови, рішення органів державної влади та управління, а також документи міжнародних організацій; здійснювалася систематизація емпіричного матеріалу; обґрунтовувався діагностичний інструментарій для проведення експериментального дослідження на наступних етапах.

На пошуковому етапі (2000–2004) розроблялися концептуальні засади дослідження, програма й методика дослідно-експериментальної роботи, яку було розпочато в десяти ПТНЗ й двох ВНЗ семи областей України, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя. Для експериментальної перевірки було розроблено концепцію розвитку професійно-художньої освіти, модель професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання в закладах профтехосвіти (підручники, навчально-методичні посібники).

На формувальному етапі (2005–2009) здійснювалася експериментальна перевірка моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання в закладах профтехосвіти. Оброблялися експериментальні дані з метою з'ясувати динаміку сформованості професійної самостійності й рівень творчої

самореалізації особистості майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Поетапно впроваджувалася авторська концепція розвитку професійно-художньої освіти. Готувалися до друку публікації з теми наукового пошуку. Здійснювалася апробація результатів дослідження в доповідях і виступах на конференціях.

На узагальнювальному етапі (2009–2010) за результатами наукового пошуку формулювалися загальні висновки та рекомендації, здійснювалася підготовка рукопису монографії "Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю", а також методичних рекомендацій щодо підвищення професійної компетентності педагогів ПТНЗ художнього профілю. Завершено оформлення рукопису дисертації. Проміжні та кінцеві результати дослідження поетапно впроваджувалися в педагогічну практику. Визначалися перспективи розвитку професійно-художньої освіти. На різних етапах наукового пошуку здійснювався ретроспективний аналіз понад 25-ти літнього досвіду роботи дисертанта в закладах ПТО.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась у таких професійних навчальних закладах: Грицівському вищому художньому професійному училищі (ВХПУ) №19 і Кам'янець-Подільському професійному художньому ліцеї Хмельницької області, Решетилівському художньому професійному ліцеї Полтавської області, Кролевецькому ВПУ № 23 Сумської області, Миколаївському ВПУ технологій і дизайну, Київському ВПУ швейного і перукарського мистецтва, Рівненському Центрі ПТО сервісу і дизайну, Севастопольському професійному художньому ліцеї, Вищому художньому професійному училищі № 5 м. Чернівці, Сімферопольському ВПУ сервісу та дизайну Автономної Республіки Крим, Хмельницькому національному університеті, Черкаському художньо-технічному коледжі. Усього дослідженням було охоплено 1045 осіб, з них: учнів ПТНЗ художнього профілю – 836; педагогів ПТНЗ художнього профілю – 144; роботодавців – 56; викладачів ВНЗ – 9.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше розроблено* концепцію розвитку професійно-художньої освіти, в якій визначено інноваційну мету, завдання і принципи підготовки майбутніх фахівців

художнього профілю в умовах соціально-культурного розвитку суспільства, зростання свідомого ставлення до збереження традицій і відродження народного мистецтва; *теоретично обґрунтовано* та експериментально перевірено модель професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", особливість якої полягає в індивідуалізації професійного розвитку та творчої самореалізації особистості фахівця в декоративно-вжитковому мистецтві; *визначено* ієрархію цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел (загальна ціль, підцілі, стратегічні, проміжні, оперативні цілі, кінцева ціль), спрямовану на досягнення культурно-освітнього ідеалу особистості, суспільства і художнього виробництва; *розроблено* систему специфічних принципів відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти та виробничого навчання, що розкривають культурологічні, аксіологічні, етнокультурні, технологічні основи майбутньої професійно-художньої діяльності учнів ПТНЗ; *визначено* критерії оцінювання рівнів сформованості професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю; *удосконалено* дидактичні засади професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, навчально-методичне забезпечення, що уможливорює наступність змісту професійно-художньої освіти, її гуманізацію і фундаменталізацію, розвиток професійної самостійності й творчих здібностей особистості на різних ступенях навчання; підходи до розроблення професійних і освітніх стандартів художнього профілю; *подальшого розвитку* набули положення щодо врахування в змісті професійно-художньої освіти етнокультурних традицій народного мистецтва й досвіду учнівства в художньому ремеслі на різних історичних етапах.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробленні та впровадженні навчально-методичного комплексу з професій художнього профілю, до якого входять: підручники "Технологія вишивки" (співавтор Г. Пащенко), "Моделювання одягу"; навчальні посібники "Програмно-

методичні матеріали для рівневої підготовки вишивальниць", «Лабораторно-практичні роботи з предмета "Матеріалознавство швейного виробництва"»; інформаційні матеріали з опису професій: "Художник розмалювання по дереву", "Художник-конструктор (дизайнер)"; авторська програма підвищення професійної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю; засоби письмового інструктування (інформаційні, інструктивні, контрольні); методика формування професійно важливих умінь самостійної роботи учнів; методичні рекомендації щодо організації виробничого навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю; дидактичні та естетичні вимоги до навчальної бази закладів профтехосвіти художнього профілю; методичні рекомендації з організації етнографічно-пошукової діяльності в закладах профтехосвіти художнього профілю.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено в педагогічну практику: Київського ВПУ технологій та дизайну одягу (довідка № 403 від 11.11.2009 р.), Грицівського ВХПУ №19 Хмельницької області (довідка № 41 від 11.02.2010 р.), Запорізького вищого професійного училища моди і стилю (довідка № 01–07/66 від 15.03.2010 р.), ВПУ технологій та дизайну і професійного ліцею сфери послуг м. Миколаєва, ПТУ № 22 м. Первомайська Миколаївської області (довідка №138/2 від 11.09.2009 р.), Центру ПТО № 1 і ВХПУ № 3 м. Івано-Франківська (довідка № 289/01–17/3 від 24.03.2010 р.), Кролевецького ВПУ № 23 Сумської області (довідка № 25 від 09.02.2010 р.), Науково-методичного центру професійно-технічної освіти та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників у Хмельницькій області (довідка № 21 від 11.03.2010 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 135/91 від 04.03.2010 р.), Кримського інженерно-педагогічного університету (довідка № 01.3–08/217 від 16.03.2010 р.), Інституту гуманітарно-технічної освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова (довідка № 07–10/773 від 07.04.2010 р.), Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка (довідка № 1426/01–37/46 від 08.04.2010 р.).

Концептуальні ідеї і теоретично обґрунтовані положення та методики

професійно-художньої освіти творчо втілювалися в п'яти кандидатських дисертаціях, підготовлених під науковим керівництвом автора.

Особистий внесок здобувача. В опублікованому у співавторстві з Г. Пащенко підручнику "Технологія вишивки" з грифом МОН України (1997) особистий внесок здобувача полягає у викладенні змісту навчального матеріалу з технології вишивки, композиції, технічного рисунка. У навчальному посібнику "Практикум по методике профессионального обучения" (2008), у співавторстві з М. Михнюк автором одноосібно написано 2, 3, 6, 15-й розділи. У "Методичних рекомендаціях щодо організації занять з енергоефективності" (2009) у співавторстві з А. Михайличенком, В. Аніщенком автору належать вступ і перший розділ.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних положень, широкою джерельною базою, використанням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, адекватних предмету, меті, завданням і логіці дослідження, репрезентативністю вибірки, кількісним та якісним аналізом експериментальних даних, їх обробкою за допомогою методів математичної статистики, висновками експертів.

На захист виносяться такі положення:

1. Авторська концепція розвитку професійно-художньої освіти, інноваційна сутність визначених у ній мети, завдань, специфічних принципів, змісту й організаційних форм уможливорює творчий розвиток особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, здатного ефективно використовувати знання традицій народного й сучасного декоративно-вжиткового мистецтва в самостійній професійно-художній діяльності, спрямованій на проектування та виготовлення художніх виробів як засобів естетизації предметного середовища й виховання художньої культури учнівської молоді.

2. Зміст навчального матеріалу, відібраний і структурований на основі особистісно орієнтованого, діяльнісно розвивального, культурологічного, компетентнісного підходів, загальнодидактичних і специфічних принципів (ціннісних орієнтацій в декоративно-вжитковому мистецтві, самореалізації

особистості в художньо-творчій діяльності, інтеграції видів художньої діяльності, єдності теорії і практики в художньому розвитку особистості, врахування регіональних особливостей народного мистецтва), впливає на зростання рівня сформованості професійної самостійності особистості майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

3. Фундаменталізація професійно-художньої освіти характеризується формуванням системи знань, на основі чого соціокультурний світогляд особистості фахівця художніх промислів і ремесел набуває якісно нового рівня, забезпечує інтелектуальну мобільність знань, підвищує здатність адаптуватися до нових умов і вимог професійно-художньої діяльності. Реалізація принципу фундаменталізації спрямовується на оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел новим теоретичним знанням, змістом професійно-художньої діяльності, вмінням системно структурувати досвід етнографічно-пошукової роботи, всебічно осмислюючи результати власної діяльності й творчого саморозвитку.

4. Модель професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" побудована на основі принципів наступності, інтегративності, індивідуалізації і диференціації, забезпечує формування в учнів системи загальнохудожніх і технологічних знань, професійних компетенцій, розвиток індивідуального стилю професійно-художньої діяльності та уможливорює зростання креативного рівня самореалізації особистості фахівця художніх промислів і ремесел.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження знайшли відображення в доповідях і повідомленнях на *міжнародних науково-практичних конференціях* (Львів, 1994; Чернівці, 1996; Львів, 2002; Київ, 2003, 2003, 2005; Львів, 2004; Ізмаїл, 2005; Вінниця, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008; Хмельницький, 2003, 2005, 2007, 2009; Львів, 2006, 2009; Київ – Ізмаїл, 2007, 2009); *українсько-польському форумі під патронатом наукового товариства "Польща – Україна"* (Київ, 2007); *міжнародному конгресі* (Черкаси, 2005); *міжнародних тижнях освіти дорослих* (Київ, 2006; Київ, 2009); *всеукраїнських*

науково-практичних конференціях (УІПА Харків – Крим – Алупка, 2005; Київ, 2006, 2008); *науково-практичних конференціях* (Київ, 2005; Миколаїв, 2005); *звітних науково-практичних конференціях* (м. Київ, 2005, 2006, 2007, 2008, 2008, 2008, 2009); *науково-методичних семінарах* (Київ, 2001; Чернівці, 2005; Івано-Франківськ, 2005; Сімферополь, 2007; Київ, 2009); *міжнародному науково-практичному семінарі* (Харків, 2009); *наукових сесіях* (Київ, 2002, 2007); *мистецько-педагогічних читаннях пам'яті професора О.П. Рудницької* (Київ, 2007, 2008); *круглих столах* (Київ, 2008; Хмельницький, 2009).

Кандидатська дисертація "Науково-педагогічне забезпечення професійного навчання майбутніх робітників і майстрів народних ремесел" захищена у 1995 році. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основний зміст і результати дослідження висвітлено в 102 публікаціях (99 одноосібних), у тому числі: 1 монографія; 3 навчально-методичні посібники; 2 підручники; 2 методичні рекомендації; 41 стаття в провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України; 36 статей в журналах і збірниках наукових праць, з них 4 статті в міжнародних наукових виданнях; 17 статей і тез у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (559 найменувань, з них 13 іноземними мовами), 16 додатків на 303 сторінках (окремий том). Загальний обсяг дисертації – 456 сторінок, обсяг основного тексту 397 сторінок. Робота містить 8 таблиць на 3,5 сторінках, 17 рисунків на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

Обґрунтовано положення щодо ролі художньої культури в системі формування творчої особистості фахівця художнього профілю. Проаналізовано стан розробленості проблем професійно-художньої освіти в педагогічній науці.

Розкрито методологію професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Висвітлено результати вивчення історико-педагогічних аспектів становлення і розвитку професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю. Викладено концепцію дослідження.

1.1. Художня культура в системі формування творчої особистості фахівця

Важливою умовою успішної діяльності фахівців художнього профілю є сформованість художньої культури, яка включає здатність емоційно сприймати навколишнє середовище, творчо його перетворювати, культуру праці, знання культури народів і націй в різні періоди розвитку суспільства, володіння загальнолюдськими цінностями, зокрема, цінностями творчості, які забезпечують особистості самореалізацію і саморозвиток у декоративно-вжитковому й образотворчому мистецтві. Основним змістовим компонентом формування художньої культури майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є образотворче і декоративно-вжиткове мистецтво, народні художні промисли, культурно-виховна місія яких полягає, насамперед, у розширенні продуктивного уявлення цінностей людського життя, представлених в образній формі художніх творів, розвитку художньої інтуїції, естетичного смаку, емоційного сприйняття художньої творчості, визначенні мистецтва як специфічної духовної діяльності в розвитку культури конкретної епохи і на цій основі досягнення високого рівня власної художньої майстерності.

З метою розкриття ролі художньої культури в формуванні творчої особистості фахівця доцільно з'ясувати про культуру в цілому. Адже нині існує

багато визначень культури, причому нерідко суперечливих. Філософсько-антропологічний підхід дає змогу розглядати *культуру* як вираження людської природи (А. Гелен) [61, с. 152]. Антропологічне трактування феномена культури здійснено Є. Тайлором, який під культурою розумів сукупність знань мистецтва, моралі, права, звичаїв та інших особливостей, притаманних людині як члену суспільства [479].

Відповідно до філософсько-історичного підходу (Ж. Марітен) "перехід до культури передбачає пошук в людській сутності чогось такого, чого немає у тварини" [230, с. 108]. Смысл культури, за І. Гердером, полягає в тому, що вона є другим народженням людини. Відповідно до його теорії, людина, народжена майже без інстинктів, тільки завдяки вправам упродовж усього життя виховується до рівня людяності [63, с. 243–244].

Згідно з соціологічним трактуванням культура є чинником організації та виникнення життя будь-якого суспільства за рахунок існування так званих культуротворчих сил. Соціологи розглядають культуру як вірування, цінності, норми поведінки, що організовують соціальні зв'язки (У. Бекет); винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї, цінності (Б. Малиновський); мова, вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність, звичаї (А. Радкліфф – Браун); загальний і прийнятий спосіб мислення (К. Юнг) [317, с. 14].

Концептуальне осмислення культури у наведених визначеннях, на думку П. Гуревича, пов'язано з історичним підходом до людини і її діяльності. Отже, культуру можна розглядати як феномен, народжений незавершеністю, відкритістю людської природи, розгортанням творчої діяльності людини, спрямованої на пошук сакрального смислу буття [83, с. 37].

У психології культура розглядається крізь призму психологічного відображення та створення людиною культурних цінностей, особливостей прояву та формування її особистісних якостей в процесі інкультурації, а також з позиції суб'єкта культуротворчої діяльності, його потреб, цінностей, родових відмінностей [291, с. 119].

З точки зору акмеології поняття культура означає досягнутий людством

рівень розвитку і фонд кращих результатів цього розвитку, опредмечений у формах мистецтва, науки, техніки, що стає умовою подальшого розвитку поколінь, суспільств [2, с. 50]. У більш вузькому розумінні – це присвоєння особистістю, спільнотою, організацією досягнень суспільства, людства, професійної культури, а також здатність до оптимальної реалізації своїх професійних знань, умінь і навичок у діяльності, професійне самовизначення і самореалізація. За визначенням Ю. Осокіна, культура – це система, що складається і функціонує у взаємодії об'єктивної і суб'єктивної форм; раціональної і емоційно-почуттєвої її складових; культурно-інноваційних механізмів і властивих культурі способів забезпечення собі-тотожності; процесів виробництва, розповсюдження (трансляції) і "присвоєння" культурних цінностей [196, с. 213]. Складність реалізації системного підходу полягає насамперед у тому, що і культура в цілому, і самі по собі окремі її компоненти (мистецтво, етика, релігія, міфологія, технологічна культура тощо) являють собою системи високого порядку. У зв'язку з цим, одним із важливих завдань системного підходу є вироблення загальномоделного, системно-цілісного визначення феномена культури, а всі інші трактування були б частковими положеннями цього визначення [196, с. 213]. Поняття "культура" поступово збагачувалось у своєму змісті залежно від того, як сприймалися факти і явища культурного життя. Актуальною в цьому сенсі є культурологічна концепція відомого культуролога й соціолога XIX ст. М. Данилевського, який заперечував європоцентризм, ідею "загальнолюдської культури". Світова культура, на його думку, – це потік, що розподіляється не тільки горизонтально, а й вертикально. Могутні вертикальні утворення, стверджував учений, – це самостійні "культурно-історичні типи", ядром яких є самотутній національний початок з відповідним запасом життєвої енергії та здатністю до саморозвитку. Сутність культурно-історичного прогресу, згідно з концепцією М. Данилевського, полягає в тому, щоб пройти всю ниву історичної діяльності людини, а не в тому, щоб усім йти в одному напрямку; жоден культурно-історичний тип не може пишатися тим, що він є найвищою точкою розвитку [197, с. 49].

Грунтуючись на етнографічних матеріалах і результатах вивчення особливостей ремесел, культури й політики різних цивілізацій, М. Данилевський дійшов висновку щодо історичної перспективи й майбутнього для слов'янського культурно-історичного типу. Важливим для нашого дослідження є обґрунтовані філософом концептуальні положення щодо наступності культур, циклічності їх розвитку, які збагатили світову культурологічну теорію.

Подальшого розвитку ці положення набувають у працях К. Леонтьєва, який схилився до існування значної кількості культур, кожна з яких є локальним утворенням і тільки певною мірою вступає у взаємодію з іншими культурами [479, с. 435]. Як і М. Данилевський, він вважав, що майбутнє світової культури пов'язане з розвитком слов'янської культури, яка зберегла високий духовний потенціал і здатність до саморозвитку і самовдосконалення.

Особливістю концепції культури М. Бердяєва є залучення людини до вічних істин на основі релігії. На його думку, культура символічна за своєю природою, має сакральне й артистичне підґрунтя, забезпечує зв'язок з минулим, заснована на принципах наступності культурної спадщини. Філософ вважав, що культура означає обробку матеріалу актом духу, перемогу форми над матерією [479]. На відміну від попередників, М. Бердяєв у своїй концепції обґрунтував положення щодо оновлення і розвитку європейської культури в майбутньому.

Не менш цікавою є культурологічна концепція І. Ільїна, який, як і М. Бердяєв, вважав, що основу культури становлять духовність, релігійність, віра, дух християнства. Саме тому проблему кризи культури цей вчений визначає, як результат втрати віри в Христа, розумового і морального виродження людини, виникнення соціального типу особистості, яка живе лише інстинктами, а найголовніше – виникнення агресивного безрелігійного і безбожного мистецтва. У мистецтві, на думку І. Ільїна, відпадає "третій вимір" – художності, священності, предметності; двовимірна душа створює двовимірне, безбожне мистецтво і сама стає його жертвою [479, с. 463].

Особливість культурологічної концепції П. Сорокіна полягає в тому, що основою і фундаментом будь-якої культури він визначає цінність. Завдяки

цінностям, на його думку, "виявляються сховані від прямого спостереження культурні якості феноменів" [479, с. 468]. П. Сорокін обґрунтовував почуттєву природу культури, а також почуттєву реалістичну, натуралістичну й ілюзорну природу мистецтва. Художник, який сповідує принципи почуттєвого мистецтва, прагне краще створити на полотні ілюзію тривимірного простору за допомогою перспективи, використання світлотіні, інших художніх прийомів [479].

До переваг культурологічної концепції П. Сорокіна, на наш погляд, належить нерозривний зв'язок культури і гуманізму: якщо для цивілізації не характерне духовне вдосконалення, самореалізація людей як мислячих і чуттєвих особистостей, то вона обділена культурою в повному розумінні цього слова [479]. Ідеї культурологічної концепції П. Сорокіна знайшли подальший розвиток у 60-х роках XX ст. у працях В. Тугарінова і Д. Чеснокова. За визначенням Д. Чхиквішвілі, на цей період припадає виникнення нового поняття культури на основі діяльнісного підходу [479].

У 70-х роках XX століття Є. Маркарян з позиції результату діяльності особливого порядку, в якій виявляється соціальна природа людини (технологічна концепція) було обґрунтовано інше поняття культури. Цю концепцію вчені-культурологи Л. Коган і Ю. Вишневський запропонували розглядати як творчу діяльність з освоєння світу, в процесі якої створюються, зберігаються, розповсюджуються і споживаються соціальні цінності й норми, а також сукупність саме цих цінностей і норм, що опредмечують творчу діяльність людей [479, с. 490].

Важливою для нашого дослідження є також обґрунтована В. Біблером концепція культури на основі культурологічної теорії М. Бахтіна. Сутність цієї теорії полягає в тому, що людина, створюючи культуру, створює не просто світ потрібних їй речей, образів, теорій, вона створює саму себе. Отже, під культурою В. Біблер розумів форму одночасного буття і спілкування людей різних – минулих, нинішніх і майбутніх – культур, як форму діалогу і взаємовиникнення культур, кожна із яких є формою одночасного буття [там само, с. 500–502].

Культура є системою людської діяльності з усіма її видами, формами,

процесами та артефактами. Відомий дослідник цього феномена М. Каган вважає, що культуру важливо розглядати з позиції трьох модальностей: людської, в якій вона представлена як культурний потенціал людини, що виступає як творець культури та її творчості; процесуально-діяльнісної, в якій культура виступає як способи людської діяльності, опредмечення, розпредмечення і спілкування людей, учасників обох процесів; предметної, тобто – багатоманітності матеріальних, духовних і художніх творів, що утворюють "другу природу" (твориться із первинної природи) [145, с. 9–10].

У такій тривимірності культура функціонує і розвивається як цілісна система. Суть концепції культури М. Кагана полягає в тому, що культура є феноменом і включає в себе як те, що людина створює, так і те, як вона створює. Тобто, культура є не тільки продуктом людської діяльності, а й самим процесом, в результаті якого відбувається перетворення світу і одночасно перетворення самої людини. Крім того, як стверджує вчений, культура є продуктом діяльності суспільства, отже, вона може існувати в різних формах. На основі цього М. Каган класифікував культуру на матеріальну, духовну і художню. Художня культура, на його думку, інтерпретується як особлива галузь культури, що утворилася завдяки концентрації навколо мистецтва ряду пов'язаних з ним форм діяльності – художньої творчості, художнього сприйняття, художньої критики тощо [479, с. 505]. Зазначимо, що поряд із терміном "культура" останнім часом теоретики культури, соціологи, соціальні психологи, мистецтвознавці, етнографи використовують поняття "субкультура". Субкультура, як методологічна категорія, дає змогу вирізнити соціально прийняті форми соціально-культурної диференціації. Вона є видовим поняттям, похідним від родового "культура" і означає культурну спільність з деякими особливими рисами та ознаками, виділеними з тієї чи іншої культури. Поряд з цим субкультура розглядається як особлива сфера культури, цілісне і незалежне утворення в середині панівної культури; вирізняється власним ціннісним устроєм, звичаями, нормами [196, с. 236]. Культури різних епох демонструють значний спектр субкультурних феноменів. Цього не була позбавлена і народна культура, яка завжди вирізнялася

величезною кількістю субкультурних феноменів. З огляду на це важливо, щоб майбутні майстри декоративно-вжиткової творчості долучалися до аналізу існуючих субкультур в широкому соціокультурному контексті.

У зв'язку з цим, актуальним є застереження В. Кременя щодо впливу глобалізаційних процесів на культуру, які зумовлюють необхідність переосмислення природи і внутрішньої сутності глобалізму, розуміння його як всезагального культурного явища, що досягається шляхом висвітлення культурної сутності сучасних техніко-технологічних процесів, як протистояння двох різнопланових, різномасштабних культур – наднаціональної і національної. Такий підхід підтверджує інший погляд розуміння сутності глобалізму як нової універсальної культури тисячоліття [186, с. 191]. Отже, як етнічне може стати національним тільки на рівні культури, якщо виявиться співмірним з усіма іншими загальнолюдськими цінностями, так і глобальне може стати життєвою реальністю, якщо буде перевірене культурним кодом, тобто духовністю, котра не існує поза національним. Для самозбереження культура зацікавлена в людині духовній, бо тільки вона може виявити турботу про збереження нації і мови, Вітчизни як духовного джерела-реальності, традицій, історії шляху, "душі" своєї країни [186]. Під культурою розуміють також і рівень освіченості, і вихованості людини, і рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності (культура виробництва, культура праці, культура мови, правова, моральна, естетична культура, культура побуту тощо). Джерелом культури є суспільна праця, здатна практично і духовно перетворювати дійсність й саму людину [106, с. 88]. Крім того, поняття "культура" завжди включає в себе освіту (В. Даль) [88]. З огляду на це важливим завданням освіти, як зазначав С. Гессен, є прилучення людини до культурних цінностей науки, мистецтва, моралі, права, господарства, тобто перетворення природної людини в культурну [65, с. 36]. Отже, цілі освіти розглядаються як культурні цінності, до яких в процесі навчання має бути долучена людина з метою їх подальшого використання для розв'язування своїх актуальних проблем [190, с. 30].

Культурологія освіти, як відносно новий напрям досліджень, є системою

ідей, понять, методик, спрямованих на зрозуміння суті освітньо-виховного процесу як культурного феномена. З цих позицій освіта розглядається як: а) складний процес передачі – засвоєння нормативно-ціннісного культурного досвіду та створення умов для його реалізації особистістю; б) сфера культурної діяльності і засвоєння її різноманітних зразків суб'єктами; в) культурний простір, в якому освітні процеси взаємодіють з іншими сферами культури; г) засіб збереження культурних традицій і творення нових.

Розглядаючи освіту в контексті культури, наголошує І. Зязюн, необхідно уточнити те особливе, що характеризує специфіку культури, яка виявляється в діяльності людини, в характеристиці її особистості, що в одному випадку народжує цінності, особистісні смисли, почуття – культуру, в іншому – "дещо інше" – акти технічного відтворення, форми соціальності, під якими прийнято розуміти вияви цивілізації [132, с. 41–42]. За цих умов набуває актуальності культурна парадигма освіти, і зокрема професійно-художньої освіти, яка сприяє визначенню і реалізації культурних основ педагогічної діяльності, використанню нових ціннісних орієнтацій, творчих ідей в процесі організації підготовки майбутніх фахівців художнього профілю.

На відміну від традиційного підходу до організації освітнього процесу в ПТНЗ художнього профілю, згідно з культурологічним підходом, зміст і форми сучасної професійно-художньої освіти доцільно спрямовувати на активне і творче оволодіння особистістю базовими культурними цінностями, народними традиціями; культурними формами взаємодії, співробітництва, способами і методами художньої діяльності, що ґрунтуються на колективному й особистісному культурному досвіді, стилі діяльності тощо.

Ціннісно-культурна ситуація соціуму, як зазначає І. Зязюн, вимагає від особистості професіонала значних резервів володіння собою та саморегуляції, зокрема самостійної ефективності як важливого фактора професійного розвитку. Водночас вчений надає важливого значення таким психологічним базовим характеристикам професіонала, як особистісна спрямованість, поведінкова гнучкість, професійна компетентність, що дають йому змогу зреалізувати

особливо ціннісні еталони життєтворчості [134, с. 135].

Отже, культуру треба розуміти як процес творчої діяльності, в результаті якої накопичений людством досвід опредмечується в речах, творах мистецтва і передається від покоління до покоління у вигляді цінностей, знань, умінь тощо. У зв'язку з цим, важливою є діяльність діячів культури, художників, педагогів у реалізації таких важливих функцій культури, як соціальна (люди́нотворча), пізнавальна, освітня, інформаційна, комунікативна, організаційна, регулятивна, оцінна (аксіологічна), спонукально-мотиваційна, розважальна, виховна, світоглядна, інтегративна, акумулятивна тощо. Такий підхід поділяє і сучасний культуролог О. Шевнюк, яка обґрунтувала функції культури: соціально-атрибутивну, діяльнісну, аксіологічну, інформаційно-знакову, діалогову, системно-філософську [477, с. 6].

Інші функції культури виокремлює А. Могильний, які взаємодоповнюють одна одну і є складовими найголовнішої, найвизначальнішої люди́нотворчої функції, зокрема функцію нагромадження і збереження соціальних цінностей, функцію виробництва та розповсюдження цінностей, функцію вдосконалення й розвитку засобів і способів творчої діяльності та підвищення ефективності дії культури тощо [245, с. 38].

Безперечно, процес оволодіння майбутніми фахівцями художнього профілю цінностями світової і вітчизняної культури, їх перетворення на особистісні цінності, глибоке розуміння внутрішніх смислів творів культури, їх образів, форм, стилю ґрунтується на сформованій у них естетичній культурі, зокрема здатності розпізнавати й емоційно сприймати все, що їх оточує, керуватися виробленими культурою естетичними цінностями, предметно втілювати естетичні ідеали, смаки, погляди в професійно-художній діяльності. Естетична культура забезпечує здатність і вміння людей відчувати свою єдність зі світом, змістовно пережити й ціннісно відобразити повноту та всебічність цих відносин [196, с. 401]. Вона спрямована на формування цілісності, комплексності і якості естетичного ставлення до світу, до людей.

Саме тому діяльність фахівців художнього профілю має ґрунтуватися на сформованому в них естетичному ставленні до навколишнього середовища, надбань духовної культури суспільства, що виявляється в естетичному сприйманні та оцінюванні результатів цієї діяльності. Важливим у подальшому розвитку естетичної культури особистості є підвищення рівня мотивації творчості, зокрема створення творів за власним задумом, самостійного оволодіння культурологічними знаннями, технічними прийомами виготовлення й оздоблення художніх виробів.

Ми поділяємо положення, обґрунтоване А. Комаровою, що важливою умовою формування естетичної культури фахівців є виховання здібностей до естетичної діяльності на основі спеціальних професійних знань, навичок; виховання таких здібностей, в яких виявляються притаманні всім видам людської діяльності якості особистості, психологічні властивості: активно-творча уява, фантазія, пам'ять, увага, здатність до асоціативного мислення, воля, працелюбство, естетичне переживання і судження [165, с. 24]. У цьому аспекті цінною є думка Л. Масол, що мета художньо-естетичного виховання учнівської молоді полягає в тому, щоб у процесі практичної художньо-творчої діяльності формувати особистісно-ціннісне ставлення до дійсності й мистецтва, розвивати естетичну свідомість, загальнокультурну та художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні [234].

У процесі діяльності, спрямованої на естетичне перетворення дійсності, формується естетична свідомість особистості фахівця художнього профілю, яка допомагає досягати універсальності в художній творчості, зокрема досконалості, гармонії змісту й форм творів мистецтва. Адже відомо, що розвиток естетичної свідомості фахівця художнього профілю реалізується, насамперед, в художньо-творчій діяльності, спрямованій на проектування і виготовлення естетично цінних виробів, предметів і взаємопов'язаний з формуванням у нього художньої свідомості. Дослідники проблем естетичної культури особистості А. Зись і І. Лазарєв, обґрунтовуючи співвідношення естетичної і художньої свідомості, дійшли висновку, що "естетична свідомість виступає як метакатегорія відносно

художньої свідомості творців творів мистецтва, естетичної свідомості тих, хто сприймає твори мистецтва, а також відносно естетичної свідомості всіх тих, хто своєю творчістю в інші види діяльності вносить художні елементи" [128, с. 67].

Ураховуючи те, що для фахівця художнього профілю найвищою формою естетичної свідомості є мистецтво, зокрема образотворче, декоративно-вжиткове, необхідно формувати у нього ґрунтовну художню культуру, яка сприятиме максимальній самореалізації в творчому проектуванні і виготовленні нових художніх цінностей, збереженні тих, які створені попередніми поколіннями творців, подальшого розвитку мистецтва з урахуванням змін, які відбуваються у вітчизняній та світовій культурі. Взаємозв'язок художньої культури і особистості характеризується тим, що в культурі формується відповідний тип особистості, а також тим, що без особистості немає культури, яка її створює. Адже саме в процесі художньої творчості відбувається розвиток особистості, її становлення як суб'єкта художньої культури.

Психологи розглядають особистість як феномен суспільного розвитку, конкретну живу людину, яка має свідомість і самосвідомість. Це суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності, а також суб'єкт, який включений в суспільні відносини і формується в процесі спільної діяльності та спілкування [431, с. 305].

Всебічно проаналізувавши різні визначення поняття "особистість", О. Орлов дійшов висновку, що особистість – це система мотиваційних відношень, якою володіє суб'єкт [280, с. 49]. Згідно з культурологічним тлумаченням – це поняття для характеристики людини як суб'єкта творчості і свободи, здатного перетворити світ і самого себе [197, с. 153]. Тобто, бути особистістю – означає творити свій унікальний внутрішній світ в процесі самореалізації.

Особистість, на думку А. Арсенєва, виступає як індивід, який володіє безмежною внутрішньою свободою у прийнятті рішень стосовно того, що говорити, що робити, а також індивідуальною, ні з ким не розділеною моральною відповідальністю за результати своїх слів і дій. Вчений також наголошує, що особистісний початок закладений в кожній людині, питання лише в тому,

наскільки він реалізується, стає визначальним у вчинках і ставленні до власного життя [16, с. 16–17].

Найбільш вагомий внесок у розробку проблеми взаємодії особистості й культури зробили вчені ХХ ст. М. Бердяєв, А. Камю, Х. Ортега-і-Гасет, Ж.-П. Сартр, З. Фрейд, Е. Фромм, М. Хайдегер, К. Юнг, К. Ясперс та інші. Вони вважали, що у процесі взаємодії особистості зі світом культури відбувається її культурна ідентифікація, значення якої зростає за умов оволодіння знаннями про досягнення різних культур, усвідомлення системи власних цінностей і цілей, прийняття відповідних образів і стилів, що в цілому сприяє здійсненню свідомого вибору шляхів творчої самореалізації в соціально-культурному середовищі, а також збагаченню власного культурного потенціалу [197]. Отже, художня культура має наближатися до особистості, до її індивідуального світосприймання. Суттєве значення в цьому процесі має фактор національної самосвідомості, який посідає одне із домінуючих місць у зоні людських цінностей. "Це набуває особливого значення, якщо пам'ятати, що відбулася девальвація естетичних ідеалів суспільства і назріла потреба формування нових ціннісних програм, нових духовних цінностей. В індивідуальному варіанті ми повинні досягти того, щоб національна культура і мистецтво були системою, здатною до саморегуляції" [271, с. 595]. У цьому контексті цінності життєдіяльності фахівця художнього профілю доцільно розглядати як творчу основу його самореалізації в процесі продуктивної діяльності [190, с. 50].

Для дослідження цієї проблеми велике значення мають праці І. Беха [31–32], В. Кременя [103; 184–187], І. Огієнка [275], Т. Усатенко [448], Г. Філіпчука [452], в яких висвітлено концептуальні засади національного виховання учнівської молоді як системи поглядів, переконань, ідеалів, покликаних сформувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації учнівської молоді, її виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній традиції, духовності [103, с. 567–568].

Водночас національне виховання має сприяти піднесенню національної самосвідомості і формуванню в молодого покоління майбутніх фахівців художніх

промислів і ремесел уявлень про власну націю, її самобутність, історичний шлях і місце серед інших етносів.

Осмислення загальнолюдських цінностей української культури, до яких за М. Братасюк належать цінність самої людини, розвиток національних культур, демократія, ринкова економіка тощо, має особливе значення в ситуації відродження культури, оскільки вони, значною мірою, випереджують її майбутнє, дають змогу глибше зрозуміти ціннісний потенціал української культури, її сучасний стан [39, с. 146].

У формуванні особистості фахівця художнього профілю як суб'єкта культури, провідною є діяльнісна активність у предметно-практичному перетворенні світу. Цим зумовлюється необхідність забезпечення в процесі художньої діяльності предметної реалізації особистісних якостей фахівця, що виявляються у створених ним предметах культури, зокрема, творах образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва. До того ж важливою є наявність здібностей художньо сприймати навколишнє середовище, художньо мислити, фантазувати; володіти художнім смаком, уміннями створювати нове, оригінальне. У контексті нашого дослідження важливе значення має висновок, що доля культури, у тому числі й художньої, врешті-решт визначається творчими силами її носіїв. У вітчизняній і зарубіжній філософії, психології та педагогіці під терміном *"творча особистість"* передусім розуміють особистість, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного вирішення простого завдання до нової реалізації унікальних можливостей індивіда в певній галузі. Особистість, яка володіє певним переліком якостей, а саме – рішучістю, умінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити далі того, що бачать її сучасники і що бачили її попередники, має володіти і мужністю, щоб піти проти течії і зруйнувати те, чому вірить сьогодні більшість.

У сучасному психологічному словнику зазначено, що творча особистість повинна бути наділена відповідними "здібностями, мотивами, знаннями і вміннями, завдяки яким створюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю" [431, с. 306].

Поряд з цим, характерними рисами творчої особистості є: незалежність оцінок і суджень (особистісні стандарти є важливішими від стандартів групи); розвинене естетичне почуття, потяг до прекрасного; висока толерантність до невизначених ситуацій, конструктивна активність; здатність до постійного пошуку нового та незвичайного, готовність вірити власним і чужим фантазіям. Інколи до переліку наведених вище рис творчої особистості дослідники включають "Я"-концепцію, яку пронизує впевненість особистості у власних здібностях і силі характеру.

Пошук ефективних шляхів дослідження характеристик творчої особистості, на думку В. Роменця, дав змогу виокремити різні види творчості, розділивши їх на такі групи: а) дослідження продуктів творчої діяльності – винаходи, наукові теорії, твори мистецтва та літератури, моральні норми тощо; б) дослідження творчого процесу; в) вивчення особистості творця: залежність творчої продуктивності від інтелекту в цілому, від рис особистості, їх своєрідного набору та поєднання; г) дослідження впливу зовнішніх умов, насамперед соціальних, що сприяють творчості або гальмують її [382].

Найголовнішою під час вивчення творчості, на нашу думку, є проблема творчої основи особистості, яка творить. Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється багато уваги (Б. Ананьєв [5], В. Андрєєв [8], А. Арсеньєв [16], О. Асмолов [18], Ю. Бабанський [20], М. Бердяєв [28], С. Герасимов [62], І. Зязюн [134], В. Кремень [186], О. Орлов [280], В. Рибалка [375], Н. Тализіна [436] та інші). Серед характерних якостей творчої особистості дослідники виділяють: відхилення від шаблону; оригінальність; ініціативність; наполегливість; високу самоорганізацію; працездатність.

Особливості мотивації діяльності полягають у тому, що творча особистість знаходить задоволення не стільки у досягненні мети творчості, скільки у самому процесі. Однією з пріоритетних якостей творця є постійний потяг до творчої діяльності. Більшість авторів погоджується з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, потягом до нового, оригінального, не

беручи до уваги звичайне, шаблонне. Головним показником творчої особистості, її найголовнішою ознакою дослідники вважають наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання.

Деякі дослідники не обґрунтовують цілісного визначення творчої особистості, а розглядають певні специфічні її риси (інтелектуальні, характерологічні, особливості мотиваційної сфери тощо) і визначають творчу особистість як таку, якій ці риси тією чи іншою мірою притаманні (В. Андреев [8], М. Бердяев [28]). Творча особистість характеризується емоційною і соціальною зрілістю, високою адаптивністю, оптимізмом, урівноваженістю. Як показали дослідження В. Андреева, в процесі творчої активності раціональний контроль емоційного стану може бути послабленим, внаслідок чого виникає загроза емоційного та психофізіологічного виснаження творчої особистості. Як бачимо, визначення творчої особистості характеризуються великим розмаїттям. Наприклад, у працях В. Андреева обґрунтовується інтерактивний підхід до розуміння творчої особистості у плані можливостей практичної педагогічної оцінки та самооцінки рівня її сформованості. Учений пропонує також одну з універсальних класифікацій творчих особистостей.

Теоретик-логік характеризується здатністю до широкого узагальнення, класифікації та систематизації інформації. Люди цього типу чітко планують свою роботу, для них характерна висока обізнаність, інтуїція.

Теоретик-інтуїтивіст – це тип творчої особистості, для якої характерна здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, фантазії, творча уява. Творці цього типу – це великі винахідники, автори нових концепцій, шкіл і напрямів.

Практик – це тип творчої особистості, яка завжди прагне до експериментальної перевірки своїх нових гіпотез.

Організатор володіє високим рівнем здібностей щодо організації колективу для розробки і виконання нових завдань. Під керівництвом таких людей створюються наукові школи і творчі групи.

Ініціатор – це тип творчої особистості, якій притаманні ініціатива і

натхнення, особливо на початкових етапах розв'язання нових творчих завдань [7].

Швидкість досягнення певного рівня творчих результатів не є рівномірною і цілком залежить від індивідуальних психофізіологічних особливостей конкретної особистості, умов творчої діяльності, соціального оточення. Наголосимо також на тому, що багатьом творчо обдарованим людям не вистачає творчої компетентності. По-перше, наскільки особистість готова до творчості в умовах мінливості й альтернативності сучасної культури. По-друге, наскільки її творча діяльність є різноманітною, наповненою здобутками світової творчості. По-третє, творча компетентність повинна включати систему "технічних" навичок і вмінь (наприклад, технологію художнього ремесла, від якого залежить здатність реалізації творчих ідей).

Різнманітні види творчості (наукової, поетичної, художньої та ін.) зумовлюють різні вимоги до рівня творчої компетентності. Дослідниками проблем творчості й психології мистецтва визначено специфічні "характеристики образно-емоційного ладу особистості: художнє сприймання як форма співтворчості у різні періоди творчості індивіда; вплив мистецтва на ціннісні орієнтації й мотивацію поведінки суб'єкта, його світогляд; процеси художньої творчості з погляду реалізації здібностей і характеру особистості, її інтелекту та емоцій; переживання особистості та її стан на шляху від задуму до кінцевого результату; значення інтуїції й особливих мотиваційних способів осягнення художньої дійсності; феномени катарсису" [291, с. 111–130].

Художнє сприймання є провідним у створенні мистецького твору, в розумінні, емоційному відчутті та визначенні його образу, форми, кольорової гами, матеріалів втілення. У зв'язку з цим, набуває актуальності розвиток візуальної культури особистості. Адже техніка художньої візуалізації пов'язана не тільки із здатністю очей відображати побачені форми, але й з їхніми змістовими характеристиками. Результатом художнього зображення, на думку В. Розіна, є формування в свідомості людини предметів, яка всі визначені властивості й характеристики творів мистецтва переосмислює так, щоб вони задовольняли організацію візуальної (семіотичної) конструкції предметів. Тобто, зміст

мистецтва – це цілісний предмет, матеріальну організацію якого задає семіотична форма художнього твору [379, с. 207]. Оскільки кожний твір мистецтва, створений майстром-художником, поєднує в собі відображення реальності й емоційність переживання на всіх етапах його створення, можна вважати, що художнє сприймання є єдністю раціонального та емоційного, процесом творчого перетворення світу.

Акмеологи трактують поняття "творчість" як продуктивну форму інтелектуальної активності, її найвищий рівень [2, с.139]. Її результатом виступають наукові відкриття, створення нових художніх творів, розв'язання нових завдань у праці майстра художніх промислів і ремесел, художника-технолога виробництва тощо. Зазначимо, що в психологічній літературі поняття "творчість" трактується по-різному. Так, Л. Виготський [341] розглядає творчість як створення нового, С. Рубінштейн [384] – як діяльність, продуктом якої є нове, оригінальне. З усіх істот, які живуть на Землі, тільки людина може творити саме в сенсі цього слова, тобто створювати, будувати, підкоряючись не інстинкту, а продуманому, усвідомленому задуму чи меті, розвиваючи цю здатність не тільки "за потребою", але й "за можливостями", "за бажанням" [186, с. 114]. Н. Рождественська трактує поняття "творчість" у двох значеннях. У вузькому значенні, вважає вона, – це форма трудової діяльності (творча професія, робітники творчої праці), а у широкому – це стиль діяльності і якість результатів (наприклад, творче ставлення до праці, творча особистість тощо) [378, с. 15].

До важливих критеріїв творчості належать новизна, суспільне значення, оригінальність художніх виробів, їх популярність, естетична привабливість, вплив на розвиток декоративно-вжиткового мистецтва, продуктивність та ін., що використовуються в оцінюванні творчої складової результатів професійно-художньої діяльності учнів ПТНЗ художнього профілю на різних етапах навчання. Творчий процес, як зазначає А. Могильний, починається із сприймання – відображення дійсності: матеріального чи втіленого у знакових системах духовного світу людства, світу його культури. Тобто, такого сприймання дійсності, яке містить в собі елементи творчого підходу особистості до матеріалу,

відображуваного її свідомістю відповідно до нахилів, можливостей, інтеріоризації, зокрема переведення зовнішніх чинників у своєрідний внутрішній духовний світ людини [245, с. 282]. Розвинене художнє сприймання допомагає фахівцю художнього профілю сприймати навколишнє середовище, життя в процесі творчої діяльності, а також сприймати завершений твір мистецтва.

Отже, здатність фахівця художнього профілю мислити в матеріалі, уявляти форму, колір твору є його важливою властивістю, що виявляється в процесі художньої творчості. Художня творчість, наголошує С. Гессен, виникає насамперед тоді, коли людина, вражена побаченою красою світу, невпевненою рукою прагне відтворити цю красу заради самого зображення, підкорюючи цьому потягу можливі корисні наслідки своєї справи [65, с. 29]. Актуальним у зв'язку з цим, є твердження Л. Мосолової, що художня творчість – це не просто результат духовної активності людини, але й матеріальне втілення результату роботи її мислення, що не піддається перекодуванню, тобто переведенню на матеріальну мову іншого виду мистецтва [292, с. 32].

Художня творчість передбачає створення на основі задуму, фантазії художніх образів з наступним втіленням їх у матеріалі. У зв'язку з цим, результатом художньої творчості стають твори декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва, створені в процесі емоційно-почуттєвого й мисленнєвого перероблення особистістю інформації, матеріалу народної художньої творчості.

Надзвичайно важливим для фахівця художнього профілю є оволодіння досвідом народної художньої творчості (культури) на різних історичних етапах. Адже художня культура кожної епохи – це творча діяльність не тільки сучасників, а й успадковані способи і форми художньої діяльності, вироблені попередніми поколіннями; успадковані й засвоєні сучасним поколінням художні цінності, створені народом у минулому; це й передані в традицію способи та засоби сприймання творів мистецтва (включаючи способи їх збереження, розповсюдження, а також форми художньої освіти і методи дослідження мистецтва) [244, с. 29].

Таким чином, художня культура – це одна із галузей культури, спрямована на розв’язання завдань інтелектуально-чуттєвого відображення буття в художніх образах, а також різних аспектів забезпечення творчої діяльності. Змістовим ядром художньої культури є мистецтво – один із важливих механізмів пізнання феномену людини і навколишнього середовища, акумулятором цього знання й соціального суспільного досвіду.

Зазначимо, що провідною соціокультурною функцією мистецтва і художньої культури в цілому є моральне осмислення та узагальнення соціального досвіду людей і формування на цій основі еталонних зразків ціннісно-нормативної поведінки й свідомості, що втілюються в художніх образах. З огляду на це, важливим для нашого наукового пошуку є обґрунтоване І. Манохою положення про те, що "мистецьке ставлення особистості до світу актуалізує певну середину між реальним і уявним, природним і синтезованим, доступним і фантастично далеким позицію індивіда, який творить відповідно до неї *художній образ*". На її думку, художній образ має два змістових аспекти споглядання: 1) як самотійну об’єктивну реальність, що існує вже незалежно від її творця та предмета, що надихнув його; 2) як твір людського духу, вияв конкретного індивідуального "Я", народжений у "муках творчості", "прожитий" та "віджитий", виділений, відторгнутий від своєї суті [291, с. 242]. Не менш важливою функцією мистецтва є входження особистості в актуальну для суспільства систему моральних і естетичних цінностей, моделей поведінки тощо. Ось чому мистецтво є могутнім інструментом соціального регулювання життя суспільства, впливу на свідомість людей [196, с. 340]. Практико-орієнтованою функцією мистецтва, що пов’язує його зі сферою матеріального виробництва, виступає проектування естетично організованого середовища діяльності, відпочинку, навчання. Тут йдеться про декоративно-вжиткове мистецтво, архітектуру, дизайн тощо.

Як і інші дослідники, О. Олексюк розглядає мистецтво як систему, що самореалізується. На її думку, людина в мистецтві примножує буття краси в світі, відвойовуючи простір у хаосу. Виявлення та використання людиною в художній діяльності законів організації природи сприяє тіснішому її зв’язку зі світом,

свідчить про необхідність взаємопаралельного розвитку (не протистояння людини природі, а рівноправна участь у з'ясуванні закладеного в ній потенціалу руху до краси). Тобто, згідно із твердженням науковця, будь-який процес самоорганізації здатний реалізувати лише ті потенційні можливості, якими володіє природа. Можна вважати, що в основі організації художньої мови закладено ті принципи природної самореалізації, які зумовлюють появу об'єктів, що їх оцінюють, як прекрасне [276, с. 312]. У формуванні художньої культури майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливим є обґрунтоване М. Бахтіним концептуальне положення про три галузі людської культури – науку, мистецтво й життя, що знаходять єдність тільки в особистості, яка прилучає їх до своєї єдності. Однак, маючи єдиний корінь, вони все ж різні за формами відображення уявлень особистості про себе і навколишній світ [291].

Як відомо, ще древні мислителі філософствували щодо здатності людини створювати художні образи світу на основі принципу: від чуттєвого сприйняття до досвіду творення речей. За цих умов праця художника постає символом пошуку ним власного істинного "Я". У процесі творення формується і розвивається індивідуальна сутність творця. Здатність до творчого діяння, за К. Юнгом, є онтологічною, сутнісною ознакою людського способу існування. Отже, поки буде існувати людина, людська цивілізація в цілому, вона буде шукати можливості виявляти свою природу і, звичайно, змінюватиме і розвиватиме форми й засоби власного діяння у світі.

У філософському енциклопедичному словнику, за редакцією В. Шинкарука, термін "культура" тлумачиться, як діяльність людей з відтворення і оновлення соціального буття, а також включені в цю діяльність її продукти й результати [454, с. 255]. Враховуючи це, А. Могильний, пропонує розглядати культуру в широкому розумінні як способи та технології людської діяльності в усіх сферах, а також у вузькому – як сферу духовного життя людей [245, с. 22].

Оскільки образотворче й декоративно-вжиткове мистецтво і народні художні промисли є складовими *художньої культури*, то якісні показники її формування в процесі підготовки фахівців у ПТНЗ художнього профілю залежать від

наповнення змісту освіти знаннями і вміннями культурологічного, мистецтвознавчого й художнього характеру.

Як свідчать результати аналізу практики підготовки майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел, до теоретичних засад художньої діяльності належать знання видів декоративно-вжиткового мистецтва, традиційних народних промислів України, основ художнього проектування виробів, рисунка, живопису, композиції та технологій вишивки тощо. Поряд з цим наголосимо, що важливим є оволодіння знаннями з естетики, історії мистецтв, етнографії і фольклору України, що, на жаль, не передбачено новими стандартами професій художніх промислів і ремесел. Художня культура ефективно формується також і під час оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел технологіями виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Наприклад, майбутні вишивальниці оволодівають такими видами професійно-художньої діяльності, як вишивання узорів вручну, на спеціальних машинах, машинах-автоматах, а також на різних за структурою, волокнистим складом матеріалах; виконання простих і складних технік вишивки, вишивання стилізованих композицій, багатоколірних орнаментів, тематичних панно, вишивання виробів з елементами самостійної творчості на основі традицій українських народних промислів тощо.

Однією з важливих умов реалізації фахівця художнього профілю в творчій діяльності є його участь у різних виставках, фестивалях образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, в етнографічно-пошуковій діяльності, спрямованій на вивчення давніх художніх систем виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, забезпечення взаємозв'язку сучасного з минулим і майбутнім у художній культурі суспільства.

Таким чином, формування творчої особистості фахівця художніх промислів і ремесел на засадах культурологічної парадигми передбачає системний підхід до її художнього виховання, що ґрунтується на єдності змісту професійно-художньої освіти й творчої діяльності, їх спрямованості на досягнення ідеалу як найвищої цінності митця, а також на розвиток потреб і здібностей творчо перетворювати

навколишнє середовище, формувати індивідуальний стиль створення декоративно-вжиткових творів, використовуючи знання традицій народного мистецтва, культурний досвід діяльності старшого покоління майстрів художніх ремесел.

Культурологічна парадигма є важливим методологічним підґрунтям розвитку професійно-художньої освіти, що потребує детального вивчення.

1.2. Проблеми професійно-художньої освіти в педагогічній науці

Вивчення методологічних засад професійної освіти і, зокрема професійно-художньої, дають змогу визначити нові теоретичні підходи, що детермінують зміни в цілях, змісті, принципах, організаційних формах підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Методологію педагогіки С. Гончаренко визначає як вчення про структуру і функції педагогічного знання; вихідні, ключові педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий смисл; вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; вчення про способи використання одержаних знань для вдосконалення практики [73, с. 500].

З метою визначення місця методології педагогічної науки в загальній системі методологічного знання, на думку В. Краєвського, потрібно враховувати зміст усіх її рівнів: перший – філософські знання; другий – загальнонаукова методологія (системний і діяльнісний підхід, характеристика наукових досліджень, їх етапи й елементи: гіпотеза, об'єкт і предмет дослідження, цілі, завдання); третій – конкретно-наукова методологія (сукупність методів, принципів дослідження і процедур); четвертий – методика і техніка дослідження [180, с.13]. Загальною тенденцією у філософії й теорії професійно-художньої освіти виступає її зорієнтованість на особистість учня, урахування індивідуальних можливостей. Ця тенденція зумовлена основними характеристиками оновленої професійно-художньої освіти, зокрема демократизацією, гуманістичною спрямованістю, універсальністю, цілісністю, неперервністю, варіативністю.

Здійснюючи науковий пошук, ми брали до уваги філософські погляди на освіту і культуру В. Андрущенка [10], Б. Гершунського [64], І. Зязюна [135],

С. Клепка [157], В. Кременя [187], В. Лутая [225], Г. Філіпчука [452] та ін. У цьому контексті важливе значення мають ціннісно-цільові й змістовно-процесуальні пріоритети освітньої діяльності, обґрунтовані Б. Гершунським [64], а також синергетична модель розвитку освіти, що дає змогу розглядати проблеми освіти відповідно до сучасних вимог, а також сприяє збагаченню навчально-виховного процесу діалоговими засобами та методами освітньо-педагогічної взаємодії [187, с. 295].

У контексті синергетичної парадигми, наголошує В. Лутай, важливого значення набувають такі принципи: плюралізму, який фіксує можливість розвитку будь-яких явищ реального світу в різних напрямках та принцип діалогу між нашим уявним передбаченням майбутнього результату розвитку явищ і реальним результатом, який може суттєво відрізнятись від такого передбачення [225]. Цінними є концептуальні ідеї щодо: трансформації філософії освіти у філософію управління знаннями, тобто перетворення суспільства на суспільство знань (С. Клепка [157], В. Кремень [187]); філософії культури (П. Гуревич [83]), згідно з якою культура розглядається як чинник творчої життєдіяльності, джерело суспільних нововведень. Важливими для нашого дослідження є філософська теорія і авторська педагогічна система стрижневої істини (В. Лубенко) [222], а також філософські основи розуміння особистості (А. Арсеньєв) [16].

Необхідність переосмислення пріоритетів, завдань і функцій вітчизняної системи професійно-художньої освіти зумовлена сучасними соціально-економічними умовами розвитку художнього виробництва, оновленням техніки, модернізацією технологій проектування та виготовлення творів образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва.

Підготовка висококваліфікованих робітників, які володіють всією сукупністю професійних компетенцій, фундаментальними знаннями мистецтвознавчого характеру, зумовлює необхідність формування творчої особистості з високим інтелектуальним рівнем, зорієнтованої на постійне професійне вдосконалення. Успішність цього процесу забезпечить дотримання таких *парадигм*: *культурної*, в основу якої покладено цінності

культуровідповідної освіти, спрямованої на активне освоєння учнями способів поведінки й діяльності, творчої взаємодії та співробітництва, культурний розвиток і самореалізацію в мистецькому середовищі; *соціокультурної*, що зумовлює необхідність оволодіння професією як культурно-історичною моделлю діяльності людини; *соціопрфесійної*, згідно з якою професіоналізм діяльності виступає важливою умовою соціального захисту випускника ПТНЗ художнього профілю, його конкурентоздатності на ринку праці; *суб'єктнодіяльнісної*, що інтегрує сукупність ідей щодо формування високого рівня професіоналізму й творчості на основі створення умов, які забезпечують розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел, як творчого суб'єкта професійно-художньої діяльності, з урахуванням результатів (згідно з цією парадигмою учень виступає як суб'єкт процесу навчання, здатний до самостійних дій, розуміння навчального матеріалу тощо); *особистісно орієнтованої*, що спрямована на розвиток особистості учня й пов'язана з розробленням способів реалізації особистісно орієнтованих цілей навчання і виховання, а отже, зумовлює необхідність зміни стилю взаємодії між педагогами і учнями, розвиток в останніх таких якостей, як самостійність, повага до загальнокультурних цінностей, народних традицій, до людей і власне до себе тощо; *когнітивної*, згідно з якою забезпечується проектування навчальної діяльності, відображення в навчальних програмах, підручниках, навчальних і методичних посібниках стану наукового знання, способів оволодіння ним, тобто інформаційне наповнення процесу професійно-художнього навчання майбутніх фахівців, способів засвоєння теоретичних знань, видів професійної діяльності; *функціональної* – підготувати учнів до професійно-художньої діяльності з урахуванням соціально-економічних вимог, з одного боку, та особистісним і суб'єктним розвитком фахівця, з другого [123, с. 169]; *компетентнісної*, що передбачає випереджувальне оновлення змісту та форм навчання, художньо-естетичне виховання, соціалізацію особистості майбутнього фахівця в культурно-освітньому й професійному середовищі, формування глобального, поліфункціонального й толерантного мислення, комунікабельності, готовності до особистісного й професійного самовизначення в

умовах полікультурної взаємодії. У цьому контексті набуває особливого значення українознавче спрямування професійно-художньої освіти, що синтезує індивідуальне, етнонаціональне, загальнолюдське й спрямовується на людину, її особистісний розвиток та ін. (Т. Усатенко [448], Г. Філіпчук [452]).

У ході наукового пошуку ми враховували результати дослідження Є. Антоновича [13], В. Воронова [58], М. Некрасової [254], Б. Тимківа [441], Т. Шпікалової [54], в яких обґрунтовано соціальне й етнокультурне значення декоративно-вжиткового мистецтва й народних художніх промислів у системі виховання учнівської молоді. Посилення уваги до особистісних якостей майбутніх фахівців у процесі їх підготовки у закладах професійно-технічної освіти художнього профілю зумовлюється проблемами, пов'язаними з пошуками місця й ролі людини в умовах інтенсивного розвитку постіндустріального суспільства [186; 267]. Антропологічні аспекти знайшли відображення у наукових розвідках М. Бердяєва [28], В. Вернадського [46] та ін.

Художньо-естетичний розвиток особистості в системі професійної освіти спрямовується на вдосконалення її естетичних потреб, почуттів, смаків, суджень, поглядів, переконань, ставлень, підвищення естетичної культури й естетичного досвіду, за допомогою яких вона включається в соціокультурне й професійне середовище та набуває здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності (С. Гончаренко [72], І. Зязюн [134]).

Вагомий внесок у розв'язання проблеми формування естетичної свідомості фахівців художнього профілю зробили А. Азархін [1], Л. Волович [55], А. Зись [128], А. Комарова [165], В. Кудін [192], Л. Левчук [209], М. Лещенко [215], В. Лозовий [105], В. Мазепа [106], М. Миропольська [243], С. Нікітчина [264], розвитку естетичної культури [165], художньо-естетичного виховання учнів (Л. Масол [234], М. Піддячий [312]), естетичної творчості (С. Раппорт) та інші вчені [371]. Важливе значення для нашого дослідження мають результати досліджень з проблем формування естетичної культури майбутніх педагогів засобами декоративно-вжиткового мистецтва (І. Андрощук [92], Л. Оршанський [287], Л. Фірсова [455], В. Щербина [486], О. Щолокова [487]).

Вагоме теоретичне підґрунтя становлять науково обґрунтовані концепції дослідників з проблем мистецької освіти (С. Аранова [14], І. Голод [70], Н. Миропольська [243], О. Олексюк [276], В. Орлов [282], О. Отич [293], С. Резніченко [373], О. Рудницька [386], В. Смікал [416] та ін.). Пошуку шляхів активізації творчого початку особистості фахівця присвячені дослідження В. Андрєєва [7], О. Асмолова [18], І. Беха [31], І. Зязюна [135], Н. Миропольської [243], С. Сисоєвої [408], О. Фурси [463] та інших науковців.

Творчість у науковій літературі найчастіше визначається як процес діяльності, результатами якого є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей. Водночас вона являє собою здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності нову реальність на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу, що задовольняє різноманітні суспільні й особистісні потреби (В. Рибалка) [375]. Отже, в процесі творчості створюються якісно нові матеріальні, духовні, художні цінності на основі вже сущого.

На цих засадах розвивається народна творчість, яка виявляється у самобутньому художньому баченні, національному характері умовних форм, міри й гармонії, ритму та композиції. У цьому контексті важливе значення має трансдуктивна теорія творчості (В. Роменець), згідно з якою визначаються ті умови, за яких відносини теоретичної та практичної діяльності стають творчими [382], а також концепція розвитку творчого потенціалу молоді (В. Рибалка), в якій обґрунтовано підходи до розвитку творчої молоді в процесуальному, особистісному аспектах, а також за предметом творчої діяльності [375].

Творча художня діяльність зумовлює необхідність формування в учнів художнього сприймання, в якому поєднується розуміння та переживання змісту твору мистецтва з естетичною насолодою, його досконалістю, довершеністю художньої форми. Особливості творчості митця полягають у такому: митець втілює в художньому творі результати свого осмислення і переживання, пов'язані з навколишнім світом, а той, хто сприймає твір мистецтва, збагачує свої уявлення про дійсність. Спеціальною ознакою всіх творів мистецтва, незважаючи на їхню різноманітність, є їх орієнтованість на сприймання, передачу глядачам, слухачам,

читачам думок і переживань автора. Оскільки кожний твір мистецтва поєднує в собі відображення реальності та вираження емоційного ставлення до неї, художнє сприймання являє собою єдність раціонального й емоційного [106, с. 131].

Творча природа художньої діяльності (М. Бердяєв) полягає в тому, що в ній на перший план виступає "творча перемога над тяжінням світу" [28]. В художній діяльності відтворюються, засвоюються, вдосконалюються специфічні знання та вміння для естетичного розвитку особистості, задоволення її духовних потреб. З огляду на це художню діяльність ми розглядаємо як процес, що має два етапи, котрі між собою тісно взаємопов'язані. Перший етап передбачає з'ясування форм реалізації художнього задуму. Важливим на цьому етапі є передбачення вибору технік і технологій, евристичне осмислення та комбінування різних методик, імпровізація, фантазія, просторова уява. Другий етап передбачає безпосередню роботу учнів над художнім твором.

Аналіз результатів педагогічних досліджень зумовлює висновок, що формування майбутнього фахівця художнього профілю як всебічно розвиненої особистості потребує особистісно орієнтованого підходу до навчання (Ш. Амонашвілі [3], Е. Зеєр [122], О. Пехота [308], В. Сєріков [400], М. Сибірська [402], С. Сисоєва [408], І. Якіманська [491]). Основою цього підходу є теорія діяльності, обґрунтована Л. Виготським [51], В. Давидовим [86], О. Леонтьєвим [211], С. Рубінштейном [384] та ін. Зауважимо, що вона також була покладена в основу діяльнісного й розвивального підходів до організації навчальної й професійно-художньої діяльності. Наголосимо на важливості й інших підходів зокрема: системного (В. Беспалько [29], В. Биков [33], З. Решетова [457]); гуманістичного (Г. Балл [21], В. Зінченко [126]); культурологічного (М. Каган [144], Н. Крилова [190], А. Могильний [245]); аксіологічного (О. Киричук [291], В. Рибалка [574]); компетентнісного (Р. Гуревич [85], Т. Десятов [93], І. Якіманська [492]). Дослідники наголошують на важливості набуття в результаті навчальної діяльності нового досвіду (О. Новіков [268]), який складається з чотирьох структурних компонентів, зокрема: досвід пізнавальної діяльності у формі набутих знань; досвід репродуктивної діяльності у формі набутих умінь і

навичок; досвід творчої діяльності, якого учень набуває шляхом вирішення проблемних завдань, нестандартних ситуацій тощо; досвід емоційно-ціннісних відносин (В. Краєвський [180], І. Лернер [212], В. Скакун [410]). Названі підходи зумовлюють впровадження ідей гуманізації та гуманітаризації Г. Балл [23], С. Гончаренко [74], Л. Онищук [278], О. Семеног [398], Г. Філіпчук [452], Л. Хомич [464] та ін.

Все більшого значення набуває неперервна освіта, розвиток якої ґрунтується на таких принципах: індивідуалізації навчання; інтердисциплінарності знань та їх якості; навчання впродовж життя людини; створення сприятливих умов для навчання; можливість створення альтернативних структур для здобуття освіти; розуміння освітньої системи як цілісної; вертикальна та горизонтальна інтеграція; взаємозв'язок загальної і професійної освіти; розширення світогляду; акцент на самоврядування, самоосвіту, самовиховання, самооцінку; гнучкість і різнобічність знань, засобів, методик, часу і місця навчання; здатність до асиміляції нових досягнень науки; вдосконалення вмінь вчитися; стимулювання мотивації до навчання; реалізація творчого та індивідуального підходів; пізнання і розвиток власної системи цінностей; системність принципів для усього освітнього процесу [260, с. 13–22]. До пріоритетних напрямів розвитку неперервної освіти в Україні віднесено: забезпечення наступності змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях професійної освіти; формування потреби та здатності особистості до самоосвіти; оптимізація системи перепідготовки працівників і підвищення їх кваліфікації; створення інтегрованих навчальних планів і програм; розвиток навчальних науково-виробничих комплексів ступеневої підготовки фахівців; організація професійного навчання відповідно до потреб особистості і ринку праці; впровадження різноманітних форм професійного навчання та підвищення кваліфікації фахівців тощо [252, с. 515].

Ідея неперервної освіти, зазначає В. Мадзігон, має втілюватися на основі створення освітньо-інформаційного середовища з метою реалізації особистісно орієнтованого навчання, виховання і розвитку природного таланту кожної дитини як запоруки її самоствердження на життєвому шляху. Реалізація цієї мети полягає

у формуванні відповідальної, соціально активної, творчо мислячої й працюючої особистості засобами оригінальної системи неперервної освіти: від народження дитини до входження її у самостійне життя [226, с. 109–112].

Неперервна професійна освіта має виняткове значення як для самої особистості, так і для держави. На думку С. Сисоєвої, вона є цілісною педагогічною системою, яка "організаційно, змістовно й технологічно забезпечує потреби людини у навчанні, духовному й культурному розвитку, підвищенні професійної компетентності й просто пережитої естетичної насолоди від пізнання нового, що відповідає інтересам і запитам особистості" [438, с. 7]. Неперервну освіту визначають також як систему освіти, що відкрита для будь-якого віку і покоління, супроводжує людину упродовж усього життя, сприяє її постійному розвитку, залучає до неперервного процесу оволодіння знаннями, уміннями й навичками, а також стимулює постійну самоосвіту [424, с. 134].

Теоретичні і методичні основи неперервної професійної освіти будівельно-архітектурного профілю досліджуються Г. Гребенюком. Згідно з запропонованою ним концепцією неперервної професійної освіти будівельно-архітектурного профілю зміст освіти в професійних навчальних закладах планується реалізовувати на двох рівнях: перший – для початкової професійної освіти з присвоєнням кваліфікаційних розрядів не тільки за основною, але й за суміжними професіями; для другого рівня зміст має забезпечити формування професійних знань і вмінь із набуттям високої професійної кваліфікації зі складних інтегрованих професій і кваліфікації молодшого спеціаліста. Важливою умовою реалізації основних положень цієї концепції є правове, матеріально-технічне і науково-методичне забезпечення, запровадження нових форм і методів прогнозування та планування їх розвитку, соціально-економічного механізму взаємодії навчальних закладів із суспільними організаціями й підприємствами, нетрадиційних підходів до оцінювання якості та забезпечення еквівалентності підготовки і перепідготовки робітничих кадрів [78, с.107–113]. Неперервність професійно-художньої освіти досягається наданням початкових професійно-художніх знань у загальноосвітній школі, ступеневою підготовкою фахівців

художнього профілю в закладах профтехосвіти, вищих навчальних закладах. Проте, на думку Т. Десятова, ще не відбулося глибокого включення мистецтва у педагогічний процес загальноосвітніх навчальних закладів, предмети художньо-естетичного циклу так і не увійшли до цілісної навчально-виховної системи школи [94, с. 142–143].

Предметом широкого обговорення є питання відбору і структурування змісту професійної освіти і професійно-художньої освіти зокрема. Так, Б. Гершунський визначає етапи структурування змісту професійного навчання [64], В. Краєвський у зміст освіти пропонує включити узагальнені ідеї та положення, які дають уявлення про єдність і розвиток світу [180]. І. Лернер вважає за доцільне ввести до кожного рівня освіти систему наукових знань, способи діяльності в типових ситуаціях, досвід творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу [212]. С. Сисоєва висловлює думку щодо необхідності орієнтації професійної освіти на формування у майбутнього робітника загальнолюдських цінностей, які визначають у майбутньому його ставлення до світу та до самого себе як до людини і професіонала [438]. В. Загв'язинський наголошує на важливості включення у зміст освіти всіх провідних елементів світової та вітчизняної культури, які є потенціалом особистісного розвитку учнів [112]. І. Козловська дійшла висновку щодо проектування змісту професійної освіти з урахуванням значущості навчального матеріалу для професійного становлення майбутніх робітників [140].

Оновлення змісту професійно-художньої освіти відбувається відповідно до обґрунтованих у науково-методичній літературі принципів (С. Батишев [338], А. Беляєва [27], В. Беспалько [29], С. Гончаренко [74], О. Новіков [268], І. Смірнов [418]). Зміст професійно-художньої освіти все більше спрямовується на залучення особистості до науково-дослідної роботи, формування навичок самостійно розв'язувати поставлені завдання. У зв'язку з цим, особливого значення набуває проблема формування в учнівської молоді стійкого інтересу до знань, озброєння її необхідними для дослідницької діяльності уміннями, здібностями, які забезпечували б можливість подальшого професійного зростання (С. Казанцев [146], В. Кінельов [155] та ін.). Тому на рівні вивчення фундаментальних знань

пріоритетним є завдання щодо загального розвитку особистості фахівця (В. Андрєєв [8], Г. Балл [23], Д. Белухін [26], І. Бех [31] та ін.).

Добираючи форми і методи активізації професійного навчання у ПТНЗ художнього профілю, ми враховували запропоновані у науково-методичній літературі концепцію проблемного навчання, чинники активізації навчальної діяльності учнів, рекомендації щодо створення, вдосконалення та впровадження у навчальний процес ефективних педагогічних технологій. Так, Ю. Бабанський класифікував основні вміння й навички навчальної праці, об'єднавши їх у три групи – навчально-організаційні, навчально-інформаційні та навчально-інтелектуальні, – що полегшує мотивацію процесу навчання, його планування й організацію, добір необхідних форм і методів, а також визначення пізнавальної активності як "складного сплаву органічних рис особистості" (І. Лернер [214]). Пошук ефективних педагогічних технологій активізації пізнавальної діяльності учнів є одним із важливих чинників удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у навчальних закладах художнього профілю.

Класифікація педагогічних технологій (В. Беспалько [30], Е. Зеєр [122], О. Пехота [308], М. Сибірська [402], С. Сисоєва [408], С. Смірнов [418], А. Хуторської [466]), визначення їх характеру та особливостей дає можливість добирати й використовувати ці технології в процесі професійної підготовки фахівців художнього профілю більш ефективно. У цьому контексті заслуговують на увагу такі технології: інформаційна (В. Давидов) [86], групової і колективної діяльності (І. Бех) [31], гуманноособистісна (Ш. Амонашвілі) [3], створення ситуації успіху (О. Пехота) [308], формування творчої особистості (С. Сисоєва) [438], сугестивна (К. Роджерс) [377] та інші. Питання організації навчально-виробничого процесу в ПТНЗ і, зокрема, художнього профілю, відображені в дослідженнях С. Батишева [338], А. Беляєвої [27], Р. Гуревича [85], І. Смірнова [417], О. Новікова [268], А. Полак [316] та інших науковців.

На основі методологічних підходів, запропонованих ученими, забезпечується оновлення змісту, форм і методів підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з тим, щоб професійна компетентність, рівень художньої

культури відповідали запитам суспільства на творчу особистість фахівця. Водночас зазначимо, що за наявності значної кількості праць, присвячених історичним, культурологічним і мистецтвознавчим аспектам розвитку народного мистецтва, залишаються недостатньо дослідженими теоретичні й методичні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Немає також наукових досліджень, які містили б ретроспективний аналіз досвіду учнівства в художньому ремеслі та обґрунтування сучасних міждисциплінарних підходів до професійно-художнього навчання учнівської молоді на інноваційних засадах.

1.3. Становлення і розвиток професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю: історико-педагогічні аспекти

Дослідження порушеної проблеми потребувало здійснення історико-педагогічного аналізу розвитку професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю. На основі вивчення літературних, документальних джерел та архівних матеріалів нами простежено становлення і розвиток професійно-художньої освіти, починаючи від VI століття. Результати цього наукового пошуку викладено в публікаціях [351, 354, 359, 362], а також систематизовано в додатку А.

Ретроспективний аналіз цієї проблеми показав, що на різних історичних етапах національно-культурного відродження нашої держави оновлювалися підходи до підготовки учнівської молоді з професій художніх промислів і ремесел. Професійна підготовка фахівців художніх промислів і ремесел відбувалася в процесі розвитку ремісництва, його трансформації в кустарні, а згодом – народні художні промисли. Навчання в сім'ї стало першою формою учнівства в художньому ремеслі. Вік залучення дітей до оволодіння ремеслом був різним, відповідно до його специфіки (вишивка 8–10 років, ткацтво – як тільки ноги дитини діставали ніжки верстата тощо).

Виникнення ремесла на замовлення, "на ринок" сприяло появі майстрів-ремісників, які спеціалізувалися в певному виді художнього виробництва (гончарство, ювелірне мистецтво та ін.). Майстри, які мали власні майстерні,

приймали учнів на навчання за певну плату на різні терміни відповідно до специфіки і складності ремесла – 3, 5, 6 років [329; 388].

На XV ст. припадає період розквіту учнівства в ремеслах, яке вийшло за межі сім'ї. Розвиток цехів (XVI–XVII ст.) як корпоративної форми взаємодії ремісників сприяв удосконаленню підготовки молоді з конкретного ремесла. Зокрема, були введені правила прийому учнів на навчання відповідно до угод; обмежено кількість учнів на одного майстра (3–5 учнів); започатковано іспити на звання підмайстра, майстра, проведення практики в інших майстрів, додаткові правила, що не стосувалися навчання (пригощання членів цеху пивом, обідом; внесення грошей до цехової скрині) [404, с.19].

Розвиток мануфактурного виробництва (XVIII ст.) об'єктивно зумовив потребу в кваліфікованих робітниках. На цьому етапі запроваджується навчання художніх дисциплін на основі копіювального методу оволодіння ремеслом. Відкриття спеціальних професійних навчальних закладів, у яких молодь і дорослих навчали грамоти та ремесел, стало характерною особливістю професійної підготовки фахівців для кустарних промислів у XIX – на початку XX ст. Вперше за виконану роботу учні почали одержувати матеріальну винагороду. У навчанні важливу роль відігравали традиції народного мистецтва [329, с.3].

Наприкінці XIX ст. у відкритті художньо-промислових шкіл активну участь брали земства, заможні громадяни, представники церкви, професійні товариства. У школах з-поміж іншого здійснювалося вивчення рисунка, освоєння нових технологій виготовлення художніх виробів. У формуванні вмінь і технічних навичок із ремесел значну роль відігравали показові навчальні заводи-майстерні.

На початку XX ст. реміснича промисловість була об'єднана із споживчою кооперацією, а пізніше зовсім припинила своє існування. Як показало вивчення, це негативно не позначилося на оволодінні молоддю художніми ремеслами.

У радянський період, зокрема у 20-ті роки XX ст., водночас із художньо-промисловими школами почали діяти училища, а згодом – і технікуми. Із створенням у 1936 році Українського союзу художньо-промислових

організацій (Укрхудожпромсоюзу), до складу якого входило 119 художніх артілей, зросла потреба у кваліфікованих майстрах художніх ремесел. До професійно-художньої підготовки молоді стали залучати кращих майстрів промислів, які не тільки передавали знання з основ традиційного мистецтва, а й секрети авторської манери виготовлення виробів. Учнів навчали створювати індивідуальний стиль на основі традиційного; особлива увага приділялася оволодінню основами національного мистецтва. За часів німецької окупації діяльність Укрхудожпромсоюзу припинилася, багато шкіл прикладного мистецтва та художньо-промислових училищ було зруйновано, матеріально-технічна база розграбована. З метою відновлення діяльності художніх артілей Укрхудожпромсоюз у 1944 році ініціював підготовку кваліфікованих робітників у професійних школах художніх ремесел. На цьому етапі в усіх областях України відбудовуються зруйновані й відкриваються нові навчальні заклади, переважно із художньою спеціалізацією. Вдосконалюється матеріально-технічна база; до змісту професійного навчання вводяться знання з основ образотворчого мистецтва; програми виробничої практики й теми дипломних робіт затверджуються Укрхудожпромсоюзом; запроваджуються етнографічні практики, курси підвищення кваліфікації викладачів і майстрів виробничого навчання; учнів залучають до виготовлення готової продукції, до участі у художніх виставках, конкурсах [541, арк. 72].

Починаючи з 50-х років минулого століття, у навчальних закладах, що здійснювали підготовку фахівців із професій художніх народних промислів упроваджуються навчальні програми, зміст яких враховував вимоги промислів до виготовлення художньої продукції. Цими програмами передбачалося виконання учнями складних тематичних робіт [558, арк. 32].

У 60-х роках ХХ ст. перед ПТНЗ художнього профілю постає завдання щодо організованої підготовки із числа міської і сільської молоді з середньою освітою кваліфікованих робітників підвищеного професійного і культурно-технічного рівня, а також молодшого технічного персоналу для підприємств промислової кооперації України. Водночас з метою поширення і передачі творчих надбань

молодому поколінню організовується учнівство при майстрах-умільцях на підприємствах художніх промислів і ремесел [536, арк. 23].

Із 60-х років основним замовником кадрів з професій художніх промислів і ремесел, яких готували у ПТУ, стає Укрхудожпром – виробничо-торгове об'єднання, що об'єднало навколо себе працівників і підприємців не тільки в напрямі виготовлення продукції, відомої усьому світу, а й в плані здійснення досліджень щодо подальшого розвитку окремих промислів, упровадження етнодизайнерських рішень, удосконалення форм організації праці тощо. З цією метою проводяться теоретичні конференції, семінари для художників і майстрів підприємств, професійні конкурси, виставки. Комплекс здійснюваних заходів спрямовувався на підтримання творчої активності й підвищення рівня майстерності колективів підприємств художніх промислів і ремесел, а найголовніше – на збереження й подальший розвиток народного мистецтва. Як правило, ПТУ відкривали на прохання місцевих органів влади, обласних управлінь ПТО, а також відповідно до потреб художніх підприємств у кваліфікованих робітниках, що переважно знаходилися неподалік від навчального закладу. На їхній базі учні проходили виробничу практику, а закінчивши навчання, працевлаштовувалися.

Упродовж 70-х років XX ст. зростає роль майстрів декоративно-вжиткового мистецтва в суспільстві, відкриваються нові навчальні заклади для підготовки робітників із декоративного ткацтва, вишивки, килимарства, різьби по дереву тощо, вдосконалюється процес професійного навчання учнівської молоді на основі поєднання змісту теоретичної і практичної підготовки [306].

Розвитку художніх промислів і ремесел, а також підготовці молодих майстрів у системі ПТО важливого значення надавалося на загальнодержавному рівні. Так, у постанові Кабінету Міністрів "Про народні художні промисли" (1975) зазначалося, що промисли – це важлива галузь народного господарства, яка має безпосереднє відношення до формування національної художньої культури, а тому творчий процес на підприємствах промислів потребує вдосконалення, підвищення ролі народного майстра, художника.

У 80-х роках ХХ ст. активно впроваджуються навчальні плани і програми з теоретичних дисциплін і виробничого навчання для кожної спеціалізації. Детальна програма виробничої практики розроблялася самими майстрами виробничого навчання під керівництвом старшого майстра. Недоліком навчання учнівської молоді художніх професій у цей період була відсутність загальноосвітньої підготовки. Середню освіту учні здобували у вечірній або заочній школі. Вивчення ними предмета "Естетичне виховання" позитивно впливало на їхній загальнокультурний розвиток. На посади викладачів, майстрів виробничого навчання запрошували випускників художніх інститутів, технікумів, майстрів з виробництва, а також випускників ПТУ, за умови їх вступу до ВНЗ художнього профілю.

Підготовка фахівців для художніх промислів і ремесел на початку 90-х років набула державного значення. Свідченням цього є спеціально проведена колегія Міністерства народної освіти УРСР з питань запровадження нових навчальних планів і програм, згідно з якими передбачалося вивчення предметів, спрямованих на формування національної свідомості, культури, освоєння народних звичаїв і обрядів, технік народного мистецтва, основ підприємницької діяльності, а також здійснення теоретичного навчання в групах по 15 чол., а виробничого – 6–8. (Рішення Колегії Міністерства народної освіти УРСР, протокол № 6/36 від 19 червня 1991 р.). У 90-ті роки ХХ ст. окремі ПТУ були перейменовані у художні професійні училища, вищі художні професійні училища, що давало їм право здійснювати підготовку молодших спеціалістів із напрямку "Декоративно-вжиткове мистецтво" [505; 506; 509; 529].

Спад економічного розвитку держави негативно позначився на функціонуванні художніх підприємств, що загостило проблему працевлаштування випускників ПТНЗ художнього профілю, а згодом і набору учнів на навчання. Такий стан потребував організації виробничої практики у власних навчальних майстернях, підготовки випускників до індивідуальної трудової діяльності. За цих умов у багатьох навчальних закладах було змінено переліки професій. Як показала вивчення, вони припинили або скоротили підготовку фахівців з окремих видів

народного мистецтва, зокрема килимарства, ткацтва, вишивки, гончарства, декоративного розпису і перейшли до підготовки дизайнерів (додаток Т.2).

Розвиток українського суспільства на початку ХХІ століття, глобалізаційні та інтеграційні процеси зумовили необхідність докорінних змін у професійно-художній освіті. Провідним завданням українського суспільства, згідно з основоположними принципами освіти для ХХІ століття, обґрунтованими у доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО "навчитися жити разом; навчитися оволодівати знаннями; навчитися працювати разом", став розвиток особистості майбутнього фахівця на основі внутрішнього потенціалу у співвідношенні з культурно-історичними цінностями та технологічними досягненнями людства. З огляду на таке завдання необхідності набула особлива організація професійного навчання молоді, яка сприяла б її творчій самореалізації як у професійній діяльності, так і в особистому житті, ефективній соціалізації та адаптації до вимог ринку праці, художнього виробництва. Насамперед це стосується підготовки кадрів для підприємств художніх промислів і ремесел, зорієнтованих на художньо-промислові види діяльності, що потребує не тільки професіоналізму на рівні майстра – творця – виконавця унікальних виробів народного мистецтва, а й високого освітньо-культурного, морального і духовного рівнів.

Отже, професійно-художня освіта і зокрема підготовка фахівців з професій художніх промислів і ремесел має спрямовуватися на екологізацію української культури. Тому випускники ПТНЗ художнього профілю мають стати провідниками ідей народної культури і мистецтва в сучасному житті, професійній діяльності, законодавцями у формуванні художнього та естетичного смаку людей, поціновування вікових культурних традицій, духовних багатств, створених попередніми поколіннями.

У зв'язку з цим, постало завдання створення необхідних умов для творчого розвитку особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, формування в нього національних, морально-етичних, естетичних цінностей, здатності до самореалізації в індивідуальній і колективній художній діяльності, оволодіння набором відповідних кваліфікацій і компетенцій, необхідних для

мобільності та конкурентоздатності на ринку праці, а також соціального визнання як митця – професіонала в художньому середовищі.

Зазначимо, що на початку ХХІ ст. згідно із Законом України "Про професійно-технічну освіту" була сформована мережа ПТНЗ художнього профілю, яка охоплювала професійні художні ліцеї, художні професійно-технічні училища, вищі художні професійні училища і вищі художні професійно-технічні училища [118]. Як свідчить офіційна статистика, починаючи з 2000 року стали істотно зменшуватися обсяги підготовки фахівців для народних художніх промислів [334]. Причиною цього стали приватизація й перепрофілювання підприємств концерну "Українські художні промисли", що унеможливило організацію на їхній базі виробничої практики, а найголовніше – працевлаштування випускників. Особливо це негативно позначилося на формуванні контингенту з таких професій художніх промислів і ремесел як, наприклад, "Вишивальниця", "Килимар", "Гончар", "Різьбар по дереву" тощо. Водночас зросли обсяги підготовки фахівців з інших професій художнього профілю: "Реставратор декоративно-художніх фарбувань", "Реставратор декоративних штукатурних і ліпних виробів", "Ювелір-монтувальник", "Виробник художніх виробів з дерева", "Декоратор вітрин" тощо.

З метою збереження підготовки фахівців з професій художніх промислів і ремесел їх стали інтегрувати з масовими професіями ("Швачка-вишивальниця", "Кравець-вишивальниця" тощо). Таке інтегрування принесло більшу користь професіям швейного спрямування, ніж художнім. Адже створювалися умови для оволодіння додатковими компетенціями – вишивати вручну, вишивати на машині, що розширювало професійне поле швачки і збільшувало її мобільність, здатність швидко переорієнтовуватися на інші види робіт. І навпаки, за умов інтегрування з професією швачки – вишивальниця оволодівала меншою кількістю художніх технік з вишивки, передбачених програмою цієї професії для певного курсу навчання. На якості підготовки фахівців для художніх промислів і ремесел негативно позначилося переведення окремих професій до розряду масових. Зокрема, це стосується професії "Ткач ручного художнього ткацтва", яка зникла

свого часу із класифікатора професій ДК 003–95 [91], а тому підготовку фахівців з цієї професії почали здійснювати як ткачів для ткацьких підприємств, а не для художнього виробництва. Лише в 2004 році творчий колектив педагогів Кролевецького ВПУ № 23 Сумської області за результатами експерименту, що проводився під нашим науковим керівництвом, розробив нову кваліфікаційну характеристику цієї професії. Це дало змогу додатково ввести її до Державного класифікатора ДК 003–2005 як художню професію [512].

Важливим кроком на шляху вдосконалення підготовки фахівців з професій художніх промислів і ремесел стало схвалення 19 січня 2000 року Президією АПН України розробленої нами *Концепції розвитку професійно-художньої освіти*, основні положення якої спрямовувалися на оновлення підходів до функціонування системи професійно-художньої освіти в Україні, підвищення її престижності як важливої складової культурного розвитку окремої особистості, суспільства тощо (додаток Б.5).

Помітні зміни в діяльності *вищих художніх професійних училищ (ВХПУ)* відбулися з 2000 року після затвердження Міністерством освіти і науки України *"Положення про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти"* (Наказ Міністерства освіти і науки України № 225 від 20 червня 2000 року). Зокрема, одержання статусу ПТНЗ третього атестаційного рівня надало ВХПУ право здійснювати підготовку робітників високої кваліфікації з технологічно складних наукоємних професій і спеціальностей або робітників, діяльність яких характеризувалася складною організацією праці. Акредитованим ВХПУ було надано право присвоювати випускникам кваліфікацію "молодший спеціаліст" [319, с. 178].

Організації навчально-виховного процесу у ПТНЗ художнього профілю на інноваційних засадах сприяло затверджене наказом Міністерства освіти і науки України № 522 від 7.11.2000 р. *"Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності"* [321, с. 622]. Відповідно до нього на базі багатьох ПТНЗ художнього профілю було відкрито експериментальні педагогічні майданчики з метою розробки, експериментальної перевірки та впровадження оновленого змісту

професійно-художньої освіти, сучасних педагогічних технологій, засобів навчання тощо. Статус експериментальних педагогічних майданчиків Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (з лютого 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. Підстава: постанова Президії АПН України 1–7/1–7 від 30.01.07 р.) одержали училища, з-поміж яких – Грицівське вище художнє професійне училище № 19 Хмельницької області, Чернівецьке вище професійне художнє училище № 5, Кролевецьке вище професійне училище Сумської області, а також художні професійно-технічні училища № 12 м. Львова і № 15 м. Кам'янця-Подільського Хмельницької області.

Приверненню уваги до необхідності відродження художніх промислів і ремесел сприяла проведена у 2000 році на базі Педагогічного музею м. Києва за сприянням Міністерства освіти України й Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти АПН України (нині Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України) Всеукраїнська виставка "Професійно-художня освіта України на порозі ХХІ століття". Ідея проведення такої виставки виникла в червні 1999 року під час Міжнародної науково-практичної конференції "Психолого-педагогічні аспекти професійно-художньої освіти на межі ХХІ століття" (м. Черкаси). Вперше за роки незалежності України заклади системи професійно-технічної освіти мали можливість продемонструвати результати професійної підготовки фахівців художнього профілю.

Державна політика в галузі народних художніх промислів й завдання щодо підготовки фахівців цього напрямку обґрунтовані в *Законі України "Про народні художні промисли" (2001)* (додаток Б.1). У цьому Законі викладено визначення таких понять: народний художній промисел; осередок народного художнього промислу; виріб народного художнього промислу; майстер народного художнього промислу; типовий зразок виробу народних художніх промислів; серійний виріб народних художніх промислів, "творче варіювання" [513, с. 1–2].

Тим часом результати аналізу сучасного стану життєдіяльності ПТНЗ художнього профілю свідчать, що більшість положень цього Закону не виконується. Зокрема йдеться про підтримку державою суб'єктів народних

художніх промислів шляхом пільгового оподаткування й кредитування стосовно збереження народних художніх промислів і робочих місць майстрів народних художніх промислів у разі реорганізації підприємств, у тому числі при зміні форми власності, а також положення про сприяння навчанню та підготовці фахівців для народних художніх промислів.

З метою реалізації особистісно орієнтованого підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, підвищення якості й об'єктивності оцінювання їхніх професійних знань, умінь, навичок, розвитку духовності, культури, технічного, технологічного, екологічного мислення, формування здатності до продуктивної співпраці в колективі у 2001 році була запроваджена 12-бальна система оцінювання навчальних досягнень [332]. На основі типових критеріїв були розроблені робочі критерії оцінювання навчальних досягнень учнів (І рівень – початковий, II рівень – середній, III рівень – достатній), а також проведено курсове підвищення кваліфікації директорів ПТНЗ художнього профілю, їх заступників і методистів з питань організаційно-методичного забезпечення переходу на 12-бальну шкалу оцінювання. Результати її впровадження підтвердили висунуту нами гіпотезу щодо доцільності використання рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень учнів ПТНЗ художнього профілю.

У 2001 році було затверджено нову ***Типову структуру змісту підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів у вищих професійних училищах і центрах професійно-технічної освіти*** (додаток С.1). Відповідно до цього вищі професійні художні училища почали здійснювати підготовку кваліфікованих робітників з професій середньої складності. Зокрема, на другому ступені навчання встановлювався термін оволодіння професією 4 роки для осіб з базовою загальною середньою освітою і 1,5 роки для осіб з повною загальною середньою освітою.

Для підготовки кваліфікованих робітників високого рівня кваліфікації з технологічно складних професій і професій із складною організацією праці, що давала змогу здобути кваліфікацію молодшого спеціаліста, термін навчання – 2

роки (додаток В.3; С.1). Зазнали змін і складові Типової структури: обсяг тижневого навчального навантаження на другому ступені – 35 академічних годин, а на третьому – 36 академічних годин; тривалість навчального року встановлювалася 52 тижні, з них 40 тижнів – навчальний процес, 11 тижнів – канікули, 1 тиждень – святкові дні. Перерозподіл годин між професійними дисциплінами та видами професійних робіт дозволявся в межах до 20 відсотків. Фундаментальні навчальні дисципліни визначалися навчальним закладом відповідно до професійної спрямованості.

З метою поєднання загальної середньої і професійно-художньої освіти, забезпечення варіативності й гнучкості освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові художні професії окремі професійно-технічні училища були реорганізовані в професійні художні ліцеї.

Їх діяльність згідно з Тимчасовим положенням про професійний ліцей спрямовувалася на вирішення таких завдань: забезпечення якісної фундаментальної та професійної підготовки кваліфікованих робітників; забезпечення профільності навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів [333]. З метою поєднання загальної середньої та професійно-художньої освіти, забезпечення варіативності й гнучкості освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові професії в Україні у 2002 році більшість художніх професійно-технічних училищ були реорганізовані у професійні художні ліцеї (Севастопольське ХПТУ № 13 і Решетилівське ХПТУ № 28 Полтавської області) [522].

Упродовж 2003 року було створено ще три професійних художніх ліцея: на базі Львівського художнього професійно-технічного училища № 12 [519]; ПТУ № 6 м. Луганська [517] і Кам'янець-Подільського художнього професійно-технічного училища № 15 [515]. У своїй діяльності професійні художні ліцеї стали керуватися Тимчасовим положенням про професійний ліцей (наказ МОН України від 17.10.2002 року № 587) [250, с.185–195]. Водночас Художнє професійно-технічне училище № 10 м. Тернополя було реорганізовано у Вище професійне училище № 10. Тут здійснюється підготовка робітників художнього

профілю лише з однієї професії – "Виробник художніх виробів з дерева" [508].

З 2002 року підготовка фахівців художнього профілю стала здійснюватися на основі поєднання професійної із загальною середньою освітою та забезпечення наступності з вищою освітою. Ці та інші чинники розвитку професійної підготовки фахівців художнього профілю знайшли відображення в Програмі спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України на 2002–2004 рр., розробленій з урахуванням рішень, прийнятих Всеукраїнським з'їздом працівників освіти. Цією програмою було також передбачено розроблення Положення про художній професійний навчальний заклад. 2003 рік для ПТНЗ художнього профілю позначився посиленням уваги держави до розв'язання завдань підготовки висококваліфікованих робітників з урахуванням динамічних змін на ринку праці. На виконання постанови Верховної Ради від 03.04.2003 р. № 699 *"Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні"*, прийнятої за результатами "Дня Уряду", було внесено зміни і доповнення до Закону України "Про професійно-технічну освіту" та інших законодавчих актів з питань ПТО. Вперше на законодавчому рівні обгрунтовано визначення допрофесійної підготовки, що здійснюється у ПТНЗ художнього профілю, а також уточнено суть понять "професійно-технічна освіта", "професійно-технічне навчання", "післядипломна освіта" [514]. З метою підвищення якості підготовки робітничих кадрів для підприємств художньої галузі діяльність педагогічних колективів ПТНЗ художнього профілю спрямовується на створення належних умов навчання учнів, упровадження в навчально-виробничий процес інноваційних методик і засобів навчання, формування підприємницького мислення і навичок поведінки в новому економічному середовищі тощо.

У 2004 році назву професійний художній ліцей одержали: *Слов'янське художнє професійно-технічне училище № 76 Донецької області* [524] і *Стрийське художнє професійно-технічне училище № 16 Львівської області* [525]. У цьому ж році *художнє професійно-технічне училище № 64 м. Львова* було реорганізовано у *професійний ліцей дизайну та будівництва*, який

розпочав підготовку кваліфікованих робітників для будівельної галузі, промисловості, сфери послуг, торгівлі й громадського харчування [518]. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 816 від 25.10.2004 року *Черкаське вище художнє професійно-технічне училище* було перейменовано у *художній технічний коледж* [529]. Зміна статусу дала змогу розширити обсяги професійної підготовки молодших спеціалістів із спеціальностей: "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво", "Дизайн" та водночас призвела до зменшення обсягів підготовки кваліфікованих робітників з професій художніх промислів і ремесел.

У 2004 році згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 295 від 13.04.04 були внесені зміни в Типову базисну структуру навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ, у тому числі, у ПТНЗ художнього профілю. Встановлювався новий термін навчання, зокрема півроку, рік і півтора року – для абітурієнтів з повною загальною середньою освітою; два з половиною роки, три, три з половиною і чотири роки – з базовою загальною середньою освітою та з одержанням повної загальної середньої освіти; а також рік, півтора і два роки – без здобуття повної загальної середньої освіти (додаток С.2). Поряд із загальнотехнічною (загальнохудожньою) професійно-теоретичною та професійно-практичною підготовкою новою базисною структурою було передбачено вивчення предметів гуманітарного й природничо-математичного циклів.

З урахуванням особливої ролі інформаційних технологій у підготовці конкурентоспроможних на ринку праці фахівців новою базисною структурою було передбачено вивчення двох навчальних дисциплін – "Інформатика", "Інформаційні технології". Для забезпечення комп'ютерної грамотності майбутніх робітників у ПТНЗ художнього профілю створюється відповідна інформаційна база. До професійно-теоретичної підготовки віднесено такі навчальні дисципліни, як: спеціальна технологія, матеріалознавство та інші професійно спрямовані предмети (композиція, живопис, рисунок, технічний рисунок, художні народні промисли тощо). Відповідно професійно-практична підготовка охоплювала виробниче навчання, виробничу практику та переддипломну (передвипускную)

практику на виробництві або в галузі послуг і мала здійснюватися впродовж усього терміну навчання.

Згідно з Типовою базисною структурою ПТНЗ художнього профілю надавалося право планувати предмети за вільним вибором учнів, а також розподіляти час на вивчення окремих тем чи розділів з урахуванням рівня підготовленості учнів групи, специфіки професії без порушень логічності вивчення предметів.

Удосконаленню підготовки фахівців з професій художніх промислів і ремесел сприяли положення Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні, схваленої на спільному засіданні колегії Міністерства освіти і науки України та Президії АПН України у 2004 році. У Концепції теоретично обґрунтовано підходи до оновлення змісту професійної освіти, впровадження сучасних форм і методів навчання, управління освітньо-виховною, навчально-виробничою, навчально-методичною, фінансово-економічною та господарською діяльністю професійних навчальних закладів. Особливу увагу приділено створенню державних стандартів з робітничих професій [174]. Упродовж 2006–2008 рр. було розроблено і впроваджено у навчальний процес 10 державних стандартів із професій художніх промислів і ремесел, зокрема з таких: "Виробник художніх виробів з дерева"; "Виробник художніх виробів з лози"; "Виробник художніх виробів із кераміки"; "Вишивальниця"; "Вітражник"; "Живописець"; "Коваль ручного кування"; "Різьбар по дереву та бересті"; "Ткач ручного художнього ткацтва"; "Художник розмалювання по дереву". Розроблення і впровадження цих стандартів супроводжувалося всебічним обговоренням і експериментальною перевіркою їхнього змісту і структури з участю науковців і практиків. Ідея розроблення цих стандартів полягала в забезпеченні єдиної державної політики у галузі професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, підвищенні її якості на основі регламентації вимог до результатів професійно-художньої освіти й упорядкування системи контролю за ефективністю діяльності ПТНЗ художнього профілю та ін. [324].

Запровадження державних стандартів об'єктивно потребувало підвищення **вимог до рівня професійної компетентності педагогів ПТНЗ художнього профілю**. У зв'язку з цим, важливого значення набуло підвищення кваліфікації та стажування викладачів і майстрів виробничого навчання. Програмою стажування, поряд з ознайомленням з економікою художнього виробництва, ефективними методами організації праці, механізмами управління якістю продукції, нормування робіт, з технологіями художнього виробництва, було передбачено виконання кваліфікаційної (пробної) роботи з метою одержання вищого тарифікаційного розряду (додаток С.5).

У 2006 році одержав статус **Вищого художнього професійного училища Стрийський професійний художній ліцей Львівської області**. У цьому закладі розпочалася підготовка фахівців з таких професій: "Виробник художніх виробів з дерева", "Виробник художніх виробів з металу", "Живописець", "Коваль ручного кування", "Монтажник експозиції та художньо-оформлювальних робіт", "Різьбальник по дереву та бересті", "Реставратор декоративних штукатурок і ліпних виробів", "Реставратор декоративно-художніх фарбувань", "Художник розмалювання по дереву". Значна увага в училищі стала приділятися перегляду тематичних робіт учнів із виробничого та теоретичного навчання. Для організації такої роботи була створена художня рада, до якої увійшли директор навчального закладу, його заступники, викладачі спеціальних дисциплін, методист, майстри виробничого навчання. Педагогічні працівники й учні училища брали активну участь у виставках декоративно-вжиткового мистецтва на всеукраїнському та регіональному рівнях [525].

На початку ХХІ століття педагогічні колективи ПТНЗ художнього профілю спрямували свої зусилля на розвиток соціального партнерства, оновлення змісту освіти, впровадження у навчально-виробничий процес новітніх технологій, створення нового покоління підручників, удосконалення матеріально-технічної бази, комп'ютеризацію та інформатизацію, підключення до локальної мережі Internet тощо. Особливого значення набуло налагодження взаємодії з роботодавцями. Так, на Всеукраїнській нараді з питань забезпечення якісної

підготовки кваліфікованих робітників у березні 2006 року були схвалені заходи щодо взаємодії ПТНЗ художнього профілю і підприємств у напрямі спільного опрацювання механізму взаємовигідної співпраці в питаннях забезпечення підготовки кваліфікованих кадрів і відповідальності роботодавців за використання робочої сили. До завдань, які потрібно спільно з роботодавцями розв'язувати, було віднесено: розроблення державних стандартів нового покоління, Державного переліку професій, підручників, посібників; створення навчально-практичних центрів із впровадження інноваційних технологій тощо.

Як показало вивчення стану підготовки майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю, посилюється увага до створення і використання в підготовці фахівців художніх промислів і ремесел навчальної та науково-методичної літератури, інноваційних технологій навчання, в тому числі й інформаційних, визначення змісту професійно-художньої освіти на засадах гуманізації та гуманітаризації, особистісно орієнтованого та діяльнісно-розвивального підходів, інтеграції науки, мистецтва, виробництва тощо.

Підвищенню ефективності державного управління в галузі збереження традиційних осередків народних художніх промислів, створенню належних умов для творчості народних майстрів та на підтримку ініціативи Національної ради з питань культури і духовності сприяв виданий 6.06.2006 року Указ Президента України ***"Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні"*** (додаток Б.2). У цьому Указі чітко обґрунтовано позицію держави щодо створення навчально-наукових майстерень, місцевих музеїв, шкіл народної майстерності, творчих майстерень народних майстрів, сприяння розміщенню у будівлях державної і комунальної власності крамниць із продажу українських сувенірів, виробів народних художніх промислів, народного мистецтва, започаткування щорічних грантів Президента України молодим майстрам народного мистецтва. Водночас Кабінету Міністрів було доручено вирішити питання щодо створення у м. Києві Всеукраїнського науково-інформаційного центру з питань розвитку традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів, заснувати з 2007 року видання

книжкової серії "Скарби українського народного мистецтва", забезпечити реалізацію комплексу заходів щодо вдосконалення підготовки фахівців з народних художніх промислів, у тому числі розвитку мережі професійно-технічних і вищих навчальних закладів, в яких вона здійснюється [527].

Винятково важливе значення має розпорядження Кабінету Міністрів України *"Про схвалення Концепції Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 роки"* (№ 336-р, 15 червня 2006 року). З-поміж іншого в розпорядженні наголошується на необхідності: надання державної підтримки суб'єктам підприємницької діяльності; забезпечення централізованого фінансування підприємств; відновлення системи професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, традиційних ринків збуту; створення особливих економічних умов для заповідних територій народних художніх промислів (у частині виробництва і реалізації художніх виробів); упровадження новітніх технологій; зміцнення матеріально-технічної бази і будівництво нових підприємств народних художніх промислів (додаток Б.4).

З метою реалізації концептуальних засад розвитку народних художніх промислів було розроблено *Державну програму забезпечення, відродження і розвитку народних художніх промислів в Україні*, згідно з якою передбачалося: створити правові, економічні та організаційні умови для збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів; відродити важливі для держави виробництва народних художніх виробів і національної сувенірної продукції; розширити мережу ПТНЗ художнього профілю; збільшити кількість робочих місць, передусім у сільській місцевості; вивчати, зберігати і популяризувати культурну спадщину українського народу; об'єднати зусилля органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій і наукових установ у справі збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів [521].

З вересня 2006 року в організацію навчально-виробничого процесу у ПТНЗ згідно з Положенням, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України

№ 419 від 30.05.2006 р., було передбачено запровадження оновлених підходів до планування, організації та обліку процесу професійного навчання, порядку проведення поточного, тематичного, проміжного і підсумкового контролю рівня знань, умінь і навичок учнів, слухачів, їх кваліфікацій та атестації [320].

Упродовж 2007 року тривала робота з розроблення державних стандартів із професій художніх промислів і ремесел і здійснення на їх основі професійної підготовки учнівської молоді та дорослого населення, застосування в навчально-виробничому процесі комп'ютерної техніки, новітніх форм і методів, прогресивних методик викладання. Педагогічні працівники та учні брали участь у дослідно-експериментальній, етнографічно-пошуковій, конкурсній та виставковій діяльності, художній творчості. На початку цього ж року ПТНЗ художнього профілю, а також навчальні заклади інших типів, що здійснюють підготовку фахівців з професії "Вишивальниця", в межах руху учнівської молоді "Моя земля – земля моїх батьків" долучилися до Всеукраїнської історико-етнографічної експедиції учнівської та студентської молоді "Україна вишивана". Експедиція була започаткована Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді спільно з Всеукраїнською спілкою краєзнавців з метою актуалізації туристично-краєзнавчої діяльності в навчальних закладах, підтримки підростаючого покоління та педагогічної громадськості в збиранні, дослідженні, збереженні й "примноженні духовної та матеріальної культури рідного краю". Під час цієї експедиції учнівська й студентська молодь могла подавати на конкурс науково-практичні роботи з матеріалами краєзнавчих експедицій, а також роботи, виконані на основі самостійних наукових досліджень.

На подальше вдосконалення підготовки кадрів для народних художніх промислів спрямована ***"Державна програма збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року"***, затверджена Кабінетом Міністрів України (постанова № 768 від 23.05.2007 р.) (додаток Б.3). До очікуваних результатів виконання Програми водночас із удосконаленням нормативно-правової бази було віднесено: "відродження близько 30 осередків

народних художніх промислів, зокрема в таких видах виробництва, як художня кераміка, гончарство, художнє ткацтво, художня обробка дерева, художня обробка каменю, декоративний розпис, художнє плетіння з рослинних матеріалів; створення майже 30 тис. нових робочих місць; відновлення системи ПТО в галузі народних художніх промислів у сільській місцевості, що стане важливим чинником естетичного виховання й навчання дітей і молоді" [520].

У розділі *"Освіта в галузі народного мистецтва та народних художніх промислів"* Програмою передбачено такі заходи: створення навчально-показової майстерні гончарів у музеї "Яворівщина" (м. Яворів Львівської області); відкриття *коледжу народного мистецтва в Чигирині Черкаської області*; відкриття *училища народного мистецтва в смт Петриківка Дніпропетровської області*; зміцнення матеріально-технічної бази *Решетилівського художнього професійного ліцею*; створення на базі *Кролевецького вищого професійного училища № 23* коледжу народного мистецтва (Сумська область) [520].

Як показало вивчення, майже усі пункти цієї програми залишилися на папері. Однак, незважаючи на недостатню увагу органів державної влади та управління до розвитку професійно-художньої освіти, більшість професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю розвиваються інноваційно. Про це свідчать результати Всеукраїнської естафети інноваційних проєктів, що відбулася в 2007 році в м. Києві. Серед інших здобув визнання інноваційний проєкт *Севастопольського професійного художнього ліцею* з теми: "Використання комп'ютерних технологій у виробничому навчанні". Мета впровадження цього проєкту – підвищення професійного рівня підготовки випускників ліцею та їх конкурентоспроможності на ринку праці на основі впровадження новітніх матеріалів і технологій у процес виробничого навчання фахівців з професії "Художник розмалювання по дереву", використання комп'ютерних програм виробничого навчання з цієї професії [523].

Високо оцінено проєкт педагогічних працівників Стрийського *вищого художнього професійного училища* Львівської області "Упровадження студійного навчання в освітню практику училища як умова розвитку художніх

професій". Метою створених в училищі студій станкового живопису, вишивки, художньої обробки шкіри, ткацтва, декоративного розпису вжиткових предметів, кераміки, рекламної графіки, художніх виробів із соломки та бісеру, ковальської справи, лозоплетіння, різьби по дереву є вивчення і відродження культури української нації, всіх видів мистецтва, самодіяльної творчості, художніх промислів і ремесел [525].

У Всеукраїнській естафеті здобули перемогу інноваційні проекти *Львівського професійного художнього ліцею* (Інноваційні педагогічні та виробничі технології навчання) [519], *Решетилівського художнього професійного ліцею* Полтавської області (Впровадження інноваційних технологій у професійно-технічну освіту) [522] та інші ПТНЗ, що здійснюють підготовку фахівців художнього профілю. Наприклад, *Сімферопольське ВПУ сервісу та дизайну* Автономної Республіки Крим (Впровадження сучасних виробничих технологій у навчально-виробничий процес), *Київське ВПУ технологій та дизайну одягу* (Розвиток художньої творчості майбутніх фахівців швейного профілю), *Кам'янець-Подільський професійний художній ліцей* Хмельницької області (Писанкарство) [528], *Хмельницьке ВПУ № 25* (Застосування нетрадиційних технік під час створення мистецьких творів). За результатами рейтингу серед ПТНЗ України два ПТНЗ художнього профілю увійшли до ста найкращих професійних навчальних закладів, це – *Стрийське вище художнє професійне училище Львівської області та Львівський професійний художній ліцей* [525].

Пріоритетним завданням для більшості ПТНЗ художнього профілю стало підвищення фахової майстерності педагогічних працівників за участю представників науки і роботодавців, використання інноваційного досвіду, запропонованого міжнародними проектами "Підвищення ефективності управління професійно-технічною освітою на регіональному рівні в Україні", "Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні".

Відповідно до Указу Президента України № 244 від 20 березня 2008 року *"Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні"* випускники ПТНЗ художнього профілю брали участь у зовнішньому незалежному оцінюванні

навчальних досягнень із загальноосвітніх предметів.

Важливим аспектом інноваційної діяльності ПТНЗ художнього профілю стало виховання учнівської молоді на засадах національної культури, формування в неї національних світоглядних переконань, патріотизму, моралі й духовності. Навчально-виробничий процес у ПТНЗ художнього профілю спрямовувався на розширення можливостей професійної самореалізації особистості, забезпечення загальноосвітньої, загальнокультурної та професійної підготовки учасників навчального процесу, поліпшення їх соціального захисту та підвищення конкурентоспроможності на сучасному ринку праці. Проводилися предметні тижні, олімпіади, конкурси професійної майстерності, відкриті уроки, різноманітні позаурочні виховні заходи. Значну увагу викладачі й майстри виробничого навчання надавали створенню комплексно-методичного забезпечення, впровадженню активних форм і нових методів організації процесу навчання. Наприклад, у практичній діяльності викладачів ***Вищого художнього професійно-технічного училища № 5 м. Вінниці*** використовувалися уроки з елементами пізнавальної й ділової гри, складання і розв'язування кросвордів, написання учнями повідомлень і рефератів [505].

У сучасних умовах ПТНЗ художнього профілю беруть участь у створенні системи моніторингу якості змісту та ефективної управлінської діяльності на регіональному рівні. У підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел широко впроваджуються новітні технології, що активізують навчально-пізнавальну діяльність учнів (метод проектів, модульно-розвивальна, інформаційно-комунікаційна технологія тощо). Розвивається взаємодія з роботодавцями у створенні професійних стандартів, оновленні змісту професійно-художньої освіти. Діяльність педагогів цих закладів набуває дослідно-експериментального характеру, науково-методичний пошук спрямовується на створення навчальної літератури, яка останніми роками майже не видається для професій художнього профілю. Останнє, безумовно, негативно позначається на якості підготовки майстрів художніх промислів і ремесел, а в кінцевому підсумку – на процесі розвитку та відродження народного декоративно-вжиткового

мистецтва. До чинників, що перешкоджали розвитку професійно-художньої освіти впродовж останніх років, належать: відсутність капітальних видатків; зростання боргів за спожиту ПТНЗ художнього профілю електроенергію; нестача коштів на модернізацію навчально-матеріальної бази майстерень, кабінетів, лабораторій і придбання засобів навчання, підвищення кваліфікації педагогів тощо. Водночас набуло особливої гостроти питання підвищення престижності робітничих професій. Можливо, цьому сприяло б створення сучасних робочих місць, привабливих для випускників навчальних закладів [426, с. 161–162].

Здійснене вивчення дало змогу окреслити пріоритетні напрями діяльності ПТНЗ художнього профілю в сучасних умовах: забезпечення якості професійно-художньої освіти; розроблення професійних стандартів, заснованих на компетенціях; модернізація навчального обладнання, що використовується під час теоретичних і практичних занять; впровадження інноваційних технологій навчання; забезпечення освітнього процесу новітньою навчальною і методичною літературою; створення належних умов для підвищення кваліфікації та стажування керівників, викладачів, майстрів виробничого навчання, залучення соціальних партнерів до участі в навчально-виробничому процесі; оцінювання проміжних і кінцевих результатів теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел; системна організація профорієнтаційної роботи серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів (додаток П); розвиток профільного навчання учнів старшої школи на базі ПТНЗ; активне позиціонування результатів діяльності на освітніх і мистецьких виставках, конкурсах, а також у засобах масової інформації, Інтернет-ресурсах тощо [334]. У цьому контексті набувають невідворотності науково обґрунтовані структурні і змістові зміни, спрямовані на створення в ПТНЗ художнього профілю умов, що сприятимуть розвитку творчої особистості фахівця. Ці та інші аспекти мають бути покладені в основу концептуального дослідження професійного навчання в ПТНЗ художнього профілю.

1.4. Концепція дослідження проблеми професійного навчання в ПТНЗ художнього профілю

Розроблена нами концепція дослідження ґрунтується на методологічних засадах, викладених у вступі до дисертації, зокрема положенні щодо синтезу мистецтв, взаємозв'язку пізнання й творчості, естетики й теорії художньої творчості, теорії особистості й психології професійної освіти, гуманізації, гуманітаризації і культуровідповідності професійної освіти, єдності теорії і практики художньої освіти, професійного спрямування навчального процесу в ПТНЗ художнього профілю тощо.

На різних етапах наукового пошуку передбачалося творче використання системного, гуманістичного, акмеологічного, аксіологічного, особистісно орієнтованого, культурологічного та інших підходів.

Розробляючи програми і методики дослідження, ми враховували рекомендації до проведення педагогічних досліджень, викладені у працях С. Гончаренка [72], В. Загв'язинського [111], В. Краєвського [180], А. Киверялга [153], М. Крулехта [191], О. Новікова [266], Д. Новікова [269], О. Субетто [427] та інших учених. Передусім нами було передбачено здійснення історико-педагогічного аналізу розвитку учнівства в художньому ремеслі, а також сучасного стану підготовки майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю. Особливу увагу було приділено уточненню й розширенню категорійно-поняттєвого апарату, аналізу передумов розвитку професійно-художньої освіти в Україні, а також проектуванню структурно-логічної схеми викладення матеріалу та його критичного осмислення в контексті актуальності обраного напрямку наукового дослідження.

Науковий пошук спрямовувався на подолання суперечностей, що склалися в практиці підготовки майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю і переконливо засвідчили об'єктивну потребу оновлення елементів системи підготовки. Програмою і методикою дослідження передбачалося формування змісту професійно-художньої освіти на основі врахування компетентнісного

підходу, його доповнення декоративно-вжитковою компонентою; обґрунтування ефективних методик навчання; виявлення особливостей професійно-художнього навчання у ПТНЗ художнього профілю різних типів, а також необхідність впровадження у професійно-художню освіту нових ідей, пов'язаних з гуманізацією, фундаменталізацією, індивідуалізацією навчання, можливістю реалізації особистісно орієнтованого й діяльнісно розвивального підходів до формування творчої особистості фахівця тощо.

Для того, щоб мати можливість диференційовано розв'язувати емпіричні, логічні й теоретичні пізнавальні завдання, максимально повно аналізувати й висвітлювати результати наукового пошуку, нами була розроблена методологічна схема. При цьому враховувалися методологічні вимоги до проведення педагогічного дослідження, обґрунтовані С. Гончаренком [72]. Створення такої схеми дало змогу систематизувати значний дослідницький матеріал, напрацьований нами впродовж останніх 14 років. В узагальненому вигляді методологічна схема передбачала здійснення аналізу стану діяльності ПТНЗ художнього профілю, що допомогло не тільки виявити закономірності їх розвитку та особливості підготовки фахівців художніх промисел і ремесел, але й через логічну структуру діяльності ПТНЗ представити об'єкт, предмет, цілі та завдання дослідження, а також сформулювати загальну і часткові гіпотези.

Виявлення особливостей підготовки майбутніх фахівців ПТНЗ художнього профілю здійснювалося з метою врахування у змісті професійно-художньої освіти потреб ринку праці у відповідних фахівцях, а також потреб творчої особистості, що, власне, й покладено в основу авторської концепції. Водночас передбачалося визначення системи створення принципів розроблення і реалізації авторської концепції професійно-художньої освіти, теоретичне обґрунтування дидактичних і методичних засад професійного навчання фахівців у ПТНЗ художнього профілю, їх експериментальна перевірка і формулювання узагальнених висновків. Такий підхід уможливив забезпечення фундаментальності наукового пошуку, зокрема теоретичну актуальність на основі виявлення закономірностей принципів і фактів, що мають важливе значення для розв'язання проблеми; концептуальність;

історизм; критичний аналіз науково неспроможних положень; використання методик, що відповідають новим знанням; новизну і наукову достовірність одержаних результатів; підготовку науково обґрунтованих й експериментально перевірених висновків, що сприятимуть подальшому розвитку й вдосконаленню професійно-художньої освіти.

Стратегія нашого дослідження ґрунтувалася на врахуванні сучасних підходів до розв'язання актуальних проблем професійної освіти і навчання (системний, аксіологічний, синергетичний, культурологічний). Зокрема, синергетичний підхід дає змогу обґрунтовувати положення, згідно з якими розвиток і збагачення творчої особистості фахівця художнього профілю забезпечується його власними діями і відповідає можливостям, здібностям, потребам кожного учня щодо неперервного процесу самоосвіти, саморозвитку і самореалізації. Водночас науковий пошук спрямовувався на творче використання положень концепції неперервної освіти – освіти впродовж життя [234], що має виняткове значення як для держави, так і самої особистості. Адже їх цілеспрямована реалізація організаційно, змістовно й технологічно забезпечує потреби людини у навчанні, духовному і культурному розвитку, підвищенні професійної компетентності.

Поряд з цим на різних етапах дослідження вивчалися нормативно-правові документи, що регламентують розвиток народних художніх промислів і ремесел, а також діяльність ПТНЗ художнього профілю. Ґрунтовним матеріалом для нашого дослідження стали перевірені століттями ідеї народного досвіду учнівства в художньому ремеслі: в сім'ї, в умовах цехового і мануфактурного виробництва, кустарних і художніх промислів і ремесел. У подальшому це дало нам змогу виявити нові наукові знання, об'єднати їх за допомогою науково обґрунтованих принципів в цілісну систему й розробити авторську концепцію розвитку професійно-художньої освіти (додаток Б.5).

Враховуючи, що педагогічне дослідження ґрунтується на точно встановлених фактах, які допускають їх емпіричну перевірку, для забезпечення методологічної повноти і достатності нами застосовувалися різні рівні і типи педагогічного аналізу. Зокрема, з метою дослідження проблеми в педагогічній науці і практиці

нами передбачалося здійснити аналіз понад 559 джерел, з них 27 архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, що дало змогу не тільки оволодіти науковою термінологією, а й вибудувати авторський поняттєвий апарат.

Програмою дослідження передбачалося розкрити сутність понять "культура", "естетична культура", "художня культура" у контексті філософії, соціології, акмеології, а також сутність поняття "творча особистість" у сенсі особистості, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного вирішення завдання до нової реалізації унікальних можливостей індивіда певної галузі, а також візуальної культури особистості, як особливості творчої компетентності фахівців художнього профілю. Крім того, передбачалося проаналізувати теоретичні засади професійно-художньої освіти: теорії; концепції й методики формування в майбутніх фахівців художньої культури, як основної умови розвитку і самореалізації особистості у професійній діяльності; науково обґрунтувати підходи до культури як процесу творчої діяльності, в результаті якої накопичений людством досвід знаходить своє відображення у творах мистецтва і передається від покоління до покоління у вигляді цінностей знань, умінь тощо.

Відповідно до програми дослідження виявилось необхідним вивчення стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічних працях, зокрема: теоретично обґрунтувати можливість ступеневої підготовки для професійного й особистісного розвитку майбутніх фахівців художнього профілю; обґрунтувати особливості організації освітнього процесу в ПТНЗ художнього профілю, що полягає в активному і творчому оволодінні базовими культурними цінностями, народними традиціями, культурними формами взаємодії та співробітництва, способами і методами художньої діяльності; виявити первинність формування естетичної культури для фахівців художнього профілю та довести, що остання має ґрунтуватися на цілісності, комплексності і якості естетичного ставлення до світу і людей; довести значущість формування художньої культури особистості на основі ціннісного ставлення майбутнього фахівця до дійсності й мистецтва.

Особливу увагу у процесі наукового пошуку було приділено проблемі

формування змісту професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. У цьому контексті необхідно було виявити специфічні особливості навчання у ПТНЗ художнього профілю, до яких віднесено: організацію дослідно-пошукової діяльності учнів, зміст якої пов'язаний з програмою етнографічних практик; залучення майбутніх фахівців художнього профілю до участі у виставках образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва, у конкурсах професійної майстерності; формування вміння самоаналізу й самооцінки власної роботи; зміну стилю спілкування в системі "педагог–учень", його перехід до співробітництва. Доводилася залежність ефективності процесу професійно-художнього навчання від педагогічних умов, серед яких особливе значення мають: творча діяльність педагога; формування в учнів почуття задоволення своєю роботою і впевненість у власних творчих можливостях; висока естетична культура, що відображає естетичні почуття та художньо-образне мислення [352].

Реалізація дослідницької стратегії здійснювалась на основі врахування методологічно обґрунтованих принципів: цілісності, комплексності, прогностичності, соціально-економічної детермінантності. Оскільки якість підготовки фахівців у ПТНЗ художнього профілю значною мірою залежить від дотримання принципів побудови змісту навчання, для здійснення цілеспрямованого наукового пошуку була застосована сукупність дидактичних принципів: науковості, єдності навчання та виховання, зв'язку теорії з практикою, випереджувального характеру навчання, системності, послідовності й наступності, інтеграції, індивідуального та диференційованого підходу до навчання, професійної мобільності, наочності тощо, а також специфічних, зокрема таких, як: принцип традиційності, наступності та наслідування в творчості, врахування регіональних особливостей народного мистецтва, поєднання функціонального та декоративного, єдності змісту і форми творів народного мистецтва. Важливу роль у дослідженні відігравали принципи гуманізації й фундаменталізації, сутність яких розкрито у другому і третьому розділах дисертації.

Опрацювання авторських методик навчання учнівської молоді з професій художнього профілю потребувало врахування принципу індивідуалізації, особливо під час оволодіння нею новими техніками художніх промислів і ремесел. Визначалися ефективні умови успішної організації навчально-виховного процесу: мотивація художньої діяльності, впровадження нових технологій навчання з урахуванням особистісних прагнень і можливостей; розвиток активності й самостійності; закріплення успішних результатів діяльності; поступове удосконалення змісту діяльності. Системний аналіз було покладено в основу проектування цілісної педагогічної системи підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, здатної гнучко реагувати на вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, таких як соціальне замовлення, критерії, вимоги, нормативи, принципи.

Забезпечення логічної структури організації наукового дослідження потребувало вибору оптимальних засобів і методів дослідження. На різних етапах наукового пошуку використовувався комплекс взаємопов'язаних теоретичних, емпіричних і статистичних методів.

Ураховуючи, що в педагогічному дослідженні саме від вибору методів залежить кінцевий результат, особлива увага приділялася методу моделювання. Використання цього методу уможливило розроблення моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", згідно з якою реалізується індивідуалізація професійного розвитку особистості й зростає роль майстра художнього ремесла в забезпеченні якісної загальнохудожньої й технологічної підготовки учнів ПТНЗ художнього профілю.

У процесі дослідження передбачалася розробка дидактичних засад професійного навчання у ПТНЗ художнього профілю. Їх реалізація потребувала пошуку шляхів підвищення рівня професійної компетентності педагогів ПТНЗ, стажування майстрів виробничого навчання на виробництві з метою оволодіння традиційними і сучасними технологіями оздоблення та виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва й подальшого їх використання у навчально-виробничому процесі. У зв'язку з цим, обґрунтовуючи методичні засади

ефективної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю, ми враховували такі положення:

- здійснення професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на основі теоретико-методологічного знання, загальнонаукових методів пізнання, ціннісних орієнтацій, є важливою науковою основою методичного стилю мислення, діяльності, творчості й комунікативної взаємодії;

- використання особистісно орієнтованого, діяльнісно розвивального і компетентнісного підходів до організації навчально-виробничого процесу уможлиблює підвищення рівня професійної самостійності учнівської молоді у створенні творів декоративно-вжиткового мистецтва з елементами етнодизайну;

- удосконалення професійно-педагогічної діяльності на основі методів системного аналізу педагогічних і мистецьких об'єктів і процесів, дає змогу створювати навчально-методичні комплекси, електронні засоби навчання, програми індивідуального творчого розвитку особистості учня;

- узгодження педагогічних умов, згідно з якими різноманітні дидактичні чинники інтегруються з внутрішньою структурою особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, його індивідуальними можливостями сприяє розвитку його творчої самореалізації в майбутній професійно-художній діяльності;

- якість організації навчальних занять у ПТНЗ художнього профілю забезпечується за умови наявності в педагогів технологічної та дослідницької культури і педагогічної майстерності.

Програмою дослідження передбачалося створення авторського комплексу навчально-методичного забезпечення професійного навчання в ПТНЗ художнього профілю. Комплексне застосування засобів навчання зумовило необхідність формування у викладачів і майстрів виробничого навчання навичок володіння сучасними технічними засобами, у тому числі й мультимедійними. Реалізація цього завдання об'єктивно потребувала врахування специфіки етнонаціонального розвитку різних регіонів України та їх історико-культурних особливостей, в яких

розкриваються характерні орнаментальні мотиви і композиції, улюблені кольорові гами, різноманітні техніки виконання художніх виробів тощо. Такий підхід уможлиблював розробку авторських методик професійного навчання, диференційованих творчих програм різних рівнів складності, систем поетапної атестації знань і вмінь майбутніх фахівців художнього профілю [362].

Здійснюючи науковий пошук, ми передбачали, що узагальнення проміжних і кінцевих результатів теоретичного дослідження та експериментальної роботи дасть відповідь на питання, якої ж саме ефективності можна досягнути у підготовці фахівців художніх промислів і ремесел в ПТНЗ за умов впровадження нових наукових знань.

Концепція нашого дослідження передбачала об'єктивне врахування внутрішніх і зовнішніх чинників, критичне осмислення одержаних результатів.

Водночас у ній було враховано поєднання традиційного й інноваційного у професійному навчанні з урахуванням особливостей цивілізаційного розвитку в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів. Очікувалося, що основними результатами наукового дослідження стане впровадження концепції розвитку професійно-художньої освіти і комплексу навчально-методичного забезпечення професійного навчання в ПТНЗ України, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел.

Висновки до першого розділу

На основі провідних культурологічних концепцій визначено, що культура є процесом творчої діяльності, в результаті якої накопичений людством досвід опредмечується в речах, творах мистецтва і передається від покоління до покоління у вигляді цінностей, знань, умінь тощо. Важливою теоретичною основою професійно-художньої освіти є теорії, концепції й методики формування художньої культури в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Змістовими компонентами формування художньої культури майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є образотворче, декоративно-вжиткове мистецтво, народні художні промисли, культурно-виховна місія яких полягає, насамперед, у

розвитку художньої інтуїції, естетичного смаку, емоційного сприйняття художньої творчості, визнанні мистецтва як специфічної духовної культури і діяльності. Теоретично обґрунтовано, що якісні показники сформованості художньої культури залежать від наповнення змісту професійно-художньої освіти знаннями й уміннями культурологічного, мистецтвознавчого й технологічного характеру, що забезпечує формування здатності емоційно сприймати навколишнє середовище, творчо перетворювати природні форми в художні образи тощо.

Вивчення філософських і наукових джерел, найважливіших законодавчих і нормативно-правових документів у галузі професійної освіти, а також аналіз сучасних методологічних підходів до розгляду освітніх явищ і процесів дало змогу з'ясувати стан розробленості проблеми професійно-художньої освіти в педагогічній науці. Відповідно до концептуальних ідей сучасних парадигм (*культурна, соціокультурна, соціо професійна, суб'єктно діяльнісна, особистісно орієнтована, когнітивна, функціональна, компетентнісна*) професійно-художня освіта спрямовується на культурний розвиток і самореалізацію особистості в мистецькому середовищі; оволодіння професією як культурно-історичною моделлю діяльності людини; розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел, як творчого суб'єкта професійно-художньої діяльності; творчу співпрацю між педагогами і учнями, художньо-естетичне виховання й соціалізацію особистості майбутнього фахівця в культурно-освітньому й професійному середовищі; формування її глобального, поліфункціонального й толерантного мислення, комунікабельності, готовності до особистісного й професійного самовизначення в умовах полікультурної взаємодії. Вплив сучасних освітніх і культурологічних парадигм на формування творчої особистості фахівця художніх промислів і ремесел здійснюється на основі основних положень концепцій: художньо-естетичного розвитку особистості майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, формування естетичної культури засобами декоративно-вжиткового мистецтва, трансдуктивної теорії творчості, розвитку творчого потенціалу особистості.

Аналіз розвитку професійного навчання в закладах профтехосвіти показав, що на різних історичних етапах національно-культурного відродження України нового смислу набували підходи до підготовки учнівської молоді з професій художніх промислів і ремесел. Удосконалення змісту і форм підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел здійснювалося в процесі розвитку народних художніх промислів, які до 90-х років минулого століття були головними замовниками кадрів й водночас соціальними партнерами в модернізації матеріально-технічної бази ПТНЗ художнього профілю, забезпеченні робочих місць для виробничої практики учнів, працевлаштування випускників, стажування майстрів виробничого навчання тощо. Процеси приватизації й перепрофілювання більшості підприємств художніх промислів і ремесел негативно позначилися на діяльності ПТНЗ художніх промислів, які залишилися без базових підприємств і замовлень на підготовку робітничих кадрів.

Вивчення законодавчої та нормативно-правової бази народних художніх промислів і ремесел, професійної підготовки майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю показало, що традиційна система навчання не забезпечувала належного рівня сформованості професійної самостійності й творчої самореалізації випускників, а тому потрібне було оновлення концептуальних, дидактичних і методичних засад розвитку професійно-художньої освіти.

В основу нашого дослідження покладено філософські, культурологічні, мистецтвознавчі, психологічні, педагогічні та інші підходи до професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у закладах профтехосвіти, теоретичні положення та ідеї щодо сутності й механізмів професійного розвитку фахівця, її самореалізації в декоративно-вжитковій творчості. У зв'язку з цим, зумовлюється необхідність обґрунтування концептуальних засад розвитку професійно-художньої освіти в Україні. Зміст цього розділу відображено у працях дисертанта [358–360; 362; 368 та інших].

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано гуманістичну спрямованість професійно-художньої освіти майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел й педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю. Викладено авторську концепцію розвитку професійно-художньої освіти. Схарактеризовано педагогічні моделі професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю. Розкрито особливості інноваційної моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла".

2.1. Гуманізація професійно-художньої освіти

В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, кардинальних змін, що відбуваються в суспільстві, під впливом взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників набуває особливої актуальності гуманістична спрямованість професійної освіти на основі утвердження загальнолюдських цінностей, культури, мистецтва, встановлення гуманних відносин у навчальному й професійному середовищі. Вважаємо, що лише на основі гуманістичних цінностей можна досягти позитивних результатів у формуванні особистості, яка не тільки буде здатна жити в демократичному суспільстві, а й зможе брати активну участь у демократичних процесах, захищати свої та інших людей права на життя, освіту, творчий розвиток і таким чином впливати на стабілізацію суспільства.

Утвердження гуманістичної системи освіти, яка забезпечує право особистості на розвиток, визнає особистісну самоцінність є відповіддю на технократичний характер суспільства, зумовлений технологічною активністю людської діяльності, в якій особистість фахівця вважалася "гвинтиком" державно-суспільного механізму з усіма негативними наслідками. Саме тому проблема гуманізації освіти завжди була і залишається предметом дослідження вчених. Ми поділяємо висновок Г. Глейзера, що єдиною альтернативою технократичній парадигмі,

сутність якої виявляється у перевагах засобів над ціллю, цілей над смыслом і загальнолюдськими інтересами, техніки над людиною є гуманістична орієнтація, яка проголошує людину найвищою цінністю на Землі і на цій основі розв'язує проблеми взаємодії в системі "людина і світ", "людина і природа", "людина і суспільство", "людина і людина" [67, с. 6]. Положення щодо необхідності подолання технократичних тенденцій у цілях, завданнях і змісті освіти на засадах її гуманізації обґрунтовано у наукових працях В. Зінченка [127, с. 98], В. Моргуна [248, с. 27–40] та інших вчених.

Гуманістичні ідеї щодо визнання особистості як вищої цінності буття, унікальності її духовного потенціалу проголошували українські мислителі Г. Сковорода [90], П. Юркевич [489] та інші. Зокрема П. Юркевич писав, що знання засвоюються лише тоді, коли вони олюднені почуттями й закликав виховувати так, щоб вихованець, коли прийде у зрілий вік, виявився тим, хто знає і бажає добра.

Водночас у формуванні особистості важливо враховувати складні відносини людини з суспільством, державою, людьми, природою, Богом [489, с. 9–13].

Утвердженню особистісно орієнтованих цінностей освіти надавалася велика увага у релігійних, філософських і педагогічних працях учених і мислителів, які з часом, на жаль, були забуті, підкорені колективним концепціям педагогічної діяльності. Всі ці концепції, як зазначає Б. Гершунський, відображали загальні політичні та ідеологічні установки соціалістичної і комуністичної орієнтації, адже вони, незважаючи на зовнішній камуфляж гарних лозунгів і декларацій типу "все для людини", у своїй глибинній основі мали антигуманний характер й ігнорували самоцінність особистості, змушували підкорятися державним і суспільним інтересам, тоталітарним вимогам, погоджуватися з принципами і механізмами функціонування зовнішнього соціально-економічного середовища тощо [64, с. 52]. Гуманістична концепція української освіти виникла з протиставлення негуманним і механічним методам розвитку і корекції особистості й вперше після тоталітарного ідеологічного пресингу дала можливість відчувати справжню свободу в особистому творчому пошуку, використанні у навчальному процесі авторських

педагогічних концепцій [135, с. 5–8].

Як наголошує Д. Белухін, актуальним є аксіологічний (ціннісний) підхід до розвитку особистості, який дає змогу вивчати явища з погляду закладених у них можливостей задоволення потреб особистості, а також розв'язувати завдання гуманістичного суспільства, в центрі яких людина, її особистість, задатки і здібності, вільний розвиток яких і зумовлює гуманістичну спрямованість освіти [26, с. 145]. Згідно з аксіологічним підходом особистість розглядається як найвища цінність суспільства і самоціль соціального розвитку. До аксіологічних принципів Є. Шиянов і І. Котова відносять: рівноправність філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей при збереженні розмаїття їх культурних і етнічних особливостей; рівнозначність традицій і творчості (інновацій), визнання необхідності вивчення і використання вчень минулого та можливості духовних відкриттів нині і в майбутньому; екзистенціальна рівність людей, соціокультурний прагматизм, діалог і подвижництво [480, с. 48].

Аксіологічний принцип В. Андрєєв розглядає як методологічний підхід до аналізу пріоритетних педагогічних цінностей в освіті, вихованні й саморозвитку людини. Вчений зазначає, що в реальній педагогічній практиці ще недостатньо задіяні цінності, взаємопов'язані: із змістовним розширенням духовності і культури особистості, проведенням дозвілля і вільного часу (через клуби за інтересами, можливості мандрувати і спілкуватися з природою, відвідувати виставки, музеї, театри); із задоволенням повноцінного людського спілкування (через створення доброзичливого психологічного клімату в колективі, через розширення можливостей змістовного спілкування батьків з дітьми, спеціально організованих зустрічей з цікавими людьми); із можливостями професійного зростання (розширення можливостей для професійного саморозвитку і самоствердження, участі в конкурсах професійної майстерності, можливостей для неперервної освіти і самоосвіти) [8, с. 72–73]. На основі аксіологічного принципу організація навчальної діяльності учнів ПТНЗ художнього профілю спрямовується на пізнання цінностей творчості, розвиток емоційно-почуттєвого сприймання та переживання, ставлення до навколишнього середовища з метою

змістовного збагачення рівня їхньої духовності і культури. Адже навчання і виховання на здобутках образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва надає максимальні можливості для утвердження таких соціально-значущих цінностей, як Краса, Творчість, Пізнання, Праця тощо.

Принципово важливе значення для нашого дослідження має *синергетичний* підхід. На думку Я. Любимого, він вимагає від індивіда певної універсальності, вміння оволодівати досвідом у декількох сферах життя, суміжних спеціальностях, бо те, чого індивід навчається в одній галузі життя, справляє вплив і на інші сфери, відбувається взаємний обмін енергією та інформацією між видами діяльності [80, с. 353]. Д. Белухін визначив високий і низький рівні синергетики. Зокрема, висока синергетика характеризується мінімальною агресією, підвищеною відповідальністю, довірою, варіативністю дій і поведінки суб'єктів взаємодії. І, навпаки, низька синергетика спричиняє обмеженість власних ресурсів учасників взаємодії, призводить до негативного емоційного фону педагогічної взаємодії, недовіри тощо [26, с. 143–144].

Наголосимо, що особистісно орієнтована концепція сучасної освіти, визнання пріоритетів особистісних освітніх цінностей суттєво впливають на трактування поняття "система освіти". Як зазначає Б. Гершунський, вона стає більш варіативною, відкритою для оперативних змін, обґрунтованих інновацій і перетворюється на диференційовану сферу освітніх послуг, що дає людині можливість обирати індивідуальну освітню траєкторію відповідно до своїх інтересів і здібностей, освітніх потреб [64, с. 52–59].

Філософське осмислення гуманізації освіти, на думку М. Бердяєва, полягає в тому, що людська особистість належить не тільки часу, а й духовному світу, вічності [28, с. 97]. До цієї думки схиляється і К. Кантор, який визначає гуманізацію освіти, як шлях і засіб відродження в суспільстві духовності і культури, і навпаки, відчуження особистості від культури і освіти породжує бездуховність, морально-психологічну кризу особистості [149, с. 23].

Нерідко гуманізацію освіти розуміють як додержання в освітній діяльності гуманності. Однак поняття "*гуманізація*", на думку Г. Балла, тісніше пов'язане із

гуманізмом (світоглядна орієнтація), "джерела якого сягають античних часів". Гуманність у людських стосунках вчений визначає як один із принципів гуманізму [22, с. 48]. Гуманізація, тобто "олюднення освіти", як зазначає В. Краєвський, спрямована на поглиблення положень вітчизняної і зарубіжної особистісно орієнтованої педагогіки, згідно з якою сутність освітнього процесу полягає у цілеспрямованому перетворенні соціального досвіду в особистий [181, с. 41]. Для цього, як стверджує Г. Філіпчук, важливо, щоб у молоді почуття, ідеали, вчинки були облагороджені серцем [452, с. 331].

Найбільш глибокий і точний смисл гуманізації освіти, на думку О. Орлова, це конструктивне самозмінювання людей, олюднення й гармонізація особистості кожного педагога і кожного учня, включених в освітній процес. Гуманізація особистості, становлення Людини в Людині – ось та незмінна умова, без якої будь-які педагогічні інновації в галузі змісту і спілкування будуть лише своєрідним маскуванням, камуфляжем старого педагогічного мислення, тоталітарної освіти [280, с. 163].

Важлива роль в гуманізації освіти відводиться мистецтву, яке, за визначенням О. Асмолова, "перетворює людину через її неусвідомлену сферу". Він стверджує, що в мистецтві ми даруємо, передаємо свою особистість іншим, відкриваємо нові духовні висоти. Водночас вчений наголошує, що наука не може перебудувати особистість, вона може її озброїти новою інформацією, набором формул, сумою знань, але знання самі по собі не змінюють дійсність [18, с. 415]. Зустрічі з мистецтвом, як стверджує Н. Миропольська, створюють умови, завдяки яким індивід може олюднити свої почуття. Кожна людина відкриває у творі мистецтва нові смисли. Як наголошує дослідниця, ставлення до мистецтва – це суть характеристики людини, живе свідчення того рівня, на якому вона перебуває, [243, с. 15]. Перехід до культурологічної моделі змісту освіти вважають прогресивним В. Зінченко [127], В. Давидов [86] та інші.

Важливим методологічним підґрунтям гуманізації освіти є психологічні концепції, розроблені відомими психологами А. Брушлинським [41], В. Зінченком [127], А. Маслоу [233], К. Роджерсом [377], В. Франклом [459] та ін.

Гуманістична сутність цих концепцій виявляється в ідеї "самості", тобто саморозвитку, самоактуалізації, самотрансценденції особистості, які впливають на досягнення професійного успіху, "акме", професійного довголіття. Тобто, потреба у саморозвитку, самоактуалізації, як стверджують А. Реан, С. Розум, – це джерело активного, соціального й особистісного довголіття людини [372, с. 136].

Відомим психологом С. Рубінштейном доведено, що основою гуманізації освіти є особистісний підхід до розвитку учнів у процесі діяльності з урахуванням їх індивідуальних відмінностей за типами сприйняття, спостереження, пам'яті, уваги, особливостей емоційної і вольової сфер тощо. Учений наголошував на тому, що особистість формується у діяльності. У роботі, навчанні, праці формуються і вдосконалюються здібності особистості, у життєвих діях і вчинках загартовується характер. Такий спосіб дій зумовлює спосіб мислення і прагнень, весь психічний склад особистості [384, с. 27]. У цьому процесі важливого значення набуває вчинок, який, за В. Роменцем, є основною ланкою, осередком будь-якої форми людської діяльності, і не тільки моральної, що визначає відношення між особистістю і матеріальним світом. Це відношення, зазначає вчений, можна зрозуміти, коли зміст поняття "особистість" включає все олюднене, освоєне, набуте людською індивідуальністю, тобто знання, уявлення, усвідомлені закони тощо [381, с. 384].

Цінною в дослідженні проблеми гуманізації освіти і, зокрема, професійно-художньої, є обґрунтована Б. Ананьєвим структура знань про людину як особистість. У монографії "Людина як предмет пізнання" вчений зазначає, що "в процесі вивчення людини як особистості особливо виділяються: статус особистості, тобто її становище в суспільстві (економічний, політичний, правовий, суспільні функції), який реалізує особистість відповідно до цього становища й історичної епохи у формі різних ролей; мотивація її поведінки і діяльності в залежності від цілей і цінностей, що утворюють її внутрішній світ; світогляд і вся сукупність відносин особистості до навколишнього світу (природи, суспільства, праці, інших людей, самого себе); характер і нахили" [6, с. 84]. Ці характеристики особистості, як стверджує вчений, визначають її світогляд,

життєву спрямованість, суспільну поведінку, основні тенденції розвитку [5, с. 94].

Гуманітарна, феноменалістична психологія К. Роджерса розкриває позитивну природу людини, її можливості до самоактуалізації, рухатися до високого рівня "конгруентності", реалістичного функціонування й зрілості. У розвитку особистості, згідно з К. Роджерсом, актуальним є її потяг до набуття компетентності, тобто ставати здібною настільки – наскільки це можливо біологічно [377, с. 77]. Особистісне зростання, за В. Франклом, полягає у набутті конкретного смислу життя особистістю в даний момент. Особистість, трансцендентує себе, орієнтуючись на смисл, а здатність людини до самовідчуженості дає їй змогу побачити "кращий смисл для себе". Водночас вчений наголошує, що усвідомленість життя особистістю досягається на основі реалізації трьох видів цінностей: цінності творчості, цінності переживання, цінності відносин [459, с. 301–302]. Особистісно зростати, за А. Маслоу, – це послідовно задовольняти "вищі" потреби на основі раніше досягнутих у гармонійному взаємовідношенні до світу й до самого себе [233].

Поступово оволодіваючи формами особистісної активності – діяння та протидіяння, пізнання та перетворення, самоорганізації та самоспричинення, як стверджує І. Маноха, особистість поступово стає здатною не тільки відтворювати ті чи інші способи діяння, а й вносити в них власне бачення та розуміння, створювати інтерпретовані моделі активності, тобто стає "вільною" у протистоянні світові – навколишньому, реальному чи внутрішньому, ідеальному, феноменологічному. Цей процес, на думку вченого, не є стихійним, він підкоряється певним закономірностям, логіці зростання особистості [228, с. 253]. Теоретичним підґрунтям гуманістичної професійної освіти є: теорія розвитку психіки особистості в онтогенезі (Г. Костюк [179]), згідно з якою особистість розвивається тільки в процесі перетворення нею навколишнього світу, а також концепція діяльності О. Леонтьєва, провідним положенням якої є те, що онтогенетичний розвиток свідомості відбувається в процесі навчання [211].

У виявленні й розвитку творчої особистості учня, на думку В. Рибалки, доцільно орієнтуватися не лише на окремий інтелектуально-творчий потенціал

індивіда, а й на цілісний творчий потенціал особистості або творчий особистісний потенціал людини. Вченим обґрунтовано психологічну структуру особистості, яка може використовуватися як основа для створення ідеальної моделі творчої особистості різних професійних профілів. Кожний елемент психологічної структури особистості зазнає системного впливу та системно сполучає в собі функції щонайменше трьох головних типів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та генетичного, які відповідають трьом базовим вимірам особистості [375].

У становленні особистісно орієнтованої парадигми освіти важливу роль відіграли педагоги-новатори Ш. Амонашвілі [3], А. Макаренко [227], В. Сухомлинський [430], В. Шаталов [476], С. Шацький [25], які розробили і впровадили в практику діяльності навчальних закладів такі прогресивні ідеї, як: формування особистості в колективі, трудового виховання, проблемного, програмованого, розвивального навчання. Їх наукова цінність полягає у подоланні формалізму в освіті, створенні інноваційного типу навчальних закладів, варіативних навчальних планів, регіональних освітніх програм.

На важливості утвердження особистісно орієнтованої педагогічної системи, яка могла б зреалізовувати принцип дитиноцентризму в навчально-виховному процесі як відображенні людиноцентристської тенденції у розвитку сучасного світу, наголошує В. Кремень [185, с. 11–12].

Гуманістична спрямованість освіти на сучасному етапі, на думку М. Лещенко, полягає у створенні сприятливих умов для розвитку особистості, здатної не тільки діяти у наявній соціальній структурі, а й змінювати її у контексті загальнолюдських цінностей [216, с. 80]. У зв'язку з цим, важливе значення має теоретично обґрунтована С. Сисоевою модель творчої особистості учня, зокрема мультифакторна за своїм конструктом, а за змістом – відображенням природженого і надбаного у структурі особистості учня. Під творчою особистістю цей дослідник розуміє "креативну особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації своїх творчих можливостей додаткових якостей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи

декількох видах творчої діяльності" [406, с. 135–143].

На важливому значенні розвитку й "звеличення особистості учня в процесі навчання", наголошує С. Гончаренко. Особливого значення він надає реалізації в процесі особистісно орієнтованого навчання трьох принципів розуміння особистості людини: її цінність, унікальність, непередбачуваність [72, с. 23].

Усвідомлення вченими і практиками необхідності гуманізації професійної освіти на основі особистісної парадигми привело до виникнення різних моделей особистісно орієнтованого навчання. Зокрема, І. Якиманська поділяє їх на три групи: соціально-педагогічні, предметно-дидактичні і психологічні [491, с. 31–92].

Водночас І. Зимняя співвідносить особистісно орієнтований підхід до навчання з концентрованим на учневі підходом, який ґрунтується на положеннях гуманістичної психології А. Маслоу [233] і К. Роджерса [377] й передбачає: організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що пропонує учням свободу вибору способу одержання освіти (змісту і методів навчання, а в окремих випадках і педагога); формування активності в учнів, їх готовності до навчання, розв'язання проблемних завдань; безпеку особистісного прояву учня, створення умов для його особистісної самоактуалізації і самозростання; забезпечення єдності внутрішніх і зовнішніх мотивів учіння, коли зовнішнім виступає мотив досягнення, а внутрішнім – пізнання; одержання задоволення від розв'язання навчальних завдань і завдань у співробітництві з іншими; забезпечення умов для самооцінки, саморегуляції і самоактуалізації особистості учня; зміну позицій викладача як інформатора, транслятора знань, контролера навченості учня на позицію фасилітатора [125, с. 86–115].

Особистісний підхід, як зазначає О. Пехота, передбачає звільнення освіти від функціоналізму [309, с. 45]. Обґрунтовуючи сутність особистісно орієнтованого підходу до навчання, В. Серіков наголошує на важливості забезпечення умов для реалізації особистісно розвивальних функцій освітнього процесу. Зокрема, він привертає увагу до функцій опосередкованості, колізії, критики, рефлексії, смислотворчості, орієнтації на забезпечення автономності й стійкості внутрішнього світу, творчо-перетворювальну, самореалізацій, забезпечення рівня

духовності, життєдіяльності відповідно до особистісних потреб, які зреалізують замовлення суспільства бути особистістю [400, с. 17]. Цінними для нашого дослідження є сформульовані Е. Зеєром основні принципи особистісно орієнтованого професійного навчання [123, с.43 – 44].

Результати теоретичного вивчення проблеми дослідження дали змогу дійти висновку, що гуманізація професійно-художньої освіти, насамперед, ґрунтується на позитивних ідеях провідного світоглядного принципу – *гуманізму*, згідно з яким визначаються безмежні можливості особистості в неперервному професійному вдосконаленні, її права на вільний вияв своїх здібностей, переконань. Під впливом цих важливих положень зміст, форми і методи професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел набувають особистісно орієнтованого характеру і спрямовуються на забезпечення їхнього творчого професійного розвитку. З цього випливає, що системотвірним чинником особистісного зростання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел виступають їхні потреби, мотиви, цілі, здібності, активність, інтелект та інші індивідуально-психологічні якості, розвиток яких набуває творчого характеру лише в процесі особистісно орієнтованого навчання.

Гуманізація професійно-художньої освіти ґрунтується також на *принципі природовідповідності*, відповідно до якого у змісті навчання враховуються фізичні й психічні процеси розвитку особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел. Згідно з принципом природовідповідності методи, форми, педагогічні технології добираються відповідно до природи учня ПТНЗ художнього профілю. Зауважимо, що поєднання професійного і особистісного розвитку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел водночас ґрунтується на принципі саморозвитку, який детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність, що в кінцевому підсумку приводить до її вищої форми – творчої самореалізації. Йдеться про створення творів мистецтва на основі оволодіння професійними знаннями й уміннями проектувати, оздоблювати і виготовляти вироби декоративно-вжиткового призначення [361].

Гуманізація професійно-художньої освіти відбувається за трьома напрямками:

оновлення змісту; організація особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу; гуманізація відносин в освітньому і професійно-художньому середовищі.

В оновленні змісту професійно-художньої освіти поряд із принципом гуманізації, важливу роль відіграють взаємопов'язані з ним принципи: гуманітаризації, індивідуалізації, диференціації, національного характеру навчання, культурологічного підходу до навчання. Згідно з принципом гуманізації добирається такий зміст навчального матеріалу, який забезпечує формування світогляду особистості, її саморозвиток, самонавчання й самовиховання. Зміст нових знань і вмінь професійно-художнього навчання проектується з урахуванням попереднього освітнього і професійного досвіду особистості на основі забезпечення їх тісного взаємозв'язку. Наприклад, під час вивчення майбутніми виконавцями виробів декоративно-вжиткового мистецтва законів композиції досвідчені викладачі використовують професійно-спрямований навчальний матеріал, що ґрунтується на творчому досвіді учнів, набутому під час пленерних, етнографічних практик, занять у виробничих майстернях тощо. Зміст професійно-художнього навчання на основі існуючого у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел життєвого, освітнього і професійного досвіду дає можливість розвивати їхні пізнавальні здібності, професійно важливі якості, формувати етику поведінки, навчально-професійну мотивацію. Це дає підстави стверджувати, що такий зміст є особистісно орієнтований.

Результати теоретичного аналізу проблеми і практика свідчать, що рівень мотивації до оволодіння учнями ПТНЗ художнього профілю новими знаннями і вміннями зростає за умови здійснення навчання на основі їхнього попереднього суб'єктивного досвіду, який, безумовно, впливає на забезпечення особистісного смислу і особистісної значущості змісту навчального матеріалу.

Гуманізація змісту професійно-художньої освіти ґрунтується на посиленні його гуманітарної складової. Йдеться про створення такого емоційного змісту навчання і відповідного навчально-методичного забезпечення, спрямованого на розвиток гуманітарного мислення учнів і гуманітарної свідомості педагогів [24; 27; 31; 80; 186; 278; 299; 302; 398; 452].

Реалізація гуманітарної складової змісту професійно-художньої освіти забезпечується вивченням учнями знань з етики, естетики, культурології, економіки, екології, права з урахуванням специфіки їх майбутньої професійної діяльності. Зазначимо, що зміст цих гуманітарних дисциплін забезпечує формування в учнів гуманітарного ставлення як до природи, людей, до себе, так і до професійної діяльності, її результатів. Значення гуманітарної освіти і виховання особистості, як стверджує Г. Васянович, полягає в її спрямованості на прилучення учнів професійних навчальних закладів до цінностей культури з орієнтацією на зразки високої духовності, на засадах якої визначаються ідеали подальшого самовдосконалення. Водночас гуманістична парадигма освіти і виховання особистості уможливорює розкриття унікальних потенційних здатностей людини – творчо-вольових, смислотворчих і морально-духовних, сприяє розвитку самостійного творчого мислення, гуманної і професійної поведінки в нестандартних ситуаціях тощо [45, с. 5–6].

Розвиток творчої особистості фахівців художніх промислів і ремесел безпосередньо пов'язаний з метою та завданнями викладання предметів мистецького й естетичного спрямування [216; 243; 376].

Особливе значення в гуманізації професійно-художньої освіти мають категорії естетичного виховання та творчої діяльності учнів, що широко розглядають закони краси, художні образи, дизайн, питання всебічного розвитку особистості, духовного багатства, естетичних інтересів, творчої фантазії тощо. На основі прилучення молоді до духовної культури як способу оволодіння загальнолюдськими і національними цінностями й, на їх підґрунті, створення власних творів мистецтва забезпечується творчий і моральний саморозвиток особистості, формування художньо-образного мислення, творчої уяви, емоційного й естетичного сприймання навколишнього середовища.

Цінними для нашого дослідження є результати порівняльно-педагогічного аналізу стану естетизації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах Великої Британії, Канади, США [215, с. 4–5].

Ми погоджуємося з висновком вчених, що образотворче мистецтво збагачує

культуру особистості на основі створення суб'єктивних уявлень про світ, через систему образів, що символізують цінності й ідеали певного часу, епохи [14; 46; 222]. З цього випливає, що візуальний вплив засобів образотворчого мистецтва на учнів у процесі їх навчання і художньої діяльності є поліфункціональним і сприяє розкриттю творчих здібностей і можливостей у створенні власних творів мистецтва. Особлива роль в гуманізації підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел належить естетичному вихованню, сутність якого полягає в гармонізації відносин особистості з суспільством, природою, власним "Я" за законами краси (засобами музики, народного декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва, архітектури, графіки, літератури, театру тощо).

Процес естетичного виховання, на думку Л. Воловича, доцільно розглядати як вияв таких функцій: *мотиваційної*, пов'язаної зі спонуканням учнів до творчої діяльності, до пізнавальної та всебічної суспільної діяльності, активної участі в процесі прискорення науково-технічного прогресу на засадах інтенсифікації праці та виробництва; *творчої*, що виявляється в цілеспрямованій установці учнів на активну творчу діяльність не тільки у професійній праці, а і як співтворців різних естетичних цінностей, в тому числі художньої культури суспільства; *адаптаційної*, що сприяє швидкій адаптації учнів до динамічно мінливих умов виробничої праці, навчання, побуту; *прогностичної*, сутність якої полягає у врахуванні майбутніх змін естетичних умов праці, навчання і побуту та відповідно випереджальної естетичної підготовки учнів; *міжпредметних зв'язків*, орієнтованих на здійснення за допомогою засобів естетичного виховання взаємозв'язку загальної і професійної освіти, усіх предметів, що вивчаються у ПТНЗ; *ціннісної*, що визначає систему естетичних цінностей як одну з основ духовного спілкування молодих кваліфікованих робітників [55, с. 9–10].

Водночас важливо, щоб процес формування естетично розвиненої особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел в умовах відродження національної культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, здійснювався з урахуванням принципів, визначених Концепцією естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української народної

культури, зокрема: первинність національної культури; різномовність у художньо-виховному процесі; рівноправність інонаціонального і національного компонентів; врахування етнопсихологічних особливостей, національно-художнього мислення та відповідність морально-етичним ідеалам народу; врахування регіональних особливостей народного мистецтва, традицій, календарної організації естетично-виховної роботи; активної творчої діяльності; єдності естетичного і педагогічного впливу; відповідності віковим особливостям, безперервності і наступності [171, с. 4–6].

Естетичному вихованню учнів надавав великого значення педагог-реформатор С. Шацький. Він організовував заняття у такий спосіб, щоб учні розкривали себе через живопис, скульптуру, музику, театр, бо вважав, що заняття мистецтвом дасть можливість розпочати процес розкриття особистості і, водночас, формувати її внутрішній духовний світ, сприяти становленню її життєвих цілей та ідеалів [25, с. 71].

На важливому значенні діалогу культур в реалізації професійної освіти на засадах гуманістичних цінностей національної й світової культури наголошують вчені [80; 198; 452]. Діалог культур, на їхню думку, становить духовно-інтелектуальну основу творчого гуманітарного (планетарного) мислення і може розглядатися як провідна світоглядна парадигма сучасної філософії освіти, вихідними положеннями якої є цілісність універсуму, гуманістичні соціально-духовні цінності, розвиток і виховання. У зв'язку з цим, реформування освіти на світоглядно-творчих засадах полікультурного діалогу відкриває нові перспективи самореалізації й соціалізації особистості. До навчальних дисциплін, які, насамперед, мають сприяти формуванню полікультурного планетарного мислення, гуманітарних орієнтацій фахівців належить "Історія української культури", "Родовід – духовний діалог культур" [198, с. 33]. Тому до змісту предмета "Етнографія і фольклор рідного краю" ми вводили самостійне вивчення учнями ПТНЗ художнього профілю свого родового дерева, традицій родини, села; регіональних особливостей художніх ремесел, фольклору тощо [361, с. 55].

Слушно зауважує Н. Миропольська, що гуманістична сутність художньої

культури без людини мертва, вона втрачає свою цінність. Саме тому основою прилучення індивіда до художньої культури, на її думку, має бути переорієнтація свідомості людини, що включає в себе усвідомлення своєї самоцінності. Остання, як стверджує дослідниця, переломлюється в осмисленні й утвердженні індивідом свого незамінного місця в художньому процесі, свого значення як суб'єкта, який бере активну участь у формуванні актуального конкретно-історичного змісту художньої культури, а значить, прийняття на себе відповідальності і за долю мистецтва в сучасному суспільстві [243, с. 23].

Урахування в змісті освіти як універсальних, так і етнокультурних надбань, на думку Г. Філіпчука, дає змогу здійснювати освітньо-виховний процес на національному підґрунті, в українській інтеграції, переосмисленні світового розвитку і глобальних процесів з точки зору наших досягнень, інтересів, ментальності. Водночас освітня галузь має спрямовуватися на опанування особистістю власного історичного досвіду, інакше самоусвідомлення нації, її громадянська культура буде недостатньою як і її практична самоорганізація і змагальність на початку третього тисячоліття з розвиненими економічними, політичними, інформаційними науковими системами і технологіями [452, с. 21].

Особистісна орієнтація освіти, формування національних і загальнолюдських цінностей згідно з Національною доктриною розвитку освіти визначені пріоритетними напрямками державної політики України щодо розвитку освіти. Одним із основоположних визначень Національної доктрини є таке: освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Водночас освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями [185, с. 180–182].

Загальнолюдські й національні вартості, як наголошує Г. Філіпчук, мають визначати підходи у вихованні української людини. "Та коли суто практично починають реалізовуватися національні ідеали у виховному процесі, стає відчутним розбіжність поглядів і ціннісних орієнтацій. Звичайно, що це спадок

минулого, особливості історичного розвитку українців, які віками перебували під пануванням чужоземних держав" [452]. З огляду на це, на передній план виступає одна з форм організації гуманізації освіти – народне мистецтво, завдяки якому встановлюються невидимі зв'язки від природи до людини, від історії до сучасності у притаманній йому повноті традицій та організації художнього середовища, яке здатне не тільки естетично виховувати, а й у кінцевому підсумку формувати особистість.

Як свідчать результати наших досліджень, народне мистецтво як складова художньої культури розвиває у молоді творчі здібності, інтуїцію, кмітливість, художній смак; формує логіку конструкції, винахідливість у використанні властивостей матеріалу, вміння об'єднувати у стрункий ансамбль найрізноманітніші предмети побуту. Можемо зробити висновок, що значення народного мистецтва у професійній освіті не повинно применшуватись, а навпаки – зростати, адже без духовного удосконалення ніякі соціальні блага, ніякі досягнення науково-технічного прогресу не принесуть молодому поколінню повноти справжнього людського існування, а дефіцит розвинутих чуттєвих властивостей часом може привести до прояву жорстокості, бездуховності. Найважливіша роль у цьому належить змісту предмета "Народні художні промисли", вивчення якого не передбачено державним стандартом більшості професій художніх промислів і ремесел. Вважаємо за необхідне введення цього предмета до навчального плану для усіх професій художніх промислів і ремесел.

Гуманізація професійно-художньої освіти передбачає здійснення індивідуального підходу до формування особистості засобами особистісно орієнтованого навчання. На думку О. Пехоти і А. Старевої, особистісно орієнтоване навчання – це навчання, яке, враховуючи індивідуальні задатки, здібності, можливості і досвід учасників навчального процесу шляхом прилучення їх до досягнень людської цивілізації і включення в діалог, використовує передові педагогічні й інформаційні технології не тільки для оволодіння кожним з них певною сумою предметних знань, умінь, навичок, а й, що важливіше, – для розвитку особистості учня. Водночас вчені вважають, що

психолого-педагогічними основами такого навчання є виявлення індивідуальності, унікальності, неповторності кожного учня; актуалізація, ініціювання й окультурення досвіду засобами освіти, задля забезпечення культурного і духовного самовизначення, розвитку і самореалізації [308, с. 55].

Індивідуальність розглядаємо як інтегральну властивість особистості, сукупність індивідуально-психологічних особливостей, які роблять її унікальною і неповторною. Інтерес становить теоретичний аналіз особистісних стимулювань людини в процесі діяльності, здійснений Н. Бібік на основі врахування прогресивних ідей німецького педагога і психолога Е. Шпрангера ще наприкінці XIX – на початку XX століття щодо існування "ідеальних типів індивідуальності". Н. Бібік обґрунтовує сучасне трактування людини – теоретичної, економічної, естетичної, соціальної, політичної, релігійної. Наприклад, економічна людина тяжіє до практичного результату в будь-якій діяльності, а естетична – прагне до емоційно-образного відображення світу [34, с. 104].

На важливій ролі індивідуального підходу наголошують також учені [135; 176]. Застосування індивідуального підходу пов'язано з виконанням значної кількості ручної праці, крім того, індивідуальний показ майстром виробничого навчання техніки оздоблення виробу має емоційне забарвлення й особистісне спрямування. Це пояснюється тим, що під час показу прийомів роботи майстер враховує індивідуальні особливості учня, посилює емоційно-образною мовою дії, тим самим зацікавлює учнів, вселяє віру в їхні можливості й здібності. Індивідуальний підхід у навчанні дає можливість педагогу більше часу працювати з невістигаючими учнями. Педагоги ПТНЗ художнього профілю мають враховувати ті якості учнів, що характеризують їхні індивідуальні особливості, зокрема: ставлення до навчальної діяльності (пізнавальні потреби, мотиви, інтереси, відповідальність, обов'язок, працелюбство, дисциплінованість); розвиток інтелектуальної сфери (сприйняття, пам'ять, мислення); розвиток емоційної сфери; розвиток вольової сфери (готовність і вміння переборювати труднощі) [279, с. 27]. Індивідуальний підхід до навчання поєднаний з диференційованим підходом, що спрямовується на розвиток особистості в процесі

навчання і професійної діяльності [135; 302]. Диференційований підхід широко використовується в організації самостійної роботи учнів над розв'язанням практичних завдань, виконанням різних за складністю видів художніх робіт тощо. При цьому учні самі обирають тип і складність завдань. Такий підхід створює для учнів однакові можливості брати участь у навчальному процесі, поетапно досягати кращих навчальних результатів (оцінка, розряд). Оперуючи невеликою кількістю кольорів, оновлюючи та змінюючи візерунки, учні другого року навчання на виробничих заняттях створюють авторські художні вироби. При цьому враховуються регіональні, зокрема локальні особливості їх виготовлення. Кращі вироби експонуються на художніх виставках, за що учні нагороджуються дипломами, медалями. Долучаючись до таємниць художнього ремесла, учні стають кращими, добрішими, духовно багатшими, у них формується національна самосвідомість.

Гуманізація професійно-художньої освіти передбачає підготовку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел до діяльності в умовах гуманізації праці, під якою розуміють комплекс організаційно-технічних, соціально-економічних заходів, здійснюваних для зміни умов і змісту праці, виробничого середовища, форм і методів управління з метою досягнення оптимальної відповідності людини і праці, більш повного використання виробничих резервів робочої сили (особливо інтелектуальних і соціально-психологічних). Дослідники виділяють чотири основні принципи гуманізації праці: принцип безпечності, принцип справедливості, принцип розвитку особистості і принцип демократії [424, с. 52].

Сучасні цивілізаційні процеси зумовлюють необхідність підготовки учнів ПТНЗ художнього профілю до життєдіяльності, забезпечуючи високий рівень професіоналізму, духовного, інтелектуального і фізичного розвитку; взаємодіяти зі світом природи, мистецтва, з людьми; використовувати здобуті знання для самостійного прийняття важливих рішень, розв'язання проблем, працювати в команді; розуміти принципи відкритого суспільства; оволодівати новими мистецтвознавчими й технологічними знаннями, інформаційними технологіями, знаннями організації підприємницької діяльності тощо. У реалізації цих завдань

важливо, щоб діяльність педагогів ПТНЗ художнього профілю була гуманістично спрямованою. Для цього доцільно вивчати інтереси і здібності учнів до професійно-художньої діяльності.

Викладачі і майстри виробничого навчання мають враховувати оптимальні співвідношення загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, брати участь в оновленні змісту навчальних програм з теоретичних предметів і виробничого навчання в умовах лабораторій, навчальних майстерень, на виробництві (практика і навчання), творчо впроваджувати інноваційні педагогічні технології, що ґрунтуються на принципах проблемності, мотивації, забезпечення адекватності діяльності характеру майбутньої професійно-творчої діяльності тощо.

З огляду на це, особистісно орієнтоване професійно-художнє навчання ставить перед педагогами ПТНЗ художнього профілю вимогу вміти забезпечувати комфортне навчальне середовище на основі реалізації психологічної підтримки учнів, співробітництва, безстресового та успішного оволодіння знаннями й уміннями. Адже, як наголошує І. Зязюн, в учнів виникає інтерес до навчальної діяльності лише у тому випадку, коли у цій діяльності є успіх. На його думку, розвиток особистості учня буде успішним, ефективним лише в тому разі, якщо освіта, навчання і учіння супроводжуються позитивними естетичними почуттями, зокрема прекрасного, піднесеного і пов'язаного з ними комічного [132, с. 55].

Гуманістична спрямованість педагогічної діяльності передбачає, за Д. Белухіним, гуманістичне ставлення педагога до учнів, самого себе, до навколишнього світу, власної діяльності, а отже, зростання вимог до рівня його професійної компетентності, зокрема практичних умінь, якими є: академічні (когнітивні, інформаційні, розвивальні); організаторські; комунікативні; перцептивні; емпатійні; уміння педагогічного спілкування; володіння педагогічною технікою [26, с. 42].

Важливе значення в діяльності педагога ПТНЗ художнього профілю, на думку В. Орлова, відіграють рефлексивні уявлення про зміст мистецьких дисциплін, як частини культури, а також уявлення про себе як професіонала згідно з такими критеріями: творча інтерпретація художніх творів (виявляються в

їх оцінці та відтворенні); творча інтерпретація художньо-педагогічних ситуацій (знаходить вияв у авторських методичних "знахідках" під час вирішення практичних завдань); варіативність планування уроків мистецтва, позаурочних заходів з урахуванням новітніх методичних розробок з їх творчою модифікацією в конкретних умовах; результати творчої імпровізації під час проведення уроків і позаурочних занять з урахуванням конкретної ситуації [281, с. 280]. Отже, гуманізація навчально-виховного процесу ґрунтується на гуманістичних засадах діяльності педагогів і учнів ПТНЗ художнього профілю. Зокрема, як наголошує О. Семеног, спільна діяльність викладачів і учнів передбачає формування умінь працювати творчо, вміло, гнучко, доцільно використовуючи методичні надбання минулого й досягнення сучасної методики (гуманізація навчально-виховного процесу, індивідуалізація і диференціація навчання, проблемне й інтегроване навчання, блокове компонування програмового матеріалу, комп'ютеризоване навчання тощо) у різних навчальних закладах [398, с. 211].

Важливе значення в організації навчально-виховного процесу, спрямованого на цілісний розвиток особистості, мають обґрунтовані О. Рудницькою такі педагогічні принципи: довершення навчальної дії виховною у педагогічному впливі; урізноманітнення видів і форм діяльності учнів в організації педагогічної взаємодії; залежність розвитку особистісних якостей від створених педагогічних ситуацій емоційної насиченості навчально-виховного процесу; спонукання до творчого самовираження [386; 387]. Цілісний процес формування особистості, як стверджує Л. Хомич, ґрунтується на інтеграції і диференціації змісту її професійної підготовки і загальнокультурного розвитку [464, с. 178].

На необхідності побудови навчально-виховного процесу на засадах гуманістично-проектної моделі наголошує І. Бех. Провідною детермінантою цього процесу, на його думку, виступає забезпечення глибини проникнення співучасниками інтимно-особистісного діалогу у внутрішній світ один одного. "Вербалізуючи свої світоглядні принципи, цінності, ідеали, переживання, прагнення тощо, педагог на розумовому та емоційному рівнях долучає виховання до сутності своєї особистості і цим самим сприяє її моральному перетворенню"

[32, с. 33–34]. Суб'єкт-суб'єктні відносини, як стверджує С. Черепанова, реалізуються у діалогічних формах педагогічної взаємодії: співтворчості суб'єктів навчально-виховного процесу в системі "педагог-студент", індивідуалізації навчання; заохоченні ініціативи студентів у виконанні досліджень; організації культурологічних читань за результатами досліджень тощо [198, с. 36–37].

За цих умов навчально-виховний процес спрямовується на залучення учнів ПТНЗ художнього профілю до дослідно-пошукової діяльності, самостійного опрацювання навчального матеріалу, вироблення власної позиції, співробітництва. Водночас організація процесу професійно-художнього навчання ґрунтується на визнанні унікальності й неповторності суб'єктів цього процесу, створенні "ситуації успіху", "ситуації співтворчості". Професійно-художнє навчання стає цілісним процесом формування конкретних знань, умінь, навичок, досвіду діяльності, поведінки, особистісних якостей (добросовісність, терпимість, відкритість, здатність мислити критично, системно, абстрактно, образно, творчо).

Гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу у ПТНЗ художнього профілю знаходить свій вияв у дружбі, співробітництві, взаємодопомозі, у всьому, що сприяє всебічному розвитку особистості майбутнього фахівця. Гуманістичні засади організації професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечують, створення психологічно комфортних, ситуативно-адекватних і безпечних умов для особистості та суспільства, способів оволодіння знаннями і вміннями професійно-художньої діяльності; розвиток і саморозвиток учнів на основі виявлення їх індивідуальних особливостей, формування пізнавальної й комунікативної компетентності; підвищення рівня мотивації у вивченні загальнохудожніх і спеціальних дисциплін; якісному оволодінні професійними кваліфікаціями; самостійному підвищенні професіоналізму упродовж усієї професійно-художньої діяльності. Крім того, гуманістичні засади професійно-художньої освіти передбачають зміну акцентів щодо первинності вимог виробництва до кваліфікації фахівця художніх промислів і ремесел. З гуманістичних позицій особистість сама має висувати вимоги до майбутнього робочого місця.

На основі здійсненого аналізу можна дійти висновку, що гуманізація професійно-художньої освіти передбачає: особистісний характер розуміння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел смислу власного життя, процесу і результатів професійно-художньої діяльності; етнокультурний розвиток їх особистості, прилучення до скарбниці народної культури, мистецтва, естетичне й етичне виховання на основі оволодіння системою знань, культурних цінностей; формування екологічної й правової культури, громадянськості, почуття патріотизму, національної свідомості; особистісне вдосконалення і зростання в процесі творчої професійно-художньої діяльності; саморозвиток і світоглядну рефлексію тощо. Гуманістичні ідеї професійного навчання майбутніх фахівців промисел і ремесел враховувалися у створенні авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти.

2.2. Авторська концепція розвитку професійно-художньої освіти в Україні

В основу авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти покладено положення щодо: *ступеневого професійного навчання* фахівців художнього профілю, його неперервності, наступності і взаємозв'язку на всіх освітніх рівнях; *стандартизації* змісту професійно-художньої освіти на основі компетентнісного підходу; *первинності* національної культури у змісті підготовки фахівців художнього профілю; *досягненні якості* професійної підготовки фахівців художнього профілю на основі посилення фундаментальної образотворчої й технологічної компоненти змісту професійно-художньої освіти; *поєднання загальнодидактичних і специфічних принципів*, що розкривають роль народного і сучасного декоративно-вжиткового мистецтва у професійній підготовці фахівців художнього профілю; *пріоритету естетичних ідеалів* над утилітарно-меркантильними цінностями та інтересами особистості як активного творчого суб'єкта, здатного до самостійного вдосконалення своєї професійно-художньої майстерності; *єдності педагогічних і мистецьких цінностей* у професійно-художньому навчанні, вихованні, творчому розвитку і саморозвитку особистості;

інноваційності науково-методичного забезпечення професійно-художньої освіти; гармонізації інтересів, взаємовідносин й співпраці учнів і педагогів у процесі навчальної, професійно-художньої діяльності, декоративно-вжиткової творчості; створення нових освітніх структур, типів навчальних закладів, навчально-виробничих підрозділів; впровадження інноваційних моделей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців; розвитку взаємодії ПТНЗ художнього профілю з підприємствами, організаціями художнього спрямування, майстрами народного мистецтва.

Мета професійно-художньої освіти впливає з розуміння її сутності щодо творчого розвитку особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, формування в неї високого рівня художньої культури, національної самосвідомості, громадянськості; ступеневої підготовки з професій художніх промислів і ремесел, що передбачає оволодіння систематизованими знаннями, уміннями й навичками, необхідними для організації художньої діяльності відповідно до здібностей, нахилів, професійних інтересів; всебічний розвиток таланту, інтелектуального та художнього мислення; підготовки випускників ПТНЗ художнього профілю до творчої самореалізації й професійного вдосконалення впродовж усього життя.

Мета професійно-художньої освіти досягається в процесі творчого розв'язання таких освітньо-виховних **завдань**, як: *створення ступеневої системи професійно-художньої освіти з урахуванням історичного вітчизняного досвіду учнівства в художньому ремеслі, сучасних тенденцій підготовки фахівців художнього профілю; виведення професійно-художньої освіти на новий якісний рівень, що відповідає нахилам, здібностям, можливостям учнів і потребам суспільства у високоосвічених, творчих і мобільних фахівцях художнього профілю; підвищення престижу професійно-художньої освіти як важливої складової культурного розвитку особистості, її соціального захисту на ринку праці; навчання і виховання майбутніх фахівців художнього профілю, здатних активно й творчо застосовувати знання традицій народного мистецтва, професійні компетенції в самостійній художній діяльності, спрямованій на проектування та*

виготовлення в матеріалі виробів декоративно-вжиткового мистецтва, творів образотворчого мистецтва – засобів естетизації матеріально-предметного середовища; *розвиток* творчої індивідуальності, формування її моральних, ціннісних орієнтацій у світі прекрасного; *формування* наукового та художнього мислення учнів, розуміння тенденцій розвитку образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва; *формування* в учнів здатності сприймання кольору, форми, естетичних якостей виробу; культури професійно-художньої діяльності, спілкування, політичної, екологічної й фізичної культури; *розроблення і запровадження* державних стандартів професійно-художньої освіти нового покоління; *впровадження* сучасних педагогічних і виробничих технологій, методик контролю знань і вмінь учнів; *забезпечення* комп'ютерної грамотності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел; *створення* комплексу навчально-методичного забезпечення предметів і професій художнього профілю: розроблення підручників, навчальних посібників, хрестоматій, енциклопедій, засобів письмового інструктування, програмних засобів навчання; *використання* різних методик діагностування з метою корекції професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел; *прилучення* учнів до етнографічної діяльності, дослідження традицій народного мистецтва, проблем сучасного декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва; *створення* умов для всебічного розвитку особистості в системі гурткової роботи; *модернізація* матеріальної бази ПТНЗ художнього профілю.

Функціонування і подальший розвиток професійно-художньої освіти потребують дотримання **принципів**, які визначають сутність ступеневої підготовки фахівців художнього профілю. Серед них: *загальнодидактичні принципи*: науковості, фундаменталізації, гуманізації, гуманітаризації, культуровідповідності, природовідповідності, єдності навчання та виховання, зв'язку теорії з практикою, випереджувального характеру навчання, системності, послідовності та наступності, інтеграції, індивідуального та диференційованого підходу до навчання, екологізації, естетизації, професійної мобільності, наочності тощо; *специфічні принципи* – традиційності, наступності, наслідування в засвоєнні

художнього досвіду, єдності колективної та індивідуальної творчості, врахування регіональних особливостей народного мистецтва, поєднання функціонального й декоративного, композиційної єдності змісту і форми виробів декоративно-вжиткового мистецтва, єдності теорії і практики в художньому розвитку особистості фахівця, ціннісних орієнтацій особистості в декоративно-вжитковому мистецтві, самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності тощо.

Рівний доступ до здобуття професійно-художньої освіти в Україні забезпечують різні за типом, професійним спрямуванням, формою власності професійні навчальні заклади. Підготовка кваліфікованих робітників художнього профілю здійснюється в професійних художніх ліцеях, художніх професійно-технічних училищах, вищих художніх професійних училищах і вищих художніх професійно-технічних училищах. Водночас підготовка фахівців цього профілю здійснюється й в інших типах ПТНЗ: вищих професійних училищах, центрах професійно-технічної освіти, що отримали в МОН України відповідну ліцензію. У професійних художніх училищах і ліцеях здійснюється підготовка робітників з відповідної художньої професії та встановленим рівнем кваліфікації (3–5-й тарифікаційні розряди).

У вищих професійних художніх училищах підготовка фахівців художнього профілю здійснюється на двох ступенях: звичайному (II) і вищому (III). Звичайний (II) ступінь забезпечує професійне навчання робітника-виконавця художніх робіт середньої технологічної складності. На вищому (III) ступені здійснюється формування робітника високого рівня кваліфікації з технологічно складних професій і професій зі складною організацією праці та кваліфікацією молодшого спеціаліста. Вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації (технікуми, коледжі) забезпечують підготовку фахівців художнього профілю – молодших спеціалістів, бакалаврів. Вищі навчальні заклади III та IV рівнів акредитації (інститути, університети, академії мистецтв) готують магістрів, а також здійснюють післядипломну підготовку фахівців художнього профілю.

Зміст професійно-художньої освіти визначається кваліфікаційними вимогами до підготовки майбутніх фахівців художнього профілю різних освітньо-

кваліфікаційних рівнів: кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, магістр, а також їхнім функціональним призначенням.

Важливим змістовим підґрунтям професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю є якісна загальноосвітня підготовка, а також художня допрофесійна підготовка учнів старшої школи. Необхідним фундаментом для подальшого здобуття професійно-художньої освіти є художнє й естетичне виховання учнівської молоді засобами музики, образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, а також вивчення народних традицій, фольклору тощо. Оволодіння знаннями з різних видів народного мистецтва – декоративний розпис, лозоплетіння, вишивка тощо – у поєднанні з хоровим співом, умінням грати на бандурі, складати вірші про рідне село, країну емоційно збагачує учнівську молодь, надихає на творче оволодіння змістом предметів природничо-математичного та гуманітарного циклів.

Зміст професійної підготовки кваліфікованих робітників художнього профілю визначається державним стандартом, а також:

а) забезпечує загальноосвітню, загальнокультурну та професійну основу художньої підготовки особистості, що спрямована на постійне вдосконалення професійно-художньої майстерності, задоволення потреб ринку праці в мобільних, конкурентоспроможних фахівцях художнього профілю;

б) сприяє виявленню і розвитку художніх здібностей особистості з метою обґрунтованого вибору спеціалізації професійно-художньої підготовки;

в) забезпечує наступність, індивідуалізацію й диференціацію у навчанні образотворчої грамоти з рисунка, живопису, скульптури, композиції, оволодіння технологіями декоративно-вжиткового мистецтва;

г) сприяє формуванню інтелектуального, художньо-образного мислення особистості, її пізнавально-творчої активності, художнього смаку, емоційно-естетичного ставлення до навколишнього середовища.

Зміст професійно-художньої освіти враховує регіональний компонент народного мистецтва й постійно оновлюється відповідно до змін у технологічних процесах сучасного художнього виробництва, підприємств художніх промислів і

ремесел передбачає такі напрями: загальноосвітній, гуманітарний, загальнопрофесійний, спеціальний, практичний. В оновленні змісту професійно-художньої освіти враховуються змістові параметри професійних стандартів, які визначають систему показників, що дають змогу встановлювати відповідність професійної діяльності працівника вимогам ринку праці, а також є набором характеристик у вигляді компетенцій (загальнопрофесійних (наскрізних), ключових і професійних) й відповідно до цього знань.

Зміст професійної підготовки молодших спеціалістів художнього профілю ґрунтується на змісті професійно-художнього навчання кваліфікованих робітників і передбачає вивчення циклів гуманітарних, соціально-економічних, природничо-наукових, спеціальних дисциплін, а також практичну підготовку: виробниче навчання, виробнича, пленерна, етнографічна, технологічна й переддипломна практики. Навчально-виробничий процес у ПТНЗ художнього профілю спрямовується на формування в учнівської молоді художньої майстерності, на основі якої досягається вищий рівень професійної діяльності особистості, сформований у результаті оволодіння професійно важливими вміннями і знаннями, а також потреба в творчому вдосконаленні та прагненні створювати нові твори образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва. Процес формування художньої майстерності пов'язаний з ручним виготовленням художніх виробів, сприяє розвитку фантазії учнів, умінь імпровізувати, формувати неповторну техніку виконання.

До специфічних особливостей навчання в ПТНЗ художнього профілю віднесено: *організацію* дослідно-пошукової діяльності учнів, зміст якої пов'язаний з програмою етнографічних практик, експедицій; *залучення* майбутніх фахівців художнього профілю до участі у виставках образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, у конкурсах професійної майстерності; *формування* вміння самоаналізу й самооцінки власної роботи; зміна стилю спілкування в системі "педагог-учень", його перехід до співробітництва. Ефективність цього процесу залежить від педагогічних умов, серед яких особливого значення набувають: творча діяльність педагога; формування в учнів почуття задоволення

своєю роботою і впевненість у власних творчих можливостях; висока естетична культура, що відображає естетичні почуття та художньо-образне мислення [352].

Навчання професій художнього профілю передбачає також реалізацію принципу індивідуального підходу, особливо під час освоєння учнями нових технік художнього мистецтва. Ефективними умовами успішної організації навчально-виховного процесу є: впровадження нових технологій навчання з урахуванням особистісних прагнень і можливостей; мотивація художньої діяльності; закріплення успішних результатів діяльності; поступове удосконалення змісту діяльності; розвиток активності й самостійності.

У зв'язку з цим, важливе значення має впровадження інноваційної моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в системі **"Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла"**, завдяки якій зростає роль майстра художнього ремесла в забезпеченні якісної загальнохудожньої і професійної підготовки учнів ПТНЗ художнього профілю. Для цього важливо, щоб педагоги мали одночасно і педагогічну, і художню освіту, а також високий рівень методологічної, технологічної й дослідницької культури [354]. У процесі розвитку творчої та соціально зрілої особистості набуває важливого значення система позаурочної діяльності, що забезпечує професійне спрямування гурткової роботи, художньої самодіяльності, молодіжних клубів, спортивних секцій, екскурсій до музеїв образотворчого та народного мистецтва, участь у художніх виставках і фестивалях тощо.

Підвищення кваліфікації і стажування викладачів і майстрів виробничого навчання здійснюється на базі вищих навчальних закладів художнього профілю, в окремих випадках – на базі обласних науково-методичних центрів професійно-технічної освіти. З цією метою розробляється спеціальна програма підвищення професійної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю. Забезпечення якісного складу учнів – майбутніх фахівців художнього профілю потребує: цілеспрямованої організації профорієнтаційної роботи серед молоді з метою виявлення та залучення до навчання абітурієнтів з творчими здібностями, початковою художньою освітою; популяризації професій художнього профілю у

засобах масової інформації. Якісна підготовка фахівців художнього профілю зумовлює необхідність дидактично обґрунтованої **системи навчально-методичної документації і засобів навчання**:

- програмне забезпечення (освітньо-професійна програма, навчальний план за рівнями підготовки, тематичні плани і програми з предметів, професій, нормативи оснащення кабінетів, художніх майстерень, лабораторій тощо);
- інформаційне забезпечення (підручники, посібники, опорні конспекти, довідники, хрестоматії, методичні розробки, рекомендації тощо);
- алгоритми діяльності (дидактичні модулі, творчі завдання, інформаційно-технологічні картки, схеми, картки контролю і самоконтролю знань, умінь і навичок, тести, прикладні та контролюючі програми тощо);
- засоби навчання (площинна й об'ємна наочність, натуральні зразки, гіпсові моделі, муляжі, чучела, діафільми, кінофільми, відеофільми, кодопозитиви, комп'ютери, відеомагнітофони, телевізори тощо).

Дидактичні матеріали для науково-методичного забезпечення розробляються відповідно до методології і сформованих вище дидактичних принципів, сформульованих у Концепції, що сприяє якісному відбору інформаційного матеріалу і логічно завершених побудові навчального процесу з предметів, професій, спеціальностей художнього профілю.

Навчально-методичне забезпечення професійно-художньої освіти пов'язано з сучасними технологіями навчання, якими є: модульно-рейтингове навчання, особливості якого полягають у гуманізації навчально-виховного процесу та поетапному вивченні навчального матеріалу з метою оволодіння відповідною кваліфікацією, спеціальністю художнього профілю; навчання за тематичними блоками (модулями) з комп'ютерним супроводом, що сприяє конкретизації змісту навчання та інтеграції форм і видів діяльності педагога й учнів; навчання за інтегрованими курсами, що дає змогу одночасно забезпечити інтеграцію змісту, наступність і взаємозв'язок загальнохудожнього та спеціального навчального матеріалу; навчанням за допомогою проектної технології, що сприяє розвитку в учнів науково-творчого потенціалу, професійної самостійності тощо.

Упровадження сучасних технологій навчання, що ґрунтуються на нових підходах до розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів, потребує сучасних методів вимірювання й оцінювання знань, основними критеріями яких є об'єктивність, надійність, точність. Використання засобів дидактичного і комп'ютерного тестування найбільше відповідає критеріям якості під час визначення рівня засвоєння теоретичних знань і практичних умінь.

Навчально-методичне забезпечення процесу професійного навчання потребує вдосконалення матеріально-технічної бази ПТНЗ художнього профілю. У зв'язку з цим важливого значення набуває впровадження в навчальний процес як нових дидактичних засобів навчання – підручників, методичних матеріалів, так і технічних – нового парку обладнання, комп'ютерної техніки, відеотехніки тощо. Комп'ютерне забезпечення навчального процесу уможливорює обладнання індивідуального робочого місця учня, що сприяє ефективній імітації професійної діяльності, удосконаленню її змісту, реалізації індивідуального темпу професійно-художнього навчання. Комплексне застосування засобів навчання передбачає вільне володіння викладачами і майстрами виробничого навчання сучасними технічними засобами, у тому числі і мультимедійними.

Зміст навчально-методичного забезпечення має враховувати специфіку етнонаціонального розвитку різних регіонів України та їх певні історико-культурні особливості, в яких розкриваються характерні орнаментальні мотиви і композиції, улюблені кольорові гами, різноманітні техніки виконання тощо, спрямовані на формування поглядів на характер народного мистецтва. Такий підхід дає змогу розробляти методики професійного навчання, диференційовані творчі програми різних рівнів складності, системи поетапної атестації знань і вмінь майбутніх фахівців художнього профілю [362].

Процес оновлення методичної роботи базується на принципах демократизації та гуманізації, що сприяє активній діяльності проблемних лабораторій, творчих майстерень із залученням митців до створення навчально-методичних комплексів, банку даних з питань вітчизняного та зарубіжного досвіду підготовки фахівців художнього профілю, експериментальних навчальних планів і програм.

Навчально-методичне забезпечення професійно-художньої освіти здійснюється: на місцевому рівні – педагогічними працівниками навчальних закладів художнього профілю; на обласному рівні – науковими й навчально-методичними центрами; на загальнодержавному рівні – відповідним державним науково-методичним органом. *Реалізація концептуальних положень* розвитку професійно-художньої освіти [351] передбачає:

- *об'єднання* зусиль науковців, творчих педагогів-новаторів, майстрів народного мистецтва для теоретико-методологічного обґрунтування актуальних проблем професійно-художньої освіти;
- *розроблення* державних стандартів нового покоління з професій і спеціальностей художнього профілю;
- *розроблення* Положення про ПТНЗ художнього профілю;
- *розроблення* Положення про структурний підрозділ ПТНЗ художнього профілю – "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", студія з художніх промислів і ремесел;
- *створення* Асоціації працівників ПТНЗ художнього профілю; розширення номенклатури профілів підготовки фахівців художнього спрямування;
- *створення* умов для професійної підготовки з професій художніх промислів і ремесел дорослого населення, учнів старшої школи;
- *підготовка* нового покоління підручників, посібників, методик навчання з різних художніх спеціальностей; заснування збірника наукових праць "Професійно-художня освіта України";
- *створення* науково–дослідної лабораторії з проблем професійно-художньої освіти;
- *створення* координаційної ради в галузі професійної підготовки фахівців художнього профілю;
- *підвищення* професійної компетентності педагогічних кадрів;
- *розвиток взаємодії* з підприємствами художніх промислів і ремесел, залучення їх до організації та контролю процесу навчання в ПТНЗ художнього профілю;

- *налагодження тісних зв'язків* із Міністерством культури, Національною спілкою художників України, Національною спілкою народних майстрів України для спільного проведення наукових конференцій, практичних семінарів, виставок, конкурсів, придбання мистецької літератури, художніх матеріалів тощо;
- *розвиток* міжнародного наукового співробітництва з проблем педагогіки і психології професійно-художньої освіти;
- *відродження* Всеукраїнських виставок образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, конкурсів художньої майстерності, олімпіад;
- *створення умов* для відпочинку творчої молоді і працівників ПТНЗ художнього профілю України;
- *започаткування* державних та іменних стипендій талановитій молоді, творчим педагогам ПТНЗ художнього профілю;
- *висвітлення* результатів професійної підготовки фахівців художнього профілю в засобах масової інформації.

Водночас за період, що минув з часу затвердження концепції на засіданні Президії АПН України у січні 2000 року, чимало її положень вже реалізовано (додаток Б.5). Зокрема: розроблено державні стандарти з окремих професій художніх промислів і ремесел, видано підручники для підготовки майбутніх різьбарів по дереву і вишивальниць, підготовлено методичні посібники для здійснення професійної орієнтації учнів старшої школи і дорослих на професії художнього профілю (розмалювальник по дереву, художник-конструктор (дизайнер)), започатковано виставки декоративно-вжиткового мистецтва, конкурси професійно-художньої майстерності, засновано збірник наукових праць "Професійно-художня освіта України" тощо.

Реалізація викладених концептуальних положень передбачає здійснення аналізу існуючих педагогічних моделей професійного навчання й теоретичного обґрунтування авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла".

2.3. Педагогічні моделі професійного навчання фахівців художнього профілю

В умовах відродження духовної культури українського народу, демократизації та гуманізації неперервної професійної освіти і, зокрема, її специфічної галузі – професійно-художньої освіти, виникає об'єктивна потреба створення нової моделі підготовки фахівців художнього профілю, котра уможливить максимальне врахування кон'юнктури ринку праці, інтересів і здібностей особистості, її вікових особливостей, рівня готовності вступити в самостійне життя й професійну діяльність, запитів художнього виробництва. Йдеться про модель, що забезпечить підготовку фахівців, які володіють творчо-художнім мисленням, знаннями мистецтвознавчого характеру, фундаментальними знаннями традиційних і сучасних художніх технологій, високим рівнем кваліфікації. Модель розглядається як уявний або знаковий образ оригіналу [6], а також як система елементів, що відтворює певні частини, зв'язки, функції досліджуваного предмета [407, с. 33]. Моделі можуть мати вигляд малюнків, схем, таблиць, символів, текстів. У професійній педагогіці під "моделлю" розуміють систему організаційних, змістових і структурних засад професійного навчання учнівської молоді в ПТНЗ художнього профілю на основі наявного досвіду та перспектив розвитку ступеневої професійно-художньої освіти в кількісних і якісних виявах. Кількісні критерії визначають потребу художнього виробництва у фахівцях, а якісні показники ґрунтуються на кваліфікаційних вимогах до спеціалізації, рівня підготовки майбутніх фахівців художнього профілю. Модель визначає терміни, форми, зміст, складові професійної підготовки, обсяг навчального часу, передбаченого на вивчення теоретичних дисциплін, організацію виробничого навчання, практик, а також види навчальної роботи в ПТНЗ художнього профілю різних типів.

Створення моделей відбувається в процесі моделювання, яке на думку В. Загв'язинського, є процесом перетворення змісту, структури. При цьому модель за змістом може бути: описовою, структурною, евристичною, інтегративною [111].

З огляду на це, об'єктом нашого дослідження є процес професійного навчання майбутніх фахівців художнього профілю, який відповідно до Закону України "Про професійно-технічну освіту" [118] забезпечує поетапне оволодіння професійною майстерністю від низького до високого рівня кваліфікації з відповідної художньої спеціалізації [173].

Останніми роками (до введення державних стандартів) в ПТНЗ художнього профілю реалізувалися три моделі професійного навчання майбутніх кваліфікованих робітників художнього профілю (МПХН-1/Р; МПХН-2/Р; МПХН-3/Р). Згідно з моделлю МПХН-1/Р здійснювалася підготовка робітників на основі базової загальної середньої освіти із здобуттям повної загальної середньої освіти. Термін навчання визначався з урахуванням змісту професійно-художньої освіти, рівня кваліфікації з робітничих професій середньої технологічної складності в галузі художніх промислів і ремесел. Водночас враховувалися вимоги типової базисної структури навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. Так, термін навчання на другому ступені для МПХН-1/Р визначався 2,5 – 3,5 роки, але не перевищував 4 роки.

Модель МПХН-1/Р спрямовувалася на оволодіння учнями змістом двох блоків навчання: загальноосвітнім і професійним. Незалежно від обраної професії загальноосвітній блок передбачав вивчення навчальних дисциплін згідно з вимогами державних стандартів загальної середньої освіти. Професійний блок (термін навчання 3 роки) складався з шести структурних компонентів: загальнотехнічна підготовка – 50–300 год.; фізична культура – 180 год.; допризовна підготовка юнаків – 70 год.; вибіркові навчальні дисципліни, спрямовані на поглиблення знань з основ художньої професії – 45 год.; професійно-теоретична підготовка – 250–650 год.; професійно-практична підготовка – 2100–1450 год. Під час навчання майбутні робітники оволодівали знаннями з історії народних промислів, вивчали різні системи обладнання, інструменти, матеріали, техніку безпеки, основи рисунка і живопису, основи композиції та кольорознавства, технічні процеси оздоблювальних робіт тощо, а також оволодівали уміннями використовувати прийоми виробничо-механізованої

та ручної художньої праці. Закінчивши другий ступінь навчання, учні вже могли виконувати роботи, що тарифікуються 3 – 4 розрядами, зокрема: створювати орнаменти, розробляти технологічний процес оздоблення виробу з урахуванням його призначення, матеріалу, форми; якісно виконувати техніки художнього оздоблення, підготовчі роботи, остаточну обробку виробів, усувати дефекти тощо. Завершувалося навчання практикою на виробництві або в майстернях навчального закладу, обладнаних спеціальною технікою і устаткуванням, відповідно до вимог детальної програми виробничої практики.

Модель МПХН–2/Р передбачала підготовку кваліфікованих робітників художнього профілю на основі базової загальної середньої освіти без одержання повної загальної. Термін навчання становив 1–1,5 роки, 2–2,5 роки. Зміст освіти складався з професійного і гуманітарного блоків. Упродовж двох років учні оволодівали загальнотехнічною підготовкою – 50–300 год.; професійно-теоретичною – 350–590 год.; професійно-практичною – 2033–1543 год. Крім того, вони вивчали основи допризовної підготовки (основи медичних знань для дівчат) – 70 год.; фізичну культуру – 110 год., а також предмети, за вибором – 45 год.; гуманітарні дисципліни – 72 год. (українське ділове мовлення – 38 год., основи правових знань – 34 год.). Загальноосвітня підготовка учнів здійснювалася в таких формах: вечірня, заочна, екстернат. Спеціальна теоретична і практична підготовка не відрізнялася від підготовки, відповідно до моделі МПХН–1/Р. Особи, які успішно пройшли державну атестацію, отримували документи встановленого зразка про здобуття професійно-художньої освіти та кваліфікації кваліфікованого робітника (3–4 розряд).

Реалізація моделі МПХН-3/Р забезпечувала підготовку кваліфікованих робітників з художніх професій з числа молоді на базі повної загальної середньої освіти. Термін навчання згідно з типовою базисною структурою навчальних планів коливався в межах 0,5–1 рік, 1,5–2 роки. Учні оволодівали змістом професійного й гуманітарного блоків. Професійний блок (термін навчання 1,5 року) включав загальнотехнічну підготовку – 50–250 год.; професійно-теоретичну підготовку – 250–400 год.; професійно-практичну підготовку –

1523–1173 год.; фізичну культуру і здоров'я – 90 год.; предмети за вибором – 45 год. Із загальнотехнічних дисциплін учні вивчали креслення та перспективи, шрифти, інформатику тощо. В основу професійно-теоретичної підготовки було покладено такі предмети: спеціальна технологія, основи кольорознавства, рисунок, живопис, історія орнаментів, технічний рисунок тощо.

Професійно-практична підготовка включала виробниче навчання і практику. Гуманітарний блок (72 год.) передбачав вивчення предметів: громадянська освіта – 38 год.; основи правових знань – 34 год. Навчання завершувалося іспитами, захистом дипломної роботи для тих учнів, які йдуть працювати на виробництво. Здібні учні, які досягали високого рівня знань і вмінь та мали бажання продовжувати навчання на третьому ступені, могли виконувати курсову роботу з професійно-спрямованого предмета. Залучення молоді до виконання курсових проектів (робіт) сприяло розвитку в них високого рівня самостійності в здійсненні аналізу, порівняння, дослідження, творчого осмислення, формування ідей, реалізації власного задуму, розробці композицій, технологічних прийомів оздоблення виробів тощо. Теми курсових проектів (робіт) обиралися учнями самостійно з урахуванням зацікавленості в удосконаленні знань і вмінь з конкретної дисципліни (рисунок, живопис, композиція, технологія оздоблювальних робіт тощо). Наші спостереження свідчать, що учні переважно записувалися для написання курсової (дипломної) роботи до викладачів, майстрів виробничого навчання, які володіли сучасними педагогічними технологіями, високим рівнем професіоналізму й моралі, забезпечували творчу взаємодію з ними й позитивно впливали на них. Переведення на вищий – третій ступінь навчання здійснювалося з урахуванням результатів оцінювання курсової роботи, рівня сформованості професійних умінь і навичок, а також професійно важливих якостей особистості майбутнього фахівця художнього профілю.

У вищих художніх професійних училищах підготовка кваліфікованих робітників реалізувалася на другому ступені (моделі МПХН -1В/Р, МПХН-2В/Р), а молодших спеціалістів – на третьому ступені (модель МПХН-1В/МС).

Підготовка кваліфікованих робітників відповідно до моделі МПХН–1В/Р

здійснювалася на основі базової середньої освіти (термін навчання: 2,5–3 роки, 3,5–4 роки). Передбачалося оволодіння змістом фундаментальних, загальнотехнічних і спеціальних дисциплін, виробничого навчання та практики, фізичної культури, допризовної підготовки, а також відповідним переліком дисциплін для здобуття повної загальної середньої освіти. Згідно з типовою структурою змісту підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів у вищих професійних училищах (додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 19.09.2001 р. № 644) обсяг годин на вивчення вищезазначених дисциплін для кожного терміну навчання був різним (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Другий ступінь МПХН-1В/Р

Термін навчання (роки)	Назва складових підготовки, навчальних дисциплін(год)						
	Навчальні дисципліни для здобуття повної загальної середньої освіти	Фундаментальні та загальнотехнічні дисципліни	Спеціальні професійні навчальні дисципліни	Виробниче навчання і практика	Фізична культура	Допризовна підготовка	Екзамени
2,5	1400	105–245	200–500	1460–1020	160	70	05
3	1400	105–345	240–650	2100–1450	180	70	05
3,5	1400	140–400	470–920	2510–1800	200	70	10
4	1400	140–430	650–1100	3010–2230	200	70	10

Модель МПХН–2В/Р передбачала підготовку кваліфікованих робітників у вищих художніх професійних училищах на основі повної загальної середньої освіти (термін навчання 1–1,5 року). Ця модель забезпечувала оволодіння майбутніми робітниками художнього профілю змістом соціально-гуманітарних навчальних дисциплін (основи права, ділова українська мова, фізична культура); фундаментальних і загальнотехнічних навчальних дисциплін (основи економічних знань); спеціальних професійних навчальних дисциплін; виробничого навчання та практики тощо (табл. 2.2).

У вищому художньому професійному училищі згідно з моделями МПХН–1В/Р та МПХН–2В/Р майбутні робітники оволодівали кваліфікацією на рівні третього і четвертого розрядів з професій художнього профілю середньої складності. Навчальний час визначався відповідно до термінів навчання та обсягу тижневого навчального навантаження з розрахунку – 35 акад. годин.

Таблиця 2.2

II ступінь МПХН-2В/Р

Термін навчання (роки)	Назва складових підготовки, навчальних дисциплін (год.)				
	Соціально-гуманітарні навчальні дисципліни	Фундаментальні та загальнотехнічні навчальні дисципліни	Спеціальні професійні навчальні дисципліни	Виробниче навчання і практика	Екзамени та інші форми атестації знань, умінь, навичок
1	118	120–235	245–380	950–700	35
1,5	158	120–280	300–420	1540–1260	70

Наголосимо, що зміст професійно-художньої освіти майбутніх кваліфікованих робітників художнього профілю для МПХН–1В/Р, МПХН–2В/Р розроблявся обов'язково з урахуванням принципу наступності, що сприяло подальшому навчанню учнів у вищому художньому професійному училищі (модель МПХН–1В/МС). Виробничу практику на другому ступені навчання проходили ті учні, які за конкурсним відбором не перейшли на третій ступінь професійного навчання. Це давало змогу коригувати мету і зміст практики, здійснювати її згідно з індивідуальними договорами з підприємствами-замовниками робітничих кадрів (художні підприємства відкритого акціонерного товариства "Українські художні промисли"). За цих умов талановита молодь мала змогу продовжувати навчання на третьому ступені, а ті, які навчалися задовільно і не виявили творчого підходу до виконання художніх робіт, складали державні іспити і йшли працювати на виробництво. Оволодівши знаннями та вміннями, визначеними згідно з моделями МПХН–1В/Р, МПХН–2В/Р, випускники другого ступеня навчання могли виконувати на виробництві широкий спектр функціональних обов'язків, удосконалювати свої професійні навички в оздобленні художніх виробів, підвищувати робітничий кваліфікаційний розряд.

Підготовка молодших спеціалістів у вищих художніх професійних навчальних закладах здійснювалася на базі повної загальної середньої освіти відповідно до моделі МПХН–1В/МС, що спрямовувалася на формування у них високого рівня кваліфікації з технологічно складних професій, а також професій із складною організацією праці. Термін навчання на третьому ступені становив 1 –

1,5 року, але не більше 2 років.

Згідно з моделлю МПХН–1В/МС передбачалося оволодіння змістом соціально-гуманітарних, фундаментальних і загальнотехнічних, спеціальних професійних навчальних дисциплін (в тому числі безпека життєдіяльності й основи екології); виробничого навчання та практик; дипломного проектування тощо (додаток С.3). Обсяг тижневого навчального навантаження для реалізації моделі МПХН–1В/МС складав 36 акад. годин. На третьому ступені планувалося 6 год. на тиждень на самостійне вивчення учнями окремих тем. Результати самостійного оволодіння знаннями в межах визначених розділів відповідних тем також підлягали контролю та атестації. Під час розроблення робочого навчального плану дозволялося здійснювати перерозподіл годин між професійними навчальними дисциплінами та видами професійних робіт до 20 відсотків встановлених базисною структурою. Перелік фундаментальних навчальних дисциплін визначався навчальним закладом відповідно до професійно-художньої спеціалізації молодших спеціалістів. Планувалися години для проведення консультацій з навчальних дисциплін, що виносяться на екзамени.

Професійне навчання майбутніх фахівців художнього профілю на третьому ступені навчання передбачало оволодіння додатковими спеціальностями, складними прийомами виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Удосконалення художньої майстерності завершувалося присвоєнням підвищеного тарифікаційного розряду – 5. Для цього майбутні фахівці художнього профілю мали знати методи та прийоми складання узорів, орнаментів, види і технології виконання й оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, а також уміти виконувати сюжетні композиції (панно, портрети), якісно оздоблювати вироби згідно з авторськими композиціями, виконувати види робіт із суміжних професій.

Відповідно до моделі МПХН–1В/МС майбутні фахівці художнього профілю оволодівали знаннями основ образотворчої грамоти (рисунка, живопису), основних закономірностей композиції, стильових особливостей орнаменту, традиційних видів народних художніх промислів й сучасного декоративно-

вжиткового мистецтва, методів і прийомів виготовлення та оздоблення авторських виробів художніми техніками, а також уміннями здійснювати етнографічні дослідження, аналіз і прогнозування результатів виробничої діяльності, економічні розрахунки тощо.

Водночас зауважимо, що недоліком у реалізації моделі МПХН–1В/МС була недостатня увага до відбору і структурування змісту навчального матеріалу без урахування вимог освітньо-професійних програм підготовки молодших спеціалістів у ВНЗ художнього профілю. Це унеможливило продовження навчання учнівської молоді для здобуття вищого освітнього рівня "бакалавр", "спеціаліст", "магістр". Наприклад, якщо навчальним планом художнього коледжу на підготовку молодшого спеціаліста за напрямом 0202 "Мистецтво" зі спеціальності 5.020208. "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво" з терміном навчання 2 роки 10 місяців було передбачено 6912 год., то у ВХПУ згідно з базисною структурою типового навчального плану для підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів (Додаток № 1 до наказу Міносвіти і науки України від 19.09.2001 р. № 644) з терміном навчання 3 роки – 5460 год. У зв'язку з цим, у ВХПУ була значно занижена кількість годин для вивчення циклу соціально-гуманітарних дисциплін на 450 год. і фундаментальних – на 671 год. Крім того, у ВНЗ художнього профілю цикл професійної підготовки тривав 5022 год., а у ВХПУ – 1380 год. Навіть для практичної підготовки фахівців художнього профілю у ВНЗ було передбачено більшу кількість годин – 4428 ніж у ВХПУ – 1480 год.

Отже, постала потреба розроблення нової моделі МПХН–2В/МС професійного навчання фахівців художнього профілю з урахуванням вимог державного стандарту вищої освіти, зокрема змісту освітньо-професійних програм підготовки молодшого спеціаліста з напряму 0202 "Мистецтво" за спеціальністю 5.020208 "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво".

Професійне навчання молодших спеціалістів художнього профілю, відповідно до моделі МПХН–2В/МС (нормативний термін навчання 2 роки 10 місяців), ґрунтувалося на реалізації змісту трьох змістових блоків:

а) гуманітарного та соціально-економічного – 918 год. (історія України, українська і іноземна мова (за профілем спрямування), культурологія, економічна теорія, філософія, основи правознавства, фізичне виховання); б) природничо-наукового – 1566 год. (основи екології, безпека життєдіяльності, основи підприємництва та менеджменту, креслення та перспектива, історія релігії та іконографії, історія орнаментів та художніх народних промислів, історія образотворчого мистецтва, пластична анатомія, основи кольорознавства, термінологія і матеріалознавство, шрифти та декоративне оформлення, основи архітектури, основи конструювання одягу, історія розвитку костюма, технологія крою і шиття); в) професійно-практичного – 4428 год. (рисунок, живопис, композиція, робота в матеріалі, практики: навчальна, технологічно-виробнича, ознайомча, кваліфікаційна).

У процесі навчання майбутніх фахівців художнього профілю значна увага приділялася рисунку з натури, на пленері, в музеях декоративно-вжиткового мистецтва, а також додатковій позаурочній самостійній роботі над завершенням навчального завдання (понад 36 год. тижневого навчання). Водночас творча реалізація моделі МПХН–2В/МС сприяла оволодінню майбутніми фахівцями художнього профілю вміннями, необхідними для виконання виробничих функцій – дослідницької, виховної, контрольної, технологічної, організаційної, проектної, художньо-конструкторської, а також творчим підходом до виконання художніх виробів з урахуванням соціальних, економічних культурологічних аспектів.

У майбутніх фахівців художнього профілю, які навчалися за моделлю МПХН–2В/МС, формувалися вміння вирішувати проблеми і завдання соціальної діяльності: готовність до активної творчої професійної та соціальної діяльності; вміння самостійно здобувати нові знання, контролювати та коригувати зроблене; достатній рівень володіння державною, іноземною мовами для професійного використання; вміння оцінювати історичні та сучасні процеси і проблеми в мистецтві, тенденції розвитку декоративно-вжиткового мистецтва в Україні й за кордоном; високі моральні якості; навички управлінської та організаторської діяльності, прийняття професійних рішень з урахуванням їх соціальних наслідків;

уміння виконувати різні види діяльності та відповідно до них компетентно і відповідально вирішувати сукупність узагальнених професійних завдань тощо.

Модель МПХН–2В/МС була варіативною, гнучкою й відкритою для подальшого удосконалення на вищих освітньо-кваліфікаційних рівнях, оскільки ґрунтувалася на ефективному співвідношенні предметних знань з діяльнісною системою навчання, поетапному та цілісному професійному розвитку учнів. Вона забезпечувала умови для оволодіння особистістю важливими для майбутньої професії ефективними методами навчання, пізнання, діяльності, мислення.

Важливою особливістю моделі МПХН–2В/МС було оволодіння майбутнім фахівцем однією або кількома художніми спеціалізаціями, вироблення здатності переключатися при потребі на іншу роботу, відповідно до запитів ринку праці, опанування системою необхідних знань і вмінь для самостійної підприємницької діяльності, що дозволяло розширювало можливості для працевлаштування. Модель МПХН–2В/МС мала теоретичне і практичне значення, оскільки вона: формувала професійну мобільність, активну адаптацію особистості на основі розширення профільності професійно-художньої освіти; розвивала здібності, інтереси, нахили учнівської молоді; впливала на формування громадянської позиції, національної самосвідомості; забезпечувала поетапну підготовку фахівців різного рівня кваліфікації та наступність і взаємозв'язок змісту професійно-художньої освіти, її інтеграцію з вищими освітньо-кваліфікаційними рівнями підготовки фахівців художнього профілю. Вона сприяла індивідуалізації й диференціації змісту професійно-художньої освіти, його наближенню до вимог ринку праці, а також взаємозв'язку навчальних планів, програм з метою попередження дублювання змісту професійно-художньої освіти.

Професійне навчання фахівців художнього профілю згідно з моделлю МПХН–2В/МС передбачало самостійне опрацювання учнями значної частини навчального матеріалу, що сприяло формуванню інтелектуально розвинутої особистості з усвідомленим рівнем самовизначення, самосвідомості, саморозвитку як суб'єкта навчання. Самостійне вивчення традиційних видів мистецтва, оволодіння сучасними технологіями художнього оздоблення виробів

декоративно-вжиткового мистецтва підвищувало професійний потенціал учнів і відповідальність за виконану роботу. Види передбачених програмою практик і мета кожної з них, сприяли формуванню професіонала з конкретної спеціальності з урахуванням індивідуальних особливостей, здібностей і бажань завершити професійне навчання, здобувши базову вищу освіту та підвищений кваліфікаційний розряд.

Державна атестація за моделлю МПХН–2В/МС передбачала державні іспити (філософія, історія образотворчого мистецтва, рисунок, малярство, композиція, ліплення), а також перегляди творчих робіт художньою радою навчального закладу та підготовки випускної кваліфікаційної роботи.

Із запровадженням державних стандартів зміст підготовки майбутніх фахівців художнього профілю став дещо уніфікованим. Змінилися терміни навчання, структура навчального плану. Наприклад, тривалість підготовки відповідно до стандартизованої моделі МПХН–3/Р стала чітко регламентованою для кожного тарифікаційного розряду. Так, для підготовки робітників з професій "Художник розмалювання по дереву" на 3 розряд планувалося 1305 год., на 4 розряд – 364 год., на 5 розряд – 453 год., а на 6 розряд – 450 год. Модель МПХН–3/Р стала передбачати: загальнопрофесійну підготовку – 93 год. (техніка пошуку роботи; основи галузевої економіки та підприємництва; інформаційні технології; основи правових знань). Збільшилась кількість годин на професійно-теоретичну підготовку (до 200 год.). Це зумовлювалося вилученням з навчального плану гуманітарного блоку дисциплін, а також зменшенням годин на вивчення дисциплін загальнопрофесійного циклу. Кількість годин на професійно-практичну підготовку залишалася без змін.

На цьому етапі стандартизована модель МПХН–3/Р передбачала варіативний компонент змісту професійно-художньої освіти: до 20 відсотків у межах загального часу, визначеного навчальними планами, а також до 20 відсотків навчального предмета і виробничого навчання, відображених у робочих навчальних програмах. Навантаження залишилося в межах 36 год. на тиждень, із них 8 академічних год. теоретичного навчання і 6 год. виробничого навчання. Під

час виробничої практики тижневе навантаження учнів стало складати 40 год. (за умови досягнення ними 18-річного віку).

Освітньо-кваліфікаційний рівень "кваліфікований робітник" відповідного розряду присвоювався за умови одержання учнем (слухачем) не менше 4 (чотирьох) балів згідно з критеріями кваліфікаційної атестації.

Останнім часом набула поширення модель інтегрованої підготовки майбутніх фахівців художнього профілю. Інтеграції підлягав зміст робітничих професій. Наприклад, "Живописець-художник розмалювання по дереву" з терміном навчання один рік 10 місяців. Згідно з цією моделлю здійснювалася поетапна атестація навчальних досягнень учнів. Наприклад, на I-му курсі учнів атестували з однієї професії "Живописець" (2-й розряд), а на II-му курсі – з двох: "Живописець" (3–4-й розряди) і "Художник розмалювання по дереву" (3-й розряд). В окремих випадках зміст робітничої професії інтегрувався із змістом художньої спеціальності, передбаченої для підготовки молодших спеціалістів наприклад, професія "Вишивальниця" та спеціальність 5.020208 "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво (художня вишивка)". Термін навчання для такої моделі підготовки фахівців на базі повної загальної середньої освіти становив: для другого ступеня (робітнича професія) – 1,5 року, для третього ступеня (молодший спеціаліст) – 2 роки.

До особливостей моделі інтегрованої підготовки майбутніх фахівців художнього профілю в системі "кваліфікований робітник – молодший спеціаліст" віднесено поетапну атестацію навчальних досягнень учнів: на I-му курсі: робітнича кваліфікація вишивальниці 1–3-го розрядів, на II-му – кваліфікація вишивальниці 4-го розряду. Під час II–IV курсів проводилася атестація учнів з кваліфікації художник-виконавець з напрямку "Образотворче мистецтво". Навчальна програма передбачала теоретичну підготовку з гуманітарних, соціально-економічних, природничо-наукових, професійно-теоретичних, загальнопрофесійних дисциплін, а також професійно-практичну підготовку, що охоплювала виробниче навчання в майстернях, виробничу, технологічну і переддипломну практики. За підсумками навчання учні складали заліки та іспити

з професійно-спрямованих дисциплін: спецтехнології вишивки, композиції, живопису, малюнка, основ образотворчого мистецтва тощо.

На основі здійсненого аналізу ми дійшли висновку, що всі моделі мають відмінності в термінах навчання, обсягах інтеграції професій і спеціальностей, послідовності поетапної атестації, змісті професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки, формах атестації, рівнях кваліфікації тощо. Водночас традиційним залишається поділ учнів на підгрупи: 12–15 чол. – теоретичне навчання, 6–8 чол. – виробниче навчання. Теоретичні предмети, в тому числі спеціальні, викладаються викладачами, а виробниче навчання і виробнича практика – майстрами виробничого навчання. До основних недоліків, що негативно позначаються на якості професійно-художньої освіти, на наш погляд, належать: відсутність виробничих баз для проходження виробничої, технологічної і переддипломної практик художнього профілю. Причиною цього є приватизація й репрпрофільювання підприємств. Крім того, зменшення обсягів контингенту, а в окремих випадках його повна відсутність із традиційних професій художніх промислів і ремесел (гончар, килимар тощо) призвели до їх інтегрування із масовими професіями. Такий підхід до організації професійної підготовки унеможлилював реалізацію індивідуальних програм формування художньої майстерності учнів ПТНЗ художнього профілю, а також їхній неперервний творчий розвиток і саморозвиток з урахуванням позитивних ідей, закладених у кожному із викладених вище.

Нами було розроблено й апробовано модель професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" (рис. 2.1). Такі майстерні можуть утворюватися в ПТНЗ художнього профілю з усіх професій художнього напрямку.

Керівниками педагогічних майстерень художнього ремесла, як правило, призначаються особи із числа педагогів або художників, які мають досвід педагогічної роботи й індивідуальний творчий стиль виготовлення та оздоблення виробів народних художніх промислів і ремесел, а також бажання передати його молоді. Роль майстра художнього ремесла в такій системі навчання полягає у

забезпеченні педагогічної взаємодії з учнями, яких він приймає в свою групу (не більше 5–6 чоловік) за результатами співбесіди, виконаних ними самостійних творчих робіт, контрольних завдань, тестів.

Запропонована кількість учнів зумовлена специфікою навчання професії художніх промислів і ремесел, зокрема значним обсягом індивідуальних практичних робіт, які вони мають виконувати під час вивчення професійно спрямованих теоретичних дисциплін, а особливо на заняттях з виробничого навчання й під час практик.

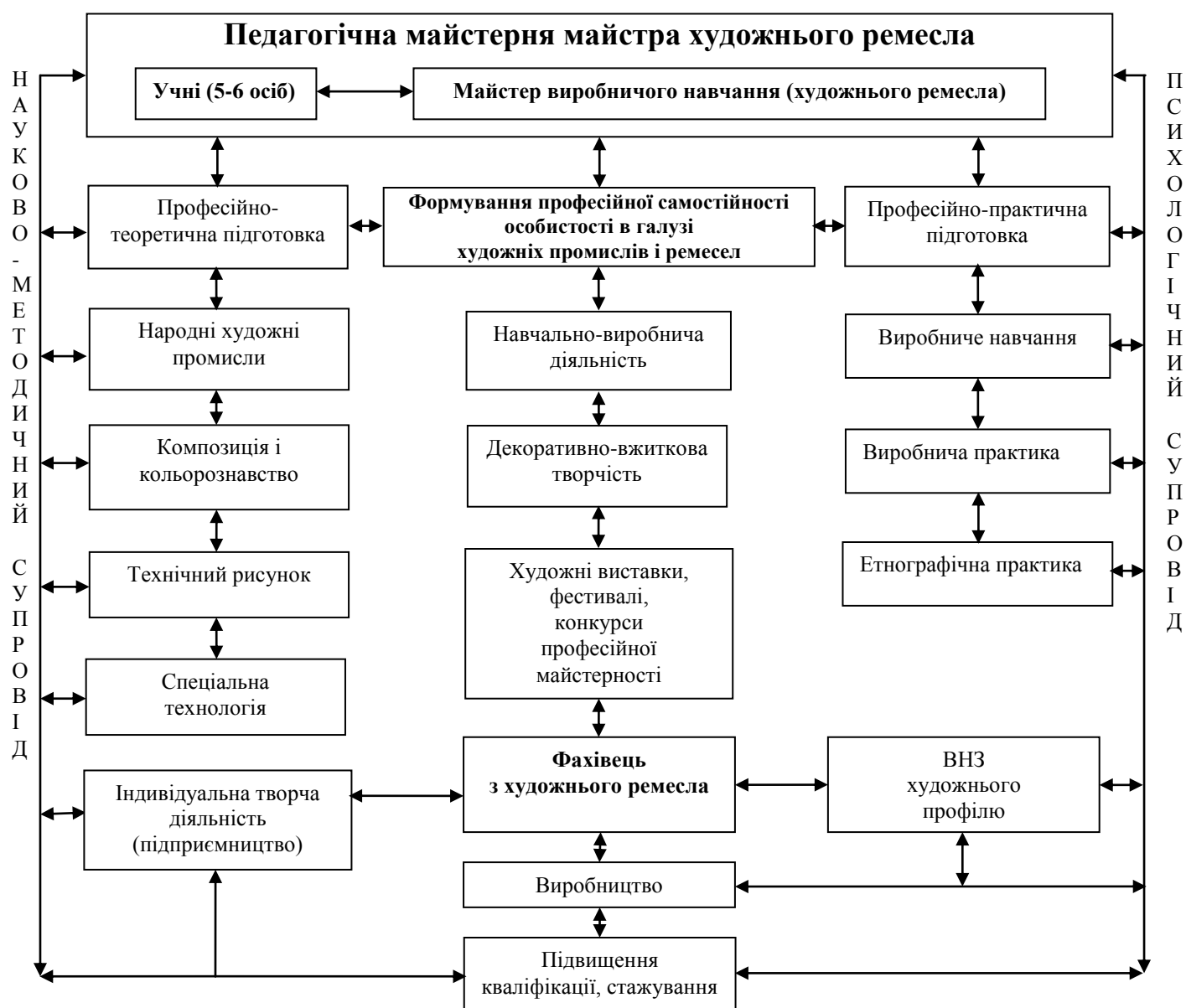

Рис. 2.1. Модель професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Дидактичною умовою впровадження запропонованої моделі є оновлені змістовий і структурний компоненти професійно-художньої освіти, що реалізуються на основі системного і діяльнісно розвивального підходу до організації професійно-теоретичної й професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю

Системність професійно-художнього навчання забезпечується цілеспрямованим педагогічним впливом майстра художнього ремесла на формування в учнів загальнохудожніх, загальнопрофесійних і технологічних компетенцій на основі використання сукупності взаємопов'язаних змісту, засобів і методів навчання, вимог до оцінювання результатів навчально-виробничої діяльності й декоративно-вжиткової творчості.

Діяльнісно розвивальний підхід до формування в учнів ПТНЗ художнього профілю компетенцій з художнього ремесла реалізується завдяки організації процесу навчання, з одного боку – на основі врахування їхніх індивідуальних особливостей, творчих здібностей і можливостей, а також початкового досвіду в галузі художніх промислів і ремесел, а з другого – за допомогою використання індивідуальних методів навчання й реалізації індивідуальних програм професійно-художнього розвитку учнів під час навчально-виробничої діяльності й декоративно-вжиткової творчості (конкурси, фестивалі, виставки тощо).

За результатами експериментальної перевірки ефективності процесу професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" ми дійшли висновку, що якісне оволодіння учнями ПТНЗ художнього профілю загальнохудожніми й технологічними знаннями, професійними вміннями неможливе без їхньої організації в єдину систему знань і вмінь на засадах синтезу народного мистецтва й сучасних технологій художніх промислів і ремесел, а також інтеграції змісту теоретичного та практичного компонентів професійно-художньої освіти. Такий підхід до відбору і структурування змісту навчального матеріалу для підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел дає змогу використовувати теоретичні знання як орієнтовну основу практичних умінь у проектуванні композицій, створенні технічних рисунків

художніх виробів, розробленні технологій їх виготовлення та оздоблення. За цих умов пізнавальна діяльність учнів спрямовується на формування художнього мислення, вироблення індивідуального стилю професійно-художньої діяльності, навичок дослідницького пошуку в етнографії, етнодизайну, теорії орнаментів, символів і кольорознавства з метою використання одержаної інформації у подальшій творчій діяльності.

Важливо, щоб на всіх етапах професійно-художнього навчання й декоративно-вжиткової творчості майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечувався психологічний і науково-методичний супровід.

Безумовно, у формуванні професійних компетенцій з художніх ремесел під час виробничого й теоретичного навчання, особливо з професійно орієнтованих предметів, провідна роль належить майстру виробничого навчання – майстру художнього ремесла, який забезпечує проведення занять з предметів теоретичного циклу перед виробничим навчанням, під час якого згідно з навчальною програмою учні виконують спочатку прості роботи, а згодом – художні вироби вищого рівня складності, використовуючи композиції й технічні рисунки, розроблені під час теоретичних занять. Завдяки організаційно-педагогічній діяльності майстра виробничого навчання – майстра художнього ремесла ефективніше реалізуються цілі формування особистості фахівця художнього ремесла з високим рівнем національної свідомості, громадянськості й відповідальності за збереження традицій народного мистецтва, їхній подальший розвиток. У зв'язку з цим, процес професійного навчання майбутніх виконавців виробів декоративно-вжиткового мистецтва важливо розпочинати із вивчення відомостей про народні художні промисли й конкретне художнє ремесло, якого будуть навчатися в ПТНЗ художнього профілю. Цінність знань про народні художні промисли і ремесла полягає в тому, що вони є духовною і матеріальною основою становлення й розвитку сучасного декоративно-вжиткового мистецтва.

Професійно-практична підготовка майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на знаннях і вміннях побудови орнаментів геометричних і рослинних форм, виконанні рисунків виробів художніх промислів і ремесел

відповідними художніми техніками, способами кольорового вирішення в різноманітній кольоровій гамі, які майстер художнього ремесла формує під час викладання предмета "Композиція і кольорознавство". Не менш важливу роль у змістовій системі підготовки фахівців художніх промислів і ремесел відіграють знання й уміння з предмета "Технічний рисунок". Зазначимо, що більшість навчального часу, передбаченого для вивчення цього предмета, спрямовується на практичні роботи: складання орнаментальної смуги з розрахунком канвового паперу; виконання копій технічних рисунків виробів народних художніх промислів (тканих, вишитих, різьблених та ін.); виконання заливок кольором по контурах орнаменту технічного рисунка тощо. Тому дуже важливо, щоб цей предмет викладав саме майстер виробничого навчання – майстер художнього ремесла, оскільки тільки, він може поєднувати зміст діяльності учнів на уроках з технічного рисунка зі змістом навчально-виробничих робіт, які вони виконують під час виробничого навчання, а також виробничої й переддипломної практик. Необхідність викладання предмета "Спеціальна технологія" майстром художнього ремесла зумовлюється потребою формування в учнів технологічної культури у поєднанні з високим рівнем професіоналізму. Організоване ним випереджувальне вивчення технологій і способів виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва спрямовується на їх творче використання учнями під час практичного засвоєння робочих прийомів виконання технік конкретного художнього ремесла, а також для подальшого удосконалення й закріплення в процесі виготовлення художніх виробів.

Завдяки організації професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на засадах наступності й взаємозв'язку теоретичних знань і практичних умінь учні швидко адаптуються до умов професійно-художньої діяльності на виробництві, виявляють творчий підхід до раціональної організації праці й виконання виробничих завдань, беруть активну участь у житті колективу бригади, цеху, свідомо ставляться до вивчення виробничого досвіду, дослідження народних традицій оздоблення й виготовлення художніх виробів тощо.

Під час виробничої практики майстер художнього ремесла відповідає за

рівень вдосконалення професійної майстерності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, фундамент якої був закладений ним під час занять з професійно спрямованих дисциплін і виробничого навчання. Цінність запропонованої моделі полягає у проведенні майстром художнього ремесла етнографічної практики на базі музеїв народного мистецтва, етнографії та художніх промислів, краєзнавчих музеїв. Під час такої практики майстри показують учням особливості творчої діяльності народних умільців, вироби яких зберігаються в цих музеях. Учні замальовують орнаменти, форми виробів, визначають художні техніки, якими вони оздоблені, їхні локальні особливості тощо. Під час етнографічної практики вони збагачуються духовно. Велич культурної спадщини українського народу надихає їх на творчу працю.

Запровадження запропонованої нами моделі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" впливає на самостійний вибір випускниками ПТНЗ художнього профілю напряму своєї майбутньої трудової діяльності: робота на виробництві, індивідуальна творча діяльність або навчання у вищому навчальному закладі за профілем. Доречно зазначити, що після завершення навчання у ВНЗ художнього профілю фахівець може піти працювати на виробництво, або повернутися у ПТНЗ художнього профілю, щоб розпочати педагогічну діяльність. Такий підхід до організації професійного навчання учнів дає змогу майстру формувати авторську "школу" з притаманними їй індивідуальним стилем професійно-художньої діяльності, прийомами і способами оздоблення виробів техніками художніх промислів і ремесел, специфікою кольорового вирішення, формоутворення, орнаментики тощо.

Випускники таких "шкіл" дуже швидко досягають кар'єрних успіхів на виробництві, стають, як і їхній наставник, членами Національної спілки майстрів народного мистецтва України тощо. У них формується високий рівень національної свідомості й громадянськості, відповідальність за збереження духовної спадщини українського народу, а також переконання, що вони вже ніколи не вийдуть із системи індивідуальної або колективної декоративно-вжиткової творчості. В подальшому вони й самі будуть створювати авторські

"школи" професійного навчання й виховання підростаючого покоління на засадах народного мистецтва. За таких умов реалізуються важливі принципи розвитку народного мистецтва – традиційності, наступності та наслідування в засвоєнні художнього досвіду, єдності колективної та індивідуальної творчості тощо. Прикладом цього є участь майстрів художнього ремесла спільно зі своїми учнями у декоративно-вжитковій творчості, за результатами якої вони дістають визнання на виставках образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва, фестивалях народної творчості, конкурсах професійної майстерності тощо.

Вважаємо за доцільне наголосити на цінності такого досвіду: із професійним зростанням учнів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" вдосконалюється і сам майстер, набуваючи нових педагогічних і професійно-художніх компетенцій. Отже, "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" вступає у взаємодію із системою навчання впродовж життя, складовою якої є постійне підвищення кваліфікації та стажування майстра на виробництві.

Таким чином, творча реалізація моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" сприяє формуванню цілісної системи фундаментального загальнохудожнього й технологічного знання, творчого проектування й виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Ця система характеризується гуманістичною спрямованістю, динамічністю, наступністю у творчому використанні народних традицій індивідуального учнівства в галузі художніх промислів і ремесел. Безумовно, здійснення професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" зумовлює необхідність внесення змін до нормативно-правових документів, що регламентують діяльність ПТНЗ художнього профілю.

Висновки до другого розділу

Гуманізація професійно-художньої освіти як важлива тенденція і дидактичний принцип забезпечує утвердження загальнолюдських цінностей, цінностей культури і мистецтва; встановлення гуманних відносин у навчальному

й професійному середовищі; створення емоційного змісту навчання й відповідного комплексу навчально-методичного забезпечення, спрямованих на розвиток гуманітарного мислення й свідомості суб'єктів навчального процесу. Відповідно до принципу гуманізації навчально-виробничий і виховний процес у ПТНЗ художнього профілю здійснюється на засадах індивідуального підходу до оволодіння художнім ремеслом, виявлення і розвитку індивідуальності, унікальності й неповторності кожного учня, забезпечення його культурного і духовного вдосконалення та творчої самореалізації в декоративно-вжитковому мистецтві.

Обґрунтовані в авторській концепції розвитку професійно-художньої освіти вихідні положення, мета, завдання, принципи (загальнодидактичні та специфічні) відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти, форми і методи організації навчально-виробничого процесу, а також комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання спрямовані на створення в ПТНЗ художнього профілю інноваційного культурно-освітнього середовища. Досліджено, що якість професійно-художньої освіти забезпечується на основі: *ступеневого професійного навчання*, його неперервності, наступності і взаємозв'язків на всіх освітніх рівнях; *стандартизації* змісту професійно-художньої освіти на основі компетентнісного підходу; *первинності* національної культури у змісті підготовки фахівців художнього профілю; *посилення* фундаментальної образотворчої й технологічної компоненти змісту професійно-художньої освіти; *поєднання принципів* розвитку народного і сучасного декоративно-вжиткового мистецтва у професійній підготовці фахівців художнього профілю; *пріоритету естетичних ідеалів* над утилітарно-меркантильними цінностями та інтересами особистості як активного творчого суб'єкта, здатного до самостійного вдосконалення своєї професійно-художньої майстерності; *єдності педагогічних і мистецьких цінностей* у професійно-художньому навчанні, вихованні, творчому розвитку і саморозвитку особистості; *інноваційності науково-методичного забезпечення* професійно-художньої освіти; *гармонізації* інтересів, взаємовідносин й співпраці учнів і педагогів у процесі

навчальної, професійно-художньої діяльності, декоративно-вжиткової творчості; *створення нових освітніх структур, типів навчальних закладів, навчально-виробничих підрозділів художнього профілю, моделей професійного навчання; розвитку взаємодії* ПТНЗ художнього профілю з підприємствами, організаціями художнього спрямування, досвідченими майстрами народного мистецтва. За цих умов особистість фахівця художнього профілю творчо оволодіває технологіями народного декоративно-вжиткового мистецтва, набуває індивідуального стилю професійно-художньої діяльності, високого рівня виконавської майстерності, професійної самостійності, що розширює можливості самореалізовуватися в декоративно-вжитковій творчості.

Проведений на етапі констатувального експерименту аналіз педагогічних моделей підготовки майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю за традиційною системою навчання показав, що вони формувалися відповідно до рівня базової та повної загальної середньої освіти учнів, термінів, обсягів і змісту професійно-художнього навчання. Виявлено, що в змісті і формах професійно-художнього навчання недостатньо враховувався початковий досвід абітурієнтів у галузі художніх промислів і ремесел і не забезпечувалося формування професійно важливих якостей й індивідуального стилю самостійної професійно-художньої діяльності. Причини такого стану полягали, на нашу думку, в значній наповнюваності навчальних груп (25–30 осіб), низькому рівні початкового досвіду учнів в галузі художніх промислів і ремесел, недостатньому рівні культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю й відсутності належного навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання.

Недоліки традиційної системи підготовки були враховані в розробленні авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла". Дидактичною умовою запропонованої моделі є інтеграція в єдину систему загальнохудожніх і спеціальних (технологічних) знань й практичних умінь творчого проектування й виготовлення виробів декоративно-вжиткового

мистецтва, що буде викладено в наступному розділі. Запропонована модель забезпечує можливість формування авторських шкіл – майстерень художнього ремесла, які сприяють розвитку в учнів художнього мислення, вироблення індивідуального стилю професійно-художньої діяльності, навичок дослідницького етнографічного пошуку з теорії орнаментів, символів і кольорознавства з метою застосування здобутої інформації в подальшій творчій етнотдизайнерській діяльності.

Зміст даного розділу відображено у працях дисертанта [345; 351; 352; 365; 368 та ін.].

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

Викладено положення щодо фундаменталізації професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел; визначено дидактичні підходи, принципи, критерії відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти; обгрунтовано значення декоративно-вжиткового мистецтва в професійно-художньому навчанні; здійснено психолого-педагогічний аналіз стану розроблення стандартів із професій художніх промислів і ремесел в Україні і за кордоном; обгрунтовано сучасні підходи до створення професійних і освітніх стандартів на засадах компетентності.

3.1. Фундаменталізація професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел

Прискорені темпи соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, динамічні структурні зміни в сфері професійної діяльності, зростання попиту на робітників з високим рівнем кваліфікації і творчого мислення зумовлюють необхідність забезпечення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з урахуванням вимог до оновлення змісту конкретної професії, робочого місця, вітчизняних і міжнародних стандартів якості.

Як відомо, розвиток сучасного виробництва, автоматизація техніко-технологічних процесів не тільки не послабили, а навпаки, посилили потребу в ручній кваліфікованій праці. Це стосується виконання трудомістких операцій, які складно або зовсім не піддаються автоматизації (кінцевий монтаж виробу, виправлення помилок автоматів); майстерності робітника, що поціновується в дрібносерійному або штучному виробництві на замовлення; посилення ролі неструктурованих знань і досвіду працівника, пов'язаних з інтелектомісткістю виробництва. В умовах модернізації художнього виробництва зростатиме потреба

в кваліфікованих робітниках, здатних організовувати і забезпечувати виробничі процеси (обслуговуюча праця). Підприємства все більше потребуватимуть якісної робочої сили, зокрема, фахівців, здатних до творчої діяльності. Новими стимулами створення національного багатства в сучасному суспільстві стають цінності, засновані на знаннях, а не на володінні матеріальними об'єктами. У сучасних соціально-економічних умовах творче, інноваційне мислення набуває такої ж цінності, як і професійна підготовка.

Однією з пріоритетних стратегій досягнення якості професійно-художньої освіти є її *фундаменталізація*, що спрямовується на забезпечення підготовки соціально захищеного, конкурентоспроможного фахівця, з високим рівнем розвитку інтелектуального і творчого потенціалу, наукової культури мислення і діяльності. Орієнтація на фундаменталізацію професійного навчання завжди була актуальною для ПТНЗ художнього профілю. Однак, в умовах традиційної моделі навчання "фундаменталізація" була "зовнішньо заданою" і реалізувалася переважно на "знаннєвому" рівні. У зв'язку з цим, фундаментальні знання не утворювали підґрунтя творчої самореалізації й саморозвитку учнівської молоді в навчально-пізнавальній, навчально-виробничій і професійній діяльності.

Термін "фундаменталізація" в науковій літературі ототожнюється зі значенням терміну "фундаменталізм" (лат. *fundamentalis* – той, що лежить в основі) [454, с. 747]. Думку щодо забезпечення фундаменталізації освіти, включення до її змісту фундаментальних знань, відкритих тією чи іншою наукою, вперше висловив А. Гумбольдт ще на початку XIX ст. [155].

Нині поняття "фундаменталізація освіти" інтерпретується вченими як: цілісне бачення природи, людини, суспільства в контексті міждисциплінарного діалогу; якісно нові цілі освіти, нові принципи відбору і систематизації знань, нова якість освіченості особистості і суспільства, подолання розмежованості двох культур – природничо-наукової і гуманітарної (В. Кінельов) [155]; особистісна структуризація ціннісно-сміслових імперативів, що забезпечують стійкий розвиток особистості та її інтелектуального фундаменту (О. Гладун) [155]; процес такої взаємодії людини з інтелектуальним середовищем, у перебігу якого

особистість сприймає її для збагачення внутрішнього світу і завдяки цьому визріває для примноження потенціалу самого середовища (С. Гончаренко) [73].

На основі цих визначень можна дійти висновку, що фундаменталізація професійної підготовки виробничого персоналу в умовах ринкової економіки і сучасної освітньої парадигми полягає в якісно нових цілях професійної освіти, принципах відбору і структурування змісту, новій якості освіченості особистості фахівця, а також у новому підході до пізнавальної діяльності і самопізнання.

Зазначимо, що перехід до інформаційно-технологічного суспільства зумовлює необхідність змін у стратегії розвитку професійно-художньої освіти, її орієнтації на наукове знання, розвиток інтелектуально розвиненої творчої особистості майбутнього фахівця цього профілю, здатного до саморозвитку й самореалізації в освітньому просторі, професійно-художній діяльності.

Ідею досягнення освітнього ідеалу ХХІ століття, заснованого на енциклопедичності знань, творчих засадах реалізації освітнього процесу, формуванні світогляду, що передбачає багатокритеріальність розв'язання завдань, обґрунтовано в доповіді Міжнародної комісії з освіти для ХХІ століття "Освіта: прихований скарб" [510]. Проблеми фундаментальної освіти розглядалися на Міжнародному симпозіумі ЮНЕСКО, що відбувся 17–19 жовтня 1994 р. у Москві згідно з рішенням 27 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (Париж, 1993 р.). Учасниками міжнародного симпозіуму було прийнято меморандум, в якому зазначалося, що одним із важливих завдань нового етапу розвитку освіти є створення передумов для подолання історично відокремлених природничо-наукового та гуманітарного компонентів культури, їх взаємозбагачення, взаємопроникнення і пошуку цілісної культури [462, с. 5].

Досягнення ідеалу гармонійної особистості та суспільства, що перебуває в гармонії з природою, на думку В. Кінельова, можливе тільки на базі широкої фундаментальної й цілісної освіти, здатної забезпечити потреби людини у зміні сфер діяльності упродовж усього її життя [155, с. 9]. Фундамент науки, її системний варіант, як зазначає російський вчений С. Казанцев, має слугувати теоретичною основою професійної діяльності [146, с. 31]. У зв'язку з цим,

стратегічно важливими завданнями фундаменталізації професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є створення науково обґрунтованих умов для формування професійно важливих знань, спрямованих на цілісне сприйняття наукової картини навколишнього світу, інтелектуальний і культурний розвиток особистості, неперервне самовдосконалення в професії, оволодіння новими компетенціями.

Якщо розглядати фундаменталізацію професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел як важливу *тенденцію* розвитку професійно-художньої освіти, то слід зазначити, що вона характеризується формуванням фундаментальної системи знань, на основі якої соціокультурний світогляд особистості фахівця набуває нового якісного рівня і дає змогу їй швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійно-художньої діяльності. Це зумовлює необхідність переходу до фундаментально-креативної моделі навчання, яка, в свою чергу, ґрунтується на засадах особистісного, цілісного, діяльнісного й системного підходів до формування фахівця. Така модель забезпечує формування особистості учня як творчого суб'єкта професійно-художньої діяльності. На думку В. Серікова, це сприяє розвитку "освітнього мислення людини: на зміну поверховому предметному освоєнню світу приходить глибинне смислоосвоєння всесвіту" [401, с. 37].

Тобто, на зміну адаптивній моделі підготовки фахівців, спрямованій на здійснення ними конкретних дій, приходить модель професійного розвитку, орієнтована на зумовлені сучасним виробництвом особистісні характеристики робітника, на формування в нього умінь аналізувати технологічні ситуації, самостійно приймати рішення і виробляти критерії оцінювання результатів власної діяльності. Водночас така модель забезпечує динамічність професійності на відміну від раз і назавжди набутої кваліфікації.

За таких умов професійне навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел спрямовується на розвиток у них світоглядних, моральних, естетичних та інших цінностей, креативності й рефлексивності в пізнанні та самостійній діяльності. У зв'язку з цим, особливого значення і смислу, як зазначає

С. Казанцев, набуває феномен "творча особистість", яка здатна відкривати нове знання. Адже, залишаючись лише "носієм", нехай навіть самого сучасного фундаментального знання, така особистість не може бути конкурентоздатною за сучасних соціокультурних умов [146, с. 18].

На особистісному рівні фундаментальність професійно-художнього навчання полягає, насамперед, у формуванні індивідуальності фахівця, його здатності до саморозвитку й самоствердження, самовдосконалення, самосприйняття й самопрогнозування. Необхідною умовою саморозвитку особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел стає самопізнання. Послідовниками гуманістичної психології процес самопізнання розглядається як засіб оволодіння власним досвідом, глибинними почуттями. Згідно з концепцією К. Роджерса в людині виділяються дві складові: "реальне Я" та "ідеальне Я"; і ще одна складова, котра не належить людині, однак, здійснює на неї великий вплив – це соціальне оточення. Невідповідність, що виникає між ними, породжує почуття тривожності, неадекватні форми поведінки й призводить до викривлення досвіду або його заперечення [377, с. 345–346]. Ураховуючи основні положення цієї концепції, важливо створити такі комфортні умови для самопізнання, згідно з якими забезпечуватиметься особистісне становлення й самовдосконалення фахівця в професійно-художній діяльності. За цих умов важливо враховувати особливий емоційний стан учнівської молоді, сприйняття нею навколишнього середовища, оточуючих. Тобто, саморозвиток особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, як його фундаментальна здатність бути суб'єктом свого життя, дає можливість досягати конкретних результатів на основі пізнання себе, виявлення творчої активності, перетворення власної життєдіяльності на предмет професійно-художньої діяльності. Адже, як зазначає А. Азархін, будь-який творчий акт особистості є нічим іншим, як творчістю її життя, реалізацією свідомо обраного нею образу життя [1, с. 70].

У здійсненні особистісного підходу до навчання і виховання учнів ПТНЗ художнього профілю важливим є знання їхніх індивідуальних особливостей, а також здібностей і рис характеру. Відомий психолог С. Рубінштейн стверджував,

що під час навчання й праці формуються та відпрацьовуються здібності людей, в життєвих діяннях й учинках формується та загартовується характер. Ученим обґрунтовано тісний взаємозв'язок здібностей і рис характеру. Він зазначав, що наявність навіть великих здібностей не може не позначитися на характерологічних властивостях особистості, зумовлюючи впевненість в собі, рішучість тощо. У свою чергу, ці особливості зумовлюють розвиток здібностей, оскільки здібності розвиваються, реалізуючись, а їх реалізація залежить від характерологічних даних – цілеспрямованості, наполегливості в досягненні мети [384, с. 26–27].

Прагнення до нового рівня якості професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел зумовлює необхідність забезпечення культурологічного підґрунтя мислення, навчання, діяльності. Такий підхід сприяє розвитку в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел наукового стилю мислення, креативних здібностей, загальної культури. Якісно нових ознак набуває процес навчання в ПТНЗ художнього профілю. Він стає особистісно орієнтованим, культуротворчим, рефлексивним, діяльнісно розвивальним, дослідно-пошуковим, інтегративним, ціннісно смисловим, спрямованим на гармонійне поєднання теоретичного знання з професійно-художньою діяльністю.

Таким чином, забезпечується реалізація набутих знань у проектних, конструкторських, оформлювальних видах творчих робіт, результатом яких є унікальні зразки декоративно-вжиткового мистецтва.

Найбільшою цінністю в динамічно розвиненому світі, на думку В. Зінченка, є "живе наукове знання", що не може бути протилежним науковому знанню, оскільки воно ґрунтується й може бути засвоєним лише за умови його формування [126, с. 15]. Стосовно цього С. Казанцев зауважує, що в могутньому інформаційному потоці може виникнути "розмивання" фундаментальних знань, а тому необхідним є розвиток у студентів методолого-культурологічного фундаменту, системоутворювальними компонентами якого є методологічна, інтелектуальна, креативна, інформаційна культура [146, с. 36]. Ось чому розвиток у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел мотивації до самостійного оволодіння методологією навчального пізнання й творчої діяльності стає

визначальним. Таким чином, фундаменталізація як важлива тенденція розвитку професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел характеризується формуванням фундаментального знання як системи універсальних знань, на основі якої їх соціокультурний світогляд набуває нового якісного рівня й дає їм змогу швидко змінювати себе й адаптуватися до нових умов і вимог професійно-художньої діяльності [369].

Як зазначає М. Читалін, пріоритетом сучасного суспільства має бути не прагматична, не ринкова, а гуманістична, культуроорієнтована парадигма, сутність якої полягає в тому, що головною цінністю суспільства виступає людина та людство, а економіку слід розглядати як засіб розвитку та підвищення якості життя [470, с. 2].

Фундаменталізація освіти тісно поєднується з професіоналізацією. Так, С. Гончаренко стверджує, що фундаменталізацію і професіоналізацію, як тенденції розвитку професійної освіти, варто розглядати як не конкуруючі, а самодостатні. Їх доцільно сприймати як послідовно рівні: загальнонауковий (базовий) і спеціальний (професійно орієнтований) [74, с. 5–7].

Положення щодо нових підходів до розв'язання суперечності між фундаментальною освітою і професійним навчанням обґрунтовував В. Кінельов. Зокрема вчений зазначав, що орієнтація на вузьку підготовку професіоналів відображає рівень розуміння соціальної захищеності особистості в попередні десятиліття. Нині ситуація змінюється. За нових соціальних і економічних умов реально захищеною може бути лише широкоосвічена людина, здатна гнучко перебудовувати напрям і зміст своєї діяльності у зв'язку зі зміною технологій або вимог ринку праці [155, с. 10]. Особливого значення це набуває в умовах диверсифікації виробництва, створення нових базових продуктивних напрямів, зростання рівня продуктивності праці, кардинального підвищення якості виготовленої продукції.

Зазначимо, що фундаменталізація професійного навчання, як один із провідних **принципів** розвитку професійної освіти, на якому наголошується в Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні [174],

полягає в забезпеченні ґрунтовної теоретичної та практичної підготовки учнівської молоді на основі науковості, дослідницького характеру знань, їх практичної спрямованості. Як стверджують Є. Шиянов, І. Котова, освоєння сучасних і фундаментальних теорій недостатньо для нормального перебігу процесу навчання. Не менш важливими є практичні знання, розуміння умов і способів їх використання, оскільки вони розширюють діапазон можливостей і збагачують особистісний досвід, роблять теоретичні знання затребуваними у повсякденному житті, а не тільки в навчальних ситуаціях [480, с. 6–8]. Отже, фундаменталізація професійного навчання майбутніх фахівців і, зокрема, художнього профілю, забезпечує інтелектуальну мобільність знань, їх використання в реальній професійно-художній діяльності. Це, в свою чергу, ґрунтується на реалізації концепції поглибленого вивчення системи знань з конкретної професії й водночас спрямовується на оволодіння гуманітарними й природничо-науковими знаннями, що сприяє всебічному розвитку особистості фахівця. Такий підхід до реалізації фундаменталізації навчання, як одного з провідних принципів, на якому ґрунтується сучасна багаторівнева освіта, С. Казанцев називає: освіта "в глибину" і освіта "в ширину" (на основі фундаментальних знань) [146, с. 23].

У зв'язку з цим, доцільно наголосити, що реалізація принципу фундаменталізації сприяє оволодінню майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел знаннями тенденцій розвитку матеріальних і духовних потреб суспільства, його культури, методами організації та здійснення діяльності на системному рівні й відповідними вміннями: виявляти соціально-значущі функції та властивості об'єктів і предметного середовища в цілому, розглянутих у контексті конкретних типів образів життєдіяльності; на основі аналізу інформаційних матеріалів формулювати проблеми та розробляти підходи до їх вирішення з послідовною реалізацією відповідних завдань і пріоритетною орієнтацією на культурологічні та соціально-психологічні чинники; розробляти проектну ситуацію на змістовному рівні, формувати цільові властивості об'єкта, використовуючи в своїй діяльності сучасні знання розвитку суспільства, проблем техногенної безпеки, здоров'я

людини, тенденцій розвитку матеріальної й художньої культури, загальних досягнень сучасної цивілізації. Ми погоджуємось з думкою Л. Зоріної стосовно того, що фундаменталізація навчання має здійснюватися на рівні загального теоретичного представлення навчального предмета, навчального матеріалу, педагогічної діяльності, структури особистості [129, с. 105–109].

Зокрема, на рівні навчального предмета фундаментальність професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечується під час вивчення таких фундаментальних і професійно спрямованих дисциплін, як: основи композиції, основи кольорознавства, креслення і перспектива, пластична анатомія, історія образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва, технологія матеріалів, технологія виробництва, конструювання, моделювання, технічний рисунок та інші. Ці дисципліни створюють основу, фундамент для подальшого вивчення спеціальних дисциплін. Водночас фундаментальність професійного навчання дає можливість виховувати особистість фахівця нової генерації, якій притаманні духовна свобода, право вибору й проектування своїх життєвих цілей, активність, зацікавленість у вивченні світового знання й творчості. Фундаментальність професійного навчання зумовлює необхідність формування фахівця як цілісної особистості, здатної на основі оволодіння фундаментальними знаннями інтегрально розв'язувати професійні завдання і життєві проблеми. Це особливо актуально в ситуаціях, коли метою праці стають не конкретні операції, а технологічний цикл, що потребує від фахівця розуміння загального кінцевого результату, коли зміст праці ґрунтується не на емпірично накопичених навичках, а на відповідному обсязі теоретичних і спеціальних знань, умінь, котрі дають можливість творчого осмислення виробничої ситуації, що склалася. З огляду на це, необхідно формувати у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел творче мислення, ініціативність, професійну культуру й соціальну відповідальність за можливі наслідки помилок і прорахунків у використанні сучасних технічних засобів та їхніх потенційних руйнівних можливостей.

Професійна культура розглядається нами як найвищий рівень професіоналізму, що досягається завдяки усвідомленню і саморефлексії, й

водночас як мірило і спосіб творчої самореалізації фахівця в різноманітних видах професійної діяльності й спілкуванні, спрямованих на освоєння, передачу і створення професійних цінностей, нових технологій. У професійній культурі особливо виявляються: вміння виділити професійну ситуацію серед інших; розуміння й усвідомлення здобутих знань; вміння застосовувати комплекс засобів і методів професійної діяльності; готовність до саморозвитку і самовдосконалення [424, с. 167].

Водночас фундаменталізація професійного навчання сприяє формуванню в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел таких професійних і особистісних якостей, котрі дають їм змогу успішно адаптуватися, жити й працювати в умовах ХХІ століття, з його соціально-культурними, екологічними, технологічними, економічними й іншими викликами. До особистісних якостей належить системне мислення, творча активність, екологічна, правова, інформаційна, комунікативна культура, культура підприємництва, здатність до здійснення свідомого аналізу результатів своєї діяльності, оволодіння новими знаннями, що в цілому сприятиме удосконаленню багатофункціональних умінь, забезпеченню професійної мобільності та конкурентоспроможності фахівця художнього профілю, відповідно до запитів і вимог сучасного та перспективного ринків праці. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність постійного моніторингу вимог до змісту професійно-художньої освіти крізь призму професійних цінностей, інтересів особистості і соціально-культурних потреб суспільства.

У процесі реалізації принципу фундаменталізації освіти важливого значення набуває розвиток у майбутніх фахівців художнього й професійного мислення, зокрема аналітико-синтетичних, рефлексивних умінь, умінь синтезувати, інтегрувати різні за значенням знання в цілісну картину світу.

Зазначимо, що фундаменталізація професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел тісно поєднана з принципом синтезу мистецтв, тобто поєднанням різних видів мистецтв або окремих елементів у межах одного виду [19, с. 168]. На основі цього зміст професійно-художньої освіти має враховувати усі аспекти синтетичної природи естетичного впливу мистецтва на особистість

фахівця та синтетичних зв'язків у структурі декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва. Основною метою фундаментальної професійно-художньої підготовки повинно стати формування такого фахівця, який би органічно поєднував можливість сприймати і переживати художній зміст творів усіх видів мистецтва. Тобто, під час навчання основ художньої професії має забезпечуватися виховання особистості, яка була б суб'єктом синтезу мистецтв, а її художній розвиток не обмежувався б діяльністю в тому чи іншому виді мистецтва.

Відомо, що до об'єктивних чинників формування особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел з синтетичним сприйняттям мистецтва належать: соціально-економічні та культурні умови життя людей, що відкривають доступ до мистецтва, політика держави в галузі професійно-художнього виховання, освіти; рівень розвитку матеріальної бази і можливостей розповсюдження різних видів мистецтва; науково обґрунтоване планування в галузі художньої культури, виробництва. Тому до чинників, що впливають на формування інтересу до різних видів мистецтв доцільно віднести: індивідуальні та психологічні якості особистості майбутнього фахівця; його художні нахили, здібності, інтелектуальні можливості оволодівати системою знань і вмінь з професії художнього профілю; рівень естетичного виховання, соціальної активності, наступність в оволодінні художньою професією, художня орієнтація на перспективу.

В умовах національно-культурного відродження держави важливо, щоб вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників сприяв органічній взаємодії особистості з усім комплексом мистецтв. Характерною особливістю синтезу мистецтв у процесі професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел є зумовленість його розвитку єдиним творчим методом, що забезпечує єдність змісту мистецтв способами відображення дійсності, реалізації естетичних ідеалів і цілей, художньої методології. Професійне навчання на основі синтезу мистецтв сприяє якісному засвоєнню учнями усіх видів мистецтв, формуванню не просто суб'єктів художнього процесу, а й суб'єктів синтезу мистецтв. Крім того, важливо навчити майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел мислити

системно. Адже, як зазначає З. Решетова, свідоме оволодіння ідеями і принципами системного підходу змінює стратегію дослідження проблем і розв'язання практичних завдань, створює нове уявлення про речі, змінює характер практичних рішень і розробок [457, с. 87]. Вихід на системне, цілісне пізнання та самопізнання, розвиток і саморозвиток С. Баляєвою обґрунтовано як стратегічний напрям фундаменталізації навчання [24].

Таким чином, фундаментальна підготовка майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел спрямовується на оволодіння новим теоретичним знанням, змістом професійної діяльності, системним структуруванням досвіду творчої, дослідно-пошукової роботи, глибинне осмислення результатів власної діяльності, творчий саморозвиток в ній. Викладене вище потребує детального обґрунтування принципів відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти.

3.2. Принципи відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти

Творчий розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел потребує наукових підходів до визначення змісту професійно-художньої освіти з урахуванням ціннісних і культурологічних аспектів художньої діяльності, на основі традицій українського народу, декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва. Аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми свідчить, що у визначенні змісту професійно-художньої освіти використовувались різні *підходи, принципи і критерії*. Так, згідно зі *знаннєво орієнтованим підходом* забезпечувався відбір необхідного обсягу навчального матеріалу для засвоєння учнями під час оволодіння професією. Знаннєво орієнтований зміст, з одного боку, сприяв соціалізації учнівської молоді в професійному житті, а, з іншого, не забезпечував необхідні основи для їхнього особистісного розвитку й творчої самореалізації. Тобто, знаннєво орієнтований зміст спрямовувався, насамперед, на формування професійно важливих якостей фахівця, його розвиток як члена суспільства. Тому не випадково йому на зміну прийшов *особистісно орієнтований підхід* (І. Лернер, М. Скаткін, В. Ледньов та ін.), згідно з яким

забезпечується задоволення освітніх потреб особистості, її розвиток і саморозвиток в соціально-культурному середовищі. Крім того, особистісно орієнтований зміст освіти, як стверджують Є. Шиянов і І. Котова, спрямований на розвиток природних особливостей людини (здоров'я, здатності мислити, відчувати, діяти), соціальних властивостей (бути громадянином, сім'янином, працівником) і властивостей суб'єкта культури (свобода, гуманність, духовність, творчість) [480, с. 181].

Особистісно орієнтований зміст (за А. Хуторським) забезпечує становлення системи особистісних освітніх смислів учнів, яка поєднує: особистісну творчість учнів; самоусвідомлення особистісного досвіду, знань, емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу; діяльність учнів з урахуванням загальнокультурних знань і соціального досвіду [466, с. 81].

У формуванні особистісно орієнтованого змісту професійно-художньої освіти важливе значення має обґрунтована В. Ледньовим трикомпонентна модель структури особистості: *функціональні механізми психіки*, до яких належать механізми сприйняття інформації, мислення, психомоторики, саморегуляції тощо; *досвід особистості*, що включає знання, уміння, навички, а також її спрямованість, пізнавальні, естетичні, комунікативні якості, досвід виконання загальних і спеціальних видів діяльності, досвід творчої діяльності; *узагальнені типологічні властивості особистості*: характер, темперамент, здібності [210].

В умовах особистісно орієнтованої парадигми основними вимогами до змісту професійно-художньої освіти є: *соціально-культурні*, які передбачають задоволення потреб особистості в багаторівневій якісній професійній освіті, забезпечення розвитку особистості майбутнього фахівця, здатного впливати на соціокультурні процеси; *психолого-педагогічні*, що сприяють розвитку професійної компетентності й соціально-значущих знань, умінь особистості, які сприятимуть їй в удосконаленні на кожному етапі навчання, розвитку мотивації до постійного самовдосконалення; *науково-технічні*, які передбачають забезпечення успішної професійної діяльності, мобільності та адаптації особистості в умовах динамічного техніко-технологічного оновлення художнього виробництва.

У розвитку мотиваційної сфери особистості фахівця художніх промислів і ремесел, мотивів, що визначають її професійну спрямованість, суттєве значення має включення в навчальну програму відомостей про значення тієї чи іншої професії в соціально-економічному розвитку нашої держави, попит ринку праці на фахівців з цих професій, перспективи професійного вдосконалення, матеріальне забезпечення тощо.

На основі використання методики відбору змісту, обґрунтованою Т. Новіковою [270], ми дійшли висновку, що формування змісту професійно-художньої освіти базується на: системному аналізі виробництва в цілому і професійно-художньої діяльності зокрема; аналізі змісту професійно-художньої діяльності й характеру зв'язків з кожним компонентом виробництва; поєднанні моделі структури особистості зі структурою професійної діяльності в системі конкретного художнього виробництва; встановленні послідовності дій під час відбору змісту професійно-художнього навчання.

Варіативність змісту особистісно орієнтованого професійно-художнього навчання забезпечується введенням до програмного матеріалу суб'єктивного досвіду особистості (життєвого, освітнього, професійного), тобто сукупності знань, умінь і якостей особистості. На думку Е. Зеєра, "перетворення суб'єктивного досвіду в особистісно орієнтований навчальний матеріал можливе за умови застосування таких процедур, як: діагностика конкретного виду досвіду; структурування даних досвіду; знаходження технологічних прийомів актуалізації суб'єктивного досвіду учнів" [122, с. 23]. Включення до змісту навчального матеріалу суб'єктивного досвіду особистості надає знанням і вмінням особистісного смислу, а також збагачує життєвий досвід.

Особистісна компонента змісту професійного навчання реалізується під час проектування курсів, практикумів, спрямованих на формування професійно важливих якостей та соціально-професійних умінь і форм поведінки, зокрема: комунікативність, відповідальність, рефлексія, працездатність, здатність до співробітництва, кооперації, професійної самостійності, ініціативності, активності тощо. Особистісно орієнтована парадигма професійно-художньої освіти зумовлює

необхідність формування змісту навчання на діяльнісно розвивальних засадах. Діяльнісна основа змісту професійно-художньої освіти (А. Хуторської) формувалася на основі врахування: способів діяльності, характерних для художніх промислів і ремесел; способів загальної навчальної діяльності (наприклад, навчитися працювати згідно з інструкціями, довідниками, навчальними посібниками); рефлексивних способів освітньої діяльності (графічних, вербальних, емоційно-образних тощо) [466].

Діяльнісно розвивальний підхід до відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти забезпечує визначення способів творчого осмислення природних форм, їх інтерпретації в художні проекти й на цій основі створення учнями авторських виробів декоративно-вжиткового мистецтва. За цих умов майбутній фахівець художніх промислів і ремесел оволодіває творчим досвідом застосування знань, способами практичної художньої діяльності, досвідом "бути особистістю", тобто досвідом виконання особистісних функцій – рефлексії, саморегуляції, соціальної відповідальності, креативності тощо. На основі такого підходу забезпечується визначення кожним учнем індивідуального стилю навчання, позиціонування досягнутих результатів, оцінювання та самооцінювання власного творчого потенціалу.

Водночас діяльнісна складова змісту професійно-художньої освіти є більш творчою, ніж продуктивною. Адже іноді художник з великими творчими можливостями є малопродуктивним у створенні мистецьких шедеврів, на відміну від продуктивного виконавця копій творів декоративно-вжиткового мистецтва. Отже, творча художня діяльність залежить не тільки від прагнень і фізичних сил особистості, а насамперед, від таких її якостей, як інтуїція, фантазія, оригінальність, осяяння, творче уявлення тощо.

Підвищення соціальної активності, конкурентоспроможності й мобільності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на **компетентнісному підході** до формування змісту професійно-художньої освіти. Вимоги до професійної компетентності персоналу зумовлюються і постійним зростанням конкуренції на ринку товарів і послуг. Відомо, що конкурувати на

ринку зможе та продукція, яка є практичною, зручною, надійною в користуванні, екологічно безпечною, а крім того, ще й естетично привабливою. У зв'язку з цим, в Україні посилюються вимоги до професійної освіти, зокрема до її якості, мобільності й адекватного реагування на виклики ХХІ століття, в якому освіченість і інтелект все більше будуть належати до розряду національного багатства країни, а здоров'я, особистісний розвиток, прагнення до творчості, гнучке оволодіння різними видами діяльності, компетентність у розв'язанні нестандартних завдань перетворюватися на важливий чинник її економічного розвитку.

Реалізація компетентнісного підходу уможлиблює формування змісту професійно-художньої освіти з метою забезпечення відображення суб'єктивних компонентів людської культури. Цей підхід є підґрунтям оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел компетенціями розв'язувати важливі практичні завдання. Якщо до ключових компетенцій загальної освіти належать навчальні, дослідницькі й комунікативні компетенції, то до професійних, як зазначає О. Новіков, доцільно відносити такі: аналіз трудового і технологічного процесів; створення професійно-цінної інформації; прогнозування розвитку технологічних, виробничих, кадрових і інших подій; здатність до прийняття відповідальних рішень тощо [267, с. 55].

Проектування змісту професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на вимогах, які висуває до них художнє виробництво: висока кваліфікація, знання суміжних процесів, професійна мобільність, знання питань організації і економіки художнього виробництва; сформованість логічного і критичного мислення, уміння розв'язувати проблемні виробничі ситуації тощо.

Зміст професійно-художньої освіти передбачає відбір такої системи знань, на основі якої соціокультурний світогляд особистості фахівця художніх промислів і ремесел набуває нового якісного рівня і дає їй змогу швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійної діяльності та передбачає перехід до моделі професійного розвитку фахівця, орієнтованої на формування в робітника умінь аналізувати технологічні ситуації, самостійно приймати рішення і

виробляти критерії оцінювання результатів власної діяльності. Така модель забезпечує динамічність професійності на відміну від раз і назавжди набутої кваліфікації.

В умовах диверсифікації художнього виробництва, розвитку нових професійних напрямів, підвищення якості виготовленої продукції ці та інші професійно важливі якості, а також інтелектуальна мобільність знань, їх використання в реальній виробничій діяльності є основою культури праці кваліфікованого робітника художніх промислів і ремесел. Водночас культура праці характеризується наявністю сформованих у виробничого персоналу умінь виявляти соціально важливі функції та властивості об'єктів предметного середовища в цілому. Культура праці кваліфікованого робітника також ґрунтується на вміннях самостійно розробляти технологічні ситуації, проектувати цільові властивості об'єкта, використовуючи в своїй діяльності сучасні знання розвитку суспільства, проблем техногенної безпеки, здоров'я людини, загальних досягнень сучасної цивілізації. У реалізації цього аспекту діяльності кваліфікованого робітника важливу роль відіграє *культурологічний підхід* до формування змісту професійно-художньої освіти.

Концепція культурологічного підходу, обґрунтована відомими дидактами І. Лернером, В. Краєвським, М. Скаткіним, не тільки збагатила педагогічну теорію, а й дістала широке визнання в педагогічній практиці. Значення культурологічного підходу до формування змісту професійно-художньої освіти полягає в його варіативності й розкритті особливостей співіснування різних культурних освітніх систем (полікультурний аспект).

Основна ідея полікультурності освіти, як зазначає Н. Крилова, полягає у відображенні в освітній політиці діалогу й національного узгодження культури регіону, прояву демократичних ідей міжнаціональної й міжнародної контекстності освіти, співвідношенні й взаємовпливі різних культурних освітніх просторів, створенні рівних можливостей для розвитку кожної із культур, задекларованих в освітній політиці різних країн світу [190]. Культурологічна складова змісту професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і

ремесел передбачає наповнення освітньо-виховного процесу культурними складовими майбутньої художньої діяльності, що сприятиме їхньому культурному розвитку й саморозвитку, зокрема такими системоутворювальними культурологічними поняттями, як культура, національна культура, художня творчість, норми, цінності, культурна діяльність, культурні традиції тощо [368]. У зв'язку з цим, наголосимо на теоретичному значенні наукових праць вітчизняних вчених В. Болгаріної [36], В. Бойчука [35], Н. Заячківської [121], В. Ковальчука [158], С. Нікітчиної [264] та ін.

Реалізація культурологічного підходу до формування змісту професійно-художньої освіти ґрунтується на врахуванні принципу культуровідповідності, згідно з яким зміст має бути адекватний сучасній культурі, її особливостям. Оволодівши таким змістом, майбутні фахівці художніх промислів і ремесел набувають досвіду створення нових культурних форм в умовах художнього виробництва. Культурологічна складова змісту професійної підготовки кваліфікованих робітників спрямована й на розвитк їхніх індивідуальних особливостей і можливостей, професійних інтересів, а також спряє формуванню свободи вибору й культурного самовизначення на основі прийняття ними культурних і соціально-значущих цінностей [499]. Культурологічний підхід до підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є основою їх творчої самореалізації в професійній діяльності, адже творчість має бути присутня в будь-якій професійній діяльності, а особливо в тій, що передбачає створення не масової, а індивідуальної продукції.

Узагальнення результатів констатувального вивчення показало, що більшість учнів ПТНЗ художнього профілю надають перевагу культурним цінностям, а також цінностям творчості й життєдіяльності, зокрема: альтруїзму, емпатії, толерантності, самореалізації, свободі, інтересу, взаєморозумінню, співпраці, підтримці тощо. Не менш важливою складовою професійної культури кваліфікованих робітників є їхня інформаційна культура, формуванню якої останнім часом надається належна увага у всіх ПТНЗ художнього профілю України. Особливо цінним є створення інформаційно-консультативних

бібліотечних центрів, які забезпечують оновлення змісту професійно-художньої освіти на засадах культурологічного підходу до розвитку творчого потенціалу майбутніх кваліфікованих робітників художніх промислів і ремесел.

На формування у майбутніх кваліфікованих робітників національної свідомості, прилучення їх до цінностей художньої культури, традицій народного мистецтва спрямована **етнокультурна** компонента змісту професійно-художньої освіти. Особливе значення її полягає в оволодінні учнями ПТНЗ художнього профілю системою художніх знань, сюжетів, образів, створених народом і на цій основі реальний творчий розвиток своїх художніх здібностей.

Як свідчать результати наших експериментальних пошуків, етнокультурна складова змісту підготовки майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел найбільш ефективно реалізується в процесі залучення їх до дослідно-пошукової роботи, спрямованої на вивчення творчої діяльності народних майстрів художніх ремесел; збирання виробів народного мистецтва для етнографічних музеїв, замальовування стародавніх форм і орнаментів; відтворення їх у навчальних проектах і виробках декоративно-вжиткового мистецтва.

Професійна підготовка майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на основі культурологічного підходу передбачає формування потреби в художній творчій діяльності, розвитку естетичних смаків, тобто умінь оцінювати всі явища дійсності з точки зору їх естетичної цінності. Завдяки розвиненій естетичній свідомості учні ПТНЗ художнього профілю мають можливість емоційно й художньо відображати дійсність через естетичні почуття, переживання, норми, ідеали, у формах своєї поведінки в процесі навчання, професійної діяльності на виробництві, у вільний час. Естетична компонента змісту професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел впливає на формування культури людських стосунків, почуттів, що реалізується у їхньому творчому ставленні до власної життєдіяльності, вихованні якостей естетичного суб'єкта: здатність адекватно розуміти мистецтво, діставати насолоду від його споглядання, сприймати і переживати в ньому суперечності суспільного й індивідуального буття як проблеми існування й самоствердження в світі [106].

Творча реалізація культурологічних засад професійно-художньої освіти уможливорює формування в майбутніх кваліфікованих робітників потреби в професійному розвитку й неперервному самовдосконаленні з метою повного розкриття власних сил, здібностей, талантів, тобто творчої самореалізації в професійно-художній діяльності.

Зміст професійно-художньої освіти є теоретичною основою, що забезпечує оволодіння учнівською молоддю майбутньою професією художніх промислів і ремесел. Це зумовлює створення такої системи знань і вмінь, яка забезпечить майбутнім фахівцям високий рівень готовності до виконання конкретних видів професійно-художньої діяльності, неперервного творчого вдосконалення в технологіях художнього оздоблення творів декоративно-вжиткового мистецтва. У зв'язку з цим, відбір і структурування змісту професійно-художньої освіти необхідно здійснювати з урахуванням *дидактичних принципів*.

Існують різні системи принципів відбору і структурування змісту освіти, обґрунтовані відомими дидактами Ю. Бабанським [20], В. Беспальком [29], В. Загв'язинським [111], В. Краєвським [181], І. Лернером [212], В. Ледньовим [210] та ін. Так, В. Краєвський запропонував три принципи відбору змісту, зокрема: відповідності змісту освіти рівню сучасної науки, виробництва, вимогам демократичного суспільства; врахування єдності змістової і процесуальної сторін навчання; структурованості єдності змісту на різних рівнях його формування з урахуванням особистісного розвитку учня [440].

В. Рижов пропонує керуватися такими принципами відбору змісту професійної освіти: "відповідність соціальному замовленню; забезпечення наукового та практичного значення навчального матеріалу; урахування реальних можливостей конкретного процесу навчання; забезпечення єдності змісту освіти з позицій усіх навчальних предметів, гуманізації" [389, с. 47].

Як показало вивчення, не всі науковці виділяють однаково принципи відбору змісту професійної освіти. Так, О. Новіков обґрунтовує доцільність враховувати основні положення принципів: гуманітаризації, фундаменталізації, діяльнісної спрямованості та національного характеру освіти, регіоналізації й

випереджувального характеру освіти, саморозвитку особистості, наступності та інтеграції освітніх програм [268].

На необхідності використання *специфічних* принципів відбору змісту наголошує О. Ходусов. Зокрема, йдеться про: відповідність змісту професійної освіти розвитку виробництва; врахування вимог єдиного тарифно-кваліфікаційного довідника під час визначення кваліфікаційного рівня підготовки робітників; удосконалення предметної структури навчального плану; науковість, системність і доступність навчального матеріалу, реалізацію принципу політехнізму і міжпредметних зв'язків; єдність практичного (виробничого) навчання і продуктивної праці [302, с. 155].

Відбираючи зміст навчального матеріалу з кожної дисципліни, на думку Р. Гуревича, слід враховувати: оптимальну щодо інших навчальних дисциплін кількість матеріалу; логічну послідовність розміщення навчального матеріалу; ступінь ущільнення інформації, що включає зниження її наукового рівня; оптимальне співвідношення теоретичних і прикладних знань з урахуванням вимог конкретної професії і спеціальності; спосіб викладу навчального матеріалу, що забезпечує постійне підвищення інтересу до дисципліни та вироблення загального прагнення до пізнання нового; наявність необхідних завдань для самоперевірки та самоконтролю [85, с. 41].

Особливої уваги заслуговують принципи саморозвитку особистості, обґрунтовані В. Андрєєвим: системності, проблемності, самопізнання, інформативності, оптимальності тощо [8, с. 341–353]. Згідно з принципом інформативності забезпечується відбір суспільно й особистісно цінної навчальної інформації, її генералізація, надійність, достовірність, дискретність. Відповідно реалізація цього принципу впливає на забезпечення оптимального поєднання теорії і практики, конкретного й абстрактного, логічного і евристичного, емоційного та раціонального змісту професійно-художньої освіти.

На основі здійсненого аналізу ми дійшли висновку, що у формуванні змісту професійно-художньої освіти поряд із *загальнодидактичними* принципами (гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, індивідуалізації, диференціації,

культуровідповідності, естетизації), важливими є *принципи* науковості, системності, доступності, наступності, інтеграції, екологізації, а також *специфічні* принципи: ціннісних орієнтацій особистості в декоративно-вжитковому мистецтві (аксіологічний підхід), самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності (синергетичний підхід), врахування регіональних особливостей народного мистецтва, єдності теорії і практики в художньому розвитку особистості фахівця художніх промислів і ремесел.

Згідно з *принципом ціннісних орієнтацій в декоративно-вжитковому мистецтві* необхідно ґрунтовно визначати зміст самостійної художньої діяльності учнів (система творчих завдань), у ході якої вони прагнуть виразити себе, власні здібності, почуття, емоції в художньо-досконалій формі. Добір змісту здійснюється з урахуванням культурних надбань світового та вітчизняного досвіду, що передбачає створення умов для відвідування учнівською молоддю музеїв, виставок і театрів. Зумовленість врахування принципу ціннісних орієнтацій в декоративно-вжитковому мистецтві у відборі змісту професійно-художньої освіти пояснюється необхідністю розширення можливостей особистості для професійного самоствердження, підвищення рівня її духовності і культури, можливостей для неперервної професійної освіти, участі в конкурсах професійної майстерності.

Відібраний зміст навчання для ПТНЗ художнього профілю згідно з *принципом самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності* сприяє формуванню в учнів здатності художньо мислити, фантазувати в межах власного уявлення, створенню образів і декоративних форм творів мистецтва, на основі філософських підходів до сприйняття природи, розуміння ролі національних традицій в мистецтві, сутності соціальних відносин, глобальних проблем людства тощо. Доведено, що нездатність або невміння творчо самореалізуватися обмежує можливості майбутнього художника навчатися успішно, адже вона негативно позначається на його професійному розвитку.

У ході дослідження нами було визначено п'ять рівнів творчої самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел під час навчання у ПТНЗ

художнього профілю: *початковий, проектний, технологічний, прикладний, креативний*.

Початковий рівень передбачає оволодіння уміннями сприймати природні форми й творчо перетворювати їх в художні образи. Здатність до творчої самореалізації визначається на етапі вступу абітурієнта до ПТНЗ художнього профілю, зокрема під час складання вступних випробувань, виконання практичних завдань. Наприклад, моделювання декоративно-вжиткового виробу з використанням форми елементів природи (квітка, гриб, листя тощо), а також їх забарвлення. У процесі виконання такого типу робіт виявляється рівень фантазії, творчого підходу учня до реалізації власної ідеї в практичному завданні, а також початковий рівень художньої підготовки абітурієнта до навчання.

Оволодівши прийомами відтворення творчого уявлення, синтезу знань і вмінь образотворчого та декоративного спрямування, учні переходять на другий рівень професійної самореалізації – **проектний**. Зазначений рівень потребує від майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел знань і вмінь розробляти творчі ескізи, оперуючи системою виражальних засобів відповідно до основних законів композиції, кольорознавства, макетування в заданому масштабі.

Професійно важливими якостями майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел на даному етапі є акуратність, терпіння, самостійність дій, уважність, розвинений окомір, відчуття форми, кольору тощо. Адже відомо, що художні натури відрізняються здатністю внутрішньо зосереджуватись на почуттєвих образах і тому нерідко їх стан визначається не реальним станом, а ситуаціями, пов'язаними з уявними образами, з котрими вони підсвідомо себе ідентифікують.

Третій – **технологічний** – рівень самореалізації виводить особистість на рівень добору відповідних художніх технік і технологій виконання та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, розроблення інструкцій щодо послідовності технологічного процесу, прогнозування можливих дефектів на кожному етапі виготовлення художніх виробів, добір інструментів, обладнання, матеріалів тощо. Технологічний рівень самореалізації особистості майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечує формування їхньої здатності до

здійснення діяльності за допомогою модульних навчальних елементів, в яких подаються основні характеристики виробу, режим технологічної обробки з відповідним графічним зображенням технік і прийомів художньої діяльності.

Четвертий – **прикладний** – рівень самореалізації потребує від майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел умінь виконувати виріб із дотриманням вимог технологічного процесу, безпечних умов праці. На цьому рівні учні спочатку виконують окремий елемент виробу (наприклад, "відшивка" узору ритуального рушника незначних розмірів), або виготовлення у масштабі 1 : 4 купона чоловічої вишитої сорочки тощо. Після цього викладач може допускати учнів до виконання цілісного художнього виробу. Етапність прикладного рівня професійної самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідна для запобігання появі неякісних виробів декоративно-вжиткового мистецтва, особливо з порушенням законів побудови орнаментів, гармонії кольорів. Крім того, учні часто припускаються помилок у доборі матеріалів відповідної фактури і кольорів, які були попередньо визначені проектом виробу.

Одержання якісних результатів на всіх рівнях творчої професійної самореалізації дає змогу майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел вийти на **креативний** рівень **визнання творчих досягнень у декоративно-вжитковому мистецтві**. Результатом досягнення цього рівня є створення авторських колекцій творів декоративно-вжиткового мистецтва, їх позиціонування на художніх виставках, фестивалях, конкурсах професійної майстерності.

У розвитку творчої самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливим, на нашу думку, є посилення ролі знань з основ композиції та кольорознавства у змісті професійно-художньої освіти. Так, на основі знань законів творення композиції, умінь виконувати стилізацію і декоративні композиції учні досягають творчих результатів у створенні художніх творів в авторському тлумаченні.

Принцип доступності враховується у відборі змісту професійно-художньої освіти крізь призму рівня складності навчального матеріалу стосовно видів художньої діяльності, зокрема з композиційної побудови, технологій

виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Відповідно до цього принципу добираються знання і вміння з урахуванням вікових, психофізіологічних особливостей учнівської молоді, їх попереднього художнього досвіду, етапності навчання на кожному освітньому рівні. Ураховуючи різний віковий ценз, початкову художню освіту і відповідне емоційне налаштування учнів на оволодіння технологіями виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва спочатку доцільно планувати виконання простих робіт, поступово ускладнюючи завдання. Завдяки досягненню позитивних результатів на початкових етапах в учнів зростає мотивація щодо виконання виробів підвищеної складності.

Принцип наступності забезпечує формування змісту професійно-художньої освіти з урахуванням змісту кожного етапу навчання, обсягів і послідовного ускладнення знань і вмінь. Наприклад, згідно з навчальною програмою предмета "Композиція" на I-му курсі учні ПТНЗ художнього профілю оволодівають знаннями, що стосуються змісту, форм виробів декоративно-вжиткового мистецтва, принципів композиційної побудови твору мистецтва. На II-му курсі знання ускладнюються, зміст їх стосується фахової композиції. На їх основі учні вчаться прийомів розроблення варіантів схем симетричного розміщення малюнка на заданій площині (квадрат, прямокутник) в масштабі, а після цього на $\frac{1}{2}$ аркуша паперу в кольорі виконувати проект виробу (або його частину) в натуральну величину. На III-му курсі вони вже виконують проекти конкретних виробів декоративно-вжиткового мистецтва з використанням різних візерунків (переважно регіонального характеру). Робота виконується також поетапно: а) проектується копія-схема виробу з дотриманням характерних особливостей усіх його елементів, а також пропорційності та співвідношення; б) збираються окремі елементи в натуральну величину у вигляді таблиць; в) розробляється власна схема виробу; г) проектується виріб декоративно-вжиткового мистецтва в кольорі і натуральному розмірі тощо. Реалізація цього принципу забезпечує наступність змісту художньої підготовки у загальноосвітній школі зі змістом навчання в ПТНЗ художнього профілю. Загальноосвітня підготовка молоді є

важливою теоретичною основою для подальшого просування особистості в освітньому просторі. Як відомо, в школі формується стійка звичка навчатися, забезпечується соціалізація, творчий розвиток особистості, професійна орієнтація на конкретний напрям діяльності, розвиваються комунікативні навички, інформаційна, екологічна, правова культура. Водночас актуальним є забезпечення естетичного виховання молоді засобами образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, а також на основі вивчення народних традицій і фольклору. Це досягається в процесі вивчення таких предметів, як: "Образотворче мистецтво", "Трудове навчання" (загальноосвітня школа I ступеня), а також "Рідний край", "Музика", "Образотворче мистецтво", "Основи етики і естетики" (Стецівська загальноосвітня школа II – III ступеня).

Спеціалізовані школи з поглибленим вивченням предметів гуманітарно-естетичного профілю мають можливість, починаючи з 1 класу, забезпечувати вивчення учнями (варіативна складова навчального плану) конкретних видів художніх промислів і ремесел, зокрема: декоративний розпис – 2 год. на тиждень (1 кл.); витинанка – 2 год., лозоплетіння – 2 год. (2 кл.); ручне ткацтво – 2 год., вишивка – 2 год. (3 кл.); композиція – 4 год. (4 кл.).

На наступному етапі навчання (загальноосвітня школа II– III ступеня) учні оволодівають поглибленими знаннями і вміннями з художніх промислів і ремесел. Так, варіативною складовою навчального плану для учнів 5–11 класів передбачено вивчення основ декоративного розпису – 1 год. на тиждень, лозоплетіння – 1 год., хореографія – 1 год., поетичне відділення – 1,5 год. (5 кл.); ручне ткацтво – 2 год., український віночок – 1 год., художня обробка деревини – 1 год., гончарство – 1 год. (6 кл.); ручне ткацтво – 2 год., шиття і оздоблення українського одягу – 2 год., відділення бандуристів – 1 год. (7 кл.); вишивка – 2 год., український віночок – 1 год., гончарство – 1 год., плетіння соломкою – 2 год. (8 кл.); український віночок – 3 год., гончарство – 1 год., шиття і оздоблення українського одягу – 2 год. (9 кл.); хоровий спів – 1 год., вишивка – 2 год., гончарство – 2 год., відділення бандуристів – 1,5 год. (10 кл.); хоровий спів – 2 год., вишивка – 2 год., гончарство – 2 год., фольклорне відділення – 2 год. (11 кл.).

Зазначимо, що оволодіння знаннями з різних видів народного мистецтва: декоративний розпис, лозоплетіння, вишивка тощо у поєднанні з хоровим співом, уміннями грати на бандурі, складати вірші про рідне село, країну емоційно збагачує молодь, надихає на творче освоєння змісту предметів природничо-математичного й гуманітарного циклів тощо. Експериментальні дані свідчать про зростання рівня якості знань учнів, порівняно з загальноосвітніми школами, в яких учні навчаються за типовими навчальними планами. Крім того, відповідно до принципу наступності доцільно наскрізно взаємопов'язувати зміст професійно-художньої освіти на всіх етапах навчання у вищих навчальних закладах художнього профілю (бакалавр, магістр). За цих умов основним критерієм наступності виступає високий рівень готовності до освоєння змісту освітніх програм ВНЗ.

Диверсифікація художнього виробництва, наявність значної кількості підприємств малого і середнього бізнесу зумовили зростання попиту на підготовку майбутніх фахівців з високим рівнем професійної компетентності в суміжних галузях професійно-художньої діяльності. Це досягається шляхом інтегрування змісту професійно-художньої освіти, що в кінцевому підсумку виводить на організацію професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з інтегрованих професій. Наприклад, "Вишивальниця-кравець", "Вишивальниця-мереживниця", "Живописець-художник розмалювання по дереву" та інші. У зв'язку з цим, відбір і структурування змісту професійно-художньої освіти ми здійснювали з урахуванням ***принципу інтеграції видів художньої діяльності.***

Нами враховувалась вимога щодо відбору такого змісту, який забезпечував би формування умінь виконувати комплекс дій (професійних функцій), що сприяють досягненню якісних результатів професійно-художньої діяльності. Згідно з принципом інтеграції зміст професійно-художньої освіти добирався з урахуванням спільного для професій, що інтегруються, змісту робіт (операцій, процесів), технічних засобів (обладнання, інструменти, пристрої) тощо [350]. На основі цього було сформовано інтегровану систему знань, яка розкриває види і

особливості матеріалів, що використовуються в межах трудових функцій інтегрованої професії, види і призначення технологічного обладнання, технологічні процеси художніх промислів і ремесел, види робіт з кожної професії.

Тобто, в основу інтеграції змісту двох професій в одну було покладено спільні загальнохудожні та технологічні характеристики цих професій. Наприклад, зміст навчальної програми з предмета "Технологія виконання художніх робіт" для підготовки кваліфікованих робітників з професії "Живописець-художник розмалювання по дереву" структуровано таким чином, що на I-му курсі учні вивчають матеріали й інструменти для ручного розпису фарфорових і фаянсових виробів. Після цього вони оволодівають технологіями виконання монотипії, витинанок трафарету, виготовлення штампів і декорування виробів за їх допомогою. Поступово зміст інтегрованих знань ускладнюється. Так, учні починають вивчати техніки виконання рисунка акварельного, гуашного і темперного розпису. Наступними видами професійно-художньої діяльності, які майбутні живописці-художники розмалювання по дереву починають вивчати є декоративні народні розписи, графіка, батік, живопис на склі, декорування фарфорових і фаянсових виробів, настінний декоративний живопис [349].

На II-му курсі майбутні живописці-художники розмалювання по дереву оволодівають знаннями й уміннями з технології олійного розпису, підлакового розпису на фарфорових і фаянсових виробах та дереві, а також з технології приготування левкас та іконопису. З цього випливає, що такий підхід (інтегрований) до відбору і структурування змісту двох професій художніх промислів і ремесел в одну дає можливість на одній змістовій основі поетапно оволодівати суміжними видами художньої діяльності, набуваючи тим самим широких професійних компетенцій.

У відборі і структуруванні змісту навчального матеріалу не менш важливим є **принцип екологізації**, згідно з яким добираються знання взаємодії людини з навколишнім середовищем: природою, людьми, особливо в умовах складного екологічного стану на планеті Земля. За цих умов, поряд із вивченням навчального предмета "Основи екології", екологічну складову необхідно вводити

і до змісту спеціальних предметів, на яких учні оволодівають різними видами художніх технологій, матеріалами, які не завжди є безпечні для здоров'я людини. Це пов'язано, насамперед, із тим, що під час виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва використовується значна кількість хімікатів (лаки, фарби тощо), а також з'являються відпрацьовані й залишкові матеріали, що забруднюють навколишнє середовище (воду, землю, повітря).

З огляду на це, важливе значення в підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел має врахування основних положень Концепції екологічної освіти [333], а також методик формування в них екологічної свідомості, розроблених провідними вітчизняними і зарубіжними вченими.

На думку Л. Лук'янової, зміст екологічного матеріалу доцільно конструювати таким чином, щоб в результаті його опрацювання учні могли усвідомлювати самоцінність природи й відмовлятися від споживацького ставлення до навколишнього середовища. У підготовці майбутніх фахівців і, зокрема, художніх промислів і ремесел вагомим є обґрунтований Л. Лук'яною інваріантний екологічний компонент професійної освіти: основні поняття, закони і методи сучасної екології; ідея єдності природи і взаємозв'язків у природі; витоки сучасної екологічної кризи та її провідні ознаки; можливі шляхи виходу із екологічної кризи [224, с. 109].

Майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел під час навчання важливо наголошувати на необхідності усвідомлення того, що діяльність людини не повинна бути руйнівною, навпаки – сприяти збереженню природних багатств, які не є невичерпними та закликати всіляко гармонізувати відносини у системі "людина-суспільство-природне середовище-техносфера" [186, с. 19]. Готуючи майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел до екологічної професійної діяльності, важливо пояснювати їм, що це діяльність, яка ґрунтується на регулюванні відносин людини з природою, навколишнім середовищем [424, с. 67]. Стосовно відбору змісту екологічної складової важливими є рекомендації ЮНЕСКО і МОП, в яких зазначено, що навчальні програми мають бути спрямовані на те, щоб навчити тих, хто займається виробничою діяльністю [526,

с. 13]. Отже, відібраний згідно з принципом екологізації зміст професійно-художньої освіти спрямовується, з одного боку, – на вивчення особливостей природних форм, матеріалів, кольорів тощо, а з іншого, – на розвиток відповідального ставлення до збереження природних ресурсів, навколишнього середовища. До змісту спеціальних предметів, особливо тих, що передбачають вивчення технологій виготовлення художніх виробів, прийомів обслуговування та ремонту техніки, виконання виробничих процесів, доцільно включати знання й уміння екологічного змісту щодо раціонального та економного використання природних і матеріальних ресурсів, недопущення фактів неякісної діяльності, яка може призвести до травм, забруднення природи, виготовлення небезпечної для здоров'я людей продукції тощо.

Важливим у відборі і структуруванні змісту професійно-художньої освіти є *принцип єдності теорії і практики в художньому розвитку особистості фахівця художніх промислів і ремесел*. Цей принцип базується на врахуванні професійного спрямування змісту навчання. Адже теоретичні знання, які не пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, не тільки не викликають інтересу і прагнення їх засвоїти, але й не стимулюють творчу художню діяльність учнів. Цінність цього принципу полягає у визначенні ролі знань з історії народного та образотворчого мистецтва, теоретичних основ рисунка, живопису, традиційних і сучасних технік художнього оформлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо в художньому розвитку учнівської молоді, формуванні в неї професійно важливих якостей особистості – майстра-художника. Зауважимо, що професії художнього профілю, на відміну від інших, висувають вимоги до поєднання практичних функцій з творчим теоретичним мисленням майбутніх фахівців. У зв'язку з цим, зміст професійно-художньої освіти важливо наповнювати знаннями, що сприяють удосконаленню професійної майстерності з конкретної художньої спеціалізації. Оволодівши системою знань із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, учні зможуть втілювати в життя власні творчі задуми щодо виготовлення художніх творів, а під час виконання практичних завдань на етнографічній практиці надавати повну характеристику виробу

народного мистецтва, зокрема визначати регіональні особливості орнаментів, кольорів, форм, матеріалів, з яких вони виготовлені тощо. Отже, використання загальнохудожніх і спеціальних (технологічних) теоретичних знань у навчально-виробничій діяльності забезпечує якісне виконання завдань, сприяє зростанню рівня професійної майстерності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Відповідно до цього принципу обґрунтовуються положення щодо знань і вмінь, які допоможуть учням ПТНЗ художнього профілю реалістично відображати дійсність у творах декоративно-вжиткового мистецтва. Тому важливо навчити їх цілеспрямованого спостереження за навколишнім середовищем, творчого відбору найбільш виразних форм і їх відображення в природних матеріалах з використанням образотворчих засобів різних художніх технік.

Згідно з *принципом урахування регіональних особливостей народного мистецтва* забезпечується наповнення змісту професійно-художньої освіти регіональним компонентом народного декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема розкриття унікальних, притаманних лише окремому регіону України, технологій виготовлення й оздоблення виробів художніх промислів і ремесел. Наприклад, регіональним компонентом змісту підготовки майбутніх різьбарів по дереву є такі технології різьблення: тригранно-виїмчасте (Полтавщина), контурне різьблення та гравірування (Львівщина), жолобчасто-вибірне різьблення (м. Яворів Львівської обл.), гуцульське різьблення та інкрустація (Івано-Франківщина, Чернівеччина). До регіонального компонента змісту професійної підготовки майбутніх вишивальниць належать специфічні для кожного регіону техніки ручної вишивки, види орнаментів, їх символіка й гармонійне поєднання кольорів вишивальних матеріалів. Так, для Поділля характерними є такі вишивальні техніки: "низь", "лиштва", "качалочкова лиштва", для Полісся притаманна техніка "низь" та її різновиди. На Полтавщині переважно вишивають технікою "гладь" білими або кольоровими нитками тощо.

Здійснюючи відбір і структурування змісту навчального матеріалу для професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, доцільно керуватися науково обґрунтованими *критеріями*. Ми скористалися

системою критеріїв, запропонованою відомими дидактами І. Лернером і В. Краєвським: цілісного відображення в змісті освіти завдань формування творчої, самостійно мислячої людини, що передбачає виділення тих галузей знань, що є важливими і доступними для учнів; наукового і практичного значення змісту навчального матеріалу; відповідності обсягу змісту часу, запланованого на його вивчення; відповідності складності змісту навчального матеріалу реальним можливостям учнів; відповідності змісту наявній навчально-методичній і матеріально-технічній базі професійного навчального закладу [440].

У відборі і структуруванні змісту професійно-художньої освіти важливе значення мають спеціальні критерії, згідно з якими більш конкретно визначається зміст навчального предмета, а також перевіряється його відповідність принципам. Ці критерії, на думку Р. Гуревича, мають забезпечувати точність, достовірність, відтворюваність, доказовість, логічну стрункість навчального матеріалу [85, с. 39]. До спеціальних критеріїв відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти ми відносимо такі: цілісного відображення перспектив неперервного професійного вдосконалення особистості фахівця художніх промислів і ремесел; забезпечення наступності та взаємозв'язку змісту загальноосвітньої й професійної підготовки; доступності та відповідності обсягів змісту віковим можливостям учнів; відображення регіонального компонента декоративно-вжиткового мистецтва; відповідність змісту професійно-художньої освіти навчально-методичній та матеріально-технічній базі ПТНЗ.

Урахування дидактичних **підходів, принципів і критеріїв** щодо відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти дає змогу визначити систему знань і вмінь, послідовне і систематичне оволодіння якою формує в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел логічне і творче мислення, художню спостережливість, довготривалу й образну пам'ять, об'ємно-просторове уявлення форм і предметів, моторику обох рук, посидючість, уважність, художній і естетичний смак, професійну готовність до проектування та створення в матеріалі художніх виробів на засадах функціональності й традиційності декоративно-вжиткового мистецтва.

3.3. Декоративно-вжиткове мистецтво у змісті професійно-художнього навчання

Передусім привернемо увагу до такого положення Національної доктрини розвитку освіти: формування творчо розвиненої особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується у реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється, одне із важливих завдань сучасного суспільства, державної політики України [252].

Особливо це актуально в підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, професійна діяльність яких пов'язана з декоративно-вжитковою творчістю, зокрема з проектуванням і виготовленням виробів, які мають утилітарну та художню цінність.

Зазначимо, що творча діяльність учнів збігається з естетичною діяльністю, під час якої вони вчаться концентрувати творчу енергію на предметі своєї діяльності, досліджувати об'єктивні якості художніх виробів, співвідносити їх з можливостями задоволення людських потреб, знаходити творчі варіанти форм, добирати відповідні технології їх виготовлення в матеріалі, відчувати задоволення від результатів своєї діяльності. Звідси випливає, що сформувати творчу особистість фахівця художнього профілю, можна лише розвинувши в неї якості естетичного суб'єкта.

За цих умов естетична культура є однією з основ професійної діяльності, результатом творчо-художньої активності [106, с. 176].

Саме тому первинність національної культури у змісті професійно-художньої освіти визначено нами як провідне концептуальне положення професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, зорієнтованої на проектування й виготовлення художніх виробів з використанням різних технологій декоративно-вжиткового мистецтва [173].

Відомо, що декоративно-вжиткове мистецтво (з лат. decoro – прикрашаю) – це галузь художньої творчості, що спрямована на створення художніх виробів, які

характеризуються декоративною образністю й практичним використанням у побуті. Декоративно-вжиткове мистецтво, на думку Н. Полонської-Василенко, формує естетично-художнє середовище в побуті людини [323]. Цей вид мистецтва не тільки служить декорацією монументального мистецтва, а й є окрасою тіла, приміщень, утилітарних речей тощо [485, с. 137]. Отже, усі предмети, що оточують людину, мають бути не тільки зручні, практичні, а й гарні та цільні за своєю конструкцією, пропорціями, деталями, оздобленням [420, с. 21]. Цим пояснюються завдання декоративно-вжиткового мистецтва – зробити гарним предметне середовище людини [441, с. 8].

Декоративно-вжиткове мистецтво, на думку О. Гевко, це невичерпне джерело культури народу, що має унікальні можливості впливу на особистість, на формування в неї національного світогляду, характеру, глибинної духовності [59, с. 2], а також форма творчої діяльності особистості фахівця художніх промислів і ремесел, що поєднує в собі ознаки і практичного характеру, і творчо-мистецького. Тобто, основою декоративно-вжиткового мистецтва є творення предметів побуту за законами природної гармонії, краси, естетики.

Це мистецтво є національним за своєю суттю, оскільки народжується на основі звичаїв, обрядів, вірувань народу і безпосередньо наближене до його виробничої діяльності й побуту [291, с. 363]. Крім того, це така особлива галузь художньої діяльності, в продуктах якої досягнення практичної мети органічно зливається з формальним рішенням, що має естетичну значущість [105, с. 138]. Цей вид мистецтва розширює світогляд людей завдяки найбільш масштабним уявленням, відображає модель світу, в якій зберігаються і розвиваються конкретні композиційні та структурні побудови мотивів, сюжетів [419, с. 6], ґрунтується на давніх традиціях, особливо народної творчості, зберігає їх і розвиває, а також враховує досягнення сучасної техніки й технологій, проектувальної й дизайнерської творчості [371, с. 60].

Декоративно-вжиткове мистецтво зросло на ґрунті народного мистецтва, що відображає смаки та вподобання народу, поняття про красу, морально-етичні норми й у своєму загальному значенні виступає "як ідеологія життєтворення"

[150, с. 7]. Ужитковий характер народного мистецтва виявляється в призначенні речей, які використовували українці в повсякденному житті (одяг, знаряддя праці, предмети побуту тощо). Прагнення людини до прикрашання житла, вжиткових речей зумовило виникнення декоративної складової творів народного мистецтва. Згодом на цій основі сформувалося декоративне мистецтво, що охоплює творчість художників-професіоналів і народних майстрів художніх промислів [150, с. 9].

Аналіз джерельної бази з проблем становлення та розвитку декоративно-вжиткового мистецтва свідчить, що більшість дослідників (І. Богуславська [437], В. Воронов [58], Р. Захарчук-Чугай [120], М. Некрасова [253], М. Соколова [419], М. Станкевич [13], Б. Тимків [441] та ін.) визначають п'ять його основних функцій: святкову, утилітарну, сувенірну, комунікаційну, естетичну.

Про народність декоративно-вжиткового мистецтва писав у своїх працях і В. Щербаківський: "Краса істинних українських народних мистецьких виробів полягає в тому, що кожен вид речей має свій стиль узорів, що впливає як із самої техніки виробу, так і з гармонії між формою поверхні предмета, матеріалом, з якого він зроблений, і оточенням, для котрого той предмет призначений" [485, с. 137]. І хоч вироби мистецтва переважно випускаються художньою промисловістю, зокрема підприємствами народних художніх промислів, вони завжди зберігають національний колорит.

Народні художні промисли, як стверджують Б. Тимків, К. Кавас, – це товарне виробництво художніх речей, де переважає висококваліфікована ручна творча праця в поєднанні з незначним використанням механізмів і пристроїв. Вони, на думку цих авторів, розвиваються як на основі традиційних ремесел, так і на основі нових матеріалів і технологій [441, с. 10]. Промисли поділяють за ступенем художньо-творчої праці на кілька груп. Першу групу становлять промисли і ремесла, в яких переважає виробничо-ремісничка майстерність. Це не розписаний гончарний посуд, інші речі утилітарного призначення. Друга група – промисли і ремесла, в яких творчий процес відіграє головну, вирішальну роль: декоративний посуд, виготовлення мистецьких сувенірних виробів, настінні художні розписи (мальовки) тощо. Отже, народні художні промисли – це організоване виробництво

творів декоративно-вжиткового мистецтва, призначених для продажу.

Інтенсивний розвиток народних художніх промислів припадає на 60-ті роки ХХ століття. У цей період було створено республіканське об'єднання "Укрхудожпром", до складу якого увійшло п'ять виробничих об'єднань, 23 підприємства, а також мережа магазинів, у яких реалізовувалася сувенірна продукція. Водночас впроваджуються нові організаційні методи роботи, формується новий тип народного майстра.

Розвитку народних художніх промислів в Україні сприяли, прийняті в цей період урядові документи: Постанова Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого розвитку народних художніх промислів" (1968 р.) і Постанова ЦК КПРС "Про народні художні промисли" (1975 р.). Цими документами визначалися умови, які мали забезпечити якість, обсяги розширення асортименту художньої продукції, підготовку художників і майстрів для народних художніх промислів. Для цього підприємствам надавалися пільги, нове обладнання, заохочувалося розширення надомної праці, відродження забутих художніх ремесел, організація виставок і творчих оглядів, відкриття експериментальних лабораторій, шкіл художньої майстерності (наприклад, смт Опішня Полтавської обл.) на базі заводу "Художня кераміка" тощо. У 70-х роках минулого століття розглядалося питання щодо підвищення заробітної плати робітникам підприємств народних художніх промислів, а також заборони заміни творчої ручної праці майстрів машинним виробництвом стандартних виробів.

У сучасних умовах народні художні промисли залишаються однією з основних організаційних форм розвитку українського народного мистецтва, незважаючи на приватизацію більшості підприємств. До сфери народних художніх промислів входять майже всі основні види традиційної творчості й народного художнього виробництва, що здавна побутували на теренах України – вишивка, узорне ткацтво, килимарство, гончарство, художня обробка дерева, шкіри, декоративні розписи та ін. Тісне переплетення творчих проблем і суто виробничих питань, нерозривний зв'язок сучасних пошуків з художнім досвідом минулих поколінь, зазначає Н. Кисельова, характеризують промисли як

організацію особливого типу [465, с. 9].

Зв'язок художніх промислів із сучасністю багатогранний. Майстри високої кваліфікації створюють унікальні авторські малосерійні вироби, максимально урізноманітнюють продукцію не лише за рахунок швидкої зміни асортименту, а й на основі значної кількості узорів і варіантів їхнього колористичного розв'язання. В асортименті продукції підприємств є складні комплексні зразки, ансамблеві рішення, що розкривають нові культурно-побутові запити сучасності, моделі одягу на основі використання традицій крою та художнього оформлення народного вбрання, декоративних тканин.

Удосконалення техніки та інструменту створює широкі можливості для розвитку нових форм творчості. Приміром, поряд з ручною вишивкою останніми роками застосовується машинна, відбулося становлення мистецтва підлакового розпису. У кераміці, різьбленні, декоративному розписі, килимарстві переважає властива народному мистецтву вільна імпровізаторська манера виконання форми і малюнка, що надає серійній продукції художніх промислів рис, які істотно відрізняють її від продукції індустріального виробництва [465, с. 10].

Художнє обличчя промислу, як зазначає Н. Полонська-Василенко, визначається спільними стильовими особливостями, характерними для певного регіону чи осередку. Тому для "традиційних" промислів природною є відсутність "авторського права" на стильові та сюжетно-тематичні новації (вони стають надбанням усього колективу); вироби створюються саме на продаж, безпосередньо – з рук у руки, або через посередництво художніх салонів. Така суперечність між колективним та індивідуальним іноді призводить до занепаду промислу. "Вихід бачиться такий: по-перше, підтримка традиційних народних промислів, а по-друге, сприяння творчим особистостям, котрі працюють в народному руслі. Адже саме вони творчо розвивають той чи інший вид мистецтва. Більша біда, напевно, в тому, що народне мистецтво, поставлене на промислову основу, тиражує вироби далеко не кращої художньої якості, тим самим спрощуючи мистецькі смаки покупця, а іноді просто викликаючи байдужість до народного мистецтва" [323].

Вироби народних художніх промислів, з одного боку, – це товар, основне призначення якого полягає в задоволенні вжиткових потреб людини, а з другого – це твір декоративно-вжиткового мистецтва, який відіграє важливу роль у художньому й естетичному вихованні людей, прикрашає побут, одяг тощо. Поряд з творами інших видів мистецтв (архітектура, графіка, дизайн, скульптура тощо) вироби декоративно-вжиткового мистецтва художньо збагачують життя людей, стають джерелом їхнього естетичного розвитку.

У виготовленні виробів декоративно-вжиткового мистецтва провідну роль відіграють народні майстри, а також майстри-художники, які пройшли спеціальну підготовку в професійних навчальних закладах художнього профілю. Адже для того, щоб розписати візерунками керамічну вазу чи вишити орнамент на декоративному рушнику, необхідно володіти відповідними вміннями. Мабуть тому і відносять вироби, прикрашені орнаментами до декоративно-вжиткових, що для їх виконання потрібно докласти руки, щоб одержати вишукану красу [420].

До виробів декоративно-вжиткового мистецтва відносять унікальні предмети домашнього вжитку, сувеніри, декоративні вироби, які використовуються для прикрашання екстер'єрів та інтер'єрів, приміщень різного призначення, ювелірних прикрас, одягу тощо. Ці вироби, як зазначають Є. Антонович і Р. Захарчук-Чугай, класифікують за мірою притаманних їм утилітарних і декоративно-виражальних якостей. Зокрема, до прикладної галузі мистецтва ці дослідники відносять ужиткові твори об'ємно-просторової форми, виготовлені переважно з твердих і тривких матеріалів, у яких доцільність і виразність конструкції поєднано з декором: дерево, камінь, кістка, ріг тощо. "Завершується вжиткова галузь творами зі шкіри, лози, рогози, соломи, тканими і плетеними з волокнистих рослин (льон, коноплі) та вовни, модельованими предметами зі шкіри і тканини. Вироби декоративної галузі, на їх думку, мають значну перевагу художніх засад оздоблення над утилітарними, адже виконуються з використанням таких технік, як: ткацтво, килимарство, вишивка, батік, бісер, розпис, писанкарство тощо" [13]. Між прикладною і декоративною галузями є проміжна – декоративно-вжиткова, що поєднує в собі вжиткові та функціональні якості

об'ємно-просторової конструкції, художню експресію відповідного декору. Особливу художню цінність має виріб декоративно-вжиткового мистецтва, в якому відображено духовні цінності суспільства, естетичні ідеали українського народу. Тобто, художній твір – це виріб, який відбиває художньо-духовну концепцію та має утилітарну цінність [13, с. 26].

Художню основу виробів декоративно-вжиткового мистецтва, на думку С. Раппопорта, потрібно розглядати як вищий естетичний рівень, адже ці вироби, по-перше, слугують втіленню, збереженню та передачі людям результатів художнього відображення дійсності автором цього твору; по-друге, цей виріб побудовано на основі й згідно з нормами тієї чи іншої системи художньої мови [371, с. 9–10]. Гармонійне поєднання вжиткової, декоративної й художньої складових у створенні речей предметного світу є необхідною умовою діяльності фахівців художніх промислів і ремесел. У зв'язку з цим, проектування художніх елементів виробів декоративно-вжиткового мистецтва відбувається з урахуванням конструктивних особливостей, виражальних, емоційно-асоціативних можливостей самих виробів.

Декоративно-вжитковому мистецтву притаманна специфічна форма художньої образності. Як стверджують Б. Тимків і К. Кавас, художній образ у декоративно-вжитковому мистецтві – це образ певного устрою життя й відповідних йому почуттів і настроїв. До зовнішніх елементів виявлення художнього образу, дослідники відносять декоративно-орнаментальні засоби [441, с. 24]. Орнаменту, який прикрашає виріб або є його структурним елементом, надається велике значення в декоративно-вжитковому мистецтві. Як зазначає В. Ребрік, його можна розглядати як спосіб художньої організації будь-якого простору чи предмета декоративно-вжиткового значення. Він може бути різним за характером: швидким і повільним, зростаючим і затухаючим, круговим і діагональним, горизонтальним і вертикальним, а також комбінованим [50, с. 80]. У широкому сенсі орнамент означає будь-які прикраси, які заповнюють простір, прикрашають об'єкт одним мотивом або всією системою оздоблення одного типу [502].

Орнамент у перекладі з латинської мови – це візерунок, побудований на

ритмічному чергуванні та розміщенні певних елементів. Залежно від мотивів розрізняють такі види орнаментів: геометричний, рослинний, зооморфний й антропоморфний [420, с. 53]. У художніх ремеслах, як зауважує Т. Усатенко, помітним є звернення до реалістичного відтворення рослинного, тваринного світу, урізноманітнення зооморфних мотивів. Водночас, іноді на практиці, поняття естетичне відсторонює глибинний смисл орнаментики і наближує до кітчю: на глечиках можна побачити взірці вишивок із церковних риз, а вишивки сорочок пристосовуються до оздоб будинків. На основі цього дослідниця пропонує "подолати у змісті професійної освіти традицію класичності, коли було висунуто теорію поділу мистецтва на "високе", або "справжнє", і мистецтво вжиткове, або ремісництво. Поряд з цим, необхідно критично проаналізувати вульгарно-позитивістські підходи тоталітарної системи до орнаментики, коли "підтягувалося" орнаментально-ужиткове народне декоративне мистецтво до рівня реалістично-зображувального станкового [447, с. 47–48].

На необхідності послаблення провідної в минулому ролі орнаменту, який розглядався як історичне надбання, придатне для обрамлення загальнозрозумілих фігуративних композицій, нав'язуваних тодішньому "соціалістичному" народному мистецтву, наголошує М. Селівачов [396, с. 40].

Особливістю декоративно-вжиткового мистецтва є те, що йому притаманні стародавні орнаментальні мотиви (символи) (знаки Сонця, Землі, Води, Вогню), які, забезпечуючи виробам декоративну виразність, надавали їм магічного характеру. У словнику-довіднику української культури поняття "символ" тлумачиться, по-перше, як умовне позначення якогось предмета (хліб на рушнику як народний символ гостинності), по-друге, як художній образ, який умовно відображає яку-небудь думку, ідею, почуття тощо (троянда як художній символ кохання; сокіл, орел як фольклорні символи сили, мужності, краси, величі) [108, с. 537]. З одного боку, символ виступає як метафора, що упорядковує і унормовує хаотичний за своєю природою потік життя, який обмежує людську свободу, а з іншого – сприймається як основний інструмент культурного розвитку, а здатність до мислення, розуміння символічних структур – як основний чинник, що формує

культуру. "Водночас за символами ховається стихія, специфіка життєдіяльності тієї чи іншої культури, яку сприймають як доступну інтуїтивному проникненню" [195, с. 201]. Науковий інтерес для нашого дослідження становить обґрунтована Т. Яценко психологічна концепція символу, згідно з якою передбачається розмежування понять індивідуальної та колективної символіки. У цій концепції зазначається, що "у світі немає нічого такого, що для певної людини за певних обставин не втілювало б у собі можливості набути символічного значення" [493, с. 42]. Символи сприймаються в суспільстві як мова, що відображає роздуми про все, що відбувається на трьох рівнях буття в Космосі, на Землі, в людині, а також як вияв єдиного життя. Однак слід розуміти, що взаємозалежність символу і його виявів у різних контекстах не є монотонним повторенням одного і того ж значення, а навпаки, в кожному контексті символ розкриває дещо нове. Це означає, що кожна річ, виріб можуть бути наділені символічними значеннями, що варіюються від культури до культури й можуть змінюватися впродовж часу [196, с. 424].

Ця ідея є важливою особливо для створення символів орнаментів, які використовують для прикрашання виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Наприклад, в орнаментальних композиціях вишивки поширеними символами геометричних мотивів є: хрест, що символізує поєднання сонячної батьківської та вологої материнської енергії, вогонь тощо [367, с. 181]. Найпоширенішими мотивами "яворівських вишивок" були: кружечки – "сонечка", ромби – "віконця", розетки – "зірки", квіти – "ружі", "вазонні" мотиви тощо, якими прикрашали поли, рукави, коміри сорочок [120, с. 35]. Не менш важливим є правильний вибір технологій виготовлення художніх виробів, особливо зважаючи на специфіку їх класифікації за матеріалом – камінь, дерево, скло, метал, полотно, вовна тощо, за технологічними особливостями – ткацтво, вишивка, плетіння, в'язання, розпис, різьблення тощо, за функціональними ознаками – меблі, посуд, прикраси, одяг, іграшки. Як стверджують Є. Антонович і Р. Захарчук-Чугай, у декоративно-вжитковому мистецтві застосовується близько 20 видів матеріалів і ще більше різновидів. Крім того, існує понад 100 головних технік і технологій художньої обробки [13, с. 27]. Кожний із видів декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема

– художня обробка дерева, каменю, кістки, рогу, шкіри; художня кераміка, скло, метал, вишивка, ткацтво, килимарство, розпис, батік, вибійка, випалювання, гравіювання, писанкарство, виготовлення виробів з бісеру, емалі, меблів, посуду, іграшок, одягу, прикрас тощо відрізняється матеріалом, технологією виконання, кольоровою гамою, художньо-композиційними закономірностями створення образів, форми тощо.

До особливостей виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, що становлять цінність змісту підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, належить і сам процес технологічної обробки, що відбувається у більшості випадків ручним способом (художнє ткацтво, вишивка, різьба по дереву, розпис по дереву, батік тощо), а також механізованим способом (ткацтво, машинна вишивка, виготовлення меблів, посуду тощо), який також використовується з часів виникнення цехів, ткацького мануфактурного виробництва, що детально обґрунтовано дослідницею народного мистецтва С. Сидорович. Сучасне художнє ткацтво, на її думку, розвивається у трьох основних напрямках – професійне, традиційне і самодіяльне. Для кожного з них характерні свої специфічні методи, відповідні межі їх взаємодії [404, с. 24].

Знання видів декоративно-вжиткового мистецтва, основних традицій народних художніх промислів України, основ технічного рисунка, правил композиційної побудови декоративних елементів художніх виробів, технологічних прийомів їх оздоблення з використанням декоративних матеріалів – важливі загальнопрофесійні параметри змісту професійної діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Результати констатувального вивчення стану професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, а також наш багаторічний досвід роботи у вищому художньому професійному училищі дають змогу стверджувати, що базовим предметом професійно-теоретичної підготовки є предмет "Народні художні промисли", зміст якого вводить майбутніх виконавців художніх виробів у світ декоративно-вжиткового мистецтва, дає можливість зрозуміти його своєрідність та художню цінність, історію виникнення, традиції, сучасний стан розвитку народних

художніх промислів і ремесел, особливості ручної творчої праці, специфіку різних видів художньої обробки матеріалів (дерева, металу, глини, вовни, тканин, каменю, кістки, рога, шкіри, хутра тощо). З огляду на це, зміст предмета "Народні художні промисли", наприклад, для підготовки майбутніх ткачів ручного художнього ткацтва, структуровано у трьох розділах. Зміст першого розділу "Селянське народне мистецтво" (24 год.), вивчають ті, хто оволодіває робітничою кваліфікацією четвертого розряду. Структурно розділ складається із трьох тем: "Вступ. Українські народні промисли"; "Народне декоративне ткацтво України. Килими та килимові вироби"; "Народна художня вишивка". Якщо перша і остання теми вивчаються майбутніми ткачами з метою їх ознайомлення з інформацією стосовно значення українських народних промислів, історії виникнення, особливостей вишивального мистецтва, то зміст другої теми вивчається поглиблено, як такий, що є базовим у професійній підготовці. Зокрема, майбутні ткачі вивчають відомості про народне декоративне ткацтво України, техніки переборного ткацтва, особливості килимарства Правобережної України, Полісся, Лівобережжя, Волині, Полтавщини, Гуцульщини, Поділля, відмінності килимів з рослинним і геометричним орнаментом, з птахами і людськими постатями, з вазонами, з горизонтальними та вертикальними композиціями тощо [346].

Розширення знань учнів з народних художніх промислів забезпечується під час вивчення змісту другого розділу цього предмета, зокрема "Народне мистецтво, його своєрідність та художня цінність" (10 год.), який охоплює такі теми: "Народна кераміка і гончарство"; "Підлаковий розпис по дереву"; "Художня обробка дерева. Пластична різьба та інкрустація"; "Художня обробка шкіри"; "Художня обробка металу та ювелірне мистецтво". Ті учні, які дійшли до оволодіння найвищим рівнем кваліфікації (шостий розряд) упродовж 16 годин оволодівають знаннями про народні художні промисли. Змістом розділу передбачено вивчення шести тем: "Мініатюрний живопис на пап'є-маше"; "Узорне ручне ткацтво"; "Килими та килимові вироби"; "Народна вишивка"; "Мереживо-плетіння"; "Художня різьба по дереву". Водночас декоративно-вжиткова компонента змісту професійного навчання ткачів ручного художнього

ткацтва представлена у змісті таких предметів, як: "Композиція", "Технічний рисунок", "Технологія ткацтва", а також у змісті виробничого навчання і виробничої практики.

У змісті предмета "Композиція" декоративно-вжиткове мистецтво представлено відомостями про існуючі види орнаменту, гармонії кольорів, композиції орнаменту переборних рушників, кралевецьких поперечно-смугастих поліхромних тканин, декоративних виробів за мотивами кралевецького переборного ткацтва, килимових тканин з геометричним і рослинним орнаментами, килимів за мотивами різних областей України тощо.

Зміст предмета "Технічний рисунок" спрямовується на оволодіння майбутніми ткачами ручного художнього ткацтва знаннями й уміннями створювати технічні рисунки кралевецьких поперечно-смугастих тканин, декоративних виробів за мотивами кралевецького переборного ткацтва, плахових тканин, килимових виробів тощо.

Оволодіння знаннями й уміннями з предмета "Технологія ткацтва" є найважливішим завданням майбутніх фахівців з ткацької декоративної діяльності. На початковому етапі професійного навчання (третій розряд) учні вивчають інформацію про декоративні тканини, особливості їх використання у побуті, класифікацію тканин за видом переплетення, **техніки двобічного перебору** "під полотно"; "під репс"; "під парки", **однобічні техніки перебору** "з однією закріпленою ниткою"; "з двома суміжними закріплюючими нитками (рушниковий)"; "з двома закріплюючими нитками з вибором"; "з повздовжнім настилом"; "миропільський" тощо.

З метою подальшого підвищення рівня професійної кваліфікації (четвертий розряд) учням пропонується оволодіти знаннями про народні тканини світлотіньового фактурного ефекту, човникові поліхромні тканини, кралевецькі та богуславські тканини, народні тканини в клітинку, переборні та човникові плахти, українські народні килими. До цього додамо також вміння побудови технічного рисунка: з візерунками "в кружку", "борисівка"; заправного малюнка кралевецької поліхромної тканини, богуславської тканини, полтавської переборної плахти;

виконання замальовок технік килимарства "на межову нитку", "округлення", "у вічко", "на косу нитку".

Учням, які оволодівають 5-м кваліфікаційним розрядом з професії "Ткач ручного художнього ткацтва", плануються для вивчення більш складні знання і вміння з предмета "Технологія ткацтва", зокрема знання похідних, комбінованих, складних, великовізерунчастих переплетень; уміння побудови заправних малюнків: похідних полотняного, саржевого, атласного переплетень; орнаментального, крепового переплетення; переплетення двошарових і багатошарових, ворсових, ажурних, жакардових тканин.

Ткач ручного художнього ткацтва шостого розряду впродовж 12 год., з яких 11 год. заплановано на лабораторно-практичні роботи, удосконалює вміння з виконання розрахунків технічних умов на виготовлення ткацьких виробів: переборної доріжки, переборного рушника, переборної скатертини, поперечносмугастої тканини, богуславського рушника, переборної плахти.

На заняттях з виробничого навчання майбутні ткачі ручного художнього ткацтва оволодівають прийомами виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва.

На початковому етапі виробничого навчання (3-й розряд) учні вчаться виконувати прийоми роботи на ручному ткацькому верстаті, виготовляти тканини простих переплетень, переборні народні тканини, штучні переборні вироби всіма техніками перебору I-го і II-го рівнів складності.

Зміст виробничого навчання для оволодіння кваліфікацією четвертого розряду передбачає вивчення прийомів виконання поперечносмугастих тканин, богуславських народних тканин, плахтових тканин, килимових тканин.

Для того, щоб здобути кваліфікацію 5-го розряду, учні вчаться самостійно і якісно виготовляти: переборні тканини (пахта, рушник, доріжка, штора) – 40 год.; човникові поперечносмугасті тканини (кролевецькі; богуславські) – 25 год.; килимові тканини – 25 год.

Зміст виробничого навчання для майбутніх ткачів ручного художнього ткацтва 6-го розряду спрямовано на вивчення прийомів виготовлення ткацьких

виробів високої складності, зокрема човникових поперечно-смугастих тканин (богуславських, крелевецьких) – 18 год.; переборних тканин – 24 год.; килимових тканин на вертикальному ручному ткацькому верстаті (кросна) – 18 год.; народних тканин на ручних ткацьких верстатах – 30 год.

Виробнича практика, як завершальний етап професійної підготовки майбутніх ткачів ручного художнього ткацтва, спрямована на закріплення теоретичних знань під час самостійної роботи в цехах ткацького підприємства, змістом якої є виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема переборних виробів I-го і II-го рівнів складності (3-й розряд).

Зміст виробничої практики у цехах ткацьких підприємств на підтвердження робітничої кваліфікації 4-го розряду передбачає самостійне виготовлення учнями виробів декоративно-вжиткового мистецтва: крелевецьких, богуславських, плахових і килимових тканин I-го і II-го рівнів складності, зокрема: переборний рушник; крелевецька поперечно-смугаста доріжка; богуславська доріжка; плахова тканина; гобелен.

Для здобуття кваліфікації ткача ручного художнього ткацтва 5-го розряду, під час виробничої практики учні самостійно виконують такі вироби декоративно-вжиткового мистецтва:

- плахова тканина;
- рушник переборний;
- штора переборна;
- крелевецька поперечно-смугаста доріжка;
- крелевецька поперечно-смугаста скатертина;
- богуславський рушник;
- гобелен тощо.

Доречно зазначити, що це робиться згідно з технічною документацією, що використовується на виробництві.

Зміст виробничої практики учнів у цехах підприємств з метою здобуття ними найвищого рівня кваліфікації з професії "Ткач ручного художнього ткацтва" (6-й розряд) передбачає самостійне творче виготовлення високохудожніх

декоративних виробів:

- кролевецька поперечно-смугаста скатертина;
- богуславський поперечно-смугастий рушник;
- переборна плахтова тканина;
- переборний рушник високої складності;
- переборне тематичне панно;
- килимова доріжка;
- гобелен.

Крім того, під час виробничої практики учні оволодівають уміннями розроблення й впровадження у виробництво передових прийомів і способів раціонального використання часу на виготовлення виробів, економії сировини, попередження виникнення дефектів, визначення сортності продукції.

На засадах народності декоративно-вжиткового мистецтва ґрунтується також відбір і структурування змісту професійно-художнього навчання майбутніх кваліфікованих робітників з інших професій художнього профілю: вишивальниця, виробник художніх виробів із кераміки, виробник художніх виробів з лози, художник розмальовування по дереву, різьбар по дереву та бересті, живописець.

У підготовці майбутніх вишивальниць декоративно-вжиткове мистецтво знайшло своє відображення в змісті предмета "Композиція вишивки", згідно з яким учні вивчають основні поняття композиції, види орнаментів, прийоми стилізації, збільшення і зменшення малюнків, прийоми побудови композицій за допомогою технік ручної і машинної вишивки, а також вчать виконувати проекти за власними композиціями, удосконалюючи свої вміння в створенні нових орнаментів, сюжетів тощо [367, с. 178–195].

Декоративно-вжитковий компонент широко представлено у змісті предмета "Спеціальна технологія вишивки", навчальною програмою якого передбачено вивчення регіональних особливостей вишивки, прийомів виконання початкових швів, прозоро-рахункових, поверхнево-нашивних рахункових і нерахункових технік (мережки, хрестик, лиштва, занизування, вирізування, низь, гладь), аплікації тощо [367, с. 20–172].

У професійно-художньому навчанні майбутніх вишивальниць важливими є знання історії українського народного костюма, основ крою та шиття народного одягу. Зокрема, відбір і структурування змісту предмета "Історія українського народного костюма" нами спрямовувався на забезпечення оволодіння учнями регіональних особливостей національного одягу українців, матеріалів, з яких виготовляють народний одяг, прикрас, що використовуються в оздобленні народного одягу, компонентів українського народного костюма:

- сорочки жіночі (тунікоподібні, з вставками, без вставок, з кокеткою);
- сорочки чоловічі (тунікоподібні, тунікоподібні з вставними бочками, з вставками, стрілкові, курти, з нашивною манишкою);
- поясний одяг (штани, запаски, обгортки, плаhti, спідниці, фартухи);
- верхній одяг та інші компоненти (корсетки, кожухи, свити, кептарі, пояси).

Під час проектування сучасних моделей одягу, його оздоблення техніками вишивки важливими є знання традицій народного мистецтва.

У відборі змісту навчального матеріалу з предмета "Основи крою та шиття народного одягу" ми враховували регіональні особливості крою чоловічого та жіночого народного одягу, специфіку з'єднань їх ручним або машинним методом, послідовність виконання розрахунків витрат тканини та побудови схем розкрою [353]. Зазначимо, що його зміст є основою для розроблення навчальної програми з предметів "Основи конструювання одягу", "Моделювання одягу", "Технологія швейних виробів (стандарт ПТО)". Формування змісту зазначених предметів доцільно здійснювати з урахуванням наукових досліджень вітчизняних вчених щодо використання художньо-технічних принципів проектування колекцій сучасного одягу на основі українського народного костюма [473].

Вивчаючи предмет "Моделювання одягу", майбутні фахівці художніх промислів і ремесел набувають умінь систематизації фактичного матеріалу для характеристики тенденцій використання мотивів народного мистецтва, узагальнення досвіду моделювання одягу з використанням традицій народного мистецтва, визначення різних варіантів використання народних мотивів у створенні унікальних моделей одягу тощо.

Декоративна основа народного костюма, його форма, крій, як стверджує Г. Горіна, спрямовані не тільки на збагачення моделювання сучасного одягу, але й на розвиток міжнародної моди [75, с. 4]. За цих умов джерелом творчості майбутніх фахівців художнього профілю виступає не тільки художня ідея, а й такі важливі ознаки, що розширюють їх фантазію, зокрема зразки матеріальної культури минулого: предмети побуту, народний одяг.

На уроках виробничого навчання та під час виробничої практики майбутні вишивальниці виготовляють художні вироби техніками, які попередньо були вивчені на уроках зі спеціальної технології, зокрема: набори серветок, доріжки, сувенірні рушники, скатерки, рушники, дитячі, жіночі, чоловічі народні сорочки, а також сучасний одяг з елементами народної творчості [361].

Важливе значення має декоративно-вжиткове мистецтво в підготовці майбутніх живописців, художників розмалювання по дереву. Зокрема, навчальною програмою предмета "Технологія виконання розпису" передбачено вивчення тем "Декоративні народні розписи", "Писанкарство", що розкривають особливості походження і технологій петриківського, київського, опішнянського, гуцульського, яворівського розписів, символіку, види і техніки створення писанок у різних регіонах України тощо.

Наскрізне наповнення змісту професійно-художнього навчання майбутніх робітників з професій художніх промислів і ремесел знаннями декоративно-вжиткового мистецтва спрямоване на широкий розвиток їхніх творчих здібностей і таланту, естетичної та художньої культури, національної самосвідомості, формування професійної майстерності, завдяки чому вони стають майстрами народного мистецтва – носіями традицій, майстерності попередніх поколінь митців і художніх принципів народного мистецтва, творцями і продовжувачами самобутньої художньої культури українського народу.

Зміст професійно-художнього навчання регламентується навчальними планами, що створюються з урахуванням вимог державних стандартів професійно-художньої освіти.

3.4. Психолого-педагогічне обґрунтування вимог до розроблення стандартів з професій художніх промислів і ремесел

У сучасних соціально-економічних умовах зростає значення якості професійної освіти, її орієнтації на формування в майбутніх фахівців високого рівня професіоналізму, готовності до діяльності, що характеризується інтелектуальним і творчим змістом, поєднанням розумових і практичних дій. На досягнення цієї мети, як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти, спрямовуються матеріальні, фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства і держави [252, с. 186]. До складових якості професійної підготовки фахівців В. Кремень відносить: якість підготовки в середній загальноосвітній школі та справедливість системи конкурсного зарахування на навчання; сучасність і актуальність запропонованих програм навчання, наявність чітких освітніх стандартів; застосування новітніх технологій і методик організації навчального процесу, його якісне науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення, високий рівень організації роботи бібліотек; високий науково-педагогічний рівень викладачів, рівень їх знань, принциповість і вимогливість; наявність системи контролю якості; організації підготовки; відповідність системи професійної освіти вимогам світового освітнього простору; конкурентоспроможність та визнання документів про освіту за кордоном [184, с. 304].

Зауважимо, що немає однозначного визначення поняття "якість освіти". Одні вчені трактують його як узагальненість знань на основі провідних ідей, концепцій, інші – як системність знань і вмінь тих, хто навчається, або ж конкретність знань, їх усвідомленість і міцність, логічність викладу навчального матеріалу, а також як відповідність досягнутого рівня вимогам споживача.

Якість професійної освіти ми розглядаємо як складну міждисциплінарну категорію, що поєднує різні складові процесу оцінювання: з одного боку рівня підготовки кваліфікованих робітників, а з іншого – технологій освітнього процесу, що забезпечують її якісні параметри. У досягненні високого рівня якості підготовки фахівців винятково важливе значення мають державні стандарти, під

якими розуміють державні вимоги до змісту професійної освіти, у нашому випадку професійно-художньої освіти, рівня професійної кваліфікації випускників ПТНЗ художнього профілю, основних обов'язкових засобів навчання та освітнього рівня претендентів на навчання.

Привернемо увагу до принципів відбору і структурування змісту професійної освіти, запропонованих Б. Менсфілдом: релевантність, гнучкість, компетентнісний підхід, структурованість тощо, а також змістові компоненти: а) технічні очікування професії (уміння і знання, необхідні для забезпечення професійної функції); б) здатність до адаптації і змін у різних ситуаціях (включаючи уміння реагувати на непередбачені й незвичайні обставини); в) здатність координувати і управляти різними частинами трудової ролі; г) здатність відповідати вимогам "навколишнього середовища" професії (фізичні характеристики, взаємодія з іншими особами; оперативні стандарти і вимоги до якості, організація і культура праці) [425, с. 10].

Українські дослідники В. Томашенко, Н. Ничкало, А. Сімак доповнили систему методологічних принципів ще такими: випереджувального характеру стандартизації, системного характеру стандартизації, дворівневої структури Державного стандарту ПТО, двокомпонентності ПТО, пріоритетності компонентів Державного стандарту ПТО [425, с. 12]. Пізніше було обгрунтовано ще кілька важливих, на нашу думку, принципів: орієнтації професійної освіти на потреби виробництва і ринку праці; необхідність особистісного і професійного розвитку; інтеграція практичного досвіду в межах програм професійної освіти; співробітництво і кооперація держави і соціальних партнерів у плануванні та організації професійної освіти; дослідження в галузі професійної освіти, вивчення потреб роботодавців, зміни у світі праці для формування навчальних цілей і результатів [425, с. 12].

Розроблення державних стандартів з конкретних професій, в тому числі й професій художніх промислів і ремесел, зумовлено розвитком ринкових відносин в економіці, заснованих на різних формах власності; динамічними змінами вимог до змісту і організаційних форм професійно-художньої освіти, зокрема до

підготовки робітничих кадрів як чинника соціально-економічного розвитку країни; необхідністю державного впливу на рівень професійної кваліфікації і компетентності робітничого потенціалу; розширенням участі України в міжнародному розподілі праці; необхідністю подальшого розвитку професійно-художньої освіти в нових соціально-економічних умовах з урахуванням сучасних і перспективних потреб ринку праці [170, с. 2].

Державні стандарти спрямовані на забезпечення підготовки фахівців з конкретних професій за єдиним змістом, навчальними планами, програмами, а також у чітко визначеній послідовності: перший модуль – первинна професійна підготовка, – початковий рівень кваліфікації, наступні модулі – підвищення кваліфікації в залежності від її планового рівня (наприклад, від другого розряду до п'ятого) тощо. Зауважимо, що запропонована поетапна структура стандарту з метою одержання кваліфікаційного розряду: від найнижчого до найвищого не повною мірою відповідає вимогам, особливо для складних професій і таких, для яких характерна інтелектуальна й творча праця. До таких професій належать і професії художніх промислів і ремесел, які у змісті навчання потребують наявності значного обсягу знань і вмінь творчого характеру. Водночас наголосимо, що дидактично недоцільно структурувати на дрібні частини зміст загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін для кожного розряду. Крім того, у більшості випадків навчальний план для підготовки кваліфікованих робітників 1, 2, 3, 4, 5 розрядів містить одні і ті ж предмети. Так, предмети "Основи галузевої економіки і підприємництва", "Інформаційні технології", "Основи правових знань" є в навчальних планах для кожного розряду. Позбавлення раціональності визначення періодичності виробничих практик: після оволодіння навчальним матеріалом з кожного розряду. Виникає запитання: які роботи на виробництві може виконувати учень, який оволодів професією "Вишивальниця" першого розряду? Звісно, що це будуть не кваліфіковані роботи, які не тільки не цікаві учням, а й не потрібні, адже вони знижують рівень мотивації до навчання на наступному етапі. Крім того, даремно витрачати дорогоцінний навчальний час для такої виробничої практики, який можна використати для удосконалення

професійної майстерності учнів під час виробничого навчання у ПТНЗ художнього профілю. Наприклад, навчальний час (2 тижні), передбачений на виробничу практику на підтвердження першого кваліфікаційного розряду для майбутніх вишивальниць, може бути використаний для вивчення основ народних художніх промислів тощо.

Порівняльний аналіз російського варіанту стандарту з професії "Вишивальниця" і проекту стандарту з цієї ж професії, що впроваджено у ПТНЗ художнього профілю України, свідчить про значну відмінність їх і у змісті. Зокрема, спеціальні параметри російського стандарту відрізняються від українського, як в частині теоретичних основ професійної діяльності, так і за видами професійної діяльності. Зазначимо, що навіть освітньо-кваліфікаційна характеристика для підготовки вишивальниць 5 розряду (український варіант) не враховує багатьох видів професійної діяльності, які передбачені російським стандартом для вишивальниць 3 розряду.

Так, відповідно до кваліфікаційних вимог вишивальниця 5 розряду (український варіант стандарту) **повинна знати** – методи та прийоми вишивання всіх видів візерунків та малюнків різними техніками, швами, строчками; конструктивні особливості машин, які обслуговуються, а також відповідно **повинна вміти**: вишивати на машинах або вручну на різних матеріалах, особливо складні, художні, стилізовані, багатоколірні та філейні візерунки, сюжетні композиції, а також усі види візерунків і малюнків на капроні, шифоні, жоржеті, крепдешині, тюлі, оксамиті. Водночас уміти вишивати портрети, картини, емблеми. Зміст спеціальних параметрів російського стандарту в розділі "Види професійної діяльності" для вишивальниць 1–5 розрядів викладено в наших публікаціях [168, с. 15–16].

Вивчення показало, що із 65 державних стандартів професійно-технічної освіти, які впроваджені в навчальний процес ПТНЗ України, 7 – з професій художнього профілю. Зокрема, це такі професії: "Виробник художніх виробів із кераміки", "Виробник художніх виробів з лози"; "Вітражник"; "Живописець"; "Різьба по дереву та бересті"; "Ткач ручного художнього ткацтва"; "Художник

розмалювання по дереву". Однак лише з однієї професії "Ткач ручного художнього ткацтва" державний стандарт розроблено на основі оновленої кваліфікаційної характеристики, якою передбачено підготовку кваліфікованих робітників не з 1 розряду, а вже з 3 по 6 розряди. Ініціаторами розроблення нової кваліфікаційної характеристики з професії "Ткач ручного художнього ткацтва" виступили педагогічний колектив і керівництво ВПУ № 23 м. Кролевця Сумської області. Після узгодження в Міністерстві праці і соціальної політики України у 2005 році її було внесено до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Отже, потрібно активніше виявляти ініціативу в напрямі розроблення й узгодження з роботодавцями, відповідними міністерствами й відомствами оновлених загальнопрофесійних і кваліфікаційних вимог до підготовки кваліфікованих робітників – основи сучасних державних стандартів.

В умовах входження України до єдиного Європейського освітнього простору необхідно змінити методологію розроблення професійних і освітніх стандартів. У нашій державі, насамперед, необхідно оновити нормативно-правову базу нормування та оплати праці робітничих кадрів, зокрема відійти від тарифікації, встановлення розцінок на види робіт за кваліфікаційними розрядами. Адже створення єдиного освітнього простору ґрунтується, насамперед, на впровадженні в державі відповідної системи кваліфікацій, що включає в себе стандарти, критерії та порядок оцінювання, уповноважені органи, інституціональну інфраструктуру, розроблення освітніх програм і навчальних планів, схеми фінансування та ще багато інших чинників, характерних для конкретної країни і її культурного контексту. Згідно з Рекомендаціями Європейського Парламенту і Ради Євросоюзу щодо створення Європейської кваліфікації для навчання впродовж життя, прийнятими 23 квітня 2008 року, поняття "національна система кваліфікацій" означає, що всі аспекти діяльності держав-учасників мають відношення до навчання та інших механізмів, що пов'язують освіту і навчання з ринком праці і суспільством. Це передбачає цілеспрямований розвиток і виконання встановлених угод і процесів, щодо відношення до гарантії якості, оцінки й набуття кваліфікацій [531]. У зв'язку з цим, зазначимо, що забезпечення прозорості

кваліфікацій в Україні стає провідною умовою приведення рівня професійної освіти у відповідність до вимог заявлених суспільством, що розвивається й інтегрується у світову економіку.

Отже, *професійний стандарт* – це багатофункціональний нормативний документ, що визначає систему показників у вигляді компетенцій для різних кваліфікаційних рівнів і дає змогу встановити ступінь відповідності професійної діяльності працівника вимогам виробництва (сфери послуг). Водночас професійні стандарти – це показники компетентності в певних професіях і видах занять. Вони можуть установлюватися державою (через законодавство та нормативне регулювання) або професійним органом. Встановлені законом професійні стандарти часто мають силу "ліцензії на ведення практики" та визначають, чи може та чи інша особа займатися конкретним видом діяльності [68, с. 59].

Зазначимо, що професійні стандарти визначаються сферою праці. Саме тому роботодавці є головними у створенні професійних стандартів, адже мають бути впевнені в тому, що затребувані ними професійні й ключові компетенції, а також соціально значущі й професійно важливі якості працівника увійшли в цілі професійних і освітніх стандартів, навчальні плани і програми. Це досягається в процесі освітнього маркетингу й аналізу ринку праці, за результатами яких формуються еталонні моделі випускників, що, насамперед, виконують роль зразка, мірила якості професійно-художньої освіти. Під ними розуміють здатність результатів діяльності задовольнити запити і потреби особистості, суспільства, держави, економіки й конкретного виробництва. В економічно розвинених країнах на основі професійних стандартів створюються системи сертифікації персоналу для оцінювання рівня компетентності. Вони також є основою проектування державних освітніх стандартів нового покоління.

Значний науковий інтерес становить досвід створення стандартів професійної кваліфікації в Польщі. Зокрема, Ф. Шльосек зазначає, що в Польщі існує 253 стандарти професійної кваліфікації, створені з урахуванням Європейської системи кваліфікацій. Водночас він наголошує, що перед професійною освітою Польщі стоять ще такі завдання: оновлення програмних

засад професійного навчання з конкретної професії з урахуванням стандартів кваліфікації; підготовка професійно зорієнтованих програм навчання; опрацювання стандартів екзаменаційних вимог з урахуванням стандартів професійних кваліфікацій, а також основних програмних засад; здійснення методичної і логістичної підготовки (мериторів) та організація зовнішнього екзамену; розробка системи, що підтверджує професійні кваліфікації [497].

Таким чином, професійні стандарти визначають кваліфікацію тих, хто вперше здобуває професійну освіту й розповсюджуються на тих, хто підвищує рівень уже раніше здобутої кваліфікації. Вони розробляються для того, щоб ними могли користуватися всі професійні художні навчальні заклади, які забезпечують освітні послуги (в тому числі роботодавці). А тому професійному стандарту художнього профілю доцільно надавати просту структуру, робити його чітким і зрозумілим. Запропонована нами структура професійного стандарту (рис. 3.1) забезпечить можливість створення нового покоління освітніх професій художніх промислів і ремесел.

Реалізація нової моделі професійного стандарту, що відповідає міжнародним вимогам стандартизації змісту професійної освіти і навчання, визначеним у положеннях Копенгагенської декларації [516], потребує здійснення в Україні низки заходів на загальнодержавному рівні: створення нормативно-правової бази, яка регламентуватиме порядок розроблення і впровадження професійних стандартів; створення координаційного центрального органу з розроблення професійних стандартів; формування державної політики щодо заміни кваліфікаційних характеристик професійними стандартами; цільове виділення фінансових ресурсів на створення професійних і освітніх стандартів нового покоління.

Важливим у розробленні професійного стандарту є визначення кваліфікаційних рівнів і професійних функцій на основі аналізу запитів ринку праці в мобільних фахівцях художніх промислів і ремесел, здатних швидко адаптуватися до змін у технологіях, матеріалах, організації праці в процесі оволодіння фундаментальною професійно-художньою освітою.

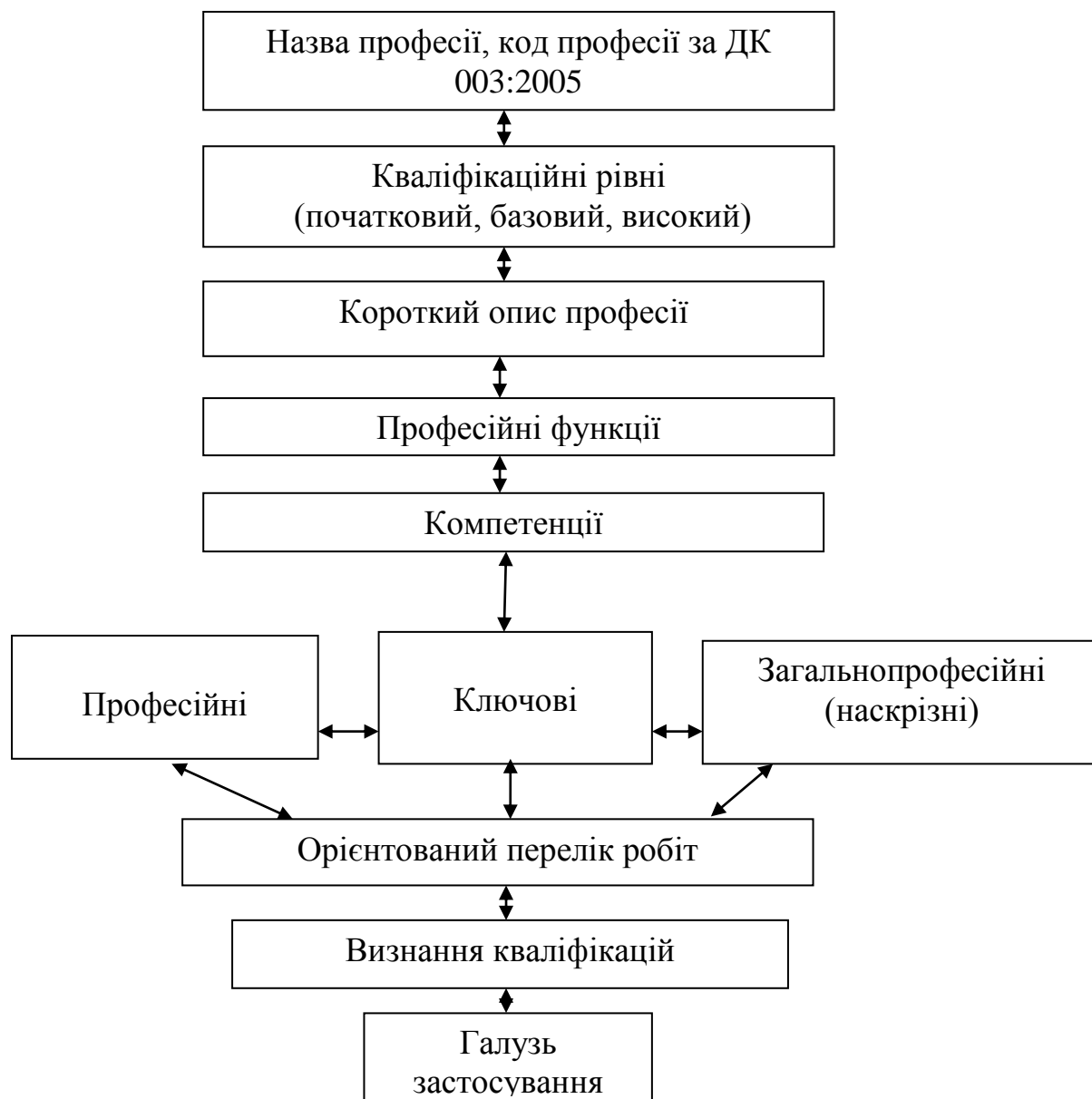

Рис. 3.1. Структура професійного стандарту

З метою адаптації змісту професійної підготовки майбутніх фахівців до змін, що відбуваються в технологіях виробництва, організації праці необхідно проаналізувати кожну трудову операцію, а в деяких випадках і трудові прийоми, щодо їхнього змісту, необхідних матеріалів, а також механізмів, інструментів і рівнів кваліфікацій для їх виконання. На нашу думку, цей аналіз доцільно проводити в три етапи: а) *на першому* – вивчаються традиційні трудові операції та трудові операції, що виникли в останні 3–5 років безпосередньо на робочих місцях з використанням нормативно-технологічної документації; б) *на другому* – вивчаються перспективні трудові операції в технологічних підрозділах;

в) *на третьому* – аналіз, узагальнення результатів і їх використання під час розроблення стандартів. У зв'язку з цим, наукове і практичне значення мають рекомендації українсько-німецького проекту "Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні" щодо: аналізу ринку праці з метою адаптації змісту професійно-технічної освіти до потреб сучасного виробництва у галузі послуг; розробки Державних стандартів ПТО з конкретних професій; підготовки навчально-методичної документації з метою реалізації Державних стандартів ПТО з конкретних професій; вивчення потреб в оновленні професійних знань і вмінь викладачів і майстрів виробничого навчання та організації підвищення їхньої кваліфікації; підтримки випускників ПТНЗ у плануванні професійної кар'єри та у працевлаштуванні [49].

Аналіз професійних операцій, як зазначають Л. Сергеева і Л. Даниленко, доцільно здійснювати з метою проектування процесу викладання та оцінювання його в межах певної професії. Кваліфікаційні вимоги, сформульовані упродовж перебігу цього процесу, враховуються в оцінюванні навчальних досягнень учнів [331, с. 24]. Рівень майстерності для кожної професії, зокрема й художнього профілю, встановлюється *кваліфікацією*. Традиційно виділяють формальну кваліфікацію, що виявляється в офіційно фіксованих розрядах, класах, категоріях, й реальну кваліфікацію, тобто той рівень майстерності, який людина може справді виявити [340, с. 68].

Кваліфікаційний рівень – це потенційна здатність робітника відповідної професії виконувати виробничі завдання певної технологічної складності, що підтверджується наявністю документа про освіту. Нами було визначено три рівні кваліфікації: початковий, базовий і високий. Отже, кваліфікація – це формальне вираження професійних і технічних компетенцій працівника, визначених на міжнародному, національному або галузевому рівнях [68, с. 22]. Для кожного кваліфікаційного рівня визначаються *професійні функції*: набір компетенцій, що забезпечують реалізацію інноваційної активності фахівця художніх промислів і ремесел, якісне виконання ним професійних обов'язків і сприяють підвищенню продуктивності праці, кар'єрному зростанню. Підвищення професійного рівня

фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на виконанні певної кількості функцій в межах однієї професії, розширенні видів професійно-художньої діяльності, а також на вміннях творчо використовувати інформацію в практичній діяльності. На основі професійних функцій визначаються компетенції, яких має набути майбутній фахівець з художніх промислів і ремесел.

Компетенція (в перекладі з лат. – *competentia*) – коло питань, про які людина добре поінформована, володіє знаннями і досвідом, а **компетентність** у певній галузі – це володіння відповідними знаннями і здібностями, що дають змогу обґрунтовано міркувати про цю галузь і ефективно діяти в ній [385, с. 74]. Водночас, компетенція – це продемонстрована здатність виконувати завдання та обов’язки за стандартом, встановленим для певної роботи або в певному роді занять [68, с. 24].

На нашу думку, компетенція – це здатність використовувати знання, уміння, навички, досвід й здібності в професійному та особистісному розвитку.

Розрізняють **загальнопрофесійні, професійні й ключові компетенції**. **Загальнопрофесійні** компетенції – це базові знання, що є обов’язковими для широкого кола професій відповідного напрямку, зокрема разі професій художніх промислів і ремесел. Загальнопрофесійні компетенції зумовлюють необхідність володіння таким рівнем знань, умінь і навичок, які давали б майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел можливість легко орієнтуватися в матеріалах, технологіях і обладнанні сучасного художнього виробництва; швидко переключатися з одного виду діяльності (технологія, техніка) на інший, виявляти творчу активність у виготовленні виробів декоративно-вжиткового мистецтва, повну самостійність, високий рівень розуміння сутності соціально-економічних і психологічних відносин, що склалися на виробництві тощо.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в художньому виробництві, все помітніше впливають на інтелектуалізацію змісту загальнопрофесійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. У зв’язку з цим, важливе значення має формування в учнівської молоді системи теоретичних знань, професійних умінь і навичок художньої діяльності; здатності до самоконтролю з

орієнтацією на кінцевий результат, умінь планувати, організовувати, а також узгоджувати свою діяльність з іншими; умінь орієнтуватися у виборі виду художньої діяльності для реалізації своїх здібностей; володіння професійною сформованістю мотиваційної сфери тощо.

Наголосимо, що в підвищенні професіоналізму майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, під яким розуміють володіння людиною конкретними технологічними процесами, найважливішими є **професійні компетенції** – сукупність знань, умінь, особистісних якостей і досвіду в галузі професійно-художньої діяльності. Вони включають в себе: *знання* технологічних процесів виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва; *уміння* виконувати прийоми виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва; *дотримання* технологічних вимог до виготовлення художньої продукції; *дотримання* безпечних прийомів виконання художніх робіт; *освоєння* додаткових кваліфікацій з професій художніх промислів і ремесел; *забезпечення* високого рівня культури праці; *уміння* здійснювати контроль якості продукції, усувати дефекти в процесі виготовлення художніх виробів, несправності в обладнанні та пристроях тощо.

Не менш важливим у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є набуття **ключових компетенцій**, до яких належать навички, необхідні для успішного функціонування в суспільстві, оволодіння професійно-художньою освітою і навчання впродовж життя: *фундаментальні* навички лічби та письма, *базові компетенції* в галузях математики, *природничих* наук і технологій, знання іноземних мов, інформаційно-комунікаційні навички та використання технологій, уміння навчатись, соціальні навички, підприємницькі навички, загальна культура [274, с. 20]. У зв'язку з цим, професійно важливими стають знання з екології, інформаційних і комунікаційних технологій, іноземної мови, вітчизняної та світової культури, підприємництва. До них відносимо також і соціальні компетенції, зокрема: здатність до співробітництва, вияв ініціативи, творчий підхід до художньої діяльності, уміння сприймати і передавати інформацію, виявляти терпимість до іншої культури, образотворчого і народного мистецтва, користування розвинутими засобами зв'язку, поважати працю інших.

Поняття "компетентність" розглядається вченими-акмеологами як здатність до інтеграції знань і навичок, способів їх використання в умовах, що змінюються відповідно до вимог навколишнього середовища [2, с. 48]. У практиці існує соціальна, соціально-психологічна, концептуальна і професійна компетентність. Зокрема, професійна компетентність включає знання і ерудицію, що дають змогу людині кваліфіковано розмірковувати стосовно сфери професійної діяльності, бути обізнаним у певній галузі, а також знати якісні особливості, які дають людині можливість діяти відповідально і самостійно [2, с. 473]. Звернення до праць Д. Равена допомагає з'ясувати складові компетентності, під якими він розуміє ті характеристики і здібності людей, які дають їм можливість досягати особистісно важливих цілей, незалежно від їх природи і соціальної структури, в якій ці люди живуть і працюють. Наприклад, вчений виділяє такі види компетентності: "тенденція до більш чіткого розуміння цінностей і установок по відношенню до конкретної цілі; тенденція контролювати свою діяльність; здатність виявляти емоції під час діяльності; пошук і використання зворотного зв'язку; впевненість у собі; самоконтроль; адаптивність, тобто відсутність почуття безпорадності; схильність до роздумів про майбутнє, звичка до абстрагування; самостійність мислення, оригінальність; критичне мислення; готовність розв'язувати складні питання; готовність використовувати нові ідеї та інновації тощо" [343, с. 280–256].

У зв'язку з прогресивними змінами техніки й технології виробництва, професійна компетентність фахівця художніх промислів і ремесел ґрунтується на формуванні здатності змінювати вид праці, переключатися на інші види діяльності, тобто бути мобільним.

У розробленні специфікацій для професій художніх промислів і ремесел важлива увага приділяється визначенню вимог робочого місця до рівнів кваліфікації майстра-художника, а також галузям їх застосування (засоби, обладнання, матеріали і методи виконання тощо), адже умови роботи художника помітно відрізняються від умов роботи фахівців на звичайному виробництві.

Головним критерієм, за яким вибір можна віднести до виробів художніх

промислів, є наявність у виробничому процесі творчої праці високої художньої якості. Специфіка визначення цих критеріїв полягає в тому, що в основі виробництва традиційних виробів художніх промислів і ремесел лежить ручна праця робітників високої художньої кваліфікації, праця творча, що і визначає в кінцевому підсумку художню цінність виробів. Ручна творча праця на підприємствах художніх промислів і ремесел, у процесі якої на основі індивідуальної творчої майстерності створюються вироби високої художньої цінності, неможлива без "художнього дару" робітників і, безумовно, спеціальної професійної освіти.

Відомо, що функції робітника на художніх підприємствах мають яскраве самовираження, а його кваліфікація формується під впливом творчого колективу майстрів у напрямі відповідних традицій і технологічних прийомів. Отже, ручна творча праця характеризується високою кваліфікацією, творчим потенціалом, знанням художніх традицій промислу, високою технічною майстерністю, що є вихідними критеріями тарифікації праці [160, с. 81].

Зазначимо, що сила художньої традиції в народному мистецтві відображається в її наступності і колективності творчого досвіду поколінь, у передачі прийомів місцевої професійної майстерності. Творча технологія одного майстра перевіряється іншими, і якщо вона не прийнята колективом, не входить до системи досвіду, то відмирає, і навпаки, якщо вона відповідає традиції колективної творчості, то підхоплюється, розвивається усіма майстрами і стає загальнолюдською цінністю. У зв'язку з цим, знання традицій народного мистецтва (регіональні особливості технологій оздоблення, символів, орнаментів, форм виробів, кольорів, що використовуються) – основна складова змісту професійного навчання майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел.

Водночас наголосимо, що до сучасного майстра-художника, поряд із глибоким знанням художніх традицій в народному мистецтві, творчим ставленням до праці, високим рівнем майстерності виробництво висуває вимоги щодо умінь орієнтуватися також в традиціях сучасного вітчизняного та світового образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва. Отже, за основу

розроблення державного стандарту з професій художніх промислів і ремесел необхідно брати категорію “художньої традиції”, яка виявляється в умовах розвитку творчого процесу на виробництві, ролі майстра-художника, в умовах формування і розвитку колективу, вихованні та підготовці кадрів для забезпечення випуску художніх виробів. Нерідко виконана продукція в єдиному екземплярі існує як унікальний твір декоративно-вжиткового мистецтва. За таких умов праця на підприємствах художніх промислів і ремесел виступає не тільки як джерело матеріальних благ, але й відродження та збереження історичних і культурних цінностей. Адже підприємства художніх промислів і ремесел не повинні забезпечувати випуск масової продукції або конкурувати з промисловим виробництвом. Продукція художніх промислів і ремесел має розглядатися як якісне розширення асортименту загальної масової продукції великих промислових підприємств, вона повинна одночасно задовольняти матеріальні та культурні потреби людей в художньому оформленні побуту.

У Законі України “Про народні художні промисли” (2001 р.) визначено мету діяльності підприємств народних художніх промислів, зокрема: збереження і розвиток особливостей певних народних художніх промислів; забезпечення випуску виробів народних художніх промислів відповідно до національної самобутності місцевих традицій народного мистецтва; дотримання і вдосконалення традиційних технологій виготовлення виробів народних художніх промислів тощо [513]. У зв'язку з розподілом праці та створенням нових видів художніх виробництв відбувається постійний процес виникнення нових професій і спеціальностей. В умовах ринку праці старі професії зникають, об'єднуються й виникають нові – інтегровані. Це, безумовно, створює нові вимоги до кваліфікації робітника, ускладнює систему підготовки кадрів (ліцензування, акредитація).

Під *професією* розуміємо певний вид трудової діяльності, що виник як результат суспільного поділу праці й потребує для її виконання здібностей, теоретичних знань і практичних навичок. Професії художніх промислів і ремесел, згідно з класифікацією Є. Клімова, належать до професій типу “людина – художній образ”. Отже, професією художніх промислів і ремесел можна вважати

вид художньої діяльності людей, які займаються оздобленням і виготовленням виробів декоративно-вжиткового призначення і володіють переважно однаковими загальнолюдськими і мистецькими цінностями. У зв'язку з цим, робота в одній із галузей художнього виробництва потребує від кваліфікованих робітників спеціальних і художніх знань, практичних навичок для її виконання.

Зауважимо, що дуже часто робітника, який набув у своєму ремеслі компетентності, вищої за звичайний рівень навичок і знань, називають кваліфікованим майстром. Це особливо стосується працівників художніх промислів і ремесел, діяльність яких пов'язана з ручною працею. Ручна праця сама собою становить важливу виховну цінність, наголошує видатний польський вчений Т. Новацький. Так, ручні роботи змушують до пунктуальності, пошани товариства, заощадження витрат, оцінювання якості роботи [434, с. 91]. Ці та інші якості дають змогу фахівцеві художніх промислів і ремесел компетентно володіти засобами і продуктивними технологіями, тобто, компетентно виконувати роботу.

Викладені вище положення зумовлюють необхідність уточнення характеру і змісту праці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на виробництві (індивідуальне, серійне, масове), методів художньої діяльності (ручні, механізовані), регіональних традицій декоративно-вжиткового мистецтва (техніки виконання, традиційних орнаментів, композиції, сюжетів тощо), сучасних обладнання, технологій оздоблення художніх виробів, що використовуються на виробництві. З цією метою нами визначалися загальнопрофесійні та спеціальні параметри професійно-художньої діяльності й обґрунтовувалися відповідні компетенції для професії "Вишивальниця" та "Різьбар по дереву". Цей аспект викладено в наших публікаціях [344; 348; 349].

Навчальна специфікація розкриває вимоги до знань і вмінь, котрими повинен оволодіти майбутній фахівець художніх промислів і ремесел під час навчання, щоб успішно працювати на виробництві. З цією метою розробляється освітній стандарт, який складається із теоретичної і практичної підготовки.

Основою кваліфікації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є теоретична підготовка, яка складається загальноосвітнього, соціально-

гуманітарного, фундаментального й професійного блоку знань.

Загальноосвітня підготовка відповідно до вимог державного стандарту передбачає оволодіння учнями ПТНЗ художнього профілю знаннями з природничо-математичного та гуманітарного напрямів. Зміст загальноосвітньої підготовки повинен бути спрямований на спеціалізацію художньої підготовки і сприяти загальнокультурному та інтелектуальному розвитку особистості, якісному оволодінню програмовим матеріалом з професії.

Зміст циклу гуманітарних дисциплін має забезпечувати високий рівень усвідомлення учнями історичних процесів формування української народності, державності, культури; основних тенденцій розвитку цивілізації; сучасних проблем країни; вивчення сутності економічних явищ і процесів, різних форм господарювання, маркетингу, менеджменту, економічного змісту системи оподаткування; вивчення основних положень теорії держави та важливості інститутів, конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального та інших галузей права тощо. Окремі гуманітарні дисципліни можуть вивчатися за вільним вибором учнів.

Фізична підготовка повинна сприяти удосконаленню фізичних якостей учнів: швидкості, сили, витримки, гнучкості, спритності, координації рухів, формуванню правильної постави тощо.

Теоретична підготовка передбачає оволодіння теоретичними знаннями з трьох напрямів: загальнотехнічного, загальнохудожнього та спеціального.

Загальнотехнічний зміст спрямований на вивчення основних правил складання алгоритмів програмування, роботи на комп'ютері, теоретичних основ і методів проектування просторових фігур на площині, креслення різних об'єктів за законами і правилами лінійної побудови, раціональної організації обслуговування замовників, ознайомлення з найбільш ефективними методами поліпшення умов праці художників, небезпечними факторами виробничого середовища та їх впливом на життєдіяльність особистості тощо.

Загальнохудожня підготовка спрямовується на оволодіння системою образотворчих знань й вивчення учнями загальних принципів композиції,

необхідних у творчому перетворенні елементів природного і предметного середовища, створенні орнаментальних форм та їх вираженні в кольорі, оволодіння реалістичним рисунком, рядом графічних і малярських навичок тощо. Образотворча грамота тісно пов'язана зі змістом предметів, які розширюють знання студентів з історії виникнення та розвитку художніх ремесел, локальних особливостей символів, узорів, орнаменту, кольору, матеріалу, форм виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо. Ці знання знаходять відображення в змісті таких навчальних дисциплін: народні художні промисли, історія декоративно-вжиткового мистецтва, історія українського народного костюма.

На нашу думку, кількість годин на вивчення дисциплін мистецтвознавчого характеру потребує збільшення, бо саме вони забезпечують базову загальнохудожню підготовку, тобто фундаментальні художні знання, необхідні для оволодіння спеціальними вміннями та навичками з конкретного фаху.

Зміст спеціальної підготовки формується відповідно до кваліфікаційних вимог і професійних компетенцій і забезпечує оволодіння технологічними знаннями, які мають бути не вузькоспеціалізованими, а міжпрофесійними. Їх необхідно добирати у двох напрямках – загальні, тобто такі, що відповідають групі споріднених професій художнього профілю (пластична анатомія, теорія орнаментів, шрифти, основи макетування, основи ліплення) та спеціальні, що забезпечують професійно-художню спеціалізацію (спеціальна технологія, обладнання, технічний рисунок, конструювання, моделювання тощо).

Зміст цих дисциплін спрямовується на удосконалення спеціальних знань і вмінь майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, вивчення історичних основ виникнення орнаментів; набуття певної системи теоретичних знань, практичних навичок щодо конструювання та моделювання виробів, написання текстів різними видами шрифтів, виконання шрифтових композицій; вивчення матеріально-технологічної основи макетування тощо. Практична підготовка фахівців художніх промислів і ремесел, здатних реалізувати свій творчий потенціал в умовах швидкого оновлення художнього виробництва, конкуренції на ринку праці, передбачає оволодіння сучасними технологіями художнього

оформлення приміщень, інтер'єрів, одягу, виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо. Зміст практичної підготовки розподілено між виробничим навчанням у майстернях та виробничою практикою, які виконують головну функцію в професійному становленні фахівців художнього профілю, розвитку та удосконаленні творчих здібностей, формуванні ціннісного ставлення молоді до трудової діяльності в умовах виробництва, сприяють підвищенню професійної компетентності. Практична підготовка передбачає вивчення видів професійно-художньої діяльності відповідно до фаху. Загальні вимоги професій художніх промислів і ремесел передбачають наявність умінь виконувати стилізацію узорів, збільшення або зменшення малюнків; переносити малюнки на матеріал, що оброблюється (дерево, тканина, шкіра тощо); складати технологічну послідовність оздоблення виробу, організувати робоче місце, усувати неполадки в обладнанні, дотримуватися безпечних правил роботи, економно витрачати сировину тощо. До спеціальних вимог необхідно віднести вміння виконувати прийоми художнього оздоблення виробів; виготовляти художні вироби декоративно-вжиткового призначення згідно з еталонним зразком, а також за власними творчими композиціями; виготовляти художні вироби з різних видів матеріалів; усувати дефекти під час виконання роботи тощо. Підсумком практичної підготовки є виконання пробної роботи з метою присвоєння кваліфікаційного розряду з професії.

Під час виробничої практики майбутні фахівці художніх промислів і ремесел вивчають технологічно-виробничі процеси з кожної художньої спеціалізації, оволодівають усім спектром мистецько-виробничого циклу й технологічно-виробничими процесами виконання практичних робіт.

На етапі переддипломної практики учні вивчають теоретичні матеріали для написання дипломної роботи, виконання творчої практичної роботи (твір мистецтва згідно з художньою спеціалізацією). Дипломне проектування передбачає розроблення ескізів, виконання проектів, написання пояснювальної записки. Форми, тривалість і терміни проведення практик визначаються освітньо-професійними програмами ПТНЗ художнього профілю.

Кінцевим етапом розроблення державного стандарту з професій художніх промислів і ремесел є обґрунтування специфікації оцінки, тобто критеріїв оцінок, які повинні засвідчити наявність професійної компетентності майбутнього фахівця. Критерії розробляються для загального оцінювання знань і вмінь учнів під час теоретичного навчання з кожного предмета, у процесі виробничого навчання, виробничої та інших видів практик, а також для оцінювання знань і вмінь під час виконання пробної роботи з метою встановлення тарифікаційного розряду (3–6) кваліфікаційного рівня (початкового, базового, високого тощо). Для визначення професійної компетентності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливе значення має визначення критеріїв оцінювання теоретичної і практичної частини дипломної роботи, до якої входять письмова записка, дипломний проект і художній виріб, виконаний за власним задумом у матеріалі. Відмінність в оцінюванні пробної роботи на розряд і практичної творчої дипломної роботи полягає в тому, що пробна робота обов'язково враховує як якісні вимоги до виконання виробу, так і термін виконання, тобто виріб має бути виготовлений і оздоблений у межах робочої норми часу. І навпаки, виріб, що виконується на дипломний захист, не обмежується і не контролюється в термінах, він повинен відповідати головному критерію – бути розроблений і виготовлений за власним творчим задумом, якісно і композиційно правильно.

Розроблення і впровадження державного стандарту з професій художніх промислів і ремесел на основі компетентнісного підходу, на нашу думку, забезпечить єдиний базовий професійний рівень підготовки майбутніх фахівців й сприятиме творчому художньому розвитку найбільш обдарованої учнівської молоді в досягненні високого рівня професійної компетентності. Таким чином, компетентнісний підхід до створення стандартів професійно-художньої освіти дає змогу передбачати формування в майбутніх фахівців таких важливих компетенцій, як: здатність до здійснення практичної діяльності, що потребує наявності поняттєвої системи, розуміння, відповідного типу мислення, що давало б змогу оперативно розв'язувати виробничі проблеми і завдання; здатність діяти самостійно і відповідально в межах своєї компетентності відповідно до своїх

прав, обов'язків і переліку професійних завдань. Випускник ПТНЗ художнього профілю повинен не тільки розуміти сутність поставленого перед ним завдання, а й бачити шляхи його розв'язання, які найбільше відповідають актуальним умовам. У зв'язку з цим, поняття "компетентність", що широко використовується в міжнародній термінології для об'єктивної характеристики показників якості професійного і, зокрема, професійно-художнього навчання, є ключовим в оцінюванні результатів підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в Україні.

Висновки до третього розділу

Фундаменталізація професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел як важлива тенденція розвитку професійно-художньої освіти характеризується формуванням фундаментальної системи знань і фундаментально-креативної моделі навчання (на засадах *особистісного, системного і діяльнісного підходів*), що сприяє розвитку соціокультурного світогляду особистості фахівця, прискоренню адаптації до нових умов і вимог професійно-художньої діяльності. Фундаменталізація забезпечує якість теоретичної і практичної підготовки учнівської молоді на основі науковості, дослідницького характеру знань, їх практичної спрямованості.

Досягнення підвищеного рівня якості професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечується формуванням у них наукового стилю мислення, креативних здібностей, загальної культури.

Відбір і структурування змісту професійно-художньої освіти ґрунтується на використанні традицій народного мистецтва в композиційній побудові виробів художніх промислів і ремесел (орнамент, колір, форма), сучасних тенденцій розвитку декоративно-вжиткового мистецтва, етнодизайну; специфіки професійних завдань, які виконує кваліфікований робітник на підприємствах художніх промислів і ремесел різних форм власності; сучасних досягнень науки, мистецтва, техніки і технологій художнього виробництва. Доведено доцільність

використання поряд із загальнодидактичними специфічних принципів відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти (ціннісних орієнтацій в декоративно-вжитковому мистецтві, врахування регіональних особливостей народного мистецтва, самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності, наступності, інтеграції, єдності теорії і практики в художньому розвитку особистості фахівця художніх промислів і ремесел).

Обґрунтовано, що декоративно-вжиткове мистецтво як джерело культури народу і форма творчої діяльності є основним змістовим компонентом підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Наскрізне наповнення змісту професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел знаннями декоративно-вжиткового мистецтва спрямоване на широкий розвиток їхніх творчих здібностей і таланту, естетичної та художньої культури, національної самосвідомості, формування професійної майстерності, завдяки чому вони стають майстрами народного мистецтва – носіями традицій, майстерності попередніх поколінь митців і художніх принципів народного мистецтва, творцями і продовжувачами самотутньої художньої культури українського народу. Доведено, що використання декоративно-вжиткового компонента в змісті предметів "Композиція", "Технічний рисунок", "Технологія ткацтва", "Технологія вишивки", "Історія українського народного костюма", "Історія крою та шиття народного одягу", "Народні художні промисл" тощо сприяє розвитку в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел креативного рівня самореалізації.

Стандарти з професій художніх промислів і ремесел розробляються з урахуванням особистісно орієнтованого, культурологічного, діяльнісно розвивального і компетентнісного підходів до формування змісту професійно-художньої освіти, є основою розробки навчальних планів і програм, спрямованих на оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел загальнопрофесійними, ключовими та професійними компетенціями. Важливою умовою реалізації компетентнісного підходу є ознайомлення учнівської молоді сучасними технологіями й особливостями функціонування ринку праці. Зміст професійно-художньої освіти має бути міждисциплінарним, включати базові знання й кваліфікації, передбачати знання культурологічного, соціального,

етичного, естетичного, економічного, мистецтвознавчого, етнокультурного, загальнохудожнього і технологічного характеру, а також охоплювати знання з техніки безпеки, екологічно безпечних прийомів професійно-художньої діяльності, з питань підприємництва, комунікації в умовах багатомовного та багатокультурного виробничого середовища. Це сприятиме підготовці учнівської молоді ПТНЗ художнього профілю до навчання впродовж усього життя, розвитку художнього мислення, розумових здібностей, технічних навичок, здатності приймати рішення і формувати високі духовні та людські цінності, розвитку критичного мислення й творчої самореалізації в декоративно-вжитковому мистецтві.

Зміст професійно-художньої освіти охоплює загальноосвітню, загальнопрофесійну, загальнохудожню й спеціальну професійно-художню складові й ґрунтується на визначенні цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Основні положення даного розділу відображено в працях дисертанта [344; 346; 348–350; 353; 354; 361; 363; 365; 367; 369; 370 та ін.].

РОЗДІЛ 4. ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ

Обґрунтовано ієрархію цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел; розкрито систему принципів навчання, що регламентують педагогічну діяльність майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю. Викладено методику формування умінь самостійної діяльності учнів у процесі навчання й етнографічних практик; здійснено аналіз комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання, обґрунтовано функції та структуру підручника "Технологія вишивки", засобів письмового інструктування майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

4.1. Обґрунтування цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Відомі різні підходи до визначення цілей навчання. У Законі України "Про освіту" до *загальних цілей освіти* віднесено такі [117, с. 3]: всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей; виховання високих моральних якостей; формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня; забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Відповідно до цього *метою професійно-технічної освіти* визначено *формування в громадян професійних знань, навичок, умінь, розвиток духовності, культури, відповідного технічного, технологічного і економічного мислення, необхідних для їх майбутньої професійної діяльності* [118, с. 29].

Російський вчений Ю. Бабанський розподілив цілі на виховні та навчальні, а останні, у свою чергу, – на загальні, конкретні, специфічні (цілі предметів).

Загальною метою виховання вчений вважав формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. На його думку, конкретними цілями є такі: формування ідеалу особистості, заявленого суспільством; розвиток творчого потенціалу особистості, самовдосконалення; оволодіння нею багатством соціального досвіду, людської культури; формування наукового світогляду і моралі; формування особистості в процесі продуктивної праці, оволодіння політехнічною освітою; виховання в колективі і через колектив [301, с. 16–20].

Цілі виховання Ю. Бабанський тісно поєднував із цілями навчання. Він зазначав, що в процесі навчання учні мають оволодівати системою навчальних предметів, основами наук, техніки, ідеології, мистецтва, культури, засвоювати суспільний досвід, а також – основами математичної, природничо-наукової, політехнічної, суспільно-наукової, художньої і фізичної освіти, рідною та іноземними мовами. Отже, навчання має активно сприяти реалізації цілей виховання, зокрема комплексно розв'язувати завдання трудового, морального, естетичного і фізичного виховання учнівської молоді, а також завдання її психічного і культурного розвитку, сприяти задоволенню потреб і мотивів. Стосовно загальної цілі навчання, то вона в трактуванні Ю. Бабанського полягає в тому, щоб в учнів сформувалося єдине розуміння всесвіту, як основи наукового світогляду. Конкретні цілі навчання – формування знань і вмінь, переконань і відповідної поведінки, загальний розвиток особистості – реалізуються всіма навчальними дисциплінами. Кожний предмет має свої специфічні цілі, визначені з урахуванням особливостей їх змісту [301, с. 254]. На нашу думку, окремі аспекти теорії цілей, обгрунтованої Ю. Бабанським, можна використовувати в проектуванні структури цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців. Не менш важливою є теорія багаторівневої структури цільових компонентів навчання, розроблена дидактами І. Лернером і М. Скаткіним. Згідно з її положеннями, цілі навчання розподіляються на три групи: у першій викладено компоненти "Знання", у другій – "Уміння", а в третій – "Навички". Перша група цілей включає теоретичні, практичні та інформаційні елементи, друга – розвивальні, інструментальні та орієнтаційні, третя – формування і розвиток

морально-етичних якостей особистості й складається з мотиваційного та світоглядного компонентів [385, с. 30–31]. Важливим для нашого дослідження є також науковий доробок В. Беспалька [29], І. Володарської [57], Р. Гуревича [85], А. Мітіної [57], З. Решетової [457], І. Рудакової [385], С. Смірнова [418], Н. Тализіної [436], Л. Фрідмана [461], В. Шогана [484] та інших із проблем педагогічного цілевизначення.

Зміст формулювання педагогічних цілей, на думку Н. Тализіної, відповідає на запитання: "для чого вчити?", які завдання (професійні, життєві, предметні, етичні, естетичні) має вміти розв'язувати студент за допомогою здобутих знань, навичок, умінь, переконань, установок тощо. З урахуванням особливостей структури педагогічних цілей, розроблених під керівництвом Н. Тализіної, ми визначаємо взаємозв'язок цілей на різних рівнях навчання, їх синтез у цілісну систему, зв'язок цілей зі змістом навчання [436, с. 26–30]. Для якісної професійної підготовки майбутнього фахівця необхідно побудувати, на думку С. Смірнова, цілісну систему кінцевих і проміжних цілей: від моделі фахівця – до часткових цілей окремих тем. Водночас учений наголошує на тому, що оволодіння конкретними знаннями та вміннями може виступати як проміжна ціль у тому випадку, якщо будуть задані способи оцінювання результатів досягнення цієї цілі, тобто способи визначення того, що учень дійсно оволодів ними [418, с.157].

Спосіб визначення педагогічних цілей В. Беспалько назвав діагностичним завданням цілей, а для оцінювання рівня засвоєння знань і умінь запропонував відповідну шкалу, що ґрунтується на специфіці виду діяльності, який учні можуть інформаційно забезпечувати завдяки оволодінню інформацією, відтворенню інформації, вдосконаленню продуктивної діяльності за засвоєним алгоритмом і здійсненню продуктивної діяльності на основі самостійно побудованої програми [29, с. 62–72]. Загальні підходи до класифікації цілей, запропоновані Л. Фрідманом: цілі навчання виступають як засіб досягнення цілей виховання [461, с.48]. На думку І. Володарської і А. Мітіної, до цілей навчання і виховання необхідно додавати цілі розвитку, а до змісту кінцевих цілей включати перелік завдань, який має вміти розв'язувати фахівець, здобувши професійну освіту.

Дослідниками запропоновано класифікацію цілей з урахуванням ступеня їх спільності (глобальні, загальні й часткові), відношення до освітніх структур (державні, загальноузовівські, факультетські, кафедральні), що відповідають за їх визначення і досягнення, підструктури особистості, на розвиток яких вони орієнтуються (цілі розвитку потребнісно-мотиваційної, емоційної, волювої, пізнавальної сфер психіки особистості) та типу опису цілей (предметно-поняттєвий або предметно-діяльнісний) [57, с. 143–150].

Навчальна дисципліна, як наголошує З. Решетова, має розвивати учня не стільки своєю "провідною ціллю", скільки загальною функцією формування нового способу відображення речей, зокрема, принципами організації пізнавальної діяльності, що формує новий тип мислення як спосіб орієнтування в світі. Провідною метою навчання вона вважає формування учня як свідомого і творчого суб'єкта діяльності, здатного оволодівати будь-яким об'єктом культури, а також орієнтуватися на загальні принципи організації своєї діяльності [457, с. 96–99]. Відповідно до цього визначається провідна ціль кожного навчального предмета з урахуванням його класифікації за типом: "наукові знання", "способи діяльності", "художня освіта й естетичне виховання" тощо. На актуальності прогностичних досліджень цілей, завдань і змісту професійної освіти на всіх її ступенях наголошує Р. Гуревич. Найбільшої гостроти й значення за визначенням вченого, вони набувають для системи професійної підготовки робітничих кадрів, як найбільш мобільної та розгалуженої [84, с. 19–23].

Перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, як зазначено в *Національній доктрині розвитку освіти*, зумовив необхідність досягнення нових цілей освіти, зокрема виховання покоління, здатного ефективно працювати і вчитися впродовж життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну демократичну, соціальну, правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. З цього випливають часткові цілі, які є важливими для розв'язання в усіх професійних навчальних закладах: виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної

європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці в мінливому світі; підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження інформаційних технологій і конкурентоспроможних на ринку праці тощо [252, с. 179–181].

Ми поділяємо положення, обґрунтоване відомим польським дидактом Ч. Купісевичем, що "у досягненні основної цілі освіти XXI ст. – всебічного розвитку людини поряд з учінням, яке в попередніх інтерпретаціях цієї цілі займало провідну позицію, з'являються нові важливі показники, зокрема взаємодія і співпраця з іншими". Водночас вчений пропонує "узгодження всіх інтерпретацій інституціоналізованої освітньої діяльності, зокрема різних видів виховання (інтелектуального, соціально-морального, естетичного, фізичного, політехнічного), різних категорій активності людини – учіння, дія, співпраця, а також різних сфер психіки особистості – розум, почуття, воля тощо" [200, с. 115].

Освітня парадигма постіндустріального суспільства, на думку О. Новікова, передбачає відмову від розуміння освіти як процесу одержання готового знання і уявлення про педагога як носія готового знання. На зміну приходить розуміння освіти як досягнення особистості, засобу її самореалізації в житті, побудови особистої кар'єри, що в результаті змінює цілі навчання, його мотиви, норми, форми, методи і роль педагога. Вченим запропоновано три нові цілі освіти:

1. Створення умов для оволодіння особистістю професійною діяльністю з метою залучення до корисної праці відповідно до індивідуальних інтересів і здібностей.

2. Виховання соціально активних, творчих членів суспільства, які оволоділи системою загальнолюдських і національних цінностей та ідеалів, здатні до перетворення виробництва, економічних і суспільних відносин, участі в управлінні, а також мають почуття громадянської відповідальності за своє життя, за результати своєї діяльності, збереження природи.

3. Задоволення поточних і перспективних потреб виробництва в економічній, соціальній, культурній та інших сферах у кваліфікованих фахівцях, які відповідають

вимогам гуманітарного, соціального і науково-технічного прогресу і мають широкий загальний і професійний світогляд, професійну мобільність [267, с. 45].

Освітня система, як стверджує В. Луговий, покликана забезпечувати культурний розвиток людини, що відіграє в сучасному людському житті не менш важливу роль, ніж генетична запрограмованість особи. Це виступає, на його думку, головною метою освіти, її місією. До провідних тенденцій розвитку освіти вчений відносить: "її стрімке екстенсивне й інтенсивне зростання, тотальне охоплення всіх людей, збільшення тривалості навчання, зниження віку початку освіти, перехід до періодичного, неперервного навчання впродовж життя, розширення доступу до освітніх послуг і посилення контролю за їх якістю, випереджальне спрямування в освіту людських і матеріальних ресурсів, набуття освітньою системою цілісності й повнокомпетентності" [223, с. 29].

Виходячи із завдань професійної освіти, принципів і закономірностей навчання в ПТНЗ, Р. Гуревич наголошує, що головною метою підготовки майбутніх кваліфікованих робітників є здобуття ними високої кваліфікації. Це передбачає такий рівень оволодіння знаннями, уміннями, навичками і творчою діяльністю, який дав би їм можливість не тільки оволодівати сучасними принципами виробництва, а й постійно вдосконалювати сам процес виробництва, виявляючи при цьому творчий підхід до праці. Цілі професійної освіти потребують зосередження уваги на формуванні в учнів уміння застосовувати здобуті знання, на розвиток їхнього мислення. Це відбивається як на змісті, так і на засобах і методах навчання [85, с. 36–37].

Нові підходи до цілевизначення в професійній підготовці фахівців детально обґрунтовано розробниками модульної методології, запропонованої Міжнародною організацією праці (МОП). До основних компонентів, що визначають цілі модульного професійного навчання, віднесено функції, умови, стандарти. Такий підхід до визначення цілей ґрунтується на результатах наукових досліджень Р. Мейджера [530] і Б. Блума [494], основоположників теорії цілевизначення. Зокрема, Р. Мейджер стверджував, що цілі необхідно визначати так, щоб потім можна було точно окреслювати наступні. Водночас він застерігав

щодо доцільності використання понять "повинен знати", "повинен розуміти", які в процесі тестування не дають можливості правильно оцінювати результати навчання. У зв'язку з цим, у визначенні цілей навчання необхідно, на його думку, використовувати слова, що передбачають активні дії суб'єкта для того, щоб потім можна було точно встановити чи правильно він їх виконує, а також дотримується встановлених умов: ефективно використовує засоби, економно витрачає матеріали, час тощо [530]. Важливою дидактичною умовою Р. Мейджер вважав необхідність ознайомлення суб'єктів учіння з таблицями технічних вимог перед тестуванням за результатами діяльності. За таких умов той, хто навчається, і сам зможе зрозуміти, з чим він не впорався (не вклався в норму часу, не виконав норму виробітку, знизив якість тощо). Філософія цієї теорії полягає в поведінковій концепції суб'єктів навчання (стимул, відповідальність і спостереження результатів). Постановку цілей вчений запропонував здійснювати так, щоб абсолютно точно відображати дії, умови і відповідні параметри, які можна буде змінювати [530]. Розроблена вченим піраміда цілей доповнена на вищому їх рівні соціальними навичками тих, хто навчається (рис. 4.1).

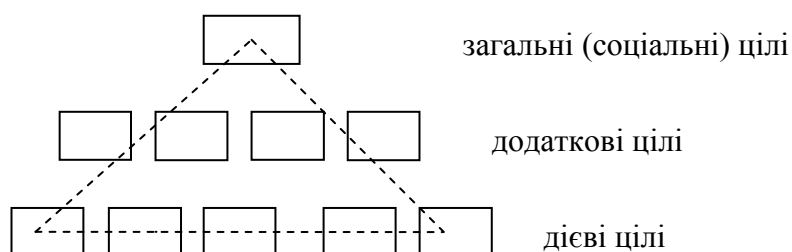

Рис. 4.1. Ієрархія цілей (за Р. Мейджером)

Наступним важливим аспектом формування навчальних цілей є їх розподіл за рівнями, тобто *розбудова їх таксономії в ієрархічній послідовності – від простого до складного*. Таксономія навчальних цілей була удосконалена групою американських вчених під керівництвом Б. Блума, згідно з теорією якого вся діяльність розподіляється на три психологічні сфери: когнітивну (те, що робиться розумом), афективну (те, що людина робить "серцем" чи "душею") і, нарешті, психомоторну (те, що людина робить з усвідомленим контролем).

Учіння, за Б. Блумом, є послідовним процесом пізнання людиною світу (табл. 4.1) [494].

Таблиця 4.1

Таксономія цілей (за Б. Блумом)

Ієрархія	Ступені	Категорії
<i>Когнітивна сфера охоплює цілі, що визначають знання та інтелектуальні здібності учнів</i>		
Ієрархія цілей в когнітивній сфері	Ступінь 1	Знання
	Ступінь 2	Розуміння
	Ступінь 3	Застосування
	Ступінь 4	Аналіз
	Ступінь 5	Синтез
	Ступінь 6	Оцінка
<i>Афективна сфера містить цілі, що визначають емоційно-особистісне ставлення до явищ навколишнього світу</i>		
Ієрархія цілей в афективній сфері	Ступінь 1	Сприймання
	Ступінь 2	Реагування
	Ступінь 3	Засвоєння
	Ступінь 4	Організація
	Ступінь 5	Розподіл за значенням
<i>Психомоторна сфера містить цілі, пов'язані з формуванням видів рухової маніпулятивної діяльності, нервово-м'язової координації</i>		
Ієрархія цілей в психомоторній сфері	Ступінь 1	Імітація
	Ступінь 2	Маніпуляція
	Ступінь 3	Впевнене (без інструкцій) виконання дії, контрольованої свідомістю
	Ступінь 4	Вміння узгоджено виконувати сукупність дій із усвідомленим контролем
	Ступінь 5	Вміння виконувати сукупність дій автоматично з повним засвоєнням знань

У постановці цілей завжди необхідно враховувати, на якому рівні складності знаходиться навчальний матеріал, а також, той, хто вчиться. Водночас Б. Блум зауважував, що під час "визначення цілей необхідно серйозно ставитися до початкового "фундаментального" рівня підготовленості учнів, а також забезпечувати міцний зв'язок усіх кроків учіння: від першого до останнього, найвищого" [494]. Це означає, що три сфери – когнітивна, афективна, психомоторна – взаємопов'язані та єдині. Такий їх розподіл було зроблено штучно для зручності користування. Ураховуючи те, що цілі професійно-художнього навчання значною мірою спрямовані на творчий розвиток

особистості фахівця художніх промислів і ремесел, побудову ієрархії його цілей слід здійснювати з урахуванням загальних цілей особистісно орієнтованої освіти, що реалізуються за допомогою суб'єктно-діяльнісного, компетентнісного і модульно-розвивального підходів. У зв'язку з цим, актуальним є дисертаційне дослідження В. Шогана, присвячене цілям особистісно орієнтованої освіти, в якому розкрито освітні, розвивальні та виховні цілі навчання. Ученим обґрунтовано положення, згідно з яким освітня ціль відповідно до нових установок спрямована на створення образу культури і її творця – людини культури на основі реалізації компонентів певної цілі: сприйняття, оволодіння, засвоєння системи символів культури, ідеально-поняттєвих формул, втілених культурою, а також подій культури [484].

В основі розвивальної цілі знаходиться особистість, розвиток її уявлення, фантазії, асоціацій, інтелектуальної інтуїції (порівняльного мислення, співчуття в процесі рефлексії). Дослідно-практична ціль передбачає моделювання життєдіяльності в мікро- і макросередовищі. Такий підхід до визначення цілей ґрунтується на образній ідеї майбутнього розвитку учнів, їх дійової участі в навчальному процесі [484, с.78–90]. Враховуючи ці положення, ми дійшли висновку, що система процесуального визначення цілей реалізується як паралельно в певній ієрархії для відповідного етапу навчання, так і послідовно – від освітньої цілі створення образу людини культури до розвивальної, реалізація якої, зазвичай, є рефлексією над власним цілісним образом, і нарешті, досягається дослідно-практична ціль на основі прийняття ідеалів культури як актів ідентифікації. На думку Т. Левченко, ієрархія цілей ґрунтується на їх диференціації на загальні, віддалені, проміжні, кінцеві і потребує наявності спрямовуючої сили для ефективної навчальної діяльності, тобто управління процесом цілевизначення з метою усунення розбіжностей для підтримки і збереження мотивації до навчання [208, с. 56].

Інноваційна ієрархія цілей навчання в сучасній дидактиці подана, за І. Рудаковою, чотирма рівнями: *всезагальна* (глобальна) – ціль, яка досягається за допомогою системи всіх навчальних курсів упродовж навчального процесу;

стратегічна – основна мета конкретного навчального курсу, визначення стратегічних цілей освітніх галузей є однією із проблем сучасної дидактики; *тактичні* цілі – це цілі системи уроків; *оперативні або ситуативні* цілі спрямовані на розвиток мислення безпосередньо на уроці [385, с. 33–34].

На основі аналізу теорій педагогічного визначення цілей нами обґрунтовано **ієрархію цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел** (рис. 4.2).

Ієрархія цілей містить шість рівнів: *загальна ціль; підцілі; стратегічні цілі; проміжні цілі; оперативні цілі (ближні, дальні); кінцева ціль*.

Обґрунтування ієрархії цілей професійно-художнього навчання ґрунтується на теоретичних положеннях системного аналізу, зокрема на врахуванні вимог комплексного, структурного і цілісного підходів до системи цілей, яка відповідає потребам суспільства, держави, особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел як творчого суб'єкта професійної діяльності [355].

Зміни, що відбуваються нині в педагогічному визначенні цілей (гуманізація, культуровідповідність і природовідповідність навчання, посилення особистісної орієнтації змісту, педагогічних технологій), є ефективними, на думку А. Хуторського, за умови забезпечення збалансованості цілей різних рівнів – загальнолюдських, державних, суспільних, національно-регіональних, педагогічних, учнівських, батьківських тощо; свідомої участі учнів у визначенні цілей навчання, виборі його технологічних елементів, створенні особистісного компонента змісту професійної освіти; визначення цілей кожного нового етапу навчання з урахуванням рівня досягнення цілей попереднього етапу, а також на основі особистісних якостей учнів у динаміці їх розвитку [466, с. 73].

Таким чином, **загальна ціль** професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел полягає в забезпеченні культурно-освітнього ідеалу, *заявленого особистістю, суспільством, художнім виробництвом на основі оволодіння цінностями духовної культури, національного мистецтва, досвідом художньої діяльності, а також розвитку професійно важливих якостей, необхідних для особистісної й професійної реалізації та самореалізації майбутніх фахівців у декоративно-вжитковій творчості*.

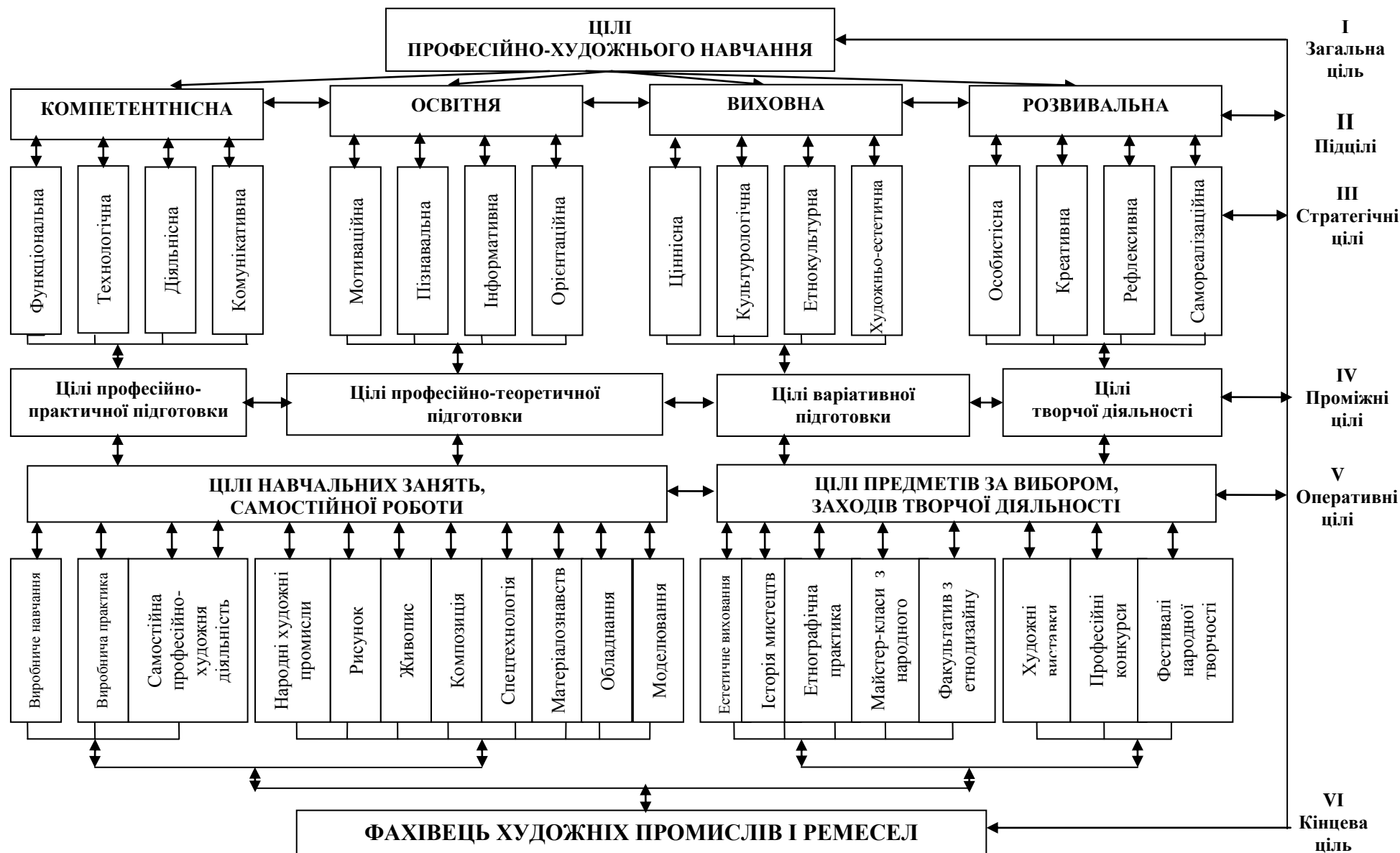

Рис. 4.2. Ієрархія цілей професійно-художнього навчання

Загальна ціль, передусім, є стимулом, що спонукає суб'єктів навчання до діяльної активності, одержання конкретних творчих результатів. Отже, її змістове наповнення ґрунтується на передбаченні бажаного майбутнього результату, узгодженні ситуації навчання зі стратегією реалізації всіх цілей, зокрема задоволення реальних запитів і потреб особистості в творчому розвитку, оволодінні фахом художнього профілю тощо. Як зазначено в концепції розвитку професійно-художньої освіти, вона включає врахування інтересів суб'єктів навчальної діяльності щодо оволодіння основами професійної майстерності, необхідної для здійснення художньої діяльності, розвитку їх таланту, здібностей, навичок і вмінь самореалізації в декоративно-вжитковій творчості.

Ця ціль проектується з урахуванням вимог і попиту виробництва, зокрема підприємств художніх промислів і ремесел у високій кваліфікації робітників з необхідною спеціалізацією, наявністю в них навичок і вмінь самоорганізації, досвіду виконання робіт різного, й здебільш високого рівня складності, відповідальності за позитивні результати власної діяльності тощо.

У контексті гуманістичної парадигми освіти, загальнолюдських ідеалів, національних традицій, соціального замовлення суспільства, держави, галузі художнього виробництва загальна ціль професійно-художнього навчання є комплексною і включає компетентнісний, освітній, виховний і розвивальний компоненти (*підцилі*), які тісно пов'язані між собою і спрямовані на розв'язання таких завдань: оволодіння учнівською молоддю загальнолюдськими цінностями, системою гуманітарних, фундаментальних і спеціальних знань, способами творчої професійно-художньої діяльності, багатством духовної та матеріальної культури людства в цілому і зокрема українського народу; набуття учнями первинного досвіду творчої професійно-художньої діяльності; виховання та розвиток особистісних і професійно важливих якостей у майбутнього фахівця з професій художніх промислів і ремесел; формування суб'єкта навчальної та квазіпрофесійної діяльності; формування суб'єкта майбутньої творчої професійно-художньої діяльності.

Якісна реалізація загальної цілі ґрунтується на дидактичній узгодженості

змісту її *компетентнісної, освітньої, виховної та розвивальної* цілей на кожному етапі спільної освітньої, навчально-виробничої, творчо-художньої діяльності викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів ПТНЗ художнього профілю. Кожна із зазначених вище цілей містить **комплекс стратегічних цілей**. Зокрема, **компетентнісна ціль професійно-художнього навчання** ґрунтується на реалізації *функціональної, технологічної, діяльнісної, комунікативної* стратегічних цілей, насамперед, в процесі професійно-практичної й професійно-теоретичної підготовки, а також під час занять самостійною декоративно-вжитковою творчістю.

Значення **компетентнісної цілі** полягає в тому, що вона передбачає не тільки формування у фахівців високого рівня професіоналізму (професійні уміння, навички, досвід практичної діяльності, знання технологічних процесів), а й розвиток у них професійно важливих якостей (професійна "Я"-концепція, культура фахової поведінки, самостійність, здатність приймати відповідальні рішення, доводити до кінця почату справу, творчий підхід до професійної діяльності, гнучкість, неординарність мислення, комунікабельність, здатність до навчання, неперервного підвищення кваліфікації, уміння вести діалог, творчо взаємодіяти в художньому й професійному середовищі). Тобто, компетентність передбачає оволодіння кожним фахівцем художніх промислів і ремесел конкретними компетенціями. Відповідно їх ієрархія буде такою: *загальнопрофесійні* (закладені у змісті професійно-художньої освіти); *технологічні* (визначені змістом професійно-художньої діяльності); *предметні* (формуються під час вивчення гуманітарних, загальнохудожніх, спеціальних предметів, виробничого навчання і практики); *суб'єктні* (професійна свідомість і самосвідомість, фахова "Я"-концепція, фахова поведінка тощо).

Функціональна стратегічна ціль професійно-художнього навчання фахівців художніх промислів і ремесел містить зміст функціональних обов'язків, що реалізуються ними в процесі виконання передбачених кваліфікаційною характеристикою основних видів професійної діяльності. Наприклад, до функцій кваліфікованого робітника з професії "Вишивальниця" віднесено добір матеріалів,

інструментів, обладнання, їх технічне обслуговування; вишивання узорів на різних за структурою матеріалах; технологічно правильну організацію робочого місця тощо. Інтеграційні й творчі процеси, що відбуваються на підприємствах художніх промислів і ремесел, зумовлюють необхідність розширення функцій робітників, зокрема виконання ними видів робіт із суміжних професій, наприклад, вишивати на машинах (автоматах) різних узорів, рисунків на тюлі, трикотажних, гардинних полотнах, а також ручне вишивання узорів з елементами самостійної творчості на основі художніх традицій місцевих народних промислів і ремесел.

У формуванні змісту функціональної стратегічної цілі професійної підготовки учнів ПТНЗ художнього профілю важливо враховувати зміст інтелектуально-пізнавальної, соціально-терапевтичної та епелативної функцій художньої діяльності [223, с. 32–37]. Зокрема, сутність інтелектуально-пізнавальної функції полягає у визначенні ролі художньої діяльності в процесі пізнання особистістю навколишнього світу. Соціально-терапевтична функція найбільше виявляється за умов самореалізації особистості в образотворчій, декоративно-вжитковій творчості, тобто дає змогу їй по-іншому оцінювати свої можливості, розкрити в собі приховані здібності. Роль епелативної функції полягає в тому, що художня діяльність здійснює безпосередній вплив на психічний стан особистості майбутнього фахівця, його внутрішній світ, а отже, створює основу поліфункціональності художнього впливу.

Не менш важливими *функціями художньої діяльності* є *генеративна, асоціативна, психологічна, екологічна, а також морально-виховна*. Зокрема, генеративна функція (від латинського *generare* – створювати) забезпечує комунікативне трактування творчого процесу, виявлення в ньому концептуальної та предметно-практичної фаз, реалізацію творчого задуму системою семіотичних процедур і технічних засобів.

Сутність психологічної функції пов'язана з уявленням про первинність народного декоративно-вжиткового мистецтва як особливої системи, що розвивається відповідно до особистісних якостей майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, зокрема їхніх творчих здібностей, характеру, інтелекту,

емоцій, мотиваційних чинників, міжособистісних відносин. Асоціативна функція спрямована на виявлення зв'язку чуттєвих образів, які виникають у процесі безпосереднього відображення дійсності з умовними художніми образами, збереженими в пам'яті. Творче перетворення дійсності в процесі художньої діяльності зумовлюється здатністю асоціативно співвідносити предмети, явища навколишнього світу, продуктивно конструювати, завдяки уяві, їх нові, нетривіальні зв'язки. Водночас асоціативність спрямована на подолання звичайних шаблонів і стереотипів сприйняття художніх образів. З метою їх адекватного осягнення майстром декоративно-вжиткової творчості відповідно програмується асоціативний процес у тих, хто сприймає твори мистецтва.

Екологічна функція художньої діяльності полягає в розкритті взаємозв'язку особистості фахівця художніх промислів і ремесел з природою як невід'ємної частини біосфери та активної сили, що перетворює і навколишній світ, і себе. У процесі професійно-художньої діяльності майбутні фахівці вчать створювати досконалі твори, цінувати будь-які вияви гармонії, усвідомлювати велич всесвіту та свою відповідальність за його збереження. В умовах перетворення захисту природи на глобальну проблему вагомого значення набуває виховання в молоді раціонального ставлення до природних багатств, усвідомлення нею шкідливого впливу результатів професійно-художньої діяльності на навколишнє середовище.

Важливою функцією художньої діяльності є морально-виховна, яка забезпечує виховання морально-естетичної сфери майбутніх фахівців. Художні образи ніби вводять мораль до контексту їх життя, стають для них конкретними переконаннями, життєвою необхідністю. Моральний вплив мистецтва зумовлюється наявністю у майбутніх фахівців художнього профілю інтересу до моральних, світоглядних проблем, задовольняти який допомагає професійно-художня діяльність. Водночас її результати сприяють вихованню особистості фахівця, вдосконаленню притаманних йому здатностей до саморозвитку і самореалізації, тобто забезпечується єдність навчання і виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Діяльнісна стратегічна ціль професійно-художнього навчання

передбачає активну взаємодію майбутнього фахівця з навчальним і професійним середовищем з метою досягнення власного результату діяльності, задоволення конкретної потреби. У зв'язку зі зміною акцентів з гностичного підходу на діяльнісний, ціль такого навчання полягає в формуванні здатності майбутнього фахівця до активної творчої діяльності (навчальної, виробничої), що сприятиме не лише засвоєнню ним знань, а насамперед, оволодінню процесом, способами і засобами діяльності. За цих умов важливості набуває діяльнісна спрямованість теоретичних знань з професії. Зокрема, І. Лернер розрізняє чотири типи елементів змісту освіти, на яких ґрунтується визначення цілей навчання: набуті суспільством знання про природу, суспільство, техніку, способи діяльності, що забезпечують застосування цих знань; уміння і навички, способи діяльності інтелектуального і практичного характеру; досвід творчої діяльності, спрямованої на розв'язання нових проблем; норми ставлення до навколишнього світу, до людей, що ґрунтуються на системі знань, вольової, моральної, естетичної, емоційної вихованості [212, с. 36].

З метою реалізації діяльнісної основи змісту професійно-художнього навчання необхідно, щоб у змісті теоретичних занять (загальнохудожніх, спеціальних) поряд з основними технологічними поняттями, термінами професійно-художньої діяльності, були знання про способи діяльності, які нададуть майбутнім фахівцям можливість здійснювати аналіз технологічних процесів, розробляти власні проекти, схеми послідовної технологічної обробки, оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення тощо, тобто набувати досвіду відомих способів діяльності й на цій основі формувати власний досвід творчої професійно-художньої діяльності.

Ми поділяємо думку О. Новікова про те, що переорієнтація навчально-виховного процесу із знаннєвого на діяльнісний підхід потребує побудови системи знань учнів, необхідної й достатньої для повноцінного оволодіння ними основами професійної діяльності; вдосконалення взаємозв'язку почуттєвих і раціональних теоретичних знань, покладених в основу оволодіння діяльністю; вдосконалення системи знань про діяльність, її цілі, способи, засоби, умови; пошук можливостей

підвищення рівня узагальнення знань про діяльність [268, с. 83].

Діяльнісна стратегічна ціль професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел може реалізуватися на таких рівнях: *репродуктивному* (діяльність за зразком – еталоном якості); *продуктивному* (діяльність за алгоритмом виконання технологічного процесу, конкретної операції); *творчому* (самостійна діяльність відповідно до власного проекту, узору, технології оздоблення й виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва).

Реалізація ***технологічної стратегічної цілі професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел*** спрямовується на формування системи знань і вмінь стосовно проектування, оздоблення та виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Наприклад, для майбутніх вишивальниць вона передбачає оволодіння технологіями ручної вишивки (виконання початкових швів і обробки країв виробів, прозоро-рахункових технік, поверхнево-нашивних рахункових і нерахункових технік, аплікації тощо), технологіями машинної вишивки (виконання машинних строчок і швів, технік машинної строчко-вишивки, машинної ажурної вишивки, гладі, аплікації тощо). Ці технології учні вивчають на заняттях зі спеціальної технології, а також під час виробничого навчання і практики. З основами проектування узорів художніх виробів учні знайомляться на уроках з предмета "Композиція", навчальною програмою якого передбачено такі теми: "Побудова смуг геометричного і рослинного орнаментів для мережок", "Побудова композиції узору для техніки хрестик" тощо [361, с. 35].

Технологічна стратегічна ціль реалізується на різних рівнях її ієрархії – *операційному, тактичному, стратегічному*. Так, реалізація мети професійно-художнього навчання на ***операційному рівні*** полягає у виконанні майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел окремих технологічних операцій, наприклад, конкретних технік ручної вишивки (хрестик, гладь, мережка, лиштва, штапівка тощо). На ***тактичному*** рівні технологічна ціль реалізується за умови наявності в учнів умінь виконувати повністю технологічний процес. Наприклад,

уміти послідовно, згідно з алгоритмом, виконувати сувенірний рушник: від обробки країв виробу, розміщення узору на виробі до його виготовлення, застосовуючи комплекс вишивальних технік, перевірки якості оздоблення виробу. **Стратегічний рівень** реалізації технологічної цілі забезпечується сформованістю в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел умінь творчо розробляти на основі власного задуму проекти художніх виробів, а також технології їх оздоблення й виготовлення.

Комунікативна стратегічна ціль професійно-художнього навчання спрямована на підготовку майбутніх фахівців до взаємодії з суб'єктами мистецького професійного середовища, формування в них навичок і вмінь володіти різними соціальними ролями, співпраці з колегами по декоративно-вжитковій творчості, умінь висловлювати власну думку, аналізувати об'єкти культури, мистецтва, грамотно вести діалог, брати участь у дискусії тощо. З практики відомо, що комунікативні навички та вміння значної кількості учнів ПТНЗ художнього профілю потребують удосконалення. Учні не тільки не можуть обґрунтувати власну ідею створення виробу, а й ґрунтовно проаналізувати виріб, послідовність виконання технологій, які вони використовують для оздоблення й виготовлення художнього твору. У зв'язку з цим, навчальний процес доцільно будувати так, щоб учні з перших занять долучалися до активної міжособистісної комунікативної взаємодії, до обговорення результатів творчої діяльності (розробка художнього проекту, технологічного процесу виготовлення виробу тощо). З огляду на це, важливими є положення щодо формування в молоді, яка навчається в ПТНЗ, навичок спілкування [413], а також розвитку професійної етики майстрів виробничого навчання [188]. Отже, для досягнення комунікативної стратегічної цілі слід формувати в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел здатність до культурного професійного спілкування, а також вміння слухати, ставити питання, чітко формулювати відповіді, активно долучатися до обговорення фахових проблем, критично оцінювати власні результати й результати діяльності колег, аргументувати власну думку, виявляти співрозмовнику емпатію, розуміння тощо.

Освітня ціль професійно-художнього навчання передбачає формування системи смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду професійно-художньої діяльності, необхідних для особистісно й соціально значущої декоративно-вжиткової творчості. Визначення освітніх цілей зумовлює різний рівень складності професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Отже, педагогічне визначення цілей пронизує весь освітній процес, реалізуючи функції мотивації навчальної діяльності учнів, її структурування й діагностування результатів. Найбільшої ефективності воно набуває за умов усвідомлення учнями мотивації навчання, узгодження власних цілей з цілями, визначеними педагогами в процесі професійно-художнього навчання.

Мотиваційна стратегічна ціль передбачає розкриття майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел перспектив професійно-художньої діяльності, пов'язаних з її національним і соціально-культурним значенням, статусом професії в суспільстві, умовами праці, професійного розвитку, самореалізації та самоактуалізації в декоративно-вжитковому мистецтві тощо.

Ми погоджуємося з рекомендаціями Т. Левченко стосовно того, що для формування, підтримки і збереження мотивації навчання необхідно дотримуватися таких умов: навчальний процес має відповідати цілям, які ставлять перед собою учні; задовольняти їх пізнавальні інтереси і потреби; у навчальній діяльності враховувати новизну, дослідницькі та творчі елементи; актуалізовувати когнітивні, потребнісні, регуляційні, виконавські функції, параметри мотивів (види, рівні, етапи, якості, вияви); диференціювати мотиви учіння й навчання, типи мотивації в різних формах навчання; розрізняти попередню, початкову мотивацію навчання учнів і мотивацію власне навчання, яка має регулюватися педагогом, посилювати дію реальних мотивів [208, с. 24–25].

Діяльність педагога ПТНЗ художнього профілю з визначення цілей і формування в учнів мотивів оволодіння знаннями й уміннями з професії здійснюється впродовж усього процесу професійно-практичної та професійно-теоретичної підготовки, зокрема під час кожного теоретичного і виробничого

заняття, практики, самостійної декоративно-вжиткової творчості. Таким чином, під час подальшого навчання учні можуть самостійно мотивувати і планувати навчальну діяльність, а також здійснювати аналіз і оцінку одержаних результатів.

В організації професійно-художнього навчання враховується рівень індивідуальної мотивації учнів, яка залежить від їхніх індивідуальних особливостей, творчих здібностей, інтелектуальних властивостей, ситуації навчання. У зв'язку з цим, важливу роль відіграє врахування системи мотивів і особистісних ціннісних орієнтацій учнів під час розробки змісту професійно-художнього навчання, зокрема навчальних програм гуманітарних, загальнопрофесійних, спеціальних дисциплін, виробничого навчання, етнографічної й виробничої практик тощо. Проектуючи навчальний зміст і методику, зазначає О. Савченко, слід брати до уваги детермінацію формування мотивації учіння за різних умов, зокрема враховувати умови стимулювання мотивації учіння: збагачення змісту особистісно орієнтованим матеріалом; емоціогенність змісту; різні способи педагогічної підтримки позитивної мотивації; стимулювання інтелектуальних почуттів; розвиток пізнавальних інтересів і потреб; формування прагнення до саморозвитку і самовдосконалення; виховання відповідального ставлення до навчання, вольових зусиль. Виявом сформованості в учнів мотиваційного компонента уміння вчитися, на її думку, є такі характеристики їхнього ставлення до навчання: уміння визначати мету діяльності (володіння прийомом цілевизначення, спрямованість на досягнення мети); розвинена допитливість, пізнавальний інтерес; потреба до самостійного пошуку і засвоєння нових знань; позитивні інтелектуальні почуття [391, с. 88].

Пізнавальна стратегічна ціль досягається завдяки освоєнню комплексу теоретичних дисциплін, участі в практичних заняттях, завдання яких – допомогти учням оволодіти системою знань про суспільство, культуру, мистецтво (народне, професійне), техніку, художнє виробництво, способи діяльності, а також досвідом творчої діяльності. Її реалізація спрямована на розвиток у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ціннісного, творчого і художнього потенціалу.

Розвиток ціннісного (аксіологічного) потенціалу особистості фахівця,

діяльність якого пов'язана з декоративно-вжитковою творчістю, ґрунтується на оволодінні системою ціннісних орієнтацій у суспільно-культурному житті, мистецтві, зокрема національними, моральними, естетичними ідеалами, світоглядними, життєвими, професійними прагненнями, переконаннями тощо.

Формування творчого потенціалу особистості фахівця художніх промислів і ремесел передбачає вироблення в неї системи вмінь продуктивно творити, зокрема: самостійно визначати ідею створення художнього твору; втілювати творчий задум у проєкті, природному матеріалі; розвивати творчу ініціативу, нестандартне художнє мислення, що в результаті уможлиблює визнання її як обдарованого й талановитого фахівця. Обдарованість за цих умов виступає як сукупність індивідуальних професійних якостей і здібностей, які забезпечують успішне виконання завдань художнього спрямування. Талановитість у професійно-художній діяльності виявляється в творчому підході фахівця до цієї діяльності, наприклад, у використанні таких технік, прийомів оздоблення і виготовлення виробів, які більше ніхто не вміє застосовувати.

Пізнавальна стратегічна ціль передбачає також розвиток в учнів пізнавальних здібностей (сприймання, мислення, уява, пам'ять тощо), що допоможе їм визначати цілі, зміст професійно-художньої діяльності, планувати способи виконання технологічного процесу, передбачати результати власних дій тощо.

Проблеми визначення цілей у професійно-художньому навчанні тісно пов'язані з освітніми стандартами, завдяки яким художнє виробництво, органи управління ПТО, професійні художні навчальні заклади, педагоги, батьки й самі учні мають можливість оцінювати якість освіти. За цих умов дидактичною метою формування змісту професійно-художнього навчання виступає забезпечення науково обґрунтованого співвідношення видів фундаментальної і прикладної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, тобто здійснення відбору найбільш значущого і незмінного змісту, яким можна оперувати в професійно-художній діяльності. У цьому контексті ***інформативна стратегічна ціль професійно-художнього навчання*** передбачає досягнення таких результатів: володіння учнями основними теоріями, законами, принципами, поняттями,

загальноновизнаними культурно-історичними досягненнями людства, спеціальними знаннями, необхідними для досягнення ефективних результатів професійно-художньої діяльності; здатністю учнів використовувати знання в нових ситуаціях, переключатися на нові види робіт, конструктивно реагувати на впровадження нових технологій, методів роботи. Досягнення такої цілі забезпечить поглиблення теоретичної, загальноосвітньої, загальнонаукової та загальнохудожньої складової підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, а також розширення їхньої професійної компетентності з інших художніх спеціалізацій.

Орієнтаційна стратегічна ціль професійно-художнього навчання спрямована на оволодіння учнями системою знань і орієнтовних професійних дій із загальнохудожніх і спеціальних предметів (народні художні промисли, рисунок, живопис, композиція, спецтехнологія, матеріалознавство, обладнання, моделювання тощо), необхідних для успішного здійснення професійно-художньої діяльності. Вона також передбачає формування в учнів професійно важливих якостей (самостійність, організованість, працелюбність, настирливість, цілеспрямованість, захопленість, зацікавленість, радість творчості, дослідництво, прагнення новизни, здатність управляти своїм розвитком тощо). Адже знання – це важлива складова орієнтаційної основи, а уміння – це сформована діяльність, що виконується відповідно до нормативних показників і має свій внутрішній регулювальний орган – орієнтаційну основу діяльності, яка включає в себе такі компоненти: мотиваційно-цільовий; змістовий (знання з предмета); дослідницький (планувальний); контрольно-оцінний; регулювально-управлінський (З. Решетова) [457, с. 31–32]. Таким чином, її реалізація уможливорює визначення змісту завдань технологічного характеру, які майбутні фахівці з професій художніх промислів і ремесел мають навчитися виконувати під час теоретичних і практичних занять, на формування в них навичок і вмінь моделювати та проектувати ескізи художніх творів, на розвиток художнього мислення.

У визначенні освітньої цілі **професійно-теоретичної підготовки** необхідно передбачати реалізацію проміжних дидактичних цілей предметів, передбачених програмою тем, спрямованих на оволодіння знаннями й уміннями

розв'язання професійних завдань. Для цього С. Смірнов пропонує використовувати предметний, логічний і психологічний компоненти знань. Під час побудови програми вивчення навчальних дисциплін необхідно досягати, на його думку, максимального варіювання не лише предметного матеріалу, а й логічних прийомів мислення та вимог до психологічного забезпечення діяльності [418, с. 163–164]. У зв'язку з цим, зміст професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел спрямовується на оволодіння ними теоретичними знаннями і вміннями з відповідної професійно-художньої діяльності й реалізується в процесі вивчення дисциплін мистецтвознавчого, загальнохудожнього та технологічного характеру. Зокрема, система образотворчих знань формується під час освоєння учнями загальних принципів композиції, необхідних у творчій переробці елементів природного і предметного середовища, у створенні орнаментальних форм та їх вираженні в кольорі, оволодіння реалістичним рисунком, низкою графічних і малярних навичок тощо.

Проміжна ціль професійно-практичної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, здатних реалізовувати свій творчий потенціал в умовах швидкого оновлення художнього виробництва й конкуренції на ринку праці, спрямована на навчання сучасних технологій художнього виготовлення й оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо. Її зміст розподілено між виробничим навчанням у майстернях і виробничою практикою, які виконують основну функцію в професійному становленні майстра декоративно-вжиткової творчості, розвитку та вдосконаленні творчих здібностей, формуванні ціннісного ставлення молоді до трудової діяльності в умовах виробництва.

Оперативні цілі реалізуються на кожному теоретичному й практичному занятті, під час професійно спрямованих заходів в урочний і позаурочний час (факультативи, етнографічна практика, майстер-класи, мистецькі виставки, професійні конкурси, фестивалі народної творчості тощо). Зауважимо, що оперативна ціль кожного заняття є комплексною і проектується також у трьох аспектах – освітньому, виховному, розвивальному. Вони спрямовані, на думку Т. Левченко, на визначення номенклатури навчальних завдань, дій, з'ясування їх

ієрархії; зіставлення результатів навчання в умовах невизначеної, несформованої та визначеної цілі; постановку проміжних цілей; здійснення позитивного впливу на загальну культуру й освіту учнів, прилучення їх до культури, духовної спадщини, а також на забезпечення спостережень за зміною цілей у суб'єктів навчання [208, с. 85].

З урахуванням результатів формувального експерименту ми дійшли висновку, що дидактично правильно сформовані та визначені ієрархічно цілі професійно-художнього навчання успішніше сприймаються суб'єктами учіння, а також сприяють формуванню у них ефективної загальної мотивації до навчання на основі мотивування окремих видів навчально-пізнавальної та виробничої діяльності: розв'язування проблемних ситуацій, творче проектування ескізів художніх виробів, практичне виконання технік оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення тощо. Рівень прийняття учнями цілей, визначених викладачами, майстрами виробничого навчання під час навчального заняття, залежить, насамперед, від рівня особистісного усвідомлення й визначення власних цілей, яких вони прагнуть досягти в результаті набуття професійної освіти. Безумовно, у забезпеченні ефективної навчально-пізнавальної й виробничої діяльності учнів важливим є процес узгодження власних цілей і цілей тих, хто організовує цю діяльність. Учні не завжди розуміють зміст ближніх педагогічних цілей, якщо не бачать того, чого вони досягнуть в кінцевому підсумку. За таких умов педагогу необхідно в процесі навчання допомагати їм у конкретизації та смислового наповненні цілей, як ближніх (виконання певних завдань), так і кінцевих (загальних). Лише за умови визначеності і розуміння учнями цілей своєї діяльності реалізуються творчі форми художніх виробів на основі використання знань, практичного досвіду й трансформації уявлених образів у конкретні об'єкти (предмети, вироби декоративно-вжиткового призначення). Чітко сформульовані *освітні цілі* забезпечують якісне планування й проведення педагогами навчальних занять, оцінювання результатів, яких досягають учні на кожному етапі навчання. Водночас вони сприяють об'єктивному самооцінюванню та самоконтролю учнями рівня власних

навчальних досягнень і на цій основі спонукають їх до навчання і вдосконалення в творчо-пізнавальній, професійно-художній діяльності. За цих умов діяльність розглядається нами як мотивований процес використання учнями різних засобів досягнення власних і визначених педагогом цілей.

Навчальна діяльність здійснюється, на думку А. Хуторського, її суб'єктом на основі особистісного освітнього потенціалу, індивідуальних здібностей, мотивів і цілей; у подоланні суб'єктивних труднощів, проблем, зумовлених недостатнім володінням методами, засобами та іншими чинниками, необхідними для її здійснення; у створенні нового для суб'єкта освітнього продукту, відповідно до типу діяльності, яку він здійснює [466, с. 129–130]. Кожний вид навчально-виробничої діяльності учнів відповідно мотивується постановкою освітніх цілей, визначеністю завдань теоретичного і практичного характеру, які вони виконують згідно з планом, оцінюють проміжні результати власної діяльності, порівнюють з попередньо проголошеною педагогом метою, вносять, якщо треба, відповідні зміни у свою подальшу діяльність. У зв'язку з цим, під дидактичною ціллю навчального заняття ми розуміємо попередньо передбачені результати, яких мають досягти учні в процесі пізнання, вивчення й засвоєння навчального матеріалу загальноосвітнього та професійного характеру. Таким чином, освітня ціль і теоретичного, і виробничого навчального заняття є продуктом процесу викладання, очікуваним результатом цього процесу.

Визначення освітньої цілі заняття, особливо із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін та виробничого навчання ґрунтується, насамперед, на змісті кваліфікаційних вимог, що висуваються до конкретного фаху художніх промислів і ремесел. Отже, її слід формулювати так, щоб учні змогли зрозуміти результат свого навчання і власний стан після його завершення, визначити критерії, згідно з якими вони зможуть довести, що освітньої цілі досягнуто. З метою однозначного формулювання освітньої цілі уроку доцільно враховувати, на думку австрійського вченого А. Мелецінека, такі аспекти: цілі мають описувати дії учня, за якими можна спостерігати із зазначенням чіткого рівня їх засвоєння після завершення навчання; вони мають встановлювати необхідні та достатні умови,

згідно з якими їх можна досягти; вони мають визначати, якою бажана цільова поведінка учня для того, щоб вона вважалася задовільною [238, с. 26].

Згідно з викладеними ознаками під час формування освітньої цілі доцільно використовувати такі терміни і поняття, які допускають найменшу кількість їх інтерпретацій. Так, навчальною ціллю може бути: здійснення порівнянь графічних зображень; ідентифікування символів, образів, здійснення стилізації; оздоблення виробів художніми техніками тощо. У формуванні навчальної цілі не менш важливим є встановлення рівня цілей і врахування обґрунтованої ієрархії під час планування занять, перевірка стану розуміння учнями навчального матеріалу не тільки на репродуктивному, а й на творчо-розвивальному рівні.

Діяльність викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю під час ідентифікації освітніх цілей та їх розподілу за рівнями ґрунтується на теоретичних положеннях таксономії навчальних цілей, згідно з якою вони систематизуються і розподіляються в ієрархічній послідовності від простого до складного. *Цілі професійно-художнього навчання майбутніх вишивальниць в когнітивній сфері* обґрунтовані в публікації [361, с. 27].

Наголосимо на важливості формування **виховної цілі професійно-художнього навчання**, під якою ми розуміємо, насамперед, прилучення учнівської молоді до загальнолюдських цінностей, соціального досвіду, духовної й матеріальної спадщини, художньої культури українського народу, народного мистецтва. Виховання *майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел* відбувається в процесі професійно-теоретичної й професійно-практичної підготовки, а також під час факультативів, майстер-класів, етнографічних практик, мистецьких виставок, професійних конкурсів, фестивалів народної творчості й ґрунтується на реалізації *таких стратегічних виховних цілей: ціннісної, культурологічної, етнокультурної, художньо-естетичної*.

Мета виховання в наукових працях розглядається як ідеал, якого прагне суспільство, і як прогнозований результат, що передбачається досягти за певний проміжок часу [453]. Цілісність виховного процесу в ПТНЗ художнього профілю досягається завдяки цілеспрямованому створенню умов для реалізації духовного,

морального, політичного, правового, трудового, розумового, фізичного, художнього, екологічного, економічного, естетичного та інших видів виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з метою стимулювання їхнього саморозвитку й вдосконалення в професійно-художній діяльності. Формування духовності молоді, на думку О. Новікова, ґрунтується на розв'язанні двох суперечностей: по-перше, на подоланні розриву між навчальними і виховними цілями; по-друге, на підвищенні якості професійної підготовки учнів, формуванні моральної основи якісної праці [268, с. 56]. У зв'язку з цим, важливе завдання педагогів ПТНЗ художнього профілю полягає у вихованні в учнів ціннісного ставлення до життя, поваги до себе, до людей, до своїх моральних якостей, таланту, художніх здібностей, професійної компетентності, а також інших якостей, які забезпечать вищий смисл думкам, цілям і результату майбутньої професійної діяльності. Поряд із цим, у них важливо формувати моральність з урахуванням суспільних вимог і норм поведінки, громадянськості, правової, економічної та професійної культури, відповідального ставлення до праці, бережливого ставлення до природи як найвищої національної й загальнолюдської цінності, підприємницьких якостей, економічної основи професійної діяльності тощо. На основі цього метою виховання учнівської молоді можна вважати, за Т. Крикуною, формування соціально цінних якостей, необхідних для життя в суспільстві [189, с. 16]. Водночас нові освітні цілі визначають інноваційну сутність виховного впливу на особистість майбутнього фахівця, зокрема формування в неї рефлексивного, творчого, морального ставлення до власного життя в співвідношенні з життям інших людей.

Ціннісна стратегічна ціль професійно-художнього навчання проектується в напрямі формування в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел таких ідеалів, якостей, переконань тощо: по-перше, суспільного ідеалу, виробленого суспільною свідомістю, зокрема загальнолюдських якостей – справедливості, рівності, патріотизму, дружби, доброти, любові тощо; по-друге, культурного ідеалу, що ґрунтується на творах матеріальної й духовної культури, людських вчинків; по-третє, особистісних цінностей, зокрема ціннісних

орієнтацій, які слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємовідносин і поведінки особистості фахівця й формуються в процесі засвоєння суспільного досвіду та відображаються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах, пізнавальних і вольових аспектах професійно-художньої діяльності. В її формуванні важливо враховувати культурологічну інтерпретацію динаміки ціннісних орієнтацій, яка сприяє створенню оптимальних психолого-педагогічних умов освоєння культурних цінностей учнівською молоддю, розумінню механізмів самовизначення й самореалізації суб'єктів освіти та поясненню механізмів вибору нових смислів їх діяльності [190, с. 42]. Результати проведеного нами констатувального експерименту свідчать, що майбутні фахівці художніх промислів і ремесел перевагу надають культурним цінностям, а також цінностям творчості й життєдіяльності, зокрема вони виявляють альтруїзм, емпатію, терпіння, інтерес, взаєморозуміння, здатність співпрацювати, підтримати іншого.

Культурологічна стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає наповнення освітньо-виховного процесу культурними параметрами, ідеалами та цінностями, які сприяють їхньому культурному розвитку, зокрема такими системотвірними культурологічними поняттями, як загальна культура, національна, матеріальна та художня культура, норми, цінності, культурна діяльність, культурні традиції тощо. Її реалізація ґрунтується на врахуванні принципу культуровідповідності, згідно з яким зміст професійно-художньої освіти має бути адекватним сучасній культурі та її особливостям, а також здатним, на думку Н. Крилової, до соціальної реконструкції, тобто утворення нових культурних форм, а не декларуванням її норм і цінностей [190, с. 76], а також принципу природовідповідності, що відображає спрямованість професійно-художньої освіти на індивідуальні особливості, можливості, очікування, інтереси кожної особистості майбутнього фахівця. Такий підхід сприяє формуванню свободи вибору й культурному самовизначенню учнів у процесі професійно-художнього навчання на основі прийняття ними культурних і соціально значущих цінностей.

Особливої ефективності це набуває під час оволодіння майбутніми

фахівцями художніх промислів і ремесел знаннями з таких предметів, як "Народні художні промисли", "Історія мистецтв", "Етнографія і фольклор рідного краю", змістом яких передбачено ознайомлення із багатством світової та вітчизняної художньої культури, створення на цій основі власних художніх творів.

Етнокультурна стратегічна ціль виховання передбачає формування в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел національної свідомості, прилучення їх до цінностей художньої культури, традицій народного мистецтва, етнічних форм художньої діяльності на основі оволодіння системою художніх знань, сюжетів й образів, створених народом. Водночас вона спрямована на розвиток у них стійких мотивів до вивчення народної творчості й на цій основі розвитку власних художніх творів. Оскільки декоративно-вжиткове мистецтво в процесі свого розвитку формувалось із різних видів художніх промислів і ремесел, які завжди були і є складовою духовної спадщини та основою народної педагогіки, у процесі професійно-художнього навчання важливо виховувати в молоді любов до праці, формувати у неї працелюбність, повагу до людей праці. Такий підхід сприятиме розвитку творчої особистості фахівця художніх промислів і ремесел, формуванню в неї шанобливого ставлення до народної художньої культури, звичаїв і традицій народного мистецтва [359, с. 382–384].

Реалізація етнокультурної цілі забезпечується під час вивчення учнями ПТНЗ художнього профілю *базових навчальних дисциплін* (народні художні промисли, композиція, спеціальна технологія, моделювання); *навчальних дисциплін за вибором*; виробничого навчання; етнографічної практики; майстер-класів майстрів народного мистецтва з метою передання учням досвіду власної творчості; мистецьких виставок, фестивалів народної творчості тощо.

Художньо-естетична стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає формування в них образно-творчої активності з метою вироблення мотивації до художньої діяльності, постійного "спілкування" з мистецтвом; формування естетичних смаків, тобто здатності особистості оцінювати всі явища дійсності з точки зору їх естетичної значущості. Зазначена ціль реалізується в процесі формування естетичної культури учнів,

зокрема естетичного ставлення, свідомості, почуттів, потреби, смаків, ідеалу, оцінки тощо, які становлять важливий компонент гармонійного розвитку особистості поряд з її інтелектуальним, професійним і фізичним удосконаленням. Завдяки розвиненій естетичній свідомості вони мають можливість емоційно й художньо відображати дійсність через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, норми, ідеали у творах декоративно-вжиткового мистецтва. Художньо-естетична стратегічна ціль спрямована на забезпечення органічного переходу естетичних інтересів учнів від стереотипів примітивного "кичового" сприйняття народного мистецтва до канонів реалістичного мистецтва. Завдяки народному мистецтву встановлюються невидимі зв'язки від природи до людини, від історії до сучасності в притаманній йому повноті традицій та організації художнього середовища, здатного не тільки естетично виховувати, а й формувати особистість.

Теоретичною основою формування в молоді національної свідомості є положення, обґрунтовані в працях українських філософів, істориків, культурологів, митців, вчених-дослідників історії педагогіки, зокрема Ю. Асєєва [17], Г. Васяновича [45], І. Зайця [113], І. Зязюна [134], В. Кременя [186], Л. Масол [234], Н. Миропольської [243], А. Могильного [245], І. Огієнка [275], Л. Оршанського [286], С. Павлюка [446], І. Свінціцького [395], О. Сухомлинської [428], Т. Усатенко [447], Г. Філіпчука [452], В. Щербаківського [485] та інших.

Ціль виховання буде успішно реалізована, якщо особлива увага буде приділятися розвитку в учнів емоційно-почуттєвої сфери, вироблятиметься розуміння краси природи, людських взаємин, формуватиметься здатність до відчуття гармонії в духовних і матеріальних явищах. Отже, художньо-естетична стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає формування культури людських почуттів, що виявляється в їхньому творчому ставленні до власної життєдіяльності, виховання естетичної свідомості особистості, якостей естетичного суб'єкта – здатності адекватно розуміти твір мистецтва, одержати насолоду від його сприймання та переживати відображені в ньому суперечності суспільного й індивідуального буття як проблеми існування й самоствердження в світі [106, с. 95]. Водночас, кожний учень має засвоїти

естетичний досвід народної творчості, набути відповідних знань, навичок і вмінь використання традицій у створенні сучасних зразків декоративно-вжиткового мистецтва. В період, коли зникають предмети українського традиційного побуту, забуваються звичаї, прозовий і поетичний фольклор українського народу, тобто все, що становить зміст національної свідомості та національного менталітету, надзвичайно важливо організувати навчально-виховний процес на основі використання здобутків народного мистецтва, яке безпосередньо впливає на почуття молодих людей. Цілеспрямований розвиток особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел ґрунтується на реалізації *особистісної, креативної, рефлексивної й самореалізаційної* цілей професійно-художнього навчання. Пріоритетним є розвиток власної активності особистості – важливої основи її самовиховання, самоствердження, самореалізації, самоактуалізації, виховання господаря, соціально адаптованого й захищеного [488, с. 396].

У формуванні *особистісної стратегічної цілі професійно-художнього навчання* враховуються потреби суспільства в конкретному типі особистості, ідеальних вимогах до її індивідуальних якостей, рівня розумового, фізичного, морального, естетичного розвитку, ставлення до навколишнього світу, власного життя, трудової кар'єри тощо. Забезпечення особистісного та суб'єктно-діяльнісного підходів до навчання й виховання майбутніх фахівців визначено провідним завданням у Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні. Зокрема, акценти поставлено на забезпечення духовного розвитку особистості майбутнього фахівця, формування у неї національної свідомості, патріотизму, почуття професійної гідності, вміння працювати у виробничому колективі [174, с. 3–4].

Особистісний і суб'єктно діяльнісний підходи у професійно-художньому навчанні спрямовуються на формування учнів як суб'єктів навчальної та майбутньої художньо-професійної діяльності, розвиток у них соціально ціннісних, професійно важливих якостей, які сприятимуть ефективній самореалізації та самоактуалізації в процесі фахової діяльності. Зокрема, це такі *якості* [492]: *когнітивні* (уміння пізнавати об'єкти навколишнього світу,

здійснювати пошук знань з метою розв'язання проблемних ситуацій); *творчі* (творча уява, фантазія, неординарність практичного мислення, критичність, непередбачуваність, емоційність, естетична чуттєвість); *світоглядні* (ціннісні установки, національна свідомість, моральна, екологічна та художня культура, здатність до самопізнання, самореалізації та самоактуалізації, оволодіння спадщиною національного мистецтва, культурою); *організаційні* (здатність свідомо формувати цілі й відповідно до них організовувати навчальну діяльність, уміння швидко адаптуватися до вимог художнього виробництва, переключатися на виконання нових видів ручних і машинних робіт, раціонально організовувати діяльність, використовувати сировину, матеріали тощо; уміння здійснювати аналіз і контроль якості виконаної роботи); *технологічні* (здатність до оволодіння сучасними виробничими технологіями, методами обробки матеріалів нового покоління, прийомами роботи на обладнанні з програмним управлінням; уміння використовувати комп'ютерні засоби в професійно-художній діяльності); *комунікативні* (здатність до взаємодії з іншими людьми та колегами по спільній професійній діяльності, працювати в команді, нести персональну і колективну відповідальність за результати роботи; володіння культурою ділового мовлення та спілкування, професійною термінологією, використання іноземної мови, інформаційно-телекомунікаційних засобів у процесі виконання професійних завдань тощо); *діяльнісні* (опанування основ фахової майстерності); *суб'єктні* (суб'єкт творчої професійно-художньої діяльності).

Особистісний аспект професійно-художнього навчання передбачає визнання особливостей учнів як суб'єктів учіння та майбутньої професійної діяльності, самобутнього та унікального досвіду й на цій основі організації педагогічного впливу з максимальним використанням цього досвіду, узгодженням у процесі навчання двох видів досвіду – суспільного й індивідуального, розкриттям своєрідності одержання знань, способів навчальної роботи [492]. Таким чином, особистісний аспект такого навчання передбачає не тільки оволодіння системою знань, навичок і вмінь, а й розвиток у майбутніх фахівців пізнавальних здібностей, професійних інтересів і потреб. За таких умов майбутній фахівець

художніх промислів і ремесел у процесі навчання може проектувати індивідуальну траєкторію професійно-художнього розвитку.

Реалізація особистісної стратегічної цілі професійно-художнього навчання ґрунтується на створенні на заняттях умов для розвитку самоцінних форм активності учнів, зокрема на використанні завдань розвивального характеру, розв'язання яких стимулює самостійний пошук нової творчої ідеї, оволодіння професійним досвідом тощо. Важливим її аспектом є підготовка майбутніх фахівців до самостійної творчої професійної діяльності, яка потребує розвиненої творчої уяви, мислення, суб'єктного і професійного досвіду. Це зумовлює необхідність реалізації ***креативної стратегічної цілі професійно-художнього навчання***. Креативність (creativity) у перекладі з англійської означає рівень творчої обдарованості, здатності до творчості [161, с. 66]. У порівнянні з поняттям "творчість" "креативність" ми розглядаємо як самостійний психологічний феномен, що забезпечує здатність особистості оригінально мислити, фантазувати, естетично відчувати, усвідомлювати власний досвід, продукувати нові ідеї, швидко змінювати способи дій, використовувати унікальні методи розв'язання проблем.

Здатність особистості до творчості визначається не тільки рівнем розвиненості її творчого мислення, а й передусім готовністю до самовдосконалення, самоактуалізації як прояву внутрішньої сутності та індивідуальності [377, с. 93]. Професійна основа креативності фахівців художніх промислів і ремесел виявляється в сформованих здібностях до продуктивної діяльності, що має особистісне й соціальне значення, стійкої мотивації до досягнення якісних результатів у професійно-художньому навчанні й майбутній творчій художній діяльності, зокрема створенні унікальних творів мистецтва. У зв'язку з цим, підґрунтям креативної цілі є розвиток творчої особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел з високим рівнем розуміння морального і суспільного значення результатів власної діяльності, зокрема розвиток творчої ініціативи в створенні художніх цінностей, матеріальних речей, в організації естетичного предметного середовища.

Реалізація креативної стратегічної цілі здійснюється на всіх етапах творчої діяльності учнів: критичного осмислення завдання, пошуку ідеї, розробки проекту, визначення технологічного процесу виготовлення еталонного зразка виробу, виготовлення та оздоблення виробу декоративно-вжиткового мистецтва. Успішне виконання творчих завдань на різних етапах художньої діяльності ґрунтується на сформованих в учнів креативних якостях (захопленість, фантазія, гнучкість розуму, прогностичність, критичне мислення, творча уява тощо). Поряд з цим, здатність аналізувати, узагальнювати і відбирати необхідну інформацію, приймати обґрунтовані рішення в проблемних ситуаціях, уявляти нові об'єкти і процеси, також є важливими якостями кожного фахівця, які допомагають йому досягати високого рівня професіоналізму та індивідуального стилю діяльності.

Рефлексивна стратегічна ціль професійно-художнього навчання передбачає розвиток в учнів здатності до роздумів про власну життєтворчість, навчальну і майбутню професійну діяльність та їх результати, тобто розвиток такого рефлексивного мислення, яке допомагає пізнати самого себе. Здатність до рефлексії формується на таких рівнях: *комунікативному* – в учнів виробляється здатність до усвідомлення своїх особистісних якостей, пізнання внутрішнього світу, форм взаємодії з суб'єктами професійно-художньої діяльності, світом мистецтва, культури; *особистісному* – забезпечується формування самоактуалізованої особистості фахівця з високим рівнем духовного і фізичного потенціалу, який розуміє його цінність, уміє визначити ближні й дальні перспективи власного розвитку та професійної діяльності, організовувати художнє й культурне мікросередовище; *інтелектуальному* – передбачає наявність сформованих в учнів знань і вмінь, що мають особистісне значення і смисли, які допомагають їм знаходити раціональні й неординарні способи розв'язання різних професійних і навчально-професійних завдань, проблемних ситуацій, не один раз повертатися до умов цих завдань (на цьому рівні відбувається формування в учнів зацікавленості, інтересів, впевненості, любові до нового, що, безумовно, стимулює їх творчу діяльність); *діяльнісному* – передбачає усвідомлення учнями рівня власного професійного розвитку, особливостей професійно-художньої

діяльності, можливостей працювати продуктивно і творчо. Отже, реалізація цієї цілі забезпечує не тільки розвиток в учнів інтелектуального, художнього, образно-просторового мислення, а й виховання відповідального виконавця декоративно-вжиткових виробів, здатного керувати своїм розвитком, адекватно оцінювати себе як творця та професіонала-художника.

Важливою ціллю професійно-художнього навчання є створення умов для *самореалізації* особистості учня, тобто найбільш повного вияву його індивідуальних і професійних можливостей, зокрема здібностей, інтересів, потреб, соціального досвіду й активності тощо. Самореалізація, на думку Н. Крилової, – це одна із основних цінностей життєдіяльності кожної людини, що відображає її прагнення найбільш повно виявити власні здібності й потенціал у процесі продуктивної діяльності [190, с. 50]. До функцій самореалізації В. Серіков відносить функції творчості, свободи, самостійності, змагальності з різними життєвими перепонами, розвиток індивідуальності, забезпечення духовного рівня життєдіяльності, низведення її до повсякденності тощо [401, с. 33].

Самореалізаційна стратегічна ціль професійно-художнього навчання передбачає формування в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел потреби в самовизначенні, самоактуалізації, самоорганізації, саморегуляції в життєвих і діяльнісних ситуаціях, самостійній навчальній і професійно-художній діяльності на основі активного вияву своїх індивідуальних властивостей, здібностей, творчого потенціалу, наполегливості в досягненні поставлених цілей: оволодіння таємницями професії, визнання як "майстра-художника" в художньому середовищі. Зауважимо, що потреба в самореалізації є важливою якістю фахівців художніх промислів і ремесел, яка спонукає їх до художньо-творчої діяльності та постійного самовдосконалення.

Професійна самореалізація в єдності з професійним самопізнанням визначають у цілому стратегію професійного розвитку та саморозвитку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. У зв'язку з цим, під час професійно-художнього навчання важливо формувати в учнів потребу в самопізнанні, саморозвитку, самовдосконаленні з метою повного розкриття їхніх сил,

здібностей, таланту, тобто творчої самореалізації в декоративно-вжитковій творчості. Вона забезпечується їх активною участю в різних мистецьких виставках, на яких експонуються виготовлені ними твори образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва; у професійних конкурсах, де демонструються неординарні підходи до проектування й виготовлення художніх творів; у фестивалях народної творчості, які дають можливість презентувати художні вироби, створені на засадах етнодизайну.

Таким чином, реалізація стратегічних цілей професійно-художнього навчання ґрунтується на комплексному підході до навчання, виховання й розвитку особистості майбутнього фахівця, спрямована на розв'язання кінцевої його мети – підготовки конкурентоспроможного на ринку праці фахівця художніх промислів і ремесел, здатного до діяльності в суміжних галузях професійно-художньої діяльності, до ефективного використання традицій народного мистецтва, сучасних оформлювальних технологій, а також до неперервного професійного вдосконалення, основи якого формуються під час теоретичного й виробничого навчання у ПТНЗ художнього профілю й участі в декоративно-вжитковій творчості.

4.2. Принципи виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел

Виробниче навчання, як обов'язкова складова змісту професійно-художньої освіти, забезпечує практичну підготовку майбутніх фахівців до виконання різних видів художніх робіт, передбачених кваліфікаційною характеристикою, державним стандартом відповідно до сучасних вимог художнього виробництва. У зв'язку з цим, набуває актуальності проблема обґрунтування системи дидактичних принципів, покладених в основу педагогічної діяльності майстрів виробничого навчання – майстрів художнього ремесла. Під **принципами виробничого навчання** розуміють *дидактичні правила та вимоги, які визначають зміст, форми і методи навчання з професій художніх промислів і ремесел.*

У сучасній дидактиці існують різні підходи до характеристики принципів виробничого навчання, зокрема в другому виданні "Педагогічна книга майстра виробничого навчання" за редакцією Н. Ничкало викладено два варіанти системи принципів. У першому – перевага надається парним принципам, а в другому варіанті виклад принципів здійснюється розрізнено і з урахуванням змін, що відбуваються в суспільстві та виробництві, зокрема такі: принцип науковості; доступності виробничого навчання; самостійності та активності учнів; наочності; послідовності; свідомості і міцності засвоєння знань, умінь і навичок; зв'язку теорії з практикою, навчання з життям [304, с.19–30].

Виробниче навчання майбутніх фахівців В. Скакун пропонує здійснювати з урахуванням таких принципів: навчання в процесі продуктивної діяльності; відповідність вимогам сучасного виробництва; зв'язок теорії з практикою; самостійність тощо [410, с.17]. Теоретичне обґрунтування дидактичних принципів професійного навчання майбутніх фахівців здійснила А. Беляєва, яка особливо наголошувала на значенні "виховного характеру професійного навчання; поєднанні навчання з продуктивною діяльністю; зв'язку теорії з практикою; науковості; систематичності вивчення знань, оволодіння уміннями тощо" [27, с.144]. У Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні до основних принципів професійного навчання майбутніх робітників віднесено випереджувальний характер професійної підготовки, принцип інтеграції професійної освіти, науки і виробництва, єдності професійного навчання і виховання, індивідуалізації, диференціації та ін. [174, с. 2–5].

Значення дидактичних принципів виробничого навчання з професій художніх промисел і ремесел полягає в тому, що вони є правилами науково обґрунтованої діяльності майстра виробничого навчання на всіх етапах заняття (вступний, поточний, заключний інструктаж, самостійна робота учнів).

Принципи виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел ґрунтуються на цілях і завданнях художнього розвитку особистості майбутнього фахівця, закономірностях процесу навчання і слугують для майстрів виробничого навчання керівними положеннями, які визначають хід навчання учнів основ

професійної майстерності з проектування, виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Організація виробничого навчання у ПТНЗ художнього профілю здійснюється на основі врахування як загальнодидактичних (додаток Д), так і *специфічних* принципів навчання: принцип традиційності, врахування регіональних особливостей народного мистецтва, наслідування в засвоєнні художнього досвіду, поєднання функціонального й декоративного, єдності колективної та індивідуальної творчості, композиційної єдності змісту і форми творів народного мистецтва (рис. 4.3). Ефективність виробничого навчання на всіх ступенях підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел залежить від науково обґрунтованого використання цих принципів.

Розглянемо сутність і особливість кожного з них. Як відомо, процеси навчання і виховання перебувають в органічній єдності. Поряд із розвитком художніх здібностей, активності і самостійності виробниче навчання здійснює великий виховний вплив на особистість майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, зокрема, сприяє формуванню національної свідомості, громадянської позиції, професійної етики, естетики поведінки і праці, практичного мислення. У зв'язку з цим, виробниче навчання важливо здійснювати з урахуванням вимог принципу єдності навчання і виховання.

На виховній ролі навчання наголошував ще Я.А. Коменський. Його "Велика дидактика" стала теорією навчання і виховання учнівської молоді [166, с. 242–476]. Вивчення історії розвитку професійної школи і процесу навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел свідчить, що виховання завжди було і нині є підґрунтям навчання. Воно здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня, методами і засобами навчання, які підвищують їхню активність і стимулюють самостійність у професійно-художній діяльності. Розвиток творчої взаємодії педагога й учня ПТНЗ художнього профілю є ключовою умовою ефективності цього процесу.

У виробничому навчанні з професій художніх промислів і ремесел важливе значення має посилення відповідальності педагога за моральне і професійне виховання майбутніх фахівців. У зв'язку з цим, навчально-виробничий процес

необхідно здійснювати на основі єдності навчальних і виховних цілей, освітніх потреб учнів. Провідним у виробничому навчанні має стати формування в майбутніх фахівців відповідальності за свою професійну кар'єру, розвиток художніх здібностей, таланту, вдосконалення професійної майстерності.

Рис. 4.3. Принципи виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Водночас важливою складовою оволодіння професією художніх промислів і ремесел є формування в учнів естетичного ставлення до навколишнього середовища, культури почуттів шляхом залучення їх до народного досвіду світосприйняття, втілення його в образи, символи, а в кінцевому підсумку – в мистецькі твори, вжиткові вироби. Виховний вплив на навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечується в процесі ознайомлення їх з творами мистецтва (народного, образотворчого), які відкривають тим, хто їх споглядає, не тільки зовнішню досконалість і неповторність, а й духовний світ творця (майстра, художника), його емоційний стан, естетичне відношення до дійсності, художній смак. Відомо, що саме в художній праці формується естетична культура майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Мистецтво передбачає два напрями художнього освоєння світу: достовірність відтворення й узагальнення, тобто умовність. Але ці напрями не вичерпують змісту й форм художнього твору, а також його стильових та історичних особливостей. Формування творчого фахівця не здійснюється автоматично, а потребує значних зусиль, спрямованих на виховання в нього самосвідомості, високого рівня культурного ставлення до власної справи, усвідомлення своєї індивідуальності та потреби в самореалізації тощо.

У виробничому навчанні з професій художніх промислів і ремесел важливим є формування в учнів працьовитості, творчого підходу до праці, естетичного смаку, які стають критеріями оцінювання результатів художньої діяльності. Організуючи виробниче навчання учнів ПТНЗ художнього профілю, необхідно враховувати, що там, де художня праця стає творчістю, вона збігається з естетичною діяльністю, тобто з таким чуттєвим станом особистості майбутнього фахівця, в якому вона переживає свої життєві й трудові вияви як суто людські та творчі. Відповідно значення естетичного виховання учнів під час виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел є важливою й актуальною. Адже саме в процесі художньої практичної діяльності майбутні фахівці вчаться концентрувати творчу енергію на предметі діяльності, досліджувати об'єктивні якості предмета художньої діяльності (вироби декоративно-вжиткового і

образотворчого мистецтва), виробляти чітку програму – від творчого задуму до виготовлення виробу в матеріалі, переживати почуття задоволення від самого трудового процесу та одержаних результатів.

Естетичне виховання спрямовується на самореалізацію майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, задоволення їхніх творчих інтересів, свідомого цілевизначення. За таких умов вихованці краще усвідомлюють соціальне значення результатів художньої діяльності. Наприклад, учні ПТНЗ художнього профілю, беручи участь в реставрації архітектурних історичних пам'яток, давніх вишивок, виробів з дерева, глини, лози, шкіри тощо, мають змогу переконатися в естетичній сутності і цінності художньої творчості. Під нею розуміють своєрідну модель людської творчості, яка стає ефективною лише за умови поєднання професійного і естетичного розвитку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Це означає, що як художня праця неможлива без естетично розвинутої особистості, так і навпаки, неможливо досягнути мистецтво без напруженої духовної праці, зосередженості, дисциплінованості.

Водночас зазначимо, що естетична культура є однією з передумов творчої праці, а також результатом художньої діяльності, професійної активності учнів ПТНЗ художнього профілю, яка тісно пов'язана з якісним оволодінням технологіями творчого проектування та виготовлення художніх творів. Це свідчить про те, що вдосконалення майстерності є метою як професійного, так і естетичного виховання, саме тому вислів "майстер своєї справи" використовується поряд із словосполученням "художник своєї праці". Не менш важливим у професійній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є *розвиток у них морально-етичної сфери*. Як відомо, розвинуті форми художнього відображення реальності розкривають вагомий моральний потенціал мистецтва, образи якого ніби вводять мораль до контексту самого життя, стають конкретними переконаннями особистості. За умов такого підходу виконання норм моралі стає життєвою необхідністю. Водночас художня творчість не може існувати без вимислу, з яким також пов'язаний важливий аспект її морально-виховної дії. Справжнє мистецтво збагачує особистість досвідом свободи,

прищеплює їй невимушеність духовного життя, без якої неможливе виховання активної, творчої особистості, формування почуття людської гідності. Відомо також, що мистецтво може не тільки відображати і втілювати образи в художні твори, а й підносити, очищати людські почуття. Подібний вплив – "катарсис" – виявляє безпосередній зв'язок художньої творчості з вищими цінностями буття, здатними духовно збагачувати внутрішній світ особистості [135; 209].

Глибинні процеси оновлення суспільного життя орієнтують митців на постановку дедалі складніших завдань, пов'язаних з виявленням і утвердженням справжніх моральних цінностей людського існування. Виховання моралі в процесі художньо-творчої діяльності сприяє пробудженню в учнів відчуття спорідненості з природою, історичними надбаннями людства, формуванню нового етичного мислення, вдосконаленню притаманних їй здатностей до саморозвитку в мистецтві [192].

Отже, виробниче навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідно будувати на засадах моральної орієнтації на ідеали добра і людяності. У процесі організації виробничого навчання в ПТНЗ художнього профілю важливо навчити учнів не тільки творчо проектувати й досконало виготовляти в матеріалі мистецькі вироби, використовуючи гармонійні природні форми, багатство кольорів, а й розвивати в них екологічну свідомість, почуття відповідальності у ставленні до природи. Таким чином, під час виробничого навчання необхідно формувати у них не лише здатність відчувати красу природних форм, явищ, а й виховувати до них повагу, турботу за їх збереження.

В організації практичних занять з художніх промислів і ремесел не менш важливе значення має врахування ***принципу випереджувального характеру навчання***. На нашу думку, необхідно, щоб виробниче навчання ґрунтувалося на закономірностях художньої діяльності, особливостях розвитку в учнів художнього сприйняття, уяви, мислення, спрямованих на створення і втілення художніх образів у конкретні вироби декоративно-вжиткового мистецтва. Саме тому ***принципи культурологічного та аксіологічного підходів*** є одними з найважливіших.

Майстри виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю під час практичних занять мають забезпечувати поступове формування творчого ставлення учнів до роботи, навичок і вмінь пошуку нових образів, форм і технологій виготовлення виробів, моделей індивідуальної творчої роботи, колективної взаємодії, вмінь керувати собою на всіх етапах художньої творчості: від задуму, пошуку, обґрунтування форми художнього виробу до розробки проекту, його виготовлення, а найголовніше – до позиціонування для педагогів, учнівського колективу. Цей принцип є особливо важливим на етапі переходу учнів від репродуктивної діяльності, яка передбачає виконання копій еталонних зразків "технік узорів", програмових художніх виробів, до виготовлення індивідуальних творчих робіт (тематичних, перевірних, курсових, дипломних), оцінювання яких здійснюється на основі таких критеріїв як новизна, оригінальність творчого задуму, композиційна й технологічна досконалість, ужиткова цінність в предметному світі, декоративна популярність в навколишньому середовищі.

Цінність народного мистецтва у професійній підготовці, за визначенням М. Соколової, полягає в тому, що воно збагачує світогляд учнів, відображає модель світу, в якій зберігаються і розвиваються відповідні композиційні і структурні побудови мотивів, сюжетів, форм [419, с. 6]. Водночас зазначимо, що деякі педагоги-художники вважають народне мистецтво консервативним. У зв'язку з цим, В. Воронов зауважує, що "консерватизм – це один із елементів змістової сили народного мистецтва" [58, с. 290]. Народне мистецтво – це багатогранне художнє явище, а тому практичне навчання фахівців з професій художніх промислів і ремесел має ґрунтуватися і на принципах навчання, які глибоко інтегровані за змістом і розкривають його сутність. Під сучасним народним мистецтвом ми, передусім, розуміємо мистецтво традиційних народних художніх промислів і ремесел, основою якого є творча діяльність народних умільців, майстрів-художників, творців художніх образів, виконавців унікальних художніх виробів. Саме тому у виробничому навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливо враховувати *принцип традиційності*.

Значення цього принципу полягає в тому, що майстри виробничого навчання мають постійно вивчати і добирати все те краще, що було і є в народних художніх промислах і ремеслах, зокрема образи, форми, художні техніки і використовувати їх під час навчання учнів. Наголосимо, що традиційність в народному мистецтві – це явище діалектичне, пов'язане як з минулим, так і з сучасністю і майбутнім, тобто до традицій належить все те, що має вічну цінність, зокрема досвід народу.

Дослідник проблем народних художніх промислів М. Некрасова наголошує, що традиція глибоко змістовна, оскільки її основу становить правильне ставлення до національної спадщини – мистецтва минулого [254, с. 35–41].

У підготовці фахівців художніх промислів і ремесел на засадах принципу традиційності виробниче навчання доцільно спрямовувати не на просте копіювання виробів, а на творче перетворення форм, елементів оздоблення тощо. Під час виробничого навчання важливо враховувати, що від майбутнього фахівця завжди вимагається не тільки висока технічна майстерність, а й свідоме творче ставлення до своєї художньої діяльності та її результатів, глибоке проникнення в художню культуру народного промислу, в якому він працює, знання тенденцій розвитку сучасного декоративно-вжиткового мистецтва українського народу тощо. Зауважимо, що й нині закономірності традицій продовжують жити і вносити в сучасну творчість нові елементи і властивості.

У навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідно розглядати й таке поняття як "художня традиція" – дещо змінне в часі, на відміну від спадщини, замкненої в історичних межах; вона не тільки динамічна порівняно з культурною спадщиною, але й має конкретний зміст, який передається культурою [419, с.11]. Стосовно цього І. Богуславська зазначала, що сучасний майстер береже традицію, а видозмінюючи, зберігає кращі її ознаки [437, с. 63]. У зв'язку з цим, під час виробничого навчання учнів необхідно планувати вивчення не тільки культурної спадщини минулого, а й сучасний художній процес, оскільки "культурна спадщина залишається живою лише тоді, коли вона стає предметом сприйняття, а не лежить в запасниках чи могильниках" [62, с.137].

На думку С. Рождественської, художня традиція зберігає "духовні цінності

народу в образно-художньому вираженні мистецтва і здійснює їх адаптацію стосовно історичних і соціально-економічних умов" [378, с. 28].

Під час проектування і виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва майбутні фахівці художніх промислів і ремесел мають дотримуватись художніх традицій, враховувати їх особливості, зокрема естетичні принципи, художні прийоми творчості тощо, характерні для культур різних народів у різні історичні періоди, специфічні національні форми в мистецтві, в конкретних школах тощо. У ході виробничого навчання в учнів необхідно формувати думку, що традиціями народного мистецтва, професійною майстерністю не можна швидко оволодіти в ПТНЗ художнього профілю. Таємницями професій художніх промислів і ремесел потрібно оволодівати впродовж усього активного життя, творчої професійної діяльності. Адже механічне засвоєння художніх технік, інерційне повторення завченого призводить до виродження мистецтва. Важливо навчити учнів творчого етнографічного пошуку, самостійного вивчення практичного досвіду і сучасних технологій виготовлення та оздоблення художніх виробів.

Відомо, що носіями традицій є майстри, творчі виконавці творів народного мистецтва. У професійному вдосконаленні майстрів століттями діяв народний метод навчання: "вчись працювати, як усі майстри, але водночас прагни зробити виріб краще за інших". Він не втратив своєї актуальності й нині, оскільки сприяє виробленню авторського "почерку" в оздобленні виробів, внесенню новизни в традиційну систему творення образів, залишаючись водночас в межах художніх традицій конкретного промислу, регіону. Для того, щоб стати справжнім майстром художнього ремесла, учні мають оволодіти особливостями народного мистецтва, історичним досвідом діяльності народних майстрів, регіональними особливостями художнього творення вжиткових виробів тощо. Зауважимо, що майстрами-художниками стають лише ті, хто оволодів традиціями регіонального народного мистецтва як справжньою творчістю, а не сумою знань і вмінь виконувати певні декоративні вироби.

Розвиток народного мистецтва, його традицій неможливий без реалізації ***принципу наслідування в засвоєнні художнього досвіду***, естетичних норм

минулого, що передбачає вивчення майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел закономірностей наслідування, критичного оцінювання культурних цінностей, що залишилися від попередніх поколінь, творче використання художньої спадщини в створенні власних образів і форм декоративно-вжиткового мистецтва. Предметом наслідування майбутніми фахівцями в галузі художньої творчості та діяльності мають стати: прогресивні художньо-естетичні ідеї; творчі реалістичні традиції вітчизняної і світової художньої культури; технічні засоби і прийоми художньої творчості; художні національні традиції, які в процесі розвитку зберігають своє значення для мистецтва [419, с. 8–9]. Наслідуванню мають підлягати не тільки унікальні та естетично цінні художні твори мистецтва, пам'ятки художньої культури минулих століть, а також ідеї, образи, сюжети, орнамент, технічні прийоми, форми предметів, що стійко зберігаються в творчості народу до нинішнього часу.

Процес наслідування в народному мистецтві підтверджує силу істинного прагнення молодих художників до оволодіння спадщиною минулого для втілення її в образах і формах сучасного декоративно-вжиткового мистецтва. У зв'язку з цим, під час виробничого навчання учні мають оволодівати таємницями професійних навичок і технічних прийомів виготовлення художніх виробів, створених не одним поколінням майстрів, і лише на цій основі розробляти власні системи проектування художніх образів, форм предметів, творчих прийомів оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, тобто досягати високого рівня наслідування з одночасною самореалізацією в художній діяльності.

До важливих специфічних принципів належить ***принцип урахування регіональних особливостей народного мистецтва***, оскільки природничо-географічний чинник з місцевими культурними традиціями є однією з необхідних умов формування і розвитку самобутніх народних художніх промислів України. Регіональність у народному мистецтві виявляється в матеріально-технічних і образно-виражальних засобах, тобто в певних "канонах", яких майстер виробничого навчання має навчити майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Під "канонами" в народному мистецтві розуміють певний перелік, як

говорять, неписаних правил місцевого народного мистецтва. До регіональних особливостей художньої системи народних промислів відносять матеріали, способи обробки, характер виготовлення виробів, принципи і прийоми створення образу та його втілення в матеріалі. Таким чином, під час виробничого навчання майбутні фахівці художніх промислів і ремесел мають оволодівати техніками обробки матеріалу, які побутують в різних регіонах України. Наприклад, вишивальниці оволодівають технікою "лиштва", яка притаманна Поділля; технікою "вирізування", яка поширена на Полтавщині, Чернігівщині, Київщині та Харківщині; технікою "занизування", якою вишивають переважно на Поліссі, Волині, в північних районах Львівщини тощо. Регіональними є техніки художнього оздоблення виробів з дерева: "яворівська різьба", "гуцульська різьба" та ін. Регіональні відмінності виявляються в орнаментах, символах, кольорах, у схемах розташування оздоблювальних елементів на виробах тощо. Майже кожна регіональна художня система народних промислів і ремесел має свої закони кольору. В одних випадках вони ґрунтуються на взаємодії двох-трьох кольорових поєднань, в інших – тільки на одному кольорі або на взаємодії значної кількості кольорів. Наприклад, техніка "вирізування" передбачає використання здебільшого ниток білого кольору, а техніка "занизування" – винятково ниток червоного кольору з частковим вкрапленням чорного або синього тощо.

Особливим засобом художнього прояву в народному мистецтві є орнамент. У різних регіонах України утворили системи побудови орнаменту, символів, мотивів, кольорів, характеру розміщення узорів на площині. В одних регіональних художніх системах він відіграє підлеглу роль, в інших – провідну, а в окремих видах народного мистецтва і, зокрема, у вишивці існують різні типи орнаментів і орнаментальних композицій. Так, у вишивці Буковини збереглися архаїчні риси антропо-, зоо- та орнітоморфного орнаментів. Популярні зображення людських постатей ототожнюються з "деревом життя" або складними візерунками вазонів. Яскрава особливість гуцульської вишивки – це геометричний багатоколірний орнамент. Вершин художньої майстерності досягла вишивка Полтавщини, яка завжди славилася своїми рослинними та

геометризованими орнаментами. Під час виробничого навчання, зокрема вивчення регіональних особливостей народного мистецтва, в учнів необхідно формувати почуття відповідальності за збереження самобутності регіональної художньої культури та необхідності її поширення, а також прагнення зробити свій творчий внесок під час виконання курсових і дипломних проєктів, майбутньої професійної діяльності.

Мистецтво народних художніх промислів ґрунтується на колективних та індивідуальних формах оволодіння творчим досвідом минулого, передачі оригінальних прийомів регіональної професійної майстерності. Тому в процесі виробничого навчання важливо враховувати *принцип єдності колективної та індивідуальної творчості*. Колективна творчість створювалась століттями і не одним поколінням ремісників, вона тісно поєднана з історією, побутом українського народу, розкриває наступність і сприяє формуванню не тільки загальних, а й місцевих, регіональних традицій народного мистецтва.

Колективність у сучасному народному мистецтві виявляється як єдність художньої творчості багатьох майстрів, об'єднаних роботою в одному виді мистецтва, які свідомо цінують художні прийоми, що склалися в народному мистецтві, горді за те, що входять до складу творчої спільки майстрів, стежать за діяльністю своїх товаришів, змагаються в творчих здобутках та ін.

Як зазначає М. Станкевич, колективна та індивідуальна творчість завжди перебуває в діалектичній єдності, доповнюючи і збагачуючи одна одну. У зв'язку з колективним характером творчості віками кристалізувались творчі технологічні методи індивідуальної ручної праці, які вдосконалювались кожним наступним поколінням. Завдяки цьому багато творів народних майстрів досягли вершин художнього рівня [13, с. 22]. У розвитку колективної творчості провідне значення має індивідуальна творчість майстрів-художників, спрямована на творче проектування і виготовлення асортименту виробів декоративно-вжиткового мистецтва як безпосередньо на виробництві, так і в експериментальних творчих лабораторіях. З метою активізації індивідуальної творчості майстрів-художників проводяться виставки їхніх кращих творів, здійснюється поширення досвіду

шляхом залучення їх до участі в творчих професійних семінарах, конференціях.

Під час виробничого навчання важливо навчити учнів працювати індивідуально над виготовленням художнього виробу, зберігаючи традиції, – від створення проекту до втілення його в матеріалі. Адже індивідуальність в народному мистецтві знаходить вияв у творчому пошуку, поєднаному з виконавською майстерністю та індивідуальним стилем професійної діяльності. Для цього необхідно спочатку спрямовувати діяльність учнів на вивчення художньої спадщини української і світової культури, а після цього навчити виокремлювати з одержаної інформації головне для створення образу. Свій індивідуальний підхід до проектування і виготовлення художніх виробів учні мають відшліфувати послідовно, враховуючи вимоги художніх критеріїв, що передбачає талановите переосмислення, творчу переробку використаного оригіналу, а також якісне виконання художніх технік тощо.

У виробничому навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідно враховувати і **принцип поєднання функціонального й декоративного** в народному мистецтві. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах утилітарна функція народних художніх промислів і ремесел дещо поступилася місцем функції емоційно-естетичній. **Функціональність** народного мистецтва історично розвивалася на засадах утилітарності, а потім завдяки виявам творчих здібностей людей у прикрашанні предметів, серед яких вони жили і працювали, стало посилюватися значення естетичних функцій. Це сприяло появі символічно-утилітарної функції, а також магічної, охоронної і ритуальної. У зв'язку з цим, багатофункціональність народного мистецтва дає змогу розглядати його як значну силу, яка здійснює вплив на особистість і суспільство.

Чітко визначила та обґрунтувала функції народного мистецтва М. Некрасова. Зокрема до першої функції вона віднесла *святкову*: вироби народної творчості набувають ритуального значення в суспільстві і побуті, відроджується символічний смисл образів, які не так давно сприймалися лише в площині образотворчої ілюстративності. Друга функція – *утилітарна*: деякі вироби не тільки в селах, але й містах слугують предметом першого вжитку (керамічний

посуд, вироби з лози тощо). *Сувенірна* функція набула поширення з середини 60-х років XX ст. з розвитком масового туризму і міжкультурних зв'язків з іншими країнами. Нині особливо актуальною є *комунікативна* функція, оскільки ніщо так виразно і яскраво не виявляє характер народу, як народне мистецтво. П'ята функція – *естетична*, яка охоплює всі інші функції народного мистецтва та є умовою їх вияву [253, с.75–98]. У процесі розвитку народного мистецтва одні функції зникали, інші з'являлися. Нині багато виробів не тільки зберегли своє утилітарне значення, а й збагатили свою естетичну, пізнавальну й символічну роль. У зв'язку з цим, на заняттях з виробничого навчання важливо, щоб майбутні фахівці художніх промислів і ремесел вчилися виготовляти вироби, які мають естетичну та утилітарну цінність. Необхідно упереджувати виготовлення учнями "дешевих дрібничок". Утилітарна функція сучасних виробів декоративно-вжиткового мистецтва виявляється, насамперед, у формі, оригінальній конструкції з урахуванням особливостей матеріалу, з якого вони виготовляються, та призначенні. Отже, виробниче навчання має будуватися таким чином, щоб учні під час виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва уміли на основі змісту і функцій виробу визначати його художній образ, технологічні прийоми втілення в матеріалі, добирати різні виражальні засоби – фактурні, конструктивні, композиційні тощо. Розвиток професійної майстерності зумовлює необхідність емоційно-оцінного ставлення учнів до пізнавальної інформації, закладеної в творах декоративно-вжиткового мистецтва [419, с.12]. Комунікативна функція народного мистецтва ґрунтується на його знакових аспектах, завдяки яким воно виступає засобом спілкування. Розвиток комунікативних навичок і вмінь учнів під час виробничого навчання необхідний, оскільки, не всі вони можуть розповісти про творчий задум, ідею художнього образу, довести естетичну, художню і технологічну цінність розробленого і виконаного виробу, позиціонувати як талановитого майстра-художника. Відповідно майстри виробничого навчання мають частіше залучати учнів до обговорення художніх проєктів, технологій декоративного оздоблення виробів тощо.

Важливу роль в оволодінні таємницями художньої системи народного

мистецтва відіграє *декоративність* у вигляді особливих форм предметів, орнаментів, сюжетних зображень, виражених живописними, пластичними або графічними засобами. Орнамент не тільки прикрашає поверхню виробу, акцентуючи увагу на тій чи іншій деталі, а й збагачує його художньо-образний стрій. Зрозуміти його виражальну силу неможливо без відпрацювання комплексу практичних вправ, які включають прийоми і засоби стилізації, виконання ескізів оформлення предметів побуту, створення композицій узорів тощо [394, с. 5].

Важливо навчити учнів прийомів і засобів стилізації, спрямованих на переосмислення і перероблення форм природних мотивів у декоративні на основі використання таких графічних засобів, як лінія, пляма, колір. Під час виконання вправ із стилізації учні вчаться виявляти характерне в пластичній формі, розуміти орнаментальну сутність узорів для того, щоб художньо передати орнаментальний світ природи як нескінченний ланцюг художніх образів. З цією метою під час виробничого навчання вони виконують вправи на узагальнення форми в межах її контурів, на узагальнення форми зі зміною контуру, спрощення конструкції, на перетворення об'ємної форми в плоску, на зміну характеру форми в напрямі посилення її декоративності тощо. Крім того, важливо також навчити їх правильної ритмічної побудови. Майстри виробничого навчання мають давати учням спочатку прості завдання, наприклад, виконати орнаментальну смугу з повторенням однакового елемента орнаменту, а після цього – орнаменти з чергуванням різних за формою і кольором елементів, використовуючи різні мотиви (геометричні, рослинні тощо).

Для якісного створення орнаменту необхідно, щоб учні під час виконання його елементів досягали метричності, завдяки якій створюється легкість сприйняття кольору, пластики, темпу руху мотивів тощо. Таким чином, у процесі виробничого навчання майбутні фахівці художніх промислів і ремесел вчаться так декорувати вироби народного мистецтва, щоб переконливо відобразити авторську ідею, передати творчий задум. Для цього вони використовують найрізноманітніші засоби – від фактурної розробки поверхні до образотворчих мотивів, які мають узагальнено-символічне значення. Під час виробничого навчання, зокрема

оволодіння прийомами декорування (оздоблення) виробів декоративно-вжиткового мистецтва, учнів навчують забезпечувати якість художнього виробу, його досконалість та естетичну цінність. Йдеться про забезпечення якісного співвідношення форми виробу з декоративними елементами оздоблення, що визначається закономірностями гармонії, ґрунтується на принципі контрастних відношень і залежить від творчої зрілості автора.

Під час виконання творчих робіт на уроках виробничого навчання необхідно, щоб учні дотримувались правил забезпечення співвідношення форми і декору в різних варіантах: декоративний мотив підкоряється функціональній формі, збагачуючи її художньо-образне рішення; утилітарна функція підкоряється декоративному мотиву виробу (декоративні прикраси, складність конструкції виробів створюють труднощі в практичному їх використанні); форма виробу може бути лише декоративною; художньо-образне вирішення виробу орієнтоване на практичну значущість і декоративну цінність виробу (наприклад, дерев'яні підсвічники, прикрашені різними скульптурними зображеннями, орнаментом).

Важливим у виробничому навчанні є ***принцип композиційної єдності змісту і форми творів народного мистецтва***. З перших уроків необхідно формувати в учнів відповідальність за створення виробів, в яких форма і зміст взаємопов'язані, оскільки порушення цих вимог призводить до появи "китчевих" речей, яких не сприймають споживачі, засуджують митці. Наприклад, "китчевими" є керамічні вироби, в яких використовуються орнаменти, притаманні для вишивки або ткацтва тощо. Їх поява свідчить про низький рівень вивчення майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел традицій народного мистецтва, а також характерних форм, видів і прийомів декоративного оздоблення.

Під час навчання учнів виготовленню творів народного мистецтва майстер виробничого навчання має акцентувати їхню увагу на тому, що форма має відповідати змісту, а зміст – формі, що не слід механічно переносити узори з музейних та інших предметів на власні вироби без дотримання взаємозв'язку елементів композиції, що формують єдиний стрій, а отже, забезпечують єдність змісту. Таким чином, врахування принципів народного мистецтва у підготовці

майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у сучасних умовах є надзвичайно важливою проблемою, адже суттєво зросли вимоги суспільства до формування творчої, національно свідомої особистості, її професійної компетентності в образотворчому та декоративно-вжитковому мистецтві на рівні виконавця, митця-інтерпретатора – майстра художніх промислів і ремесел.

Вибір форм і методів навчання ґрунтується на врахуванні: смислових цілей професійно-художньої освіти, специфіки професії, змісту навчальної дисципліни, цілей теоретичних і практичних занять; вікових і індивідуальних особливостей, можливостей учнівської молоді; наявних дидактичних і технічних засобів навчання; рівня професійно-педагогічної компетентності майстрів виробничого навчання – майстрів художніх ремесел, а також здатності учнів до самостійного оволодіння професійними знаннями й уміннями; рівня опанування основами виробничого художнього досвіду.

Реалізація такого підходу сприятиме формуванню в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел навичок, умінь і первинного досвіду сприймати і розуміти характерні особливості народного мистецтва, посиленню мотивів до самореалізації та самоактуалізації в професійно-художній діяльності, спрямованій на створення унікальних мистецьких творів. Розробляючи зміст і структуру практичного заняття, майстер виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю має дотримуватись дидактичних вимог, викладених нами в додатку Е та публікаціях [347; 361].

4.3. Формування умінь самостійної діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

В умовах динамічного розвитку сучасного художнього виробництва зростає значення таких професійно важливих якостей робітника як ініціативність, відповідальність за результати власної роботи, самостійність у прийнятті рішень, розв'язанні проблемних виробничих ситуацій тощо. Це зумовлює необхідність формування самостійності в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ще

під час навчання в ПТНЗ художнього профілю. Учням важливо оволодіти не тільки системою професійних компетентностей, а й уміннями самостійно набувати знання, оновлювати і поповнювати їх упродовж усього періоду навчання в закладі, вдосконалювати свою творчість і майстерність у процесі професійної діяльності. Вирішення цього завдання має ґрунтуватися на формуванні в учнів необхідних навичок і вмінь самостійної навчальної діяльності, а також сприянні в набутті досвіду як під час вивчення теоретичних дисциплін, так і під час опанування технологіями художнього виробництва на заняттях з виробничого навчання та виробничої практики.

Самостійна робота є однією з форм організації навчальної діяльності учнів, яку вони самостійно проектують, контролюють якість, оцінюють результати тощо. Важливою умовою формування в учнів самостійності є залучення їх до трудової діяльності з перших етапів навчання. З точки зору психології, діяльність – це динамічна система взаємодії суб'єкта із світом, у процесі якої відбувається виникнення і втілення в об'єкті психологічного образу та реалізація опосередкованих відношень суб'єкта в предметній дійсності [342, с. 101]. Соціологами діяльність тлумачиться як спосіб існування і розвитку соціальної дійсності, прояв соціальної активності, цілеспрямоване відображення і перетворення зовнішнього світу [182, с. 60].

Специфічною діяльністю фахівця, який забезпечує створення нових об'єктів і образів, є творчість. У філософських концепціях ХХ ст. проблема творчості розглядається як одна з найважливіших [18; 83]. Посилення уваги до неї зумовлювалося зростанням індустріалізації країни, тенденціями модернізації техніки, науки, мистецтва, освіти тощо. Хоча об'єктом творчості є людина, проблема творчості не замикається на індивідуальному суб'єкті, оскільки результати творчої діяльності досягаються особистістю в процесі її саморозвитку, взаємодії з природними, соціальними, культурними, технічними та іншими системами. Вона розглядається як проблема існування конкретної особи в світі, як питання її особистісного досвіду, розвитку, життя [454]. До особливостей творчої діяльності учнів Є. Шиянов та І. Котова відносять самостійне перенесення знань і

вмінь у нову ситуацію; бачення нової проблеми у звичній ситуації, структури об'єкта і його нової функції; самостійне комбінування відомих способів діяльності; знаходження різних способів розв'язання проблеми й альтернативних доказів; побудову принципово нового способу розв'язання проблеми, що є комбінацією відомих [480, с. 200]. Самостійність у творчій діяльності передбачає усвідомлення необхідності її здійснення, відповідальності за результати, сформованість знань і вмінь її виконання, здійснення самоконтролю тощо. Важливим у формуванні навичок є врахування компонентів професійної самостійності, зокрема змістовно-оперативного, мотиваційного, орієнтовного, регульовально-контролюючого та комунікативного, що забезпечує діалектичну єдність самостійності та необхідності, а також самостійності й відповідальності особи за власну діяльність [457, с. 67].

Самостійність в навчально-пізнавальній діяльності характеризується рівнем зосередження учнів на об'єктах навчання, стійкістю уваги, її обсягом, розподілом і переключенням тощо. Крім того, самостійність учнів на заняттях стає більш активною за наявності в них аналітичного мислення. Під час формування аналітичного мислення, на думку В. Сімонова, важливо враховувати два основних напрями діяльності "зокрема: уміння учнів планувати відповідь, хід розв'язання певного завдання, послідовність інтелектуальних і фізичних дій (залежно від специфіки навчального предмета) і здатність аналізувати та оцінювати результати своєї діяльності й інших учнів [405, с. 191].

У зв'язку з тим, що в підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачено значний обсяг практичних завдань, педагоги ПТНЗ художнього профілю мають володіти уміннями цілеспрямовано й усвідомлено організовувати самостійну навчально-пізнавальну діяльність учнів, а також координувати та контролювати її результати.

До *структури професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел*, на нашу думку, доцільно ввести такі компоненти, які давали б особистості можливість якнайкраще зреалізувати професійно-художню діяльність (художньо-мотиваційний, творчо-проектувальний, технологічно-

виконавчий, художньо-результативний, виставково-позиціонувальний (рис. 4.4).

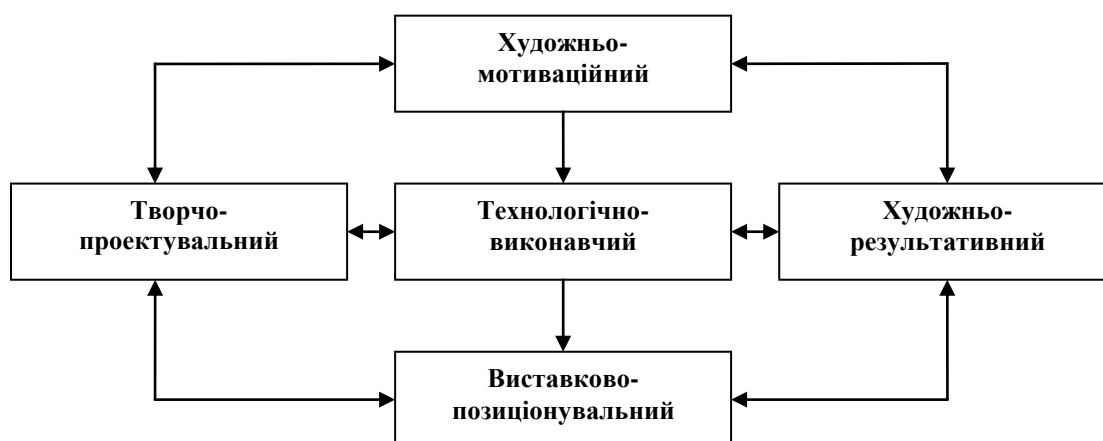

Рис. 4.4. Компоненти професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Зауважимо, що ці компоненти взаємопов'язані і спрямовані на підготовку фахівця художніх промислів і ремесел до творчої самореалізації. Так, **художньо-мотиваційний** компонент забезпечує усвідомлення майбутнім фахівцем художніх промислів і ремесел мотиву самореалізації в художній діяльності, пошуку творчого образу та ідеї для його втілення в природний матеріал. **Творчо-проектувальний** компонент передбачає усвідомлення ним відповідальності за втілення творчого задуму в проект художнього твору на основі знань і вмінь з навчальних дисциплін мистецтвознавчого і загальнохудожнього спрямування. **Технологічно-виконавчий** компонент визначає зміст і послідовність виготовлення художнього твору на основі знань і вмінь із спеціальної технології, виробничого навчання. **Художньо-результативний** компонент передбачає здійснення самоконтролю якості виготовлення художнього твору, результатів діяльності на кожному етапі. І, нарешті, **виставково-позиціонувальний** компонент визначається необхідністю самореалізації особистості майбутнього фахівця в художньому середовищі шляхом участі у виставках через позиціонування авторських художніх колекцій тощо. Складовою цього компонента є його вміння позиціонувати результати творчої діяльності іншим, взаємодіяти в суспільстві, конкретному художньому колективі, демонструвати основні ідеї та професійні таємниці. Важливе значення в цьому процесі відіграють навички і вміння.

Навички – це здатність суб'єкта під час цілеспрямованої діяльності виконувати часткові дії без спеціально спрямованої на них уваги. Особливість навички полягає в тому, що вона формується завдяки виконанню вправ і може бути використана в різних діях на уроках теоретичного і виробничого навчання. Наприклад, для вишивальниці на початковому етапі навчання потрібно виконати чимало вправ, щоб набути таких навичок, як зап'ялювання тканини в п'ялець, користування наперстком, заправлення нитки в голку, вставлення голки в шпульний ковпачок машини, запуск машини, ритмічне просування під голкою п'ялець, виконання строчок і швів вишивки тощо. Оволодіння навичкою надає учням можливість у подальшому навчанні спрямовувати свої зусилля на самостійне виконання більш складних завдань. За цих умов учень вже не має потреби фіксувати свою свідомість на окремих рухах (рухові навички засвоєні), – вона може скеровуватися на реалізацію творчого задуму, наприклад, на перетворення природних форм у декоративні, розроблення композиції, виконання узору різними техніками вишивки, виготовлення твору декоративно-вжиткового мистецтва в матеріалі, оздоблення сучасного одягу в народному стилі.

У психології розрізняють моторні, сенсорні, інтелектуальні й вольові навички, а також чотири етапи їх формування. На першому етапі розробляється програма навички, здійснюється розподіл окремих рухів на складові елементарні компоненти, виконуються пробні рухи; на другому етапі – аналітичному – здійснюється аналіз величини, сили, тривалості руху, послідовності, зв'язки між ними; третій синтетичний етап характеризується об'єднанням окремих елементів дії в одне ціле (наприклад, створення композиції художнього виробу тощо); етап автоматизації (четвертий) забезпечує спрямування уваги не так на процес дії, як на її результат, утворення певного ритму рухів [289, с. 129]. Отже, навички – це автоматизовані компоненти вмінь, які формуються в учнів на основі якісно спланованої програми дій в процесі виконання вправ. Зауважимо, що вправляння ґрунтуються на свідомій, продуктивній діяльності учнів, поступовому ускладненні завдань, прискоренні темпів виконання тощо.

Важливу роль у формуванні навичок самостійної роботи відіграють

інструктаж і засоби письмового інструктування: інструкції, картки-завдання, навчальні елементи.

Уміння – це більш складні компоненти діяльності, які потребують цілеспрямованості в оволодінні встановленими рівнями професійно-художньої кваліфікації. Вони розглядаються як здатність фахівця якісно виконувати різні види робіт упродовж наднормового часу та відповідно до поставленої мети. Вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробляє в учнів уміння застосовувати набуті знання в практичній діяльності [337, с. 350]. Це, в свою чергу, передбачає активізацію знань, художнього мислення, творчої уяви, концентрації уваги, розумових і рухових навичок, самоконтролю учнів результатів своєї діяльності.

У професійній освіті важливе значення надається формуванню таких умінь: пізнавальних, загальнотрудових, конструктивно-технічних, організаційно-технологічних, операційно-контрольних (класифікація Є. Мілеряна); сенсорних, мнемічних, сенсо-моторних і перцептивно-моторних (класифікація Ю. Гільбуха) [337, с. 128]. Формування вмінь і навичок, здійснюється поетапно: *перший* – ознайомлення з уміннями; *другий* – усвідомлення їх смислу; *третій* – початкове оволодіння ними; *четвертий* – самостійне виконання.

У професійному навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел формування самостійності ґрунтується на оволодінні такими видами навичок і вмінь як загальнонавчальні, професійні та фахові. За допомогою перших учнівська молодь оволодіває знаннями з теоретичних загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, зокрема з історії образотворчого мистецтва, рисунка, живопису, композиції, спеціальної технології тощо. Це – вміння сприймати навчальний матеріал і його запам'ятовувати; здійснювати записи і зарисовки узорів, технік; опрацювати засоби письмового інструктування (інструкції, картки-завдання, картки-дефекти, навчальні елементи); працювати над підручником, навчальним посібником, опорними конспектами; здійснювати самоконтроль результатів власної діяльності; відтворювати навчальну інформацію, художні види діяльності (техніки тощо), створювати і позиціонувати власні творчі ідеї,

композиції. Професійні вміння і навички забезпечують перебіг професійно-художньої діяльності на основі використання відповідних теоретичних знань. Процес формування вмінь самостійної роботи, на думку Н. Левіної, завжди має свідомий характер, передбачає засвоєння знань про те, яким чином необхідно учням діяти, оволодівати прийомами (способами) навчальної роботи [207, с. 13]. Наприклад, в основі діяльності вишивальниці з оздоблення виробів техніками ручної вишивки згідно з узором, мають бути знання технології художньої вишивки, традиційних узорів, орнаментів, матеріалів, інструментів тощо.

Залучення учнів ПТНЗ художнього профілю до виконання самостійних робіт впливає на рівень їх професійної активності в процесі майбутньої художньої діяльності. Її формування ґрунтується, на думку М. Сибірської, на реалізації системи самостійних робіт зі зростаючим рівнем складності та проблемності, що водночас сприяє формуванню навчальних професійних умінь; умінь застосовувати знання на практиці; переносити знання і вміння в нову ситуацію; приймати рішення в конкретній виробничій ситуації [402, с.12]. Формуванню в учнів умінь самостійно працювати надавав великого значення Ю. Бабанський, який обґрунтував три рівні розвитку навчально-пізнавальних умінь самостійної роботи: високий, середній, низький. За цими рівнями він розглядав окремо вміння учнів самостійно виокремлювати суттєве в навчальному матеріалі, вміння самостійно мислити; раціонально організовувати навчальну роботу на уроках і вдома; швидко читати, писати, робити зарисовки, схеми; здійснювати самоконтроль під час вивчення навчального матеріалу [20].

З урахуванням положень щодо організації самостійної роботи учнів професійної школи, викладених у працях російських учених Н. Важевської, А. Глазунова, Л. Дегтяренко, В. Казакова та І. Устюгова, нами здійснено відбір **професійно важливих умінь самостійної роботи учнів ПТНЗ художнього профілю** і критеріїв їх оцінювання. Зокрема, це такі вміння: *сприймати, аналізувати предмети і явища навколишнього світу; образно, творчо й водночас практично мислити; спостерігати і виконувати постановку (натюрморт), тобто навчальне та квазіпрофесійне завдання; перетворювати природні форми в*

декоративні; створювати композицію художнього виробу; художньо оздоблювати і виконувати вироби; здійснювати самоконтроль результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності. Загальну характеристику цих умінь на кожному рівні викладено в додатку Ж1. Дослідницькі дані, систематизовані в цій таблиці, свідчать про різний рівень сформованості умінь самостійної діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. У зв'язку з цим, педагогу, оцінюючи знання і вміння з теми уроку чи з теми програми, важливо враховувати, що **високого рівня сформованості вмінь самостійної діяльності** досягнуть ті учні, які використовують здобуті знання в повному обсязі, вміло володіють професійною термінологією, вдало добирають кольори, самостійно розробляють рисунки, творчо виконують технологічні завдання, виявляють дефекти і вміло їх усувають. **Середнього рівня** досягнуть учні, які оволоділи знаннями в повному обсязі, проте припускаються незначних помилок у техніках оздоблення; не виявляють особливої творчості в роботі. **Низький рівень** мають ті, які не виявляють самостійності й старанності в роботі, в користуванні інструментами, інструктивним матеріалом; допускають грубі порушення технології; працюють тільки за зразком.

Певні особливості має процес формування вмінь самостійної роботи під час вивчення загальнохудожніх дисциплін, зокрема таких: "Рисунок", "Живопис", "Основи образотворчого мистецтва", "Народні художні промисли", "Основи композиції", "Кольорознавство" тощо. Їх успішне засвоєння забезпечує оволодіння практичними вміннями з рисунка, композиції; формування в учнів емоційно-естетичного сприйняття навколишнього середовища; розвиток творчої уяви, пам'яті, художнього мислення, здібностей, цілеспрямованості, акуратності, працелюбності. Водночас учні самостійно засвоюють графічні і живописні вміння, вчаться аналізувати форми предметів, явища, тобто формують і розвивають основи практичного мислення.

Уміння зорового сприйняття навколишнього середовища, творчої переробки елементів природи в декоративні форми, художнього узагальнення майбутні фахівці художніх промислів і ремесел набувають у процесі виконання

самостійних практичних робіт з навчальної дисципліни "Основи композиції". Наприклад, під час вивчення теми "Побудова плоскої орнаментальної композиції" після з'ясування мети і завдання композиції орнаменту, вивчення інформаційного матеріалу учні самостійно виконують такі дії: зарисовку мотивів орнаменту; рисунок об'єкта з урахуванням місця орнаментальної смуги на ньому; виконання чистового ескізу орнаменту в кольорі, матеріалі. Зміст навчальної дисципліни "Рисунок" спрямований на формування в учнів умінь виконувати рисунки простих форм і предметів, складних геометричних і архітектурних форм (квіти, листя, пташки, меблі тощо), гіпсових моделей орнаменту, голови людини, муляжів тварин, композицій орнаментальних форм, статури людини в різних положеннях тощо.

На заняттях з навчальних дисциплін загальнохудожнього спрямування учні оволодівають уміннями самостійного зображення тривимірної форми на двовимірній поверхні паперу, художнього пошуку композиції, вміннями розробки і виконання прийомів оздоблення виробу. Для якісного виконання творчих завдань їм необхідні знання з основ перспективи, теорії тіней, уміння перспективного зображення предметів. Водночас наголосимо на важливості формування в учнів умінь самостійно оцінювати власну роботу, зокрема якість komponування зображення, конструктивної та контурної побудови зображення, прорисовки форми і вияву її характеру, забезпечення просторового положення форми, прокладання світлотіні, узагальнення рисунка, виправлення помилок тощо, які становлять основу практичного мислення.

Уміння самостійно працювати з дидактичними засобами є одними із важливих, якими мають оволодіти майбутні фахівці художніх промислів і ремесел. Наприклад, підручник можна використовувати в процесі лабораторно-практичної роботи, спрямованої на освоєння теоретичних знань з послідовності виконання технік ручної (машинної) вишивки або різьби по дереву, а також для самостійного оволодіння прийомами технік оздоблення виробів, відповідно до схем, поданих у ньому. У наших публікаціях [346–350; 353; 357; 361; 367] і додатках К, Л викладено навчальні елементи, які використовуються для

самостійної роботи учнів ПТНЗ художнього профілю.

Організація самостійної роботи на основі навчальних елементів сприяє розвитку в учнів творчої активності, дисциплінованості, цілеспрямованості в оволодінні знаннями й уміннями виконувати техніки художнього оздоблення виробів, самостійно оцінювати результати власної навчальної та квазіпрофесійної діяльності. Подальшого вдосконалення самостійно виконувати художні техніки, наприклад, ручної вишивки учні набувають під час виробничого навчання в навчальних майстернях ПТНЗ художнього профілю. На основі інструктажу майстра виробничого навчання, ознайомлення з інструкціями щодо послідовності оздоблення виробу вони вчаться оздоблювати вироби столового асортименту мережками "багаторядна ляхівка", "прутик з настилом"; оздоблювати вироби носильного, постільного та іншого асортиментів початковими швами, техніками прозоро-рахункової і поверхнево-нашивної рахункової групи, кольоровими нитками за рахунком та за трафаретом; оздоблювати сувенірні рушники техніками "хрестик", "лиштва", "занизування" тощо.

Значний обсяг самостійної роботи учні виконують вдома. Це зумовлено тим, що практичне виконання художніх технік потребує часу і тому під час заняття учні можуть тільки ознайомитись з технологією та прийомами технік вишивання, а відшити на тканині зразок техніки довжиною 10 см не всім під силу. Тому для домашнього завдання викладачі пропонують учням самостійно проаналізувати дефекти, які можуть виникати під час виконання роботи, розробити інструкцію щодо усунення цих дефектів. Завдання, які учні виконують вдома, зазвичай є трудомісткими і потребують творчого підходу й часу на їх виконання (вишивка серветки, різьблення дошки, розроблення ескізу, інструкцій, відшивка еталонного зразка). Для якісного виконання роботи необхідно навчити кожного учня виконувати завдання відповідно до стандартних вимог. З цією метою можна використовувати еталонні зразки. На формування самостійності спрямовані всі заняття з учнями на пленері, які передбачають виконання етюдів букета квітів, натюрморту з квітами, етюдів пейзажу, пейзажу з архітектурними мотивами, портретів-етюдів тощо. За його підсумками бажано проводити перегляди творчих

робіт учнів групи, на яких вони можуть самостійно оцінювати власні результати, а також почути оцінку педагога, інших учнів.

Високий рівень самостійності учні виявляють під час виконання курсової і дипломної робіт. Курсова робота передбачає самостійне виконання проекту, а також у матеріалі декоративно-вжиткового виробу. Дипломна ж робота потребує самостійного виконання проекту, пояснювальної записки, виготовлення виробу, оздобленого художніми техніками згідно з самостійно розробленим узором. Самостійна діяльність учнів у виконанні проекту полягає в тому, що вони мають якісно здійснити зарисовку зовнішнього вигляду виробу в масштабі 1:4. За невеликих розмірів проект здійснюється в натуральну величину (серветка, доріжка, сувенірний рушник тощо). Потім необхідно розмістити на ньому узор в кольорі; розробити композицію узору в натуральну величину (1/2 або 1/4 частина основного узору всіх оздоблених деталей виробу).

Під час самостійного виготовлення виробу учні мають дотримуватись технологічної послідовності перенесення узору на матеріал, виконання прийомів художніх технік, збереження форми елементів узору, якісної остаточної його обробки тощо. Отже, зміст самостійної роботи учнів має ґрунтуватися на творчому підході до відбору завдань, які вони виконують в умовах навчального закладу, а також на пленері, виробництві, в музеях, вдома тощо. Безумовно, творчий рівень залежить, не від місця, де виконується самостійна робота, а від розвиненості творчих здібностей учня, його попередньої художньої підготовки, сформованих навичок і вмінь: виконувати спочатку завдання-копії, пізніше завдання згідно з алгоритмом. Найголовнішим є виконання завдання з особистої ініціативи, інтересу, згідно з бажанням творити за власним задумом.

Стимулювання вихованців до підвищення рівня професійної самостійності ґрунтується на використанні в навчально-виробничому процесі комплексу навчально-методичного забезпечення.

4.4. Комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання

Важливим дидактичним компонентом професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є різні за видом, змістом і призначенням *засоби навчання*. У педагогічній теорії пропонуються різні підходи до їх класифікації. Зокрема, А. Хуторської розрізняє їх за такими ознаками: за складом об'єктів – матеріальні та ідеальні; за джерелом походження – штучні й натуральні; за складністю – прості, складні; за способом використання – динамічні, статичні; за будовою – плоскі, об'ємні, змішані, віртуальні; за характером впливу – візуальні; аудіовізуальні; за джерелом інформації – паперові, магнітооптичні, електронні, лазерні; за змістом – на рівні уроку, предмета, процесу навчання; за технологічним прогресом – традиційні, сучасні, перспективні [466, с. 402].

Теоретично і практично цінною, на наш погляд, є їх класифікація з урахуванням характеру відображення в них оточуючої дійсності, запропонована С. Шаповаленком: *натуральні об'єкти*: зразки і колекції матеріалів, інструментів, деталей тощо, а також натуральні наочні посібники у вигляді оброблених вузлів, механізмів обладнання, навчально-виробниче обладнання тощо; *зображення і відображення матеріальних об'єктів*: моделі, муляжі, макети, таблиці, ілюстративні матеріали, екранно-звукові засоби тощо; *засоби навчання, що подають опис предметів і явищ об'єктивної дійсності умовними засобами* (слова, знаки, графіки): текстові таблиці, схеми, графіки, діаграми, карти, підручники, навчальні посібники, збірники задач, інструкції для самостійної роботи тощо [474, с. 183–222]. Взявши за основу цю класифікацію засобів навчання, С. Батишев науково обґрунтував характерні особливості, місце та їх роль в організації занять, методи роботи з ними тощо. Під засобами навчання вчений розумів матеріальні об'єкти і предмети натуральної природи, а також штучно створені людиною, що використовуються в навчально-виховному процесі як носії інформації та інструменти діяльності педагога і учнів для досягнення поставлених цілей навчання, виховання й розвитку. Учений наголошував, що матеріальні засоби

навчання справляють безпосередній вплив на інші компоненти системних утворень у педагогічній науці й практиці. Ним доведено, що досить широке використання нових інформаційних технологій приводить до широкого застосування на практиці проектних, дослідних і проблемних методів, які ґрунтуються на різних формах самостійної діяльності учнів (індивідуальні, групові) і не обмежуються тільки традиційним підходом до проведення уроку [488, с. 322–331].

Класифікація засобів навчання, запропонована В. Скакуном, відрізняється від попередніх тим, що в ній ці засоби об'єднані в групи за видами: матеріально-технічне забезпечення: верстати, машини, механізми, інструменти, пристрої, лабораторне обладнання тощо; навчально-програмна і методична документація: навчальні плани і програми, планова документація викладачів і майстрів, документація письмового інструктування учнів, тести, методичні розробки тощо; навчально-методичні (дидактичні) засоби навчання: підручники, навчальні посібники, наочні посібники, технічні засоби навчання, дидактичні матеріали тощо [410, с.13]. Зазначимо, що у двох останніх класифікаціях навчально-планова документація й засоби навчання об'єднано в систему навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу на засадах комплексності, тобто в комплекс навчально-методичного забезпечення теоретичного та виробничого навчання.

В авторській концепції розвитку професійно-художньої освіти до засобів навчання віднесено: програмне, інформаційне забезпечення, алгоритми діяльності, дидактичні і технічні засоби навчання [173]. Викладемо наше розуміння **комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання** як оптимальної системи навчально-планової документації, навчальної і методичної літератури, дидактичних і технічних засобів навчання, засобів діагностування та контролю навчальних досягнень учнів тощо, дидактичні функції яких забезпечують якість професійної підготовки на основі підвищення рівня наочності, доступності навчального матеріалу, розвитку пізнавальних інтересів учнів, інтенсифікації та індивідуалізації їхньої самостійної діяльності, темпу оволодіння новими знаннями і вміннями, наданню

професійній підготовці фахового та особистісного спрямування, вироблення індивідуального стилю професійно-художньої діяльності.

Комплексний підхід до навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає створення такого комплексу засобів навчання, який би системно й якісно реалізував освітню, виховну та розвивальну цілі педагогічного процесу, а також на основі дидактичних функцій і можливостей забезпечував ефективну діяльність викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів під час викладання й вивчення теоретичних і практичних основ професійно-художньої діяльності.

До комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел нами віднесено:

1. Навчально-планову документацію: освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника ПТНЗ художнього профілю, навчальний план, навчальні програми з теоретичних навчальних дисциплін, виробничого навчання, виробничої практики, плани уроків, перелік навчально-виробничих робіт з професії, засоби контролю навчальних досягнень учнів і критерії кваліфікаційної атестації випускників тощо.

2. Дидактичні засоби:

а) засоби для учнів: підручники, навчальні посібники, опорні конспекти, довідники, словники, збірники завдань, лабораторні практикуми, модульні навчальні елементи, комплекти інструкційно-технологічної документації, засоби письмового інструктування, еталонні зразки тощо;

б) засоби для викладача, майстра виробничого навчання: методичні розробки з теоретичних навчальних дисциплін, виробничого навчання, методичні вказівки, інформаційні матеріали про передовий педагогічний досвід, наочні посібники, тести, контрольні завдання, екзаменаційні білети.

3. Технічні засоби навчання:

а) носії навчальної інформації: проекційна та аудіовізуальна апаратура, комп'ютери, телекомунікації (Internet, електронна пошта тощо), діафільми, відео-кінофільми, комп'ютерні програми тощо.

б) обладнання, інструменти, пристрої, тренажери, на яких учні відпрацьовують професійні навички і вміння.

Проектування навчально-методичного забезпечення розпочинається з розробки його переліку (паспорта) – документа, в якому визначаються навчально-планова документація, а також оптимальний набір дидактичних і технічних засобів навчання, необхідних для вивчення навчального матеріалу з кожної теми програми. Основою для розробки комплексу є загальнодержавна обов'язкова компонента стандарту ПТО та сукупність нормативних документів, що регламентують підготовку кадрів у ПТНЗ художнього профілю: 1) основні положення державного стандарту професійно-технічної освіти, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1135; 2) державний класифікатор професій ДК–003–2005 [512]; 3) державний перелік професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах [92]; 4) професійні характеристики; 5) стандарти професій.

У розробці комплексу з кожної навчальної дисципліни й виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел важливим є врахування чинників, що визначають зміст професійно-художньої освіти, зокрема художнього виробництва, структури професійної діяльності, моделі особистості майбутнього фахівця.

Розроблення комплексу навчально-методичного забезпечення, як зазначає В. Сопін, має ґрунтуватися на здійсненні аналізу змісту навчального матеріалу, навчальної програми, наявного підручника, розробці плану уроку; на необхідності використання на уроці засобів навчання у взаємозв'язку з основними компонентами навчального процесу; на виявленні наявних засобів навчання; на визначенні необхідних для розробки засобів навчання; взаємоузгодженні засобів навчання і створення з них комплексу [423, с.79].

Проектуючи змістові параметри комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання, ми враховували вимоги художнього виробництва до кваліфікації робітників, якості результатів їхньої діяльності. Це зумовило введення до змісту навчально-методичного забезпечення

додаткової навчальної інформації за такими напрямками: *економічним*, який сприяє прискореній адаптації учнівської молоді до вимог художнього виробництва, підприємницької діяльності, ринку праці конкретного регіону; *екологічним*, що спрямований на формування розуміння наслідків шкідливого впливу результатів художньої діяльності на природне середовище конкретної території; *мовним*, що сприяє розвитку навичок ділового мовлення, культури міжособистісного спілкування; *комп'ютерним*, спрямованим на формування культури інформаційно-комунікаційних технологій, необхідної для оперативної обробки ділової інформації тощо.

Дидактичні вимоги щодо розробки навчально-планової документації викладено нами в додатку Е, а отже, більш детально розглянемо **дидактичні й технічні засоби професійно-художнього навчання**, використання яких є важливою умовою модернізації освітнього процесу, створення інформаційно-предметного середовища під час теоретичних і практичних занять у ПТНЗ художнього профілю. Для того, щоб комплекс засобів навчання впливав на успішне розв'язання навчально-виховних і навчально-виробничих завдань, під час його розробки ми прагнули забезпечувати відповідність ергономічним, гігієнічним і екологічним вимогам, а також вимогам безпечного користування.

Крім того, важливо враховувати, як вважає В. Скакун, й економічний чинник. Йдеться, з одного боку, про економічно обґрунтований підхід до планування комплексу засобів навчання з урахуванням масовості й перспективності відповідних професій, змісту навчання, а з іншого – про вибір і створення таких засобів, які давали б змогу успішно реалізувати процес навчання за оптимальних затрат на їх розробку, виготовлення, придбання тощо [410, с. 151].

Розробляючи дидактичні засоби професійно-художнього навчання, ми враховували їхні **функціональні можливості**: *компенсаторності*, що полегшує процес навчання й сприяє досягненню мети з найменшими затратами сил, здоров'я і часу; *адаптивності*, зорієнтованій на підтримку умов перебігу процесу навчання, організації самостійних робіт, адекватності змісту понять віковим особливостям учнів, забезпечення наступності знань; *інтегративності*, що

допомагає розглядати об'єкти або явища як частину і як ціле; *управління* процесом засвоєння учнями змісту професійно-художньої освіти.

До *часткових функцій дидактичних засобів професійно-художнього навчання* належать: інформаційна, системотвірна, функція закріплення і самоконтролю, самоосвіти, координаційна, розвивально-виховна, а також оцінна. Зокрема, остання передбачає розкриття у текстах дидактичних засобів цінності того, що вивчається, а також розробку завдань на оцінку (картки-завдання тощо). Важливе значення мають, на думку С. Батишева, функції засобів навчання: *інструментальна*, зорієнтована на забезпечення конкретних видів діяльності, дій, операцій, досягнення поставленої методичної цілі; *мотиваційна*, спрямована на формування стійкої (зовнішньої) мотивації навчальної діяльності учнів; *комплементарна* – властивість доповнювати недостаючі ознаки і "працювати" в системі з іншими засобами [488]. Особливу роль у професійно-художньому навчанні відіграє наочно-образне подання інформації, щодо якого Я. Коменський висловив геніальну думку: "Нехай буде для учнів золотим правилом: все, що тільки можна представляти для сприйняття почуттями, а саме: видиме – для сприйняття зором, почуте – слухом, що належить до смаку – смаком, доступне дотику – дотиком. Якщо ж будь-які предмети одночасно можна сприйняти кількома почуттями, нехай вони відразу декількома почуттями і подаються" [166, с. 384].

Формування образів за допомогою засобів навчання, на думку С. Шапоринського, має теоретичне значення: "образ – це сплав видимого і знаного. Останнє не тільки входить до змісту образу, а й визначає те, що береться з видимого. Наочний образ – результат перероблення того, що було відбито, було видиме" [475]. Організація професійно-художнього навчання на основі образів дає змогу максимально концентрувати увагу учнів на предметі навчання, формувати усвідомлене сприйняття навчальної інформації, уявлення та розуміння, що в цілому сприяє їх ефективному засвоєнню.

Засоби професійно-художнього навчання мають виразні ознаки певної педагогічної технології, сценарій організації навчальної діяльності учнів на теоретичних і практичних заняттях з метою забезпечення активної співпраці всіх

суб'єктів навчального процесу. З урахуванням цього, здійснюючи підготовку рукописів підручників, посібників і інших видів дидактичних засобів навчання, ми добирали та презентували такий зміст і кількість завдань, які забезпечували б їх мотиваційну і розвивальну функції, сприяли самоосвіті майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Особистісно орієнтована модель навчання зумовлює визначальну роль діалогічної співпраці, співробітництва, а певною мірою й змагальності. У зв'язку з цим, у зміст дидактичних засобів професійно-художнього навчання ми вводили елементи діалогу, порівняння, будували завдання таким чином, щоб вони зумовлювали необхідність ділових ігор, дискусій, диспутів.

Винятково важливим дидактичним засобом професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є *підручник*, який розглядається в педагогічній науці як книга, що містить навчальний матеріал [466, с. 241], засіб обміну інформацією [385, с. 214], а також є інструментом педагогічної технології [98, с.48]. Відповідно до цього дослідники визначають і його функціональні можливості. Зокрема, Д. Зуєв до основних функцій підручника відносить: інформаційну, трансформаційну, інтегративну, системотвірну, координаційну, виховну й розвивальну [130, с. 480–482]. І. Підласий виділяє три дидактичні функції підручника: мотиваційну, інформаційну, контрольню-корегувальну [314], а А. Хуторської – дві: інформаційну і навчальну (самоосвітню) [466, с. 242]. На думку А. Дорофєєва, підручник, як інструмент освітньої технології, відповідно виконує навчальну і виховну функції в їх нерозривній єдності [98, с. 81].

Ураховуючи специфіку професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, ми дійшли висновку, що підручник зі спеціальних дисциплін має виконувати такі функції:

- *мотиваційну*, що дає змогу формувати в учнів стійку мотивацію до оволодіння професійною майстерністю, на засадах і традиціях народної творчості й інтерпретованої майстрами-художниками в сучасне декоративно-вжиткове мистецтво;

- *інформаційну*, спрямовану на передавання учням вербальної, образної і

знакової інформації, зокрема системи історичних, образотворчих, технологічних знань, досвіду народної творчості, способів професійно-художньої діяльності, прийомів виконання художніх технік і їх використання в оздобленні виробів декоративно-вжиткового мистецтва;

– *евристичну*, що забезпечує учням можливість логічно розв'язувати навчальні завдання, які потребують використання методів дослідницької діяльності, методів пізнання дійсності (розробка творчого проекту, композиція виробу тощо);

– *виховну*, що сприяє вихованню національної свідомості, патріотизму, загальної естетичної і художньої культури, професійно важливих якостей особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел;

– *розвивальну*, спрямовану на розкриття творчих можливостей, розвиток художніх здібностей і на цій основі забезпечення самоідентифікації, усвідомлення власної самоцінності в художньому і виробничому середовищі;

– *управлінську* – цілеспрямоване управління навчальною діяльністю учнів за допомогою врегульованої кількості навчального матеріалу (розділи, параграфи тощо), його розкриття в різних формах (теоретичні відомості, практичні роботи тощо), а також використання ефективних технічних прийомів оволодіння змістом інформації та її творчої переробки й адаптації до конкретного навчального завдання (шрифти, символи, рисунки тощо);

– *оцінювальну*, сутність якої полягає в здійсненні контролю і самоконтролю за рівнем засвоєння навчальної інформації (контрольні завдання, тести тощо).

У розробленні змісту підручника особливе значення має його дидактично обгрунтоване структурування. Відомо, що головним компонентом підручника є тексти, які Д. Зуєв поділяє на тексти-описи, тексти-повідомлення, тексти-роздуми, позатекстові допоміжні компоненти [130, с. 480–482]. Водночас А. Хуторської тексти підручника класифікує так: основні (теоретико-пізнавальні, інструментально-практичні), додаткові і пояснювальні [466, с. 244]. На думку А. Дорофєєва, виклад нового матеріалу в підручнику доцільно здійснювати на основі знаково-поняттєвих систем, засвоєних учнями на попередніх етапах

освітньої траєкторії до рівня навичок і вмінь продуктивного використання знань, підвищувати смислову інформаційну насиченість тексту, ускладнювати його знаково-символьну вербальну систему (від перших розділів до останніх) [98, с.79–80]. Створений нами у співавторстві з Г. Пащенко підручник "Технологія вишивки" за редакцією Н. Ничкало для учнів ПТНЗ художнього профілю, коледжів і позашкільних установ структурно складається із **текстів** різного призначення [368] (додаток М).

Дидактичний апарат організації засвоєння навчального матеріалу викладено у змісті кожного параграфу і складається із *текстової* та *графічної* частин. Наприклад, змістом підрозділу 3 – "*Техніки прозоро-рахункової групи*" – передбачено вивчення вишивальних технік, що виконують на тканині полотняного переплетення з підрізанням і витягуванням ниток, розміщених горизонтально "п'іткання" й збирання голкою у пучки та обкручування вишивальними нитками вертикально розміщених ниток, утворюючи певні узори. До таких технік належать мережки – "прутик", "кольоровий пруттик", "черв`ячок", "подвійний пруттик", "стовпчик", "гречечка", "вівсяночка", "лучка", "ляхівка", "багаторядна ляхівка", "ляхівка з настилом", "прутик з настилом", "чиста мережка", "безчисна мережка", "шабак", "мережка затяганка", "квадратикова мережка". Для успішного оволодіння учнями цими техніками ми структурували текст підрозділу підручника таким чином: спочатку висвітлювали *навчальну інформацію* щодо технологічних особливостей прийомів виконання конкретної техніки, а потім подавали *таблицю*, в лівій колонці якої визначали поетапність техніки вишивання, відповідно у правій колонці замальовували *графічне зображення* кожного прийому виконання техніки. Назву кожної вишивальної техніки ми виділили відповідним шрифтом. Наприкінці кожного підрозділу окремими текстами подано *практичні рекомендації* щодо бездефектного виконання кожної вишивальної техніки, *контрольні запитання і завдання, практичне завдання з теми*. У зв'язку з тим, що структура підручника відповідає навчальній програмі предмета "Спеціальна технологія вишивки", назви підрозділів і практичних завдань здебільшого відповідають назвам навчальних

тем. Наприклад, практичне завдання до параграфа 3 – *Техніки прозоро-рахункової групи* – визначено так: "Згідно з технологічними вимогами вишити зразки мережок прозоро-рахункової групи, кожна 10 см. завдовжки".

У підручнику "Технологія вишивки" до *апарату орієнтування* ми віднесли *ключові слова*, що подаються на початку кожного параграфа, *літературу до теми*, *тематичний словник*, *предметний покажчик*, *список рекомендованої та використаної літератури*, *зміст*. У додатках до нього подано *ілюстративний матеріал*, в якому наведено орнаменти з давніх вишитих виробів, зібраних під час етнографічних експедицій, етнографічних практик у музеях народного мистецтва в різних регіонах України, а також орнаменти, розроблені учнями Грицівського ВХПУ №19 Хмельницької області для курсових і дипломних робіт. Доцільність поданого в цьому підручнику окремого розділу "Основи композиції та технічного малюнка" зумовлюється: по-перше, відсутністю підручника з композиції вишивки, а по-друге, значущістю формування в учнів знань і вмінь з побудови орнаментів, використання мотивів-символів, добору кольорів і найвигідніших їх поєднань у вишивці, зміни величини узору та перенесення його на тканину, перероблення природних форм на декоративні; перезняття або відтворення вишивальних технік на папері (технічний малюнок) тощо.

У підвищенні науково-методичного рівня проведення теоретичних і виробничих занять поряд з іншими дидактичними засобами навчання важливе значення мають *засоби письмового інструктування*, які сприяють підвищенню самостійності, дисциплінованості, ініціативності, професійності учнів, розвитку творчої фантазії, логічного й художнього мислення. Із таких засобів ми використовували: інструкції різного призначення, картки-завдання, опорні конспекти, дидактичні модулі, навчальні елементи, методичні вказівки, кросворди, тести, систематизовані нами на рис. 4.5.

На етапі формувального експерименту нами розроблено такі *інструкції*: з *послідовності виконання технік ручної художньої вишивки*; з *послідовності виконання машинної декоративної гладі*; з *стилізації*; з *збільшення і зменшення узору*. Вони використовувалися під час проведення лабораторно-практичних

робіт, самостійної роботи учнів, перевірки знань і професійних навичок і вмінь.

Зазначимо, що в усіх видах інструкцій поряд з текстовою інформацією обов'язково були подані графічні зображення прийомів операцій, а в окремих випадках – відшитий зразок самої техніки, що додавався до інструкції.

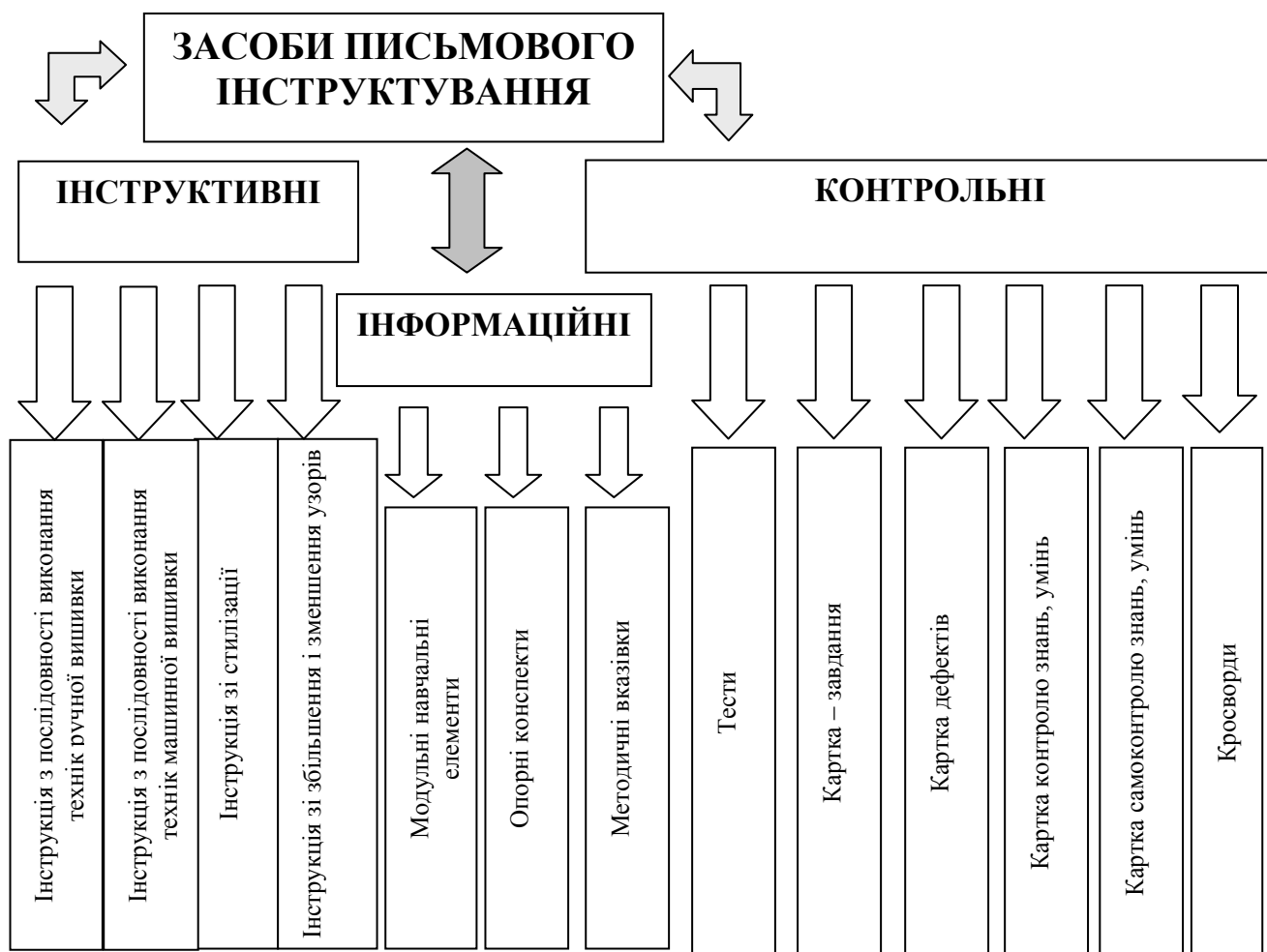

Рис. 4.5 Засоби письмового інструкування майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Ураховуючи те, що на уроках із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, виробничого навчання викладач і майстер не тільки подають навчальний матеріал, але й контролюють його засвоєння, для них ми розробили різні види **карток**. Так, для контролю засвоєння учнями робочих прийомів виконання технік ручної та машинної вишивки розроблялися **картки-завдання**, в яких формулювалося завдання, наприклад, назвати техніки машинної ажурної вишивки, пояснити технологічну послідовність їх виконання. Поряд із текстовою інформацією в картці-завдання ми пропонували рисунки цих технік [361, с. 105].

Для формування в учнів навичок, умінь і культури самоконтролю за якісним виконанням практичних робіт використовувалися **картки дефектів**. Їх особливість полягає в тому, що в них наведені можливі дефекти, які можуть виникнути під час виконання конкретної художньої техніки, вказані причини, а також прийоми технологічного усунення, шляхи запобігання їх виникненню.

Тематична атестація учнів здійснювалася за допомогою **карток контролю**, в яких зміст контрольних завдань спрямовувався на виявлення рівня професійних знань, навичок і вмінь з якісного і послідовного виконання прийомів оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Система **контрольних завдань** (додатки Ж, З, И) розроблялась нами диференційованою, щоб вони охоплювали всі операції на заданому рівні узагальнення професійних знань і вмінь. Як правило, контрольні завдання добиралися таким чином, щоб вони не збігалися з тими завданнями, які учні виконували вже у процесі навчання. Знання і вміння оцінювалися нами відповідно до критеріїв, зазначених у картці контролю і розроблених на основі змісту завдань, норми часу та технологічних вимог до їх виконання. Наприклад, для оцінювання навчальних досягнень майбутніх вишивальниць з теми "Оздоблення виробів прозоро-рахунковими техніками" ми використовували карти контролю [361, с. 75–76].

Для проведення кваліфікаційної атестації учнів з професій художніх промислів і ремесел ми розробляли **картки-завдання на пробну роботу**, в яких враховували норму часу на виконання завдання, його складність, вимоги до якості виконання виробу. Відповідно до рівня тарифікаційного розряду картки-завдання розроблялися диференційовано, що давало змогу учням самостійно обирати рівень кваліфікаційної атестації. Наприклад, картка-завдання на пробну роботу з ручної вишивки на 3-й розряд вміщувала таке завдання: оздобити серветку технікою "качалочкова лиштва"; норма часу – 12 год.; вимоги: а) розмір серветки 35х35 см.; б) правильно дібрати кольори і розмістити узор на серветці; в) якісно виконати прийоми "качалочнової лиштви", а також додаткової техніки "штапівка"; г) якісно обробити краї виробу, здійснити остаточну обробку серветки. До картки додавався зразок узору, який необхідно виконати на серветці

[361]. Ефективним засобом перевірки учнями власних результатів навчальних досягнень є *картки самоконтролю*, що використовувалися на уроках теоретичного і виробничого навчання, а також під час тематичного оцінювання знань і вмінь. До письмових засобів перевірки рівня навчальних досягнень учнів ПТНЗ художнього профілю належать і *тести*, у розробці яких ми враховували репродуктивний і продуктивний характер навчальної діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, а також дидактичні вимоги до змісту тестових завдань – валідність, простота, однозначність, зрозумілість, надійність (додаток 3). Як показують результати формувального експерименту, найчастіше використовувалися тести на розпізнання, класифікацію, підстановку, конструктивний тест, тести-завдання (типові й нетипові), тест для самоперевірки знань. За підсумками тестування ми аналізували одержані результати, зокрема виявляли відсоток учнів, які вільно орієнтуються в технологіях оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, видах композиційної побудови орнаментів, локальних особливостях художніх промислів і ремесел, які вони вивчають. Результати аналізу відповідей учнів на тести враховувалися під час коригування змісту і методик вивчення загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, виробничого навчання для того, щоб рівень знань і вмінь майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел був не менше, ніж 80–89 %.

Для перевірки знань, навичок і вмінь з теоретичних дисциплін і виробничого навчання, особливо за підсумками вивчення змісту навчальної теми, ми використовували *кросворди*, які розробляли на засадах міжпредметних зв'язків. Наприклад, для заняття з навчальної дисципліни "Спеціальна технологія" нами було підготовлено кросворди, розв'язання яких передбачало наявність в учнів знань з предметів "Матеріалознавство", "Обладнання" [361].

Підвищенню якості професійно-художнього навчання учнів на засадах самостійності сприяє використання *дидактичних модулів*. Окремий дидактичний модуль вміщує *навчальні елементи*, кількість яких залежить від складності модуля. У зв'язку з тим, що модульні навчальні елементи зі спецпредметів передбачають логічно завершений блок інформації, вони можуть бути

розраховані на 2–4 заняття і більше, але так, щоб навчальний елемент вивчався впродовж одного дня. Їх використання значно підвищує активність учнів на уроці. Це пояснюється тим, що кожний учень має перед собою попередньо розроблений викладачем навчальний елемент, в якому визначено мету і завдання кожного етапу навчання, викладено суть теоретичних знань і графічне зображення технічного малюнка, здійснено стилізацію візерунків, показано послідовність виконання вишивальних швів. Завдяки цьому зростає значення самостійної роботи учнів у розв’язанні проблемних ситуацій, тестів, завдань. Наприклад, у ході оволодіння дидактичним модулем "Поверхнево-нашивні рахункові техніки" майбутні вишивальниці вивчають навчальні елементи з усіх головних вишивальних технік цієї групи [361, с. 121–124].

Методику розроблення навчальних елементів викладено в публікаціях [357; 366–368] і додатку К. Спочатку ми визначили мету і кваліфікаційні вимоги: що має знати і вміти учень, оволодівши цим матеріалом. Наприклад, для освоєння техніки "штапівка" учень має **знати** в повному обсязі технологію виконання цієї техніки та її орнаментацию – стилізацію і послідовність побудови; особливості розкольоровки техніки "штапівка" та її поєднання з іншими техніками вишивки; регіональні особливості; дефекти, які можуть виникнути під час виконання, способи їх усунення та попередження; а також **уміти** застосовувати техніку "штапівка" для оздоблення різних виробів; виконувати прийоми стилізації та побудову орнаменту; виконувати штапівку, рахуючи нитки тканини; виявляти та виправляти дефекти. Після цього в таблиці визначалися інструменти й матеріали, необхідні для організації роботи учнів на уроці – набір голок, олівець, ножиці, п’яльця, тканина полотняного переплетення, нитки. В основній частині навчального елемента стисло викладався теоретичний матеріал з відповідними замальовками, а також визначався перелік тестів, завдань і проблемних ситуацій для закріплення кожного питання. Під час занять ми привертали увагу учнів на методику опрацювання визначеного елемента: вивчення регіональних особливостей техніки "штапівка", її застосування, різновидів орнаментів, способів розміщення стібків в узорі, технології виконання.

Аналіз результатів використання дидактичних модулів у професійно-художньому навчанні дав змогу дійти висновку про рівень успішності кожного учня навчальної групи. Лише опрацювання і засвоєння всіх модулів дає викладачу можливість атестувати кожного учня з відповідної дисципліни. Розробка дидактичних модулів сприяє розвитку професійної самостійності учнів в позаурочний час. Самостійну роботу учнів над дидактичними модулями ми організовували як у навчальних кабінетах, так і читальних залах бібліотек, в яких містяться матеріали дидактичних модулів з усіх навчальних дисциплін. Упровадження дидактичних модулів у навчально-виховний процес ПТНЗ художнього профілю сприяє підвищенню рівня інтересу, творчості учнів у ході вивчення навчального матеріалу. За нашими спостереженнями, це приводить до зменшення пропусків уроків без поважних причин, систематичного опрацювання програмного матеріалу, сприяє удосконаленню знань, навичок і вмінь з професії.

Творче використання в навчально-виховному процесі дидактичних матеріалів спонукало педагогів до розробки міні-підручників на основі принципу сюжетно-композиційної їх побудови. Учням пропонувалися завдання різного спрямування: розвивальні, тестові, пізнавально-ігрові, дослідження, спостереження, робота з алгоритмами, таблицями тощо. Комплекс таких завдань сприяв формуванню в учнів інтересу до навчання загалом і конкретного предмета зокрема.

До важливих засобів письмового інструктування учнів ПТНЗ художнього профілю належать **методичні вказівки**. У ході дослідження нами були розроблені й апробовані методичні вказівки щодо виконання майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел **курскових і дипломних робіт** [353; 354; 361; 367].

Отже, комплекс навчально-методичного забезпечення сприяє досягненню необхідного рівня професійної самостійності майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел, а також підвищенню рівня культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю.

Висновки до четвертого розділу

У контексті гуманістичної, особистісно орієнтованої та суб'єктно діяльнісної парадигми освіти загальна ціль професійно-художнього навчання є комплексною і включає в себе компетентнісну, освітню, виховну і розвивальну ціль, кожна із яких передбачає комплекс стратегічних цілей. Досягнення кінцевої цілі професійно-художнього навчання – підготовка конкурентоспроможного фахівця художніх промислів і ремесел як суб'єкта професійно-художньої діяльності – здійснюється на основі реалізації загальної цілі, підцілей, стратегічних цілей, проміжних цілей, оперативних цілей.

Доведено, що якісна організація навчання в ПТНЗ художнього профілю ґрунтується на врахуванні загальнодидактичних принципів (науковості, культурологічного підходу, аксіологічного підходу, випереджувального характеру навчання, єдності навчання і виховання, зв'язку теорії з практикою, системності, послідовності і наступності, інтеграції, індивідуального і диференційованого підходів, професійної мобільності, наочності). Ураховуючи специфіку професійно-художньої діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, в організації професійно-художнього навчання доцільно дотримуватися специфічних принципів: традиційності, наслідування в засвоєнні художнього досвіду, єдності колективної й індивідуальної творчості, врахування регіональних особливостей народного мистецтва, поєднання функціонального й декоративного, композиційної єдності змісту і форми творів народного мистецтва.

Теоретично обґрунтовано компоненти професійної самостійності – художньо-мотиваційний, творчо-проектувальний, технологічно-виконавчий, художньо-результативний, виставково-позиціонувальний, які надають майбутньому фахівцеві можливості якнайкраще організувати і забезпечити професійно-художню діяльність. Професійна самостійність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел досягається в процесі послідовного оволодіння системою професійно-важливих умінь: сприймати, аналізувати предмети і явища навколишнього світу; образно, творчо й водночас практично мислити; спостерігати і виконувати

постановку (натюрморт), тобто навчальне та квазіпрофесійне завдання; перетворювати природні форми в декоративні; створювати композицію художнього виробу; художньо оздоблювати і виконувати вироби; здійснювати самоконтроль результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності.

Результати констатувального експерименту засвідчили низький рівень професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел під час навчання за традиційною системою, в якій був відсутній діяльнісно розвивальний теоретичний матеріал, система самостійних творчих завдань й етнографічних практик на базі музеїв декоративно-вжиткового мистецтва.

Теоретично обґрунтовано *комплекс навчально-методичного забезпечення* професійно-художнього навчання як оптимальну систему навчально-планової документації, навчальної і методичної літератури, дидактичних і технічних засобів навчання, засобів діагностування та контролю навчальних досягнень учнів тощо, дидактичні функції яких забезпечують якість професійної підготовки на основі підвищення рівня наочності, доступності навчального матеріалу, розвитку пізнавальних інтересів учнів, інтенсифікації їхньої самостійної діяльності, темпу оволодіння новими знаннями і вміннями, наданню професійній підготовці фахового та особистісного спрямування. Ураховуючи специфіку професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, виявлено, що розроблення підручника "Технологія вишивки" й засобів письмового інструктування спрямовується на реалізацію *мотиваційної, інформаційної, евристичної, виховної, розвивальної, управлінської, оцінювальної* функцій.

Розроблений комплекс навчально-методичного забезпечення уможливорює підвищення рівня сформованості професійної самостійності випускників і культури професійно-педагогічної діяльності викладачів, майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю.

Зміст даного розділу відображено у працях дисертанта [347; 349; 350; 355; 357; 361; 363; 364; 367 та ін.].

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

Розкрито підходи до розвитку методологічної культури педагогічних працівників ПТНЗ художнього профілю, визначено провідну роль методів пізнання, дослідницького методу й рефлексії в структурі методологічної культури викладачів і майстрів виробничого навчання. Обґрунтовано умови розвитку технологічної та дослідницької культури педагогів ПТНЗ художнього профілю.

5.1. Методологічна культура педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

Цільові орієнтири професійно-художньої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця та формування його здатності до самореалізації, приведення якості професійної підготовки у відповідність до вимог народних художніх промислів зумовлюють необхідність здійснення діяльності педагогами ПТНЗ художнього профілю на методологічних засадах.

Методологічну культуру В. Краєвський розглядає як культуру мислення, засновану на методологічних знаннях, необхідною складовою якої є рефлексія. До її змісту він відносить методологічну рефлексію (уміння аналізувати власну педагогічну діяльність), здатність до наукового обґрунтування, критичного осмислення і творчого застосування концепцій, форм, методів пізнання, управління, конструювання [180, с. 14]. У зв'язку з цим, усвідомлення необхідності методологічної культури спонукає педагогів ПТНЗ художнього профілю до більш глибокого пізнання сутності педагогічної діяльності, й на цій основі – до досягнення нових результатів у професійній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Методологічна культура педагогів ПТНЗ художнього профілю охоплює фундаментальні наукові знання, що забезпечують пізнання етнокультурних і

художньо-творчих процесів, розвиток креативного мислення на противагу технократичному, яке притаманне більшості з них. Це пов'язано, насамперед, із технологізацією навчально-виховного процесу, стандартизацією змісту професійно-художньої освіти, алгоритмізацією навчально-виробничої діяльності учнівської молоді.

У педагогів ПТНЗ художнього профілю важливо розвивати теоретичне і практичне мислення на засадах концепції суб'єктності та суб'єктно діяльнісного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців у системі професійно-художньої освіти. Так, володіння теоретичним мисленням дає можливість педагогам розмірковувати, узагальнювати знання, об'єднувати їх в систему професійно-педагогічних дій на основі відповідного аналізу. У тих педагогів, які володіють методологічною культурою, підвищується мотивація до творчого пошуку, системного пізнання явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві і природі, а також до культуротворчого суб'єкт-суб'єктного діалогу в навчальному процесі. Значний науковий інтерес становить обґрунтована В. Смікал концептуальна ідея формування світоглядної культури майбутніх педагогів під час спілкування з мистецтвом, а також виявлені педагогічні умови ефективності цього процесу (зовнішні і внутрішні) та етапи формування світоглядної культури майбутнього педагога (ціннісно-орієнтаційний; комунікативний; оцінно-інтерпретаційний; контрольно-оцінний) [416, с. 5].

У системі ціннісних орієнтацій педагогів ПТНЗ художнього профілю провідними є, насамперед, ті, що мають професійну спрямованість і сприяють усвідомленню ключових мотивів педагогічної діяльності, а також формуванню в них моральної стійкості та психологічної готовності до розв'язання складних завдань професійно-педагогічної діяльності. До універсальних ціннісних орієнтацій доцільно віднести творчий пошук, вартісне осмислення та оцінювання результатів професійної діяльності, вільний вибір шляхів життєдіяльності. Отже, гуманістичний характер діяльності педагога-художника зумовлює необхідність його обізнаності не тільки в питаннях професійно-художньої підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, а й оволодіння

загальнолюдськими цінностями, осмислення цінності особистості взагалі. Низький рівень сформованості ціннісної свідомості педагога негативно позначається на результатах навчання та виховання учнівської молоді. І навпаки, високі ціннісні орієнтації дають педагогові можливість включатися в активний обмін думками, діалог, який взаємозбагачує, це безумовно, підвищує результати самореалізації та самоактуалізації в педагогічній і професійно-художній діяльності, допомагає у прийнятті оптимальних педагогічних рішень тощо [356].

Зазначимо, що гуманістичні цінності, до яких В. Сластьонін відносить загальнолюдські, духовні, практичні, особистісні, створюють фундамент професійної культури педагога. При цьому практичні цінності вчений розглядає як способи педагогічної діяльності, педагогічні технології і перевірені практикою освітньо-виховні системи [414, с. 93]. Отже, сформованість ціннісних орієнтацій дає можливість педагогам ПТНЗ художнього профілю усвідомлювати особистісну, суб'єктну та фахову цінність, порівнювати власні цінності з цінностями колег, учнів, діяти й організовувати навчальну діяльність на цій основі, аналізувати поведінку і вчинки суб'єктів професійно-педагогічної і навчально-виробничої діяльності на основі гуманістичних і професійних цінностей, забезпечувати самовизначення учнівської молоді в соціальному, особистісному, моральному та професійному аспектах. З огляду на це, заслуговують на увагу рекомендації О. Кривошеєвої щодо створення педагогічних умов формування професійної етики майстрів виробничого навчання, особливостями яких є: забезпечення наступності, етичної компетентності, єдності професіоналізму та моральності, врахування впливу середовища та впливу особистості майстра виробничого навчання на саморозвиток тощо [188, с. 63]. У цьому контексті важливо враховувати систему принципів, запропонованих М. Нікітіною, а саме: єдність особистісного і професійного розвитку педагога; інтеграція філософського, психологічного, педагогічного знання в єдину духовну антропологію; комплементарність і компаративність, надлишковість ціннісної інформації; єдність свідомості та діяльності [259, с. 65–70].

У формуванні методологічної культури важливим є розуміння педагогами сутності освітніх парадигм, як сукупності теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження, результати якого використовуються в педагогічній практиці. Більш уточнене визначення поняття парадигми дає В. Краєвський, вважаючи, що це – "модель наукової діяльності, методологічних норм, цінність критеріїв" [180, с. 133].

Рівень методологічної культури педагогів ПТНЗ художнього профілю залежить і від глибини розуміння ними основних положень сучасних дидактичних концепцій, згідно з якими головна мета професійно-художньої освіти полягає в реалізації і самореалізації особистісного потенціалу майбутнього фахівця, зумовлених його освітніми запитами й соціальними вимогами. У зв'язку з цим, в організації процесу професійно-художнього навчання важливими для педагогів є знання про сучасні дидактичні підходи: особистісний (А. Петровський, Л. Фрідман [461] та ін.); культурологічний (О. Асмолов [18], П. Гуревич [83], В. Зінченко [126], М. Каган [144], В. Розін [379] та ін.); діяльнісний (В. Давидов [86], О. Леонтьєв [211], С. Рубінштейн [384] та ін.); цілісний (Ю. Бабанський [20]); технологічний, творчий, інноваційний (В. Загв'язинський [111], М. Поташнік [327], П. Підкасистий [310] та ін.); суб'єктно-діяльнісний (І. Бех [32], А. Брушлинський [41], В. Рибалка [374], А. Макаренко [227], В. Сухомлинський [429], К. Ушинський [451 та ін.).

Реалізація інноваційних підходів до організації професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел потребує сформованості в педагогів умінь визначати цілі, розрізняти їх, диференціювати в різних видах навчальної діяльності учнів. Адже, як зазначає Т. Левченко, відсутність чітких цілей призводить до невизначеності стратегії і пошуку конкретних методичних прийомів, форм роботи, способів досягнення цілей [208, с. 85]. Цілі мають комплексний характер – розвивальний, освітній і виховний, що реалізується на таких етапах: 1) цілевизначення; 2) цілездійснення; 3) цілествердження [298].

Не менш важливо, щоб педагоги ПТНЗ художнього профілю володіли прийомами проектування навчального процесу, які, насамперед, ґрунтуються на

реалізації освітньої, виховної та розвивальної функцій. Зокрема, освітня функція, як зазначає В. Скакун, передбачає формування в учнів системи наукових, технічних, технологічних і виробничих знань (законів, закономірностей, теорій, явищ, процесів); вмінь застосовувати одержані знання і вміння для розв'язання навчальних, квазіпрофесійних і виробничих завдань; загальнонаукових, політехнічних і спеціальних професійних умінь; закріплення, вдосконалення, розширення і поглиблення одержаних знань, умінь і навичок [410, с. 14].

Реалізація виховної функції процесу професійного навчання ґрунтується на сформованих у педагогів особистісних і професійно важливих якостях: повага до людей праці, трудова дисципліна, відповідальність за результати діяльності, національна і громадянська свідомість, етика спілкування, екологічна, естетична і правова культура. Для реалізації освітньої та розвивальної функцій процесу професійно-художнього навчання педагоги мають володіти високим рівнем професійної майстерності, педагогічної творчості.

Методологічною умовою ефективної організації професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є достатній рівень розуміння викладачами і майстрами виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю законів і закономірностей навчального процесу. Згідно твердження І. Лернера, основоположним законом дидактики доцільно вважати внутрішній суттєвий зв'язок явищ навчання, що зумовлює їх необхідний вияв і розвиток [214]. Широкого визнання набули закони навчання, обґрунтовані Ю. Бабанським [20], С. Гончаренком [71], Б. Гершунським [64], М. Махмутовим [235], І. Лернером [214], П. Підкасистим [310] та ін., зокрема такі: соціальної зумовленості цілей, змісту і методів навчання; розвивального і виховного впливу навчання на учнів; зумовленості результатів навчання характером діяльності і спілкування учнів; цілісності і єдності педагогічного процесу; взаємозв'язку і єдності теорії та практики в навчанні; взаємозв'язку і взаємозумовленості індивідуальної, групової та колективної навчальної діяльності тощо.

Зміст методологічної культури педагогів ПТНЗ художнього профілю охоплює також знання професійної педагогіки (С. Батишев). Це знання типів

виробництва, для яких здійснюється підготовка робітників; рівня механізації та автоматизації виробничих процесів; рівня неперервності технологічних процесів; загальнодержавного та регіонального компонентів у змісті професійно-художньої освіти; основ взаємозв'язку загальноосвітньої й професійної підготовки учнів; стану організації праці, знання переліку обладнання і предметів праці, які застосовуються в процесі діяльності тощо [338, с. 159].

Не менш важливо, щоб педагоги ПТНЗ художнього профілю розуміли закономірності процесу навчання. До зовнішніх закономірностей науковці відносять: виховний і розвивальний характер навчання; діяльнісний підхід до спілкування в навчанні; залежність результатів навчання від особливостей взаємодії учнів з навколишнім світом, до внутрішніх – зв'язки між компонентами процесу професійного навчання (між цілями, змістом освіти, методами, засобами і формами навчання; між педагогом, учнем і змістом навчального матеріалу); залежність розвитку процесу навчання від способу розв'язання основної суперечності між пізнавальними, практичними завданнями і наявним рівнем розумового розвитку учнів; відношення між взаємодією педагога і учня та результатами навчання; залежність результативності навчання від способу управління навчальним процесом та від активності самого учня тощо [372, с. 284].

Під час проектування процесу підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел педагоги ПТНЗ художнього профілю широко використовуються різні системи принципів. Системотвірним принципом професійної освіти, на думку В. Загв'язинського, є принцип розвивального і виховного навчання, тісно пов'язаний з принципом соціокультурної та природної зумовленості навчання, а також з принципом фундаментальності й професійної спрямованості [112, с. 38]. Інші принципи, зокрема науковості і зв'язку теорії з практикою, систематичності і системності, свідомості та активності учнів у навчанні, наочності, доступності, мотивації, поєднання індивідуальних і колективних форм навчання є похідними від головних, конкретизують їх, розкривають умови впровадження.

Педагоги ПТНЗ художнього профілю вибудовують свою роботу на основі

принципів, обґрунтованих С. Батишевим: гуманітаризації професійної освіти, демократизації, поєднання навчання з продуктивною працею, зв'язку теорії і практики, моделювання професійної діяльності в навчальному процесі, професійної мобільності, модульності професійного навчання, систематичності і послідовності, створення навчального середовища, комп'ютеризації педагогічного процесу, економічної доцільності тощо [338, с. 201–205].

У педагогічному проектуванні змісту професійно-художньої освіти педагоги ПТНЗ художнього профілю враховують принципи відбору змісту (Ю. Бабанський [20], В. Загв'язинський [112], В. Краєвський [180], В. Лєдньов [210], І. Лернер [212] та ін.). Так, В. Загв'язинський наголошує, що вся номенклатура принципів повністю відображається у трьох основних принципах, зокрема: відповідності змісту освіти рівню сучасної науки, виробництва і основним вимогам суспільства; врахування єдності змістової і процесуальної сторін навчання; структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування з урахуванням особистісного розвитку майбутнього фахівця [112, с. 55]. Системотвірним чинником неперервної професійної освіти виступає її цілісність, глибока інтеграція складових її підсистем і процесів. У зв'язку з цим, важливими методологічними принципами є: принципи багаторівневості, наступності професійно-освітніх програм, інтеграції професійно-освітніх структур, гнучкості організаційних форм [268, с. 172–237].

Важливу роль у формуванні методологічної культури педагогів відіграють методи пізнання, зокрема теоретичного пізнання (загальнонаукові), а також професійні методи. Особливе місце серед методів теоретичного пізнання займають аналіз, синтез, порівняння, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, мисленнєвий експеримент. Педагогу важливо знати, як взаємозв'язані педагогічна наука і практика, бачити своє місце в системі цього зв'язку, а також, яке застосування можуть мати методи дослідження в його практичній діяльності [72, с. 500]. У структурі методологічної культури педагогів особливе значення має опанування дослідницьким методом, який допомагає надавати навчально-виробничому процесу розвивального і творчого характеру.

Зростанню рівня методологічної культури педагогів ПТНЗ художнього профілю сприяє запропонована нами програма підвищення професійної компетентності (додаток С.4). Так, до змісту соціогуманітарного модуля нами було запропоновано ввести знання, що стосуються питань філософії професійно-художньої освіти, самореалізації особистості в мистецтві, культурного потенціалу художньої діяльності, системи виховання учнівської молоді на народних традиціях, психології художньої діяльності та творчості, дидактики професійно-художньої освіти тощо.

Важливе значення в формуванні методологічної культури має рефлексія, під якою розуміють специфічну форму теоретичної діяльності, спрямовану на осмислення та аналіз власних педагогічних дій. Рефлексія (з лат. reflexio – повернення назад, відображення) означає самотійний аналіз, осмислення і оцінювання умов перебігу власної діяльності суб'єктом. Рефлексія передбачає також перевірку думки суб'єкта про себе, про інших, а також про те, що думають про суб'єкта інші, як його оцінюють і до нього ставляться. Відомо, що потреба в рефлексії виникає внаслідок сумнівів відносно вихідних позицій життєдіяльності, зокрема професійно-педагогічної діяльності. Завдяки рефлексії власний образ "Я" більш адекватно відображає реальне "Я" [2, с. 107]. У вужчому розумінні рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом педагогічної діяльності самого себе, а й з'ясування того, наскільки і як інші знають, розуміють його як педагога-художника. Зокрема, І. Ладенко визначає шість видів рефлексії – предметно-формувальну, класифікаційну, інтеграційну, інтеррогативну, організаційно-психологічну, методологічну [205, с. 254].

Рефлексія, як особливий вид професійно-педагогічної діяльності педагога ПТНЗ художнього профілю, допомагає йому якісно проектувати процес професійного навчання, прогнозувати навчально-виробничу діяльність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Педагогічна рефлексія, як зазначає С. Пазухіна, забезпечує усвідомлення не тільки того, з чим педагог має справу, але й що (як) він робить і може робити. Автор виділяє два види педагогічної рефлексії – комунікативну й особистісну. Комунікативна рефлексія розглядається

як самопізнання, що здійснюється шляхом проникнення у внутрішній світ іншої людини, в процесі якого суб'єкт самопізнання одержує інформацію про те, як його розуміє, як до нього ставиться і як його оцінює ця людина.

Тим часом особистісна рефлексія визначається як переосмислення і перебудова суб'єктом змісту своєї свідомості, діяльності, спілкування, тобто власної поведінки як ціннісного ставлення до навколишнього світу [297, с. 143–144]. У цьому контексті цікавими є *рівні педагогічної рефлексії*: обґрунтовані Л. Молчан, зокрема: перший – рефлексія-опис; другий – рефлексія-аналіз; третій – рефлексія-прогноз [246, с. 35–40]. На *першому рівні* педагог може доступно викласти послідовність своїх педагогічних дій, але не вміє оцінити актуальність і складність педагогічних проблем. Педагоги, які виявляють *другий рівень* рефлексії, вміють аналізувати власну діяльність відповідно до засвоєного алгоритму, організовувати дослідну роботу, коригувати навчально-програмну документацію, оцінювати результати діяльності учнів. Відповідно на *третьому рівні* педагог уже може самостійно сформулювати педагогічну проблему, обрати алгоритм (методику) аналізу педагогічного процесу, прогнозувати результати педагогічного впливу на учнів.

Значення рефлексії О. Новіков вбачає в тому, що вона: приводить до цілісного уявлення цілей, змісту, форм, способів і засобів власної діяльності; дає змогу критично ставитися до себе і своєї діяльності в минулому, майбутньому і теперішньому; робить людину й соціальну систему суб'єктом своєї активності [266, с. 107]. Саме тому педагогу ПТНЗ художнього профілю потрібно володіти комплексом взаємопов'язаних умінь, тобто, здійснювати контроль своїх дій (розумових і практичних); контролювати власну логіку; визначати послідовність та ієрархію етапів діяльності; уміння бачити у відомому невідоме, в очевидному – звичне; здійснювати діалектичний підхід до аналізу тощо.

Для того, щоб рівень педагогічної рефлексії викладачів, майстрів виробничого навчання був високим, їм необхідно оволодівати науковою теорією, системою знань щодо закономірностей розвитку культури, теоретичними основами навчання, загальнонауковими методами пізнання, вивчення процесів,

що відбуваються в педагогічних системах, володіти відповідною науковою термінологією. З цих позицій особливого значення набувають уміння здійснювати аналіз педагогічної та навчальної діяльності на основі системного підходу. Адже системний підхід дає змогу, як стверджує В. Кремень, по-новому вирішувати методологічні та спеціальні проблеми дидактики, зокрема проектувати різні моделі організації змісту навчального матеріалу, навчально-виховного процесу [185, с. 56–57]. Для здійснення керівництва розвитком учнів учитель має бути здатним керувати собою і через себе – всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, результати [133, с. 642].

Рефлексивні уміння необхідні педагогу і під час оцінювання результатів дослідницьких пошуків, пов'язаних з контрольно-оцінною та особистісно спрямованою діяльністю. У зв'язку з цим, для педагогів ПТНЗ художнього профілю важливими є розроблені В. Орловим методичні рекомендації щодо "перетворення процесу навчання професії на навчально-виховний процес, де домінуючим є формування особистості педагога, особливий, рефлексивно-творчий підхід до вирішення стратегічних і тактичних художньо-педагогічних завдань, а також спецкурси, спрямовані на мотивацію розвитку культури художньо-педагогічної діяльності; технології професійного становлення студентів, шляху до самопізнання, до оволодіння механізмами професійної рефлексії" [284, с. 9].

"Відрефлексована педагогічна діяльність" розглядається науковцями і як передовий педагогічний досвід, в якому обґрунтовано шляхи розв'язання тих складних завдань і проблем, з якими педагоги ПТНЗ художнього профілю стикаються досить часто і розв'язання яких сприяє вдосконаленню педагогічної системи в цілому. Отже, методологічна культура є невід'ємною складовою культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання, зорієнтованої на впровадження інновацій у процес професійного навчання й розвиток особистості майбутнього фахівця, особливо з метою цілевизначення, оновлення змісту професійно-художньої освіти, розроблення засобів навчання тощо.

5.2. Розвиток технологічної культури педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

Досягти вершин творчості й самореалізації в обраній професії учні ПТНЗ художнього профілю зможуть за умови, якщо педагогічний персонал оволодітиме високим рівнем професіоналізму й здатністю якісно забезпечувати їхню теоретичну і практичну підготовку. **Професіоналізм** як важлива особистісна якість педагога ПТНЗ художнього профілю характеризується не стільки обсягом психолого-педагогічних і технологічних знань, умінь і навичок, скільки мистецтвом створення та розв'язання професійних завдань, способом розуміння навколишньої дійсності і ситуацій професійно-педагогічної діяльності. На думку дослідників проблем акмеології (К. Абульханова, В. Асеева та ін.), професіоналізм "доцільно вважати якісною характеристикою суб'єкта діяльності, що відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітні ефективні професійні навички і вміння володіння сучасними алгоритмами і способами розв'язання професійних завдань, що дає змогу діяти з високою продуктивністю" [2, с. 34]. З огляду на це, результат професійного становлення будь-якого суб'єкта діяльності, в тому числі професійно-педагогічної, ми називаємо педагогічною майстерністю, а відповідно особу, яка досягла високого мистецтва в своїй праці майстром-педагогом.

Педагогічна майстерність має багато визначень: це найвищий рівень педагогічної діяльності, вияв творчої активності особистості педагога; це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [133, с. 641–642]. На думку І. Зязюна, педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. До основних її компонентів він відносить знання, високий рівень загальної культури, практичні уміння і навички, професійно необхідні якості педагога [136, с. 47]. Ми погоджуємося з вченим [305, с. 30–33], що основою педагогічної майстерності є професійна компетентність. Це дає змогу

обґрунтувати висновок, що досконале володіння педагогами особистісно орієнтованими технологіями навчання і є вираженням їхньої майстерності.

Педагогічна майстерність, як стверджує Н. Ничкало – це виявом найвищої форми активності особистості вчителя в професійній діяльності. Вона базується на гуманізмі й розкривається в доцільному використанні методів, засобів і механізмів взаємодії педагога та учня в кожній конкретній ситуації навчання, виховання [261, с. 10]. Поряд з цим педагогічну майстерність доцільно розглядати як уміння створювати особливий світ, в якому навчаються учні. Цей світ – активне поле естетичного потенціалу, – вважає М. Лещенко [216, с. 80].

Як інтегративну характеристику професійних і особистісних якостей, сукупність знань, умінь, навичок і досвіду в системі педагогічної діяльності, що досить динамічно змінюється, тлумачить педагогічну майстерність М. Солдатенко. Таке визначення суті цього поняття, на його думку, дає змогу включити в структуру цього явища компоненти: педагогічна спрямованість особистості, здібності до педагогічної діяльності, спеціально-професійні знання, науково-пізнавальні потреби, комунікативні здібності, уміння і навички, організаторські здібності та навички управлінської діяльності, особистісно-гуманні якості, педагогічну техніку [421, с. 110].

Важливою основою педагогічної майстерності, на думку В. Ягупова, є педагогічна культура – володіння педагогічним досвідом людства, ступінь досконалості в педагогічній діяльності, досягнутий рівень розвитку особистості педагога. До основних її складових вчений відносить: педагогічну спрямованість; психолого-педагогічну ерудицію; гармонію інтелектуальних і моральних якостей; організованість; уміння продуктивно поєднувати навчально-виховну і науково-дослідницьку діяльність; сукупність професійно важливих якостей; педагогічно спрямоване спілкування і поведінку; постійне самовдосконалення [490, с. 168].

Сутність педагогічної майстерності виявляється в особистості педагога, його творчій ініціативі і професіоналізмі. Так, В. Сімонов розглядає поняття "педагогічна майстерність" з огляду наявності у педагога професійних умінь: розв'язувати під час уроку освітні, виховні та розвивальні завдання в їх

діалектичному взаємозв'язку і єдності; утримувати увагу учнів, зацікавлювати їх навчальним матеріалом; урахувувати вік і психологічні особливості учнів, а також рівень їх розвитку, на основі чого забезпечувати індивідуальний і диференційований підхід; влаштовувати свої стосунки з оточуючими на гуманній, демократичній основі; не губитися в разі виникнення важливих і несподіваних питань, використовуючи почуття гумору; поєднувати теорію і практику у викладанні навчального предмета; грамотно використовувати в роботі новинки педагогічної науки і практики; досконало володіти мовою, словом; критично мислити й мати активну громадянську позицію; урізноманітнювати свої заняття, запобігати шаблонності в їх проведенні [405, с. 182–183].

У зв'язку з цим, доцільно наголосити на **трьох етапах формування професіоналізму**, обґрунтованих А. Марковою:

– *етап адаптації* особи до професії, під яким розуміється первинне засвоєння норм, необхідних прийомів, технік, технологій і засобів професійної діяльності;

– *етап самоактуалізації* особи в професії, тобто усвідомлення нею своїх індивідуальних можливостей щодо виконання професійної діяльності, саморозвитку себе засобами професії;

– *етап вільного володіння особою професією*, що виявляється в формі майстерності, гармонії в професії [231].

Для педагога ПТНЗ художнього профілю на цих етапах забезпечується послідовне вдосконалення в професії, набуття досвіду професійно-педагогічної та художньої діяльності. Етапи, запропоновані А. Марковою, були конкретизовані й доповнені М. Пряжніковим: адаптації людини до професії; самоактуалізації людини в професії (пристосовування до професії – "вироблення індивідуальної професійної норми", "планки" самореалізації, яку робітник прагне піднести тощо); гармонізації людини з професією (людина легко виконує завдання); перетворення, збагачення людиною своєю професією; вільного володіння кількома професіями; творчого самовизначення себе як особистості [340, с. 110]. Зазначимо, що останні три етапи вважаються етапами суперпрофесіоналізму.

Вагомим теоретичним здобутком з означеної проблеми є дослідження Ю. Бабанського [20], І. Зязюна [134], Н. Кузьміної [193], В. Сластьоніна [414]. У працях цих вчених обґрунтовано наукові підходи до формування особистості педагога, розвитку педагогічної майстерності, використання ефективних форм професійно-педагогічної діяльності. Так, результати дослідження Н. Кузьміної свідчать, що професіоналами високого класу стає лише 5 % осіб, зайнятих певним видом професійної діяльності. Усі інші мають подекуди скромніші успіхи, а отже, й нижчу самореалізацію, професійні та життєві досягнення, що в підсумку позначається на самооцінці особистості, призводить до негативних для неї наслідків [193, с. 2]. Не менш важливе значення мають наукові праці Е. Зеєра [122], В. Серікова [401], в яких розкривається сутність професійної та професійно-педагогічної компетентності, обґрунтовуються особистісні якості педагога професійного навчального закладу.

П'ять груп якостей педагога, необхідних для успішної навчально-виховної діяльності, виокремлено Н. Кузьміною: гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні та організаторські [194]. Важливими якостями педагога, що розвиваються в процесі професійно-педагогічної діяльності, на думку В. Сластьоніна, є мотиваційно-ціннісне ставлення до власного досвіду, особистого внеску у становлення і розвиток учня, як майбутнього професіонала, усвідомлення й переживання суб'єктивного значення його особистісного зростання як вирішальної умови власної самореалізації в професії, виявлення та розпізнавання якісних особистісних утворень та властивостей свого "Я", готовність до реформування педагогічної діяльності [415].

У контексті нашого наукового пошуку важливого значення набуває обґрунтована Л. Шевчук методика діагностування професійної компетентності педагогічних працівників ПТНЗ, побудована на засадах визначення і врахування кількісних та якісних характеристик педагогічної діяльності і передбачає: здійснення педагогом аналізу та самоаналізу навчальної діяльності; врахування рівня самооцінки головами методичних комісій, методистами, керівниками ПТНЗ; самовизначення викладачем шляхів розвитку професійної компетентності;

обґрунтування форм надання допомоги педагогу на рівні училища, регіонального науково-методичного центру профтехосвіти [478, с. 16].

Професійно-педагогічна культура викладача, майстра ПТНЗ художнього профілю, на думку І. Ісаєва, є інтегративною якістю особистості педагога-професіонала, умовою і передумовою ефективної педагогічної діяльності, узагальненим показником професійної компетентності і метою професійного самовдосконалення. До основних компонентів професійно-педагогічної культури вчений відносить: аксіологічний (сукупність педагогічних цінностей); технологічний (способи і прийоми педагогічної діяльності); особистісно-творчий (механізм оволодіння нею та її втілення в творчому акті) [141, с. 21]. Зазначимо, що професійно-педагогічна культура викладача ПТНЗ художнього профілю є творчим джерелом і способом його самоствердження й самореалізації в процесі організації навчально-виховного процесу. Успіх самореалізації визначається характером мети і мірою особистісного розуміння й прийняття педагогом результатів професійно-педагогічної діяльності [141, с. 105]. Привернемо також увагу до обґрунтованої О. Кріуліною структури образу професійної культури педагога, яка включає в себе образ культури пізнання, образ культури праці, образ культури самовдосконалення [191, с. 112].

На професійно-педагогічному вдосконаленні й створенні необхідних для цього умов відповідно до ролі педагогів у суспільстві наголошено в Національній доктрині розвитку освіти [252, с. 181]. З огляду на це, роль педагога ПТНЗ художнього профілю полягає, насамперед, в його готовності до управління цілісним педагогічним процесом навчання і виховання учнівської молоді, організації цього процесу відповідно до вимог державних стандартів, упровадженні інноваційних педагогічних і виробничих технологій, методик тестування та діагностування тощо. Виконання педагогами певних функцій потребує підтвердження наявності сформованих у них психолого-педагогічних знань, умінь і досвіду організовувати навчально-виховний процес, розробляти плани і програми, навчально-методичну літературу тощо, а до того ще й володіти високим рівнем технологічної культури.

Технологічну культуру необхідно розглядати як складову професійної освіти, до структури якої входять знання основ педагогіки і психології, професії, навчальної дисципліни, інформаційно-комунікаційних технологій і методик їх вивчення; вміння синтезувати наукове знання, відбирати і структурувати зміст освіти, аналізувати професійно-педагогічні ситуації, розв'язувати педагогічні та виробничі завдання тощо [365]. Педагоги ПТНЗ художнього профілю на відміну від учителів-предметників загальноосвітніх навчальних закладів під час навчання у ВНЗ оволодівають професійними діями, а також кваліфікацією з робітничої професії (на розряд вищий за учнівський). З урахуванням цього забезпечується прогнозування цілей і результатів педагогічного впливу на учнів, розроблення і впровадження сучасних моделей підготовки робітничих кадрів. Це дає змогу розглядати технологічну культуру педагогів ПТНЗ художнього профілю крізь призму *соціально-психологічного, дидактичного та методичного видів компетентності*.

Соціально-психологічна компетентність передбачає наявність у педагога системи когнітивних знань, практичних навичок і вмінь, які стосуються, насамперед, психологічної культури, тобто загальних психологічних знань про закономірності і механізми продуктивної діяльності особистості; про психолого-соціальний розвиток особистості учня; психічні закономірності розвитку взаємовідносин в учнівському колективі, вплив стилю спілкування педагога на активізацію навчальної діяльності учнів тощо.

Відтак, соціально-психологічну компетентність доцільно вважати компетентністю, яка пов'язана зі здібностями до соціальної перцепції, емпатії, спілкування, а також керівництва людьми. До змісту цієї компетентності дослідники відносять: уміння формувати в учнів мотиваційно-ціннісну сферу праці (мотиви, інтереси, потреби, здібності, обдарування); визначати особливості психічного розвитку і педагогічного впливу на особистість майбутнього фахівця; здійснювати діагностику психофізіологічних особливостей учнів і враховувати її результати під час організації теоретичного і практичного навчання; використовувати методи психодіагностики міжособистісних стосунків у

навчальній групі; проектувати розвиток навчальної діяльності конкретного учня (слухача) та колективу, добирати форми, методи і засоби реалізації визначених завдань; використовувати професіограми професії та психологічну структуру трудової діяльності у формуванні особистості майбутнього фахівця; створювати комфортне навчальне середовище [4, с. 14].

Психологічна культура педагога ПТНЗ художнього профілю, на думку В. Рибалки, "має найінтимніше і тому найважливіше значення, оскільки специфічний ціннісний зміст реалізується саме через психічну людину і тому нею визначається як універсальним носієм і реалізатором" [374, с. 7].

Підкреслимо також важливе значення естетичної культури майбутніх педагогів ПТНЗ художнього профілю, що вдосконалюється на основі систематизації естетичних знань, набутті практичного досвіду в процесі творчої естетичної діяльності; підвищенні рівня готовності до естетичного виховання учнів [9, с. 11].

Педагоги ПТНЗ художнього профілю мають уміти створювати комфортне навчальне середовище, забезпечуючи психологічну підтримку учнів, тобто умови безстресового оволодіння професійними знаннями й уміннями, першим виробничим досвідом. Залучаючи учнів до різних видів художньо-творчої діяльності, педагоги ПТНЗ художнього профілю зможуть досягати сприятливого клімату в навчальному закладі; встановлювати стосунки співробітництва і партнерства між педагогічним і учнівським колективами у кожній навчальній групі; стимулювати вільне творче самовиявлення учнів тощо [293, с. 45]. Поряд з цим важливо, щоб вони враховували в своїй роботі і рівень творчої діяльності учнів та їхні особистісні якості, необхідні для здійснення такої діяльності. Отже, педагогам необхідно вміти використовувати методи психолого-педагогічного діагностування інтересів і можливостей учнів, з'ясовувати рівні їхньої мотивації до професійно-художньої діяльності. Це можна робити шляхом опитування (анкетування), оцінювання професійних умінь і якостей учнів на основі використання дидактичних тестів тощо.

Враховуючи те, що педагоги виконують різні види професійно-педагогічної

діяльності, зокрема навчальну, виховну, методичну, управлінську, організаційну та інші, важливим підґрунтям їхньої технологічної культури є аксіологічний підхід. Сучасний викладач, майстер виробничого навчання має бути обізнаним у філософських вченнях про духовні, культурні, моральні, психологічні та матеріальні цінності особистості взагалі та фахівця, зокрема, колективу, суспільства, їх співвідношення із навколишнім світом тощо, розуміти й утверджувати цінності людського життя та буття, виховання й навчання, педагогічної та фахової діяльності.

Відтак, педагог ПТНЗ художнього профілю в процесі навчання і виховання учнівської молоді має реалізовувати мотиваційно-ціннісний і цільовий компоненти професійно-педагогічної діяльності, від яких залежать всі інші. Кожному із них важливо вміти науково обґрунтовано розробляти моделі систем навчання й виховання майбутніх фахівців, надавати їм особистісного та професійного смислів, ціннісних орієнтацій, які допоможуть свідомо формувати індивідуальну систему орієнтацій, здатну забезпечувати самореалізацію і мотивацію поведінки та діяльності учнів.

Технологічна культура педагогів ПТНЗ художнього профілю є важливою умовою розвитку професійної компетентності, під якою розуміють *особистісні* та *професійно важливі якості* й відповідний рівень освіти, зокрема смислові орієнтації, знання, уміння, навички, досвід діяльності, рефлексію тощо, необхідні для здійснення особистісної, соціально значущої продуктивної діяльності, спрямованої на підготовку фахівця художніх промислів і ремесел.

Професійно важливі якості педагога детально проаналізував О. Петров, визначивши, що це: оперативність і мобільність знань, готовність їх використовувати та інтегрувати в кожній конкретній педагогічній ситуації з урахуванням різних аспектів; здатність приймати педагогічні рішення, обирати найбільш оптимальні в конкретній ситуації варіанти; готовність до організації соціальної дії, співорганізації всіх необхідних для цього ресурсів; комунікативні вміння, що дають змогу цілеспрямовано взаємодіяти з іншими людьми в межах діяльності; наявність конкретних ціннісних орієнтацій, світоглядної позиції,

моральної культури, мотивів діяльності; здатність до розвитку творчого потенціалу, оволодіння новими способами діяльності [307, с. 56].

До професійно важливих якостей П. Гуревич відносить: якості, необхідні для педагогічного спілкування (доброзичливість, щирість, гнучкість, відкритість тощо); комунікативні уміння (емоційна поведінкова саморегуляція, конструктивне розв'язання конфліктних ситуацій, здатність до емпатії (співпереживання), створення необхідного емоційного настрою, здатність адекватно оцінювати особистісні якості й емоційний стан учнів, уміння правильно інтерпретувати висловлювання і невербальні дії учнів тощо) [82, с. 145].

Водночас сучасні умови професійної діяльності, як зазначає М. Солдатенко, вимагають від педагога нових професійних і особистісних якостей, таких, наприклад, як системне творче мислення, інформаційна, комунікативна культура, критичність мислення, конкурентоспроможність, лідерські якості, життєвий оптимізм, уміння створювати свій позитивний імідж, здатність до осмисленого аналізу власної діяльності, самостійних дій в умовах невизначеності, і, звичайно ж, наявність умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності та відповідних методичних умінь [421, с. 110].

Відтак, педагоги ПТНЗ художнього профілю повинні володіти такими професійно важливими якостями, які мають бути притаманні кваліфікованим робітникам сучасного художнього виробництва, це насамперед: професійна мобільність, оперативність, універсальність, творчість, технологічність, широкопрофільність, креативність і, водночас, критичне мислення, художнє та наочно-образне мислення, творча уява, сприйняття, якісна образна пам'ять, гострота зору, відчуття форми, простору, кольору, уважність, акуратність, точність рухів, уміння на практиці застосовувати знання з композиції, рисунка, живопису, спеціальної технології тощо.

Стосовно *компетентностей, необхідних для успішної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю*, то до них доцільно віднести:

а) *компетентність у соціально-культурній і мистецькій галузі*, згідно з якою забезпечується активна громадянська позиція, національна самосвідомість,

культурний розвиток, взаємодія в суспільстві, трудовому колективі, адаптація до умов праці, визнання в мистецькому середовищі. Важливе значення для педагогів ПТНЗ художнього профілю мають культурологічні знання, без яких, на думку Т. Іванової, дуже складно сформувати в учнів уявлення щодо загальної культури, соціальної адекватності у швидко змінюваних параметрах способу життя і цілісних орієнтирів сучасного суспільства, розвинути в них національну, професійну, психологічну культуру, толерантність, розуміння і повагу до законів і норм суспільного буття як власної країни, так і інших держав і народів, а також сформувати необхідний пієтет до культурних традицій як загальнонаціонального масштабу, так і освоюваної професії [137, с. 86]:

б) *комунікативну компетентність*, яка забезпечує здатність налагоджувати контакти та успішно взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях – професійно-художній діяльності, навчанні, етнографічному пошуку, участі у мистецьких виставках тощо;

в) *інформаційну компетентність*, тобто готовність педагога працювати в інформаційному середовищі, використовувати інформаційні й телекомунікаційні технології під час навчання майбутніх фахівців;

г) *виробничу компетентність*, що передбачає сформованість умінь аналізувати ситуацію у галузі народних художніх промислів і ремесел, виконувати сучасні технологічні процеси, працювати на сучасному обладнанні, знати особливості нових видів матеріалів, що використовуються в художньому виробництві, орієнтуватися в нормах і етиці трудових взаємовідносин тощо;

д) *професійно-педагогічну компетентність*, згідно з якою забезпечується дотримання нормативно-правових документів, формування змісту професійно-художньої освіти, проектування й використання сучасних технологій, методик і засобів професійного навчання майбутніх фахівців (психологічна, дидактична, виховна, методична);

ж) *суб'єктну компетентність*, сутність якої полягає в усвідомленні та сприйнятті суб'єктних якостей педагога, в суб'єктному ставленні до учнів, цілеспрямованій побудові з ними суб'єкт-суб'єктних відносин, за яких педагог

впливає на мотиваційну сферу кожного учня як суб'єкта навчальної та майбутньої професійно-художньої діяльності.

"Ефективному педагогу" західноєвропейських країн, як наголошує Л. Пуховська, притаманні висока самооцінка; емоційна стабільність; особистісна зрілість, соціальна відповідальність; прагнення до максимальної гнучкості; здатність до емпатії; уміння надати неповторне забарвлення викладанню; установка та створення позитивних стимулів для самосприймання учнів; володіння стилем неформального, чуйного спілкування з учнями; впевненість у собі, життєрадісність тощо. Усі ці якості зумовлені позитивною Я-концепцією вчителя, яка може слугувати своєрідним лакмусом для оцінки професійної придатності та професійної готовності вчителя [336, с. 364].

Враховуючи, що головним засобом професійно-педагогічного впливу педагога на учнів є навчальний предмет і практичні заняття, необхідним є формування в них не тільки педагогічних, а й *спеціальних компетентностей – технічних, конструктивних, проєктувальних*, а також *організаторських*. У зв'язку з цим, актуальним є забезпечення відповідних умов для постійного оволодіння майбутніми педагогами системою фундаментальних знань, навичок і вмінь з навчальних дисциплін, які вони викладають, а також прийомами організації спільної творчої діяльності, зокрема готовністю до перетворення педагогічної творчості у творчий пошук учнів; до спільного розв'язання проблемних ситуацій, які виникають у процесі навчально-виробничої діяльності; залучення учнів до пошуку інноваційного розв'язання завдань під час функціонально-рольових і ділових ігор, в основі яких предметно-змістове і соціально-рольове моделювання. Отже, розвиток **дидактичної компетентності** педагогів ПТНЗ художнього профілю доцільно здійснювати ще під час їхнього навчання у ВНЗ, з метою оволодіння навичками та вміннями прогнозування та моделювання навчального процесу, близького до виробничих умов, інтеграції змісту теоретичної та практичної підготовки, а також у процесі професійно-педагогічної діяльності в ПТНЗ художнього профілю.

Для цього сучасний педагог ПТНЗ художнього профілю, повинен оволодіти, на думку В. Андреева, системою таких **умінь**: проєктувальних (вміння розробляти тематичний план, план уроку, виховної роботи, педагогічного заходу); організаційних (вміння організовувати індивідуальну та колективну діяльність учнів); комунікативних (вміння здійснювати педагогічне спілкування); діагностичних (вміння вивчати особистість учня, оцінювати ефективність уроку, знання й уміння учнів); дослідницьких (вміння бачити і визначати педагогічні проблеми, вивчати й узагальнювати передовий педагогічний досвід тощо) [8].

Науковий інтерес становить теоретично обґрунтована Л. Оршанським проєктно-технологічна методика, впроваджена у ВНЗ, що готують педагогів за спеціалізацією "Декоративно-вжиткове мистецтво". Провідні положення проєктно-методологічної методики ґрунтуються на врахуванні творчих можливостей студента, зв'язку творчого задуму, ідеї проєкту з реальним життям, зміні організму його взаємодії з викладачем, значному підвищенні рівня автономності студента при вирішенні особистісно значущих і професійних проблем у процесі художньо-трудової діяльності, стимулюванні рівня внутрішньої мотивації до якіснішого оволодіння змістом навчання [287, с. 23]. Ми погоджуємося з висновком С. Зінченко, що готовність педагогів до викладацької діяльності в ПТНЗ художнього профілю має бути представлена трьома рівнями (репродуктивним, евристичним, творчим) та ґрунтуватися на якісній психолого-педагогічній підготовці. До критеріїв готовності дослідниця віднесла: когнітивний, комунікативний, креативний [124, с. 7].

Цінними є також критерії та ознаки рівнів готовності майбутнього педагога до використання декоративно-вжиткового мистецтва в навчально-виховному процесі: а) критерії професійного становлення; б) критерії теоретичного усвідомлення шляхів використання декоративно-вжиткового мистецтва у педагогічному процесі; в) критерії організаційних умінь використовувати декоративно-вжиткове мистецтво у навчальному процесі [373, с. 7]. Поряд з цим наголосимо на важливості оволодіння викладачами і майстрами інноваційними педагогічними технологіями, які допомагають зробити навчально-виробничий

процес більш ефективним, а навчально-пізнавальну діяльність учнів – більш активною і усвідомленою.

Аналіз наукових праць з проблем педагогічних технологій (В. Беспалько [29], І. Зимня [125], С. Лісова [220], В. Сластьонін [414], С. Смірнов [418], М. Сибірська [403], С. Сисоєва [408], Д. Чернилевський [468] та ін.) свідчить про різний підхід до тлумачення ознак, притаманних педагогічним технологіям.

Під педагогічною технологією В. Беспалько розуміє змістову технологію реалізації навчального процесу. Її суть вчений вбачає в таких аспектах: відході від експромтів і переході до попереднього проектування; розробці структури і змісту навчально-пізнавальної діяльності учнів; діагностичному цілевизначенні та об'єктивному контролюванні якості засвоєння учнями навчального матеріалу, розвитку особистості в цілому; реалізації принципу цілісності структури і змістовності компонентів навчально-виховного процесу [29, с. 177].

За визначенням С. Сисоєвої, "педагогічні технології – це технології, які забезпечують перетворення педагогічного процесу в освітній установі на цілеспрямовану діяльність усіх його суб'єктів. До структури педагогічних технологій входять: концептуальна основа; змістова частина навчання і виховання, розвитку учнів; процесуальна частина – технологічний процес. Водночас педагогічні технології повинні відповідати таким основним методологічним вимогам: концептуальність, ефективність, відтворюваність" [408, с. 661–662].

Для ПТНЗ художнього профілю доцільно використовувати, на нашу думку, термін "технологія навчання", який за значенням є ширшим, ніж "педагогічна технологія", оскільки передбачає використання в процесі навчання учнів і педагогічних, і виробничих технологій. Такого підходу дотримується й С. Смірнов, наголошуючи на тому, що до структури технології навчання входять такі складові: попередня діагностика рівня засвоєння навчального матеріалу; організація діяльності учнів з його освоєння та закріплення; контроль якості його засвоєння; вибір прийомів, методів додаткової роботи з групою або окремими учнями; діагностика причин відставання учнів; вибір методики, що допомагає усунути прогалини у знаннях і досвіді учнів усієї групи [418, с. 153]. За цих умов

здійснюється вивчення навчального матеріалу на продуктивному (творчому) рівні. У трактуванні Д. Чернилевського, "технологія навчання – це комплексна інтегративна система, що включає упорядковану кількість операцій і дій, які забезпечують педагогічне цілевизначення, змістові, інформаційно-предметні та процесуальні аспекти, спрямовані на засвоєння знань, формування професійних умінь, особистісних якостей учнів, заданих цілями навчання, а також діагностування якості дидактичного процесу" [468, с. 10].

Технологія навчання, доходить висновку В. Сластьонін, – це педагогічна діяльність, яка реалізує науково обгрунтований проект дидактичного процесу на більш високому рівні ефективності, надійності, гарантованості результату, порівняно з традиційними методиками навчання [414, с. 95]. Технологія навчання розглядається також як системний спосіб організації навчання, спрямований на оптимальну побудову та реалізацію навчально-виховного процесу; оснований на діяльнісному підході до викладання і засвоєння знань, умінь і навичок з урахуванням технічних і людських ресурсів, їх взаємодії [424, с. 226].

Як показало наше вивчення, рівень використання інноваційних технологій навчання в ПТНЗ художнього профілю ще досить низький. Це зумовлено низкою причин. По-перше, недостатньою поінформованістю викладачів і майстрів виробничого навчання щодо наявності інноваційних методик проведення теоретичних і виробничих занять, їх результативності. Адже відомо, що бібліотеки ПТНЗ художнього профілю сьогодні, через брак коштів, майже не поповнюються сучасною науково-методичною літературою, а придбати її за власні кошти педагог не має змоги. По-друге, недостатнім рівнем методичної підготовленості педагогів до організації процесу професійного навчання на основі врахування теоретичних положень сучасних дидактичних концепцій, принципів, форм, методів, які стимулюють розвиток особистості майбутнього фахівця в процесі навчальної діяльності. По-третє, застарілими підходами до організації методичної роботи у ПТНЗ художнього профілю. По-четверте, сформованість у педагогів стереотипів щодо традиційних підходів до проведення занять з теоретичних предметів і виробничого навчання. Це пояснюється певною

консервативністю, а також відсутністю матеріального стимулювання інноваційної діяльності, розробки авторських навчальних посібників, методик викладання теоретичних предметів, практичних курсів тощо.

Впровадження інноваційних форм професійного навчання потребує від педагога переходу на позиції дослідника та експериментатора, а це, зумовлює необхідність збільшення рівня завантаженості в позаурочний час. До інноваційної діяльності здатні, з одного боку, педагоги-ентузіаста, з другого, – педагоги, чия праця дістає схвалення і відповідної матеріальної винагороди. Названі та інші причини спонукають частину педагогів продовжувати використовувати традиційні педагогічні прийоми і підходи до навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, дотримуючись думки, що особистісно орієнтований, суб'єктно діяльнісний і компетентнісний підходи можна забезпечувати реалізацією відомих для всіх принципів індивідуалізації та диференціації навчання.

Педагогам необхідно володіти такими інтелектуальними вміннями: виявлення в змісті навчального матеріалу головного та встановлення міжпредметних зв'язків, впровадження теоретичних знань у практичну діяльність тощо, а також уміннями використовувати прийоми і засоби управління своїми вчинками і діями впродовж діяльності [161, с. 63], продумувати, планувати і перетворювати педагогічний задум у процес педагогічної діяльності, а також добирати найбільш суттєві навчальні завдання, враховуючи індивідуальні відмінності та особливості учнів, намічати шляхи попередження та недопущення ними помилок, розробляти навчальну документацію, засоби навчання, інструментарій оцінювання навчальних досягнень тощо. Поряд із цим вони мають володіти методикою розроблення технологій навчання під конкретний педагогічний задум, алгоритму педагогічних дій, плану операцій відповідно до цільових установок, а також діагностичних процедур, що ґрунтуються на критеріях і показниках виміру результатів спільної діяльності педагога та учня.

Проектування і впровадження сучасних технологій навчання зумовлює необхідність формування у педагогів ПТНЗ художнього профілю умінь їх

адаптовувати до конкретних умов професійного навчання (в умовах навчального закладу, на базі художнього підприємства). Під цьому вони мають враховувати, що основою навчання в професійній школі є навчальна ситуація, яка забезпечує реалізацію вимог до особистості майбутнього фахівця, зокрема наявність сучасних науково-технічних знань, необхідних для розв'язання виробничих завдань; розуміння ролі і місця ситуативного завдання в технологічному процесі, а також способів використання спеціальних знань у практичній діяльності; умінь приймати рішення в нестандартних ситуаціях, характерних для художнього виробництва, здійснювати самостійний пошук і відбір технологічної інформації, планувати послідовність виконання операцій технологічного процесу; знань і вмінь аналізувати та оцінювати, згідно з прийнятими критеріями, результати власної та колективної художньої діяльності.

Для того, щоб нова технологія навчання могла успішно використовуватися у професійній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, її створення має ґрунтуватися на *положеннях системи дидактичних аксіом*. Так, В. Монахов виділив три групи таких аксіом: аксіоми введення технології навчання в освітній простір; аксіоми проектування моделі навчального процесу, що є основою технологій навчання; аксіоми нормалізації проекту навчального процесу, представлені аксіомою технологізації професійної діяльності педагога, а також аксіомою нормування проекту навчального процесу [247, с. 29–30].

Крім того, впровадження в навчально-виробничий процес інноваційних технологій навчання потребує від педагогів ПТНЗ художнього профілю умінь проектувати зміст професійного навчання на основі: аналізу сфери професійної діяльності, рівня кваліфікації, профілю підготовки; визначення професійно важливих умінь особистості фахівця, професійних знань для кожної групи вмінь; встановлення логічних і змістових зв'язків між знаннями й уміннями.

Найбільш адаптовані до викладання загальнохудожніх і спеціальних дисциплін є особистісно орієнтовані технології навчання (рис. 5.1). Реалізація гуманістичних функцій професійно-художньої освіти зумовлює необхідність запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, сфокусованих

на особистості учня, повазі й довірі до нього, прийнятті його особистісних цілей, запитів, інтересів та які забезпечують активну їх взаємодію з педагогами. Якщо в традиційному навчанні педагоги спільно з засобами навчання (підручники, посібники, матеріали письмового інструктування) виступають основним джерелом знань та їх контролю, то в умовах особистісно орієнтованого навчання вони стають організаторами самостійної пізнавальної й творчої навчальної діяльності учнів, діагностами цього процесу. У зв'язку з цим, як показує досвід, педагоги віддають перевагу таким особистісно орієнтованим технологіям навчання, які активізують самостійну діяльність учнів, збагачують їх професійно-художній досвід, спонукають до реалізації власних творчих можливостей тощо.

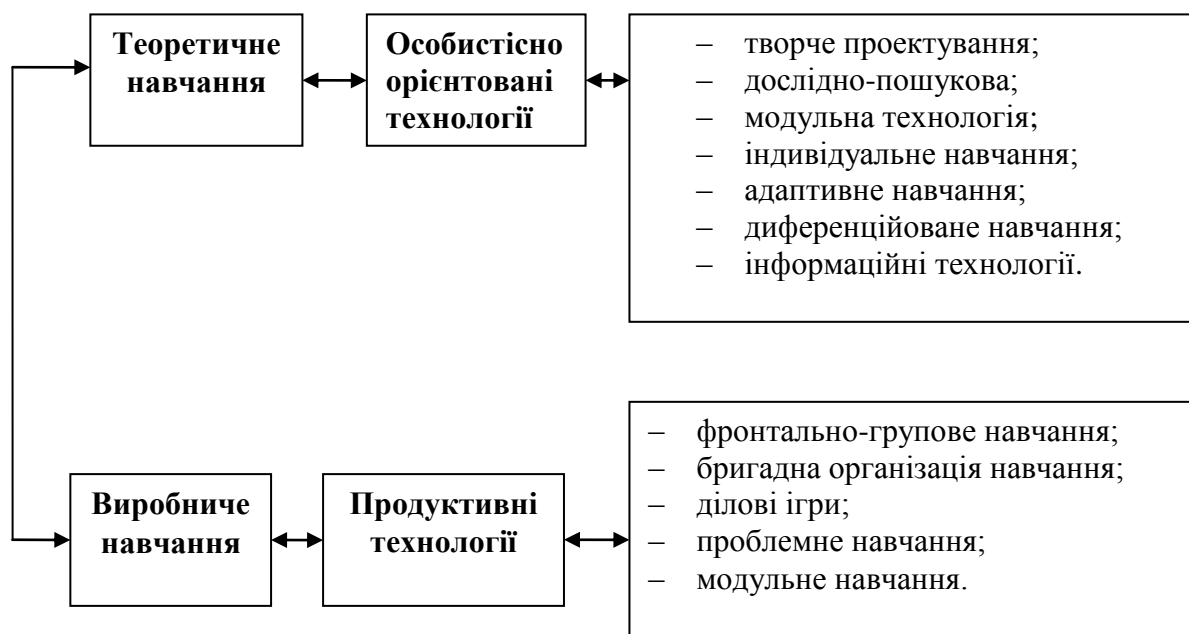

Рис. 5.1 Технології навчання, адаптовані для застосування в ПТНЗ художнього профілю

Упровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій підвищує якість професійно-художнього навчання, забезпечує його спрямованість на корисну навчально-виробничу діяльність учнів, формує та розвиває професійно важливі якості. Водночас зауважимо, що одна і та ж технологія може бути подана педагогами у різних інтерпретаціях. Зокрема, процес проектування таких технологій для підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел може здійснюватися двома напрямками: проектування змісту, що сприяє формуванню

свідомості учнів на основі знань, здобутих у результаті наукового дослідження; проектування змісту діяльності учнів на основі природних засобів її здійснення.

Згідно з першим напрямом, на думку М. Сибірської, очікується збагачення особистості учня об'єктивним смыслом і знаннями, що сприяють формуванню інтересів, потреб, ідеалів, раціональних способів дій. Другий напрям забезпечує таку організацію діяльності учнів, яка відбувається за законами природи людського тіла і психіки, що дає змогу відкривати потенційні можливості в діяльності і збагачувати їх свідомість додатковим смыслом [403].

Вибір особистісно орієнтованої технології навчання пов'язаний з майстерністю педагога. Правильно обрані змістові та процесуальні компоненти створюють умови для ефективного навчання, розвивають мотиви і потреби, формують нові особистісні смисли для учнів ПТНЗ художнього профілю, а також вдосконалюють операційні аспекти навчальної і виробничої діяльності. До основних чинників вибору особистісно орієнтованих технологій навчання належать такі: індивідуальні особливості та початковий рівень підготовленості учнів; відбір діяльностей, адекватних цілям засвоєння на кожному етапі розвитку учнів тощо [402, с. 194].

Створення особистісно орієнтованої психолого-педагогічної ситуації уможлиблює, на думку В. Орлова, своєрідну інверсію всіх параметрів навчання: те, що йшло ззовні стосовно спілкування (мета, зміст заняття, програмові вимоги, педагогічні та етико-естетичні традиції тощо), стає внутрішнім стимулом, результатом міжособистісного спілкування і співпраці в системі "викладач-предмет, вивчення-учень". Ученим доведено, що конструювання психолого-педагогічної ситуації потребує використання певних типів базових технологій: подання елементів змісту професійної освіти різнорівневими особистісно орієнтованими завданнями; діалогове спілкування і саморефлексія, що відкривають можливості для самопізнання і самовдосконалення (технологія рефлексивних дій у поєднанні з технологією навчального діалогу); реалізації умов виробничої практики, що забезпечує самореалізацію (технологія ділових ігор) [283, с. 123–124].

Як відомо, кількість технологій навчання зростає. В їх відборі педагоги ПТНЗ художнього профілю мають враховувати дидактичні вимоги. Зокрема, ті технології навчання, що використовуються в підготовці кваліфікованих робітників художнього профілю, мають передбачати: наявність інструкцій щодо послідовності виконання технологічного процесу; логічний виклад навчального матеріалу; поетапне використання засобів і методів навчання; поетапне діагностування і оцінювання навчальних досягнень.

До інноваційних технологій навчання, що набувають поширення в професійно-художній освіті, доцільно віднести модульну технологію навчання, яка дає можливість застосовувати принцип розподілу процесу навчання на структурні елементи (операції). Варіативність навчального модуля дає змогу його використовувати у різних комбінаціях, а також в індивідуальному навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Водночас модульний підхід забезпечує реалізацію принципу фундаменталізації професійно-художньої освіти, оскільки зміст базової підготовки з професій буде складатися за цих умов із загальнонаукових, загальнохудожніх, технологічних, мистецтвознавчих, етнографічних тощо знань, умінь, навичок, відомостей про передовий виробничий досвід та ін. Для здійснення підготовки майбутніх фахівців на основі інноваційних технологій навчання, зокрема особистісно орієнтованих і продуктивних, для педагогів ПТНЗ художнього профілю необхідно створювати відповідні умови. Йдеться про розширення доступу педагогічних працівників ПТНЗ художнього профілю до інформації – психолого-педагогічної, дидактичної, методичної, технологічної тощо. З цією метою до авторської програми підвищення професійної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю було введено професійний модуль, що складається з двох частин – інваріантної і варіативної (додаток С.4). Зміст *інваріантної частини професійного модуля* спрямований на оволодіння педагогами знаннями основ психології праці, формування трудових навичок і умінь з художніх професій, дидактичних і методичних засад професійно-художнього навчання. Його структура побудована так, щоб педагоги під час тренінгів могли вдосконалювати комунікативну

компетентність, а також оволодівати прогресивними ідеями інноваційного педагогічного досвіду підготовки майбутніх фахівців у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" (автор В. Радкевич), "Студійне професійне навчання художнім професіям" (автор О. Капало) [525].

Не менш важливою є **методична компетентність** педагога ПТНЗ художнього профілю, під якою розуміємо компетентність педагога у галузі способів формування в учнів ПТНЗ художнього профілю знань, навичок, умінь, професійно важливих якостей і набуття первинного досвіду професії. Саме тому майбутніх педагогів ще під час навчання у ВНЗ необхідно навчати проведенню семінарів, практичних занять, інтегрованих курсів з використанням інноваційних технологій навчання; залучати до моделювання навчального процесу на основі взаємозв'язку і наступності змісту – загальнохудожньої та спеціальної підготовки. У цьому контексті науковий інтерес становлять висновки дисертаційного дослідження Л. Сушенцевої щодо управління системою методичної роботи в професійно-технічному училищі [433].

Водночас актуальним є розвиток у педагогів ПТНЗ художнього профілю *готовності до реалізації концепції особистісно орієнтованого та суб'єктно-діяльнісного навчання*, що є методичною системою, в якій поряд з навчальними, педагог розв'язує і особистісні проблеми учня, як суб'єкта навчальної та майбутньої професійної діяльності. Використовуючи такий підхід до побудови навчально-виробничого процесу, він має навчитися забезпечувати компенсуючу і самореалізуючу функцію професійного навчання, допомагати учням оволодівати творчим стилем учіння та навчальної діяльності, способами позиціонування результатів навчальної та виробничої діяльності, оцінкою і самооцінкою творчих результатів, пошуком нового смислу навчальної діяльності, поставати не тільки як суб'єкт, який оволодіває конкретною професією, але і як особистість, яка свідомо і творчо виконує відповідну соціальну функцію.

Важливо також передбачати оволодіння ефективними методиками організації і проведення занять з учнями, спрямованими не тільки на формування інтересу до конкретного навчального предмета і професії, а найголовніше – на

процес одержання знань, формування практичних навичок і вмінь, під час якого учіння стає і задоволенням, і засобом самореалізації, і набуттям майбутнього фаху. Так, перспективною є методика створення мотиваційно-проблемних ситуацій (виконання навчальних виробничих завдань), розв'язання яких сприяє засвоєнню учнями навчального матеріалу з обраної професії, розвитку інтересу до подальшого самостійного набуття нових фахових знань. Крім того, педагогів необхідно навчати оновлювати зміст професійного навчання відповідно до вимог державних стандартів і сучасного художнього виробництва; розробляти методичні рекомендації щодо викладання уроків теоретичного і виробничого навчання, модульні навчальні елементи; виконувати якісні еталонні зразки (вузли, елементи деталей) згідно з виробничими технологіями.

Основу технологічної культури педагога ПТНЗ художнього профілю мають також становити знання, навички, уміння, досвід з методики організації та управління процесом навчання й виховання учнівської молоді тощо. У зв'язку з цим, необхідною умовою успішної його діяльності є **методична готовність** до визначення цілей, змісту, форм, методів і засобів навчання (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Схема визначення цілей професійно-художнього навчання

Проектувальна діяльність педагога має ґрунтуватися на принципах відбору і структурування змісту навчального матеріалу з теми уроку, а також принципах поетапної організації процесу навчання учнів на заняттях. На рис. 5.3 нами подано основні етапи проектування навчального заняття.

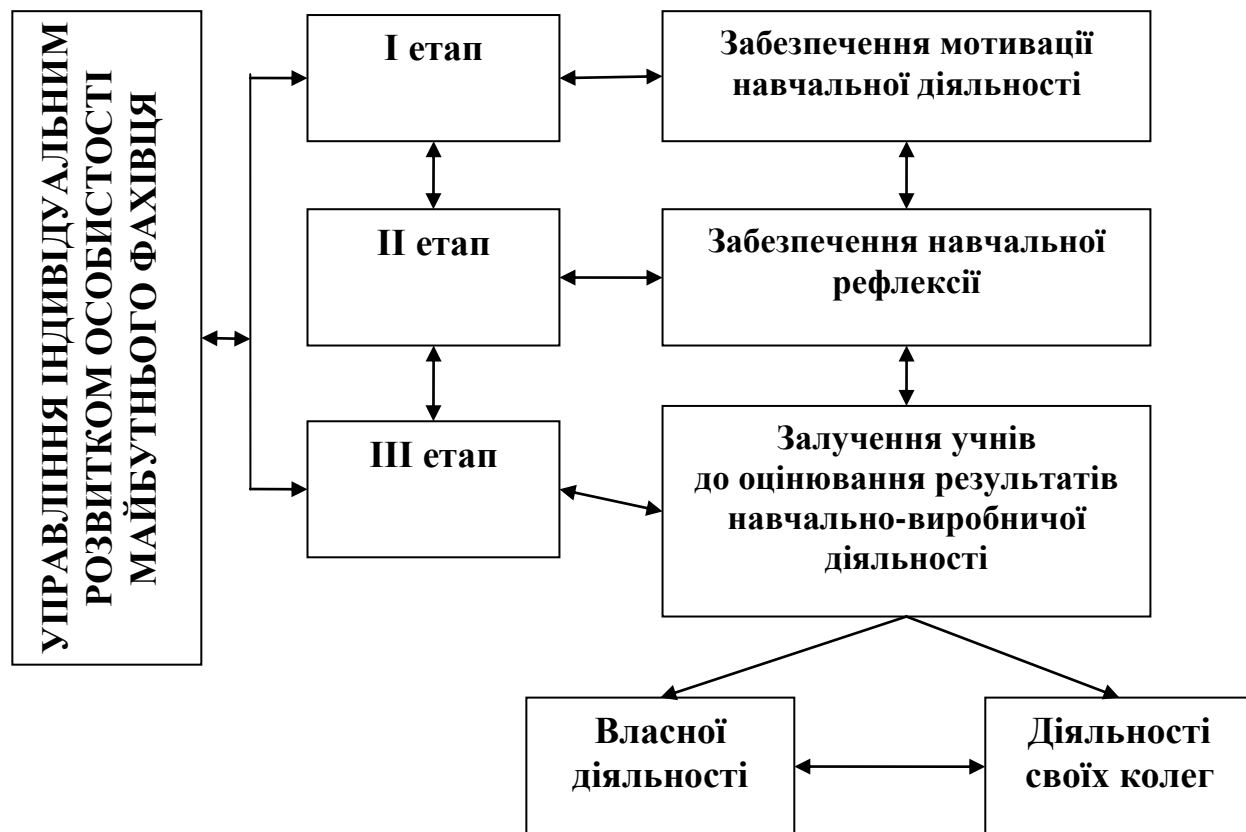

Рис. 5.3. Етапи проектування навчального заняття

Зазначимо, що такі компоненти, як структура, зміст та інтеграція видів майбутньої фахової діяльності учнів здійснюють вплив на визначення цілей професійно-художньої освіти. Отже, це зумовлює більш глибоке оволодіння педагогами науковими засадами організації праці, технологіями виконання виробничих операцій тощо. У зв'язку з цим, актуальним є використання технологічного підходу, розробленого В. Беспальком, згідно з яким діагностичне завдання цілей навчання стосовно забезпечення якості засвоєння знань, умінь, навичок полягає у виборі необхідного рівня засвоєння, який співвідноситься з моделлю фахівця. Зокрема, для репродуктивного виду діяльності він визначає такі рівні засвоєння досвіду, як початковий і алгоритмічний. На цих рівнях учні можуть мати різний ступінь самостійності.

Продуктивна діяльність може здійснюватися на основі використання відомих методів у нових умовах, або на основі нових навчальних елементів. Цей вид діяльності В. Беспалько відносить до евристичного і творчого рівня оволодіння досвідом [29, с. 12]. Слід зазначити, що на *початковому рівні* вимоги до оволодіння знаннями і вміннями є незначними, оскільки діяльність учнів спрямовується лише на запам'ятовування інформації, відтворення технологічних прийомів, показаних майстром виробничого навчання і викладачем спеціальних дисциплін. Так, під час вивчення майбутніми майстрами художньої вишивки технології виконання "петельного шва" на учнівському рівні може бути запропоновано таке завдання: "Якщо на жіночій блузі вишивається візерунок "петельним швом", в якій послідовності треба виконати прийоми, щоб цей шов був якісним?" Діяльність учня на цьому рівні полягає в тому, що він відповідно до еталонного зразка, на якому виконана техніка "петельний шов", називає прийоми виконання рахунку ниток на тканині під час вишивання цього шва, напрям голки, нитки, стібків, розміщення стібків на виворітному боці тощо. На цьому етапі учні дуже часто потребують допомоги педагога, зокрема у підказуванні забутої або неправильно представлені інформації, практичних прийомів виконання шва, виправленні дефектів.

На другому *алгоритмічному рівні* учням можна давати самостійні завдання для виконання під час практичної та лабораторно-практичної роботи, але без допомоги педагога. Наприклад, завдання такого змісту: "Згідно з інструкційно-технологічною карткою розрахуйте і виконайте на тканині рубець технікою "петельний шов"". Зауважимо, що для цього заняття педагог має розробити технологічні інструкції для всіх учнів (хоча б один примірник на учнівське робоче місце). Ця інструкція має вміщувати теоретичну інформацію щодо послідовного виконання техніки "петельний шов" і графічне зображення прийомів її виконання. В окремих випадках в інструкційно-технологічній картці подаються відшивки всіх прийомів виконання техніки, тобто еталонні зразки відшивок, які власноручно виконує майстер виробничого навчання (якщо заняття виробничого характеру) або викладач спеціальної технології.

Третій – *евристичний рівень* передбачає посилення ролі самостійності учнів в оволодінні знаннями, навичками і вміннями з обраної професії. За цих умов педагог керує процесом їх пізнання, наприклад, під час етнографічної практики, яка проводиться для майбутніх майстрів художньої вишивки, зазвичай, в музеях народного мистецтва, в краєзнавчих музеях тощо. Специфіка діяльності, яка виводить учнів на евристичний рівень оволодіння досвідом, полягає в самостійному опрацюванні зразків народного мистецтва: жіночі та чоловічі сорочки з різних регіонів України, вишиті рушники, хустки, верхній одяг тощо. Така діяльність сприяє оволодінню дослідницькими навичками та вміннями, прийомами узагальнення інформації, одержаної в ході здійснення опису художнього твору відповідно до взірців, розроблених педагогом, який проводить етнографічну практику, критеріїв і вимог.

За умови формування трьох попередніх рівнів оволодіння досвідом стає можливим залучення учнів до творчої діяльності, зміст якої передбачає розв'язання нетипових навчальних виробничих ситуацій, наприклад, пов'язаних з виявленням причин і усуненням дефектів, що виникли під час вишивання "петельного шва", з розробкою технічного рисунка для оздоблення вишивкою певного виробу тощо.

Для *творчого рівня* засвоєння досвіду учням можна рекомендувати таке завдання: участь у діловій грі "Робота відділу контролю якості підприємства", в якій вони виконують роль робітника, що виконав виріб з художнім оздобленням, тобто вишивальною технікою "петельний шов", і роль контролера якості. У ході цієї гри виявляються дефекти, причини їх виникнення, рівень знань і вмінь учня в ролі робітника щодо методів усунення дефектів. Завданнями творчого характеру є також стилізоване відображення учнями краси й гармонії природних форм навколишнього середовища в малюнках для вишивки. Змістом цього завдання може бути переробка природних форм на декоративні засобами графіки та аплікації. Важливу роль в творчій діяльності учнів відіграють знання і вміння, які потрібні для виконання переходів однієї форми творчості до іншої, від натурального зображення до стилізованого в техніках вишивки. Виконання таких

завдань потребує від майбутніх майстрів художньої вишивки поєднання знань з матеріалознавства, спеціальної технології, композиції, рисунка, живопису кольорознавства, теорії орнаменту тощо. Насамперед, важливо стимулювати учнів до оволодіння новим навчальним матеріалом. Це здійснюється на першому етапі уроку, коли педагог актуалізує мотивацію їхньої діяльності, акцентуючи увагу на тому, що коли вони оволодіють, наприклад, матеріалом уроку з теми "Оздоблення виробів технікою "подільська розшивка"", то будуть знати: якому регіону притаманна ця техніка, розкольоровку цієї техніки та технологію її виконання, поєднання з іншими техніками, види дефектів і способи їх усунення; способи нанесення малюнка на тканину тощо.

Реалізація такого підходу впливає на оволодіння учнями теоретичними знаннями, зростання рівня їхньої художньої майстерності. Наприклад, вони зможуть правильно поєднувати між собою техніки, добирати кольори, якісно виконувати прийоми технік, розміщувати узор на виробах, самостійно контролювати якість виконаної вишивки, виявляти і виправляти дефекти. Наступним етапом проектування сценарію навчального заняття має бути конкретна навчальна діяльність учнів, спрямована на оволодіння новими способами дій. Тут важливо забезпечувати необхідні умови для творчої діяльності. Проектуючи сценарій уроку, важливо запланувати контроль за навчальною діяльністю учнів.

Сучасний підхід до організації контролю за якістю засвоєння ними знань і вмінь під час теоретичного та виробничого навчання полягає в посиленні їхньої ролі в оцінюванні як результатів власної діяльності, так і результатів інших учнів. З цією метою педагог завчасно готує спеціальні картки дефектів, в яких наводиться назва можливого дефекту, його графічне зображення, обґрунтовуються причини виникнення та способи усунення.

Згідно з картою дефектів педагог пропонує учням самостійно проконтролювати якість виконаної відшивки, наприклад, "подільська розшивка", самостійно оцінити свої нові навички й уміння. Після цього можна запропонувати провести міжгруповий контроль, тобто виступити в ролі контролерів якості

відшивок, виконаних іншими учнями групи. При цьому важливо, щоб на відшивках не було прізвищ учнів. Для забезпечення анонімності такого оцінювання педагог може зашифрувати роботи учнів. Активною формою діагностування знань учнів з теми уроку є також картки-завдання, в яких педагог викладає теоретичні і професійно-спрямовані запитання, кросворди, професійні диктанти тощо.

Слід зазначити, що на всіх етапах інноваційної організації навчального заняття зусилля педагога мають спрямовуватися на управління індивідуальним розвитком учня – майбутнього фахівця. У зв'язку з цим, навчально-виробничий процес у ПТНЗ художнього профілю має характеризуватися відповідними параметрами педагогічної системи, зокрема готовністю педагогів до діяльності, яка ґрунтується на: впровадженні сучасних методів у навчально-виробничу діяльність; розвитку готовності до дослідницької, методичної та експериментальної роботи; розвитку організаторських умінь; постійній налаштованості на творчість й нестандартне проведення навчальних занять тощо.

Методична компетентність викладачів, майстрів виробничого навчання досягає високого рівня за умови наявності у них умінь самостійно розробляти навчально-методичну документацію, засоби письмового інструктування, наочні посібники, програмні засоби навчання, комп'ютерні засоби контролю знань учнів тощо. Вона ґрунтується на високому рівні *методичної готовності педагогів цих навчальних закладів*, під якою ми розуміємо наявність спеціальних знань щодо структури і змісту навчально-методичного комплексу предмета або професії, системи практичних методичних навичок його розроблення, а також використання в навчально-виробничому процесі.

Результати констатувального експерименту свідчать, що методична готовність викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю потребує поглиблення. Цьому сприятиме їх залучення до участі в колективних формах методичної діяльності, зокрема, в семінарах, семінарах-практикумах, школах передового педагогічного досвіду, школах педагогічної майстерності, художніх радах, педагогічних читаннях, предметних тижнях, а

також до організації та проведення відкритих уроків. З огляду на це, важливими є наукові засади підвищення кваліфікації педагогічних працівників ПТНЗ, обґрунтовані В. Олійником [277], Л. Шевчук [4], О. Щербак [4].

В умовах зростання обсягу інформації, запровадження в навчально-виробничий процес комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання, локальних мереж виникає необхідність формування в педагогів навичок, умінь і культури користуватися бібліотечними фондами, проводити заняття за допомогою комп'ютерів і програмних засобів, пристосовувати навчання на комп'ютері до індивідуально-психологічних особливостей учнів, типу їх теоретичного та практичного мислення, темпу оволодіння знаннями й уміннями, набуття первинного професійного досвіду тощо.

За сучасних умов, на думку В. Кудіна, набуває актуальності "необхідність утвердження в навчанні учнів двох взаємопов'язаних для педагога проблем: викладач + сучасні засоби інформації. Відтак, педагогу важливо постійно вдосконалюватися, щоб навчити учнів сприймання сучасних засобів інформації, їх розуміння, тактовно захищати свідомість учнів від примітивної і шкідливої інформації" [192, с. 59–60].

Безумовно, технологічна культура педагогів ПТНЗ художнього профілю ґрунтується на практичному досвіді та високому рівні мотивації самостійного навчання, стажування на виробництві тощо. Для цього викладачі, а особливо майстри виробничого навчання повинні мати тісний зв'язок із підприємствами народних художніх промислів. З цією метою важливе значення має *програма стажування на підприємствах народних художніх промислів*, що передбачає такі напрями діяльності: ознайомлення з підприємством, його структурою; інструктаж з охорони праці; оволодіння компетентностями планування трудової діяльності, виробничих завдань, організації робочого місця, виконання прийомів оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, якими володіють майстри художнього виробництва тощо (додаток С.5).

Основною вимогою до стажування є праця на штатному робочому місці з професій художніх промислів і ремесел, що передбачає: вивчення прийомів

раціональної організації робочого місця; виконання комплексу завдань з оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва згідно з власними композиціями і використанням відповідних художніх технік; здійснення заходів з найбільш ефективного використання робочого часу, виконання робочих норм, попередження дефектів, економного використання матеріалів.

Завершальним етапом стажування є виконання і захист кваліфікаційної (пробної) роботи.

Отже, *складовими технологічної культури викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю*, що сприяють зростанню рівня їх педагогічної майстерності, професіоналізму в професійно-педагогічній діяльності, є такі:

- вміння моделювати та проектувати власну концепцію навчання і виховання учнівської молоді;
- прогнозувати і оволодівати педагогічними інноваціями, впроваджувати їх у процес професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел;
- розробляти методики викладання навчальних дисциплін з використанням засобів педагогічного діагностування, інноваційних технологій навчання, комплексу навчально-методичного забезпечення;
- здатність до творчого саморозвитку та самоактуалізації, інноваційної діяльності, рефлексії, здійснення системних досліджень традицій народного мистецтва й на цій основі – генерування творчих педагогічних і виробничих ідей та їх реалізації в навчальному процесі ПТНЗ художнього профілю;
- орієнтованість на розвиток учня як суб'єкта навчальної та майбутньої професійно-художньої діяльності.

Специфікою діяльності педагога ПТНЗ художнього профілю є організація етнографічних практик на базі музеїв народного мистецтва, що потребує від них сформованої дослідницької культури.

5.3. Дослідницька діяльність педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

Важливою функцією професійно-художньої освіти є ознайомлення молодого покоління з накопиченим людством досвідом художньої діяльності. Реалізація цієї функції залежить, насамперед, від науково обґрунтованої діяльності педагогів. Це зумовлює необхідність розвитку в них навичок, умінь, методики і культури педагогічної дії, здатності осмислювати цілі, смисл, зміст, методи, форми та результат своєї педагогічної діяльності з наукових позицій з урахуванням вимог і провідних ідей особистісно орієнтованого, суб'єктно-діяльнісного та компетентнісного підходів, наповнювати її змістом, що потребує відповідних досліджень, етнографічного пошуку, застосування передового педагогічного досвіду тощо.

Теоретичне і виробниче навчання учнів доцільно здійснювати на основі принципу предметної діяльності чи квазіпрофесійної діяльності, згідно з яким забезпечується формування професійно важливих якостей і професійних компетенцій особистості майбутнього фахівця, необхідних для виконання технологічних процесів. Такий підхід є особливо актуальним в умовах сучасного інформаційно-технологічного суспільства, коли знання стають продуктивною силою. Для цього необхідно забезпечувати, на думку В. Кременя, перехід від кваліфікації до компетентностей, які дають змогу знаходити рішення в будь-яких професійних і життєвих ситуаціях, уможливають діяльність особистості незалежно від локального чи глобального контексту ринку праці [185, с. 11].

Дослідницька діяльність педагогів ПТНЗ художнього профілю відрізняється від досліджень, які здійснюють науковці, оскільки вони є творцями педагогічних знань, а педагоги – їх користувачами. Результати констатувального експерименту свідчать, що частина педагогів висловлює побажання, щоб науковці-педагоги спрямовували свою діяльність на написання рекомендацій для викладачів-предметників і майстрів виробничого навчання. Водночас, інші вважають, що такі розробки заважають розвитку творчої ініціативи педагогів-практиків. На нашу

думку, педагогічна наука не повинна залишатися на рівні лише теоретичного обґрунтування, як і не повинна лише узагальнювати досвід роботи окремих педагогів і педагогічних колективів. Відтак, предметом дослідження педагогічної науки виступає теорія і практика у гармонійному співвідношенні та поєднанні.

Діяльність педагогів на засадах дослідництва є завжди інноваційною. В ній не копіюється нове знання, запропоноване педагогічною наукою, а на основі творчого підходу створюються власні методики викладу навчальної інформації, форми організації навчально-виробничого процесу, професійно-художньої діяльності тощо. Як зазначав В. Сухомлинський, "...педагогічна праця є творча праця, яка стоїть близько до наукового дослідження. Ця близькість полягає, насамперед, в аналізі фактів, передбаченні результатів, застереженні серйозних недоліків..." [429, с. 496].

Упровадження провідних ідей педагогічної науки в ПТНЗ художнього профілю ґрунтується на *принципі єдності теорії і практики*, завдяки якому педагогічна наука впливає на практику, а практика є джерелом наукового знання. Зауважимо, що в матеріалах резолюції XXVI сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО поняття *дослідницька діяльність і наукова робота* педагогів професійних навчальних закладів розмежовуються. Під *дослідницькою діяльністю* розуміють оригінальні розробки (упорядковані дослідження) в галузі природничих і соціальних наук, культури та освіти. *Наукова ж робота* розглядається як процес підготовки й опублікування педагогом наукових публікацій, тематично пов'язаних з тією чи іншою навчальною дисципліною, яку він викладає, вдосконалення своєї діяльності в якості викладачів. Крім того, у матеріалах ЮНЕСКО зазначено, що "викладання в професійній школі є професією, яка потребує від педагогічних кадрів спеціальних знань, навичок і вмінь, набутих і підтримуваних завдяки наполегливому навчанню та дослідницькій діяльності упродовж усього життя" [237].

У зв'язку з цим, привернемо увагу до запропонованої В. Кудіним типологізації педагогів: а) учитель, педагог–диктатор–наставник, який вимагає робити так, як він сказав; б) учитель, педагог–гід–провідник, значною мірою –

скульптор; в) учитель, педагог–садівник–селекціонер, допомагає утвердженню природних задатків і здібностей. Шкода тільки, що більшість педагогів, як констатує цей вчений, відповідають першому типу [192].

Отже, *дослідницьку діяльність педагога професійної художньої школи* доцільно розглядати як складову професійно-педагогічної діяльності, а також як необхідну умову розвитку професійної компетентності. Доречно наголосити, що відповідно до державних стандартів дослідницька діяльність є компонентом професійної підготовки сучасного педагога.

Педагог-дослідник, здійснюючи свої дослідження, виконує дві основні функції: по-перше, систематизує, акумулює знання, накопиченні людством; по-друге, пізнає нове, що збагачує науку. Для такої діяльності він має володіти якостями, що забезпечують міцний фундамент його особистісного і професійного зростання, з-поміж яких – наполегливість, відповідальність, творче практичне мислення, що ґрунтується на відчутті нового, пізнанні невідомого тощо. Особливо важливу роль відіграє творче мислення, до особливостей якого О. Жохов відносить гнучкість, свободу від шаблонного мислення, критичність і діалектичність мислення, глибину, відкритість, випереджувальне, незалежне мислення, емпатію [109, с. 13–14].

Не менш важливою у формуванні дослідницької культури педагогів ПТНЗ художнього профілю є стійка мотивація до дослідницької творчості, яка, на думку В. Журавського, має бути "професійно особистісною і підтримуватися творчою ідеєю, що народжується на основі знання теорії, досвіду власної практики і практики колег" [110, с. 220].

Для педагога ПТНЗ художнього профілю володіти *дослідницькою культурою* означає володіти педагогічним знанням, процесом його опанування, способами пояснення (створення концепції) і практичного використання для перетворення та удосконалення системи навчання і виховання. При цьому вона має ґрунтуватися на *системному та діяльнісному підходах* до реалізації динамічного освітнього процесу [111, с. 45].

Важливим також є *суб'єктно діяльнісний підхід* до професійної підготовки

майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю, згідно з яким передбачається відбір таких способів, методів і технологій професійного навчання, що сприятимуть ефективному засвоєнню учнями професійних знань, практичних навичок і вмінь, набуттю ними первинного фахового досвіду. Саме тому важливо, щоб викладачі і майстри виробничого навчання володіли дослідницькою культурою та ефективними методиками здійснення аналізу змісту професійно-художнього навчання, а також проектування видів і етапів діяльності своїх вихованців. Отже, для здійснення дослідницької діяльності вони мають володіти навичками і вміннями проектувати навчально-виробничий процес на основі усвідомлення методик творчого розв'язання педагогічних завдань, методичної рефлексії, що забезпечують високий рівень професійної діяльності, характеризують педагогічний досвід.

Найбільшою цінністю, як зазначає В. Краєвський, є педагогічний досвід, повноцінний за задумом і успішний за впровадженням. Такий досвід реалізує взаємодію науки і практики, дає змогу розв'язувати практичні завдання, які засобами науки поки що не можуть бути вирішені [181, с. 105]. За цих умов активна взаємодія педагогічного досвіду з наукою має випереджувальний характер і слугує джерелом емпіричного матеріалу щодо перевірки сучасних педагогічних концепцій, технологій навчання тощо.

У методичних рекомендаціях щодо створення ефективної методичної служби, розроблених науковими співробітниками Інституту розвитку професійної освіти Міністерства освіти Російської Федерації, зазначено, що передовий педагогічний досвід може бути вдосконалювальний і перетворювальний. Так, перетворювальний педагогічний досвід (новаторський) розкриває сутність педагогічної системи (цілі), а також забезпечує ті стереотипи, що склалися, вступає в конфлікт з діючими нормами [147, с. 71–72]. Передовий педагогічний досвід за рівнем досягнутого знаходиться вище іншого: він допомагає викладачам, майстрам виробничого навчання, керівникам ПТНЗ художнього профілю знаходити вихід із складних ситуацій, що виникають у процесі професійно-педагогічної діяльності. Його формування ґрунтується на

використанні апробованих методик творчої дослідницької діяльності.

Цінною, на нашу думку, є *методика педагогічного дослідження*, запропонована М. Поташником, яка структурно складається з таких елементів: виділення проблеми, що цікавить педагога (визначення актуальності, її наукової новизни, практичного і теоретичного значення); вибір теми дослідження; визначення об'єкта і предмета дослідження; обґрунтування провідної ідеї і задуму; формулювання гіпотези дослідження; визначення мети і завдань дослідження; вибір методів дослідження тощо. Водночас важливою умовою розвитку творчих дослідницьких здібностей педагога-практика є, на думку вченого, накопичення педагогічних фактів [327, с. 167]. Важливу роль в організації дослідницької діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю також відіграють їхні внутрішні джерела творчого пошуку, що виявляються в культурі дослідницької діяльності, а саме: креативності, умінні прогнозувати, приймати нестандартні рішення, продукувати нові ідеї і способи діяльності тощо.

Дослідницькі уміння педагогів В. Сластьонін об'єднав у чотири групи:

а) уміння "переводити" зміст об'єктивної педагогічної дійсності, об'єктивного процесу виховання в конкретні педагогічні завдання;

б) уміння вибудовувати і реалізувати логічно завершену педагогічну систему (від планування навчально-виховних завдань, відбору змісту освітнього процесу до вироблення форм, методів і засобів його організації);

в) уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між різними компонентами і чинниками виховання, переводити їх у дії, створювати необхідні матеріальні, організаційні, валеологічні та інші умови, активізувати діяльність учня таким чином, щоб переводити його із об'єкта в суб'єкт виховання, організовувати спільну діяльність;

г) уміння враховувати та оцінювати результати педагогічної діяльності, тобто здійснювати самоаналіз і аналіз освітнього процесу, визначати наступний комплекс пріоритетних педагогічних завдань [415, с. 42].

Готовність педагогів професійної школи до розв'язання дослідницьких завдань визначається, на думку А. Роботової, Т. Леонтьєвої, І. Шапошнікової

сформованістю в них узагальненої здатності педагогічно мислити, зокрема аналітично, прогностично, проектно і рефлексивно [47, с. 67–73], а ми додаємо – практично. Відомо, що початковий етап дослідницької діяльності потребує сформованості в педагогів ПТНЗ художнього профілю *аналітичних* умінь (аналізувати педагогічні явища, осмислювати елементи педагогічного явища, знаходити в педагогічній теорії положення, висновки, закономірності, діагностувати педагогічне явище, формулювати пріоритетні педагогічні завдання, знаходити шляхи їх розв’язання). Не менш важливими є *прогностичні* уміння (визначення освітніх цілей і завдань, обґрунтування методів дослідження, передбачення можливих результатів, конструювання змісту взаємодії учасників освітнього процесу тощо).

Проектні уміння використовуються педагогами під час розроблення проектів навчально-виховного, навчально-виробничого процесу (визначення освітніх проблем, обґрунтування способів їх поетапної реалізації, планування змісту і видів діяльності суб’єктів освітнього процесу, визначення форм і структури навчального процесу, планування індивідуальної роботи з учнями, відбір форм і методів навчання та виховання тощо).

Надзвичайно важливою умовою професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю на засадах дослідництва є володіння *уміннями рефлексувати*, оскільки саме рефлексія дає можливість об’єктивно оцінювати результати власної діяльності й діяльності тих, кого вони навчають, тобто майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. В її організації на засадах дослідництва важливу роль відіграють їхні внутрішні джерела творчого пошуку, які виявляються в уміннях, що характеризують креативність, педагогічну творчість. У розвитку педагогічної творчості на засадах дослідництва набуває особливого значення взаємодія викладачів, майстрів виробничого навчання й учнів. У зв’язку з цим, І. Зязюн наголошує на цінності діалогічного педагогічного спілкування, згідно з яким педагогічна взаємодія спрямовується на допомогу учням самостійно упоратися зі своїми проблемами [305, с. 205-208]. Водночас педагогічній творчості

притаманні, на думку С. Сисоєвої та Т. Поясок, специфічні ознаки, зокрема: високий рівень соціальної і моральної свідомості; пошуково-перетворювальний стиль мислення; розвинені інтелектуально-логічні здібності; проблемне бачення; творча фантазія, розвинуте уявлення; специфічні особистісні якості (любов до дітей, безкорисливість, сміливість, цілеспрямованість та ін.); специфічні мотиви (необхідність реалізувати своє "Я", бажання бути визнаним, творчий інтерес, захопленість творчим процесом, своєю працею тощо); комунікативні здібності; здатність до самоуправління; високий рівень загальної культури [409, с. 361].

Отже, поряд із базовими педагогічними уміннями – проектувальними, організаційними, комунікативними, діагностичними – у педагогів ПТНЗ художнього профілю необхідно розвивати конкретні дослідницькі уміння, зокрема уміння бачити і формулювати педагогічні проблеми, обирати і використовувати методи педагогічного дослідження, вивчати і узагальнювати передовий педагогічний досвід, використовувати його в практиці власної діяльності. Такі уміння необхідні для здійснення дослідно-експериментальної роботи як в індивідуальній, так і в колективній формах.

З метою розвитку в педагогів дослідницької культури нами було розроблено методику організації експериментальної роботи у ПТНЗ художнього профілю. Її впровадження допомогло виробити в педагогів чіткість у визначенні мети експериментальної роботи та послідовності її виконання, здатність зосереджуватися на тій проблемі, яка є об'єктом і предметом дослідження, конкретність у використанні наукового знання та наукової термінології, методів і методик проведення експерименту, здійсненні розрахунків, логічному і грамотному викладенні наукової інформації; здатність аналізувати, обґрунтовувати та узагальнювати результати експерименту, і на цій основі робити обґрунтовані висновки, формулювати пропозиції щодо впровадження результатів дослідження в педагогічну практику тощо.

Для цього розробляється відповідна програма, в якій визначаються мета, завдання, очікувані результати, а також створюються творчі групи досвідчених педагогів для виконання окремих дослідницьких завдань. Така діяльність

ґрунтується на відповідних методах дослідження. Зокрема, на першому (констатувальному) етапі доцільно використовувати: соціологічні методи дослідження (бесіда, анкетування); метод вивчення наукової літератури, нормативної, навчально-програмної документації; метод порівняльного аналізу та моделювання. На формувальному етапі більшість дослідників використовують методи експертного оцінювання, контрольні роботи, педагогічний експеримент тощо. На завершальному етапі необхідними є методи теоретичного аналізу, синтезу, узагальнення експериментальних даних. Критеріями оцінювання очікуваних результатів експерименту є позитивний висновок експертів щодо запропонованих педагогами методик, інтегрованих програм, технологій і засобів навчання, а також високий рівень засвоєння знань учнями, професійної компетентності, відсоток працевлаштування випускників тощо.

Колективна дослідницька діяльність педагогів може реалізовуватися і в межах виконання єдиної науково-методичної теми, що затверджується педагогічною радою ПТНЗ художнього профілю на початку нового навчального року. На засіданнях методичних комісій викладачі і майстри виробничого навчання затверджують індивідуальні теми відповідно до специфіки художньої професії чи навчальної дисципліни, яку вони викладають. Про проміжні результати досліджень педагоги доповідають на педагогічних радах, засіданнях методичних комісій, науково-практичних семінарах, педагогічних читаннях тощо. Педагоги досліджують зміст професії й професійної діяльності в умовах конкретного виробництва художнього профілю, а також кваліфікаційні вимоги до знань і вмінь робітників, яких готують у ПТНЗ художнього профілю. Особлива увага приділяється дослідженню технологічних процесів, що динамічно змінюються та вдосконалюються на сучасних художніх підприємствах. Результати дослідження уможливлюють ефективне оновлення змісту професійного навчання майбутніх робітників, наповнення його сучасною інформацією щодо обслуговування високотехнологічного обладнання та процесів.

Напрями дослідницької діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю передбачають розроблення та експериментальну перевірку технологій навчання,

навчально-методичних комплексів, методик організації етнографічно-пошукової роботи учнівської молоді. Зокрема, дослідницькі засади етнографічного пошуку будуть успішними за умови сформованої у педагогів *етнокультурної компетентності*, під якою розуміємо цілісний комплекс знань і вмінь з художнього освоєння дійсності на основі вивчення джерел народної художньої культури, інтерпретації існуючих цінностей з урахуванням особливостей сучасної естетичної й художньої реальності. До її показників Е. Ветрякова відносить етнокультурні, етнопедагогічні, етнопсихологічні, регулятивно-технологічні та полікультуротворчі компетенції, які співвідносяться, на її думку, таким чином: "цінності, знання і вміння виступають у ролі регуляторів дій майбутнього педагога, являючи собою духовно-моральну природу, закріплюючись у педагогічній майстерності, такті, особистісних якостях, принципах життя, екології душі (внутрішньому світі людини), а також виявляються в динамічній взаємодії з навколишнім і зокрема поліетнічним середовищем" [48, с. 32].

Підготовці педагогічних кадрів, які змогли б на високому рівні здійснювати вивчення і відродження народного мистецтва та його популяризацією, надають великого значення в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, де створено кафедру декоративно-вжиткового мистецтва та основ дизайну. Зокрема, на відділенні народної вишивки, створеному заслуженим майстром народної творчості України М. Кот [286], майбутні педагоги вивчають різні техніки української вишивки та її локальні орнаментальні особливості, займаються пошуками невідомих вишивальних технік; їхні мистецькі твори експонуються на вітчизняних і міжнародних виставках народного мистецтва.

Цінний досвід підготовки педагогів ПТНЗ художнього профілю на засадах вивчення і використання традицій народного мистецтва накопичено на кафедрі трудового і професійного навчання Хмельницького національного університету, де майбутні інженери-педагоги швейного профілю поряд із технологічною (швейний напрям) і педагогічною освітою оволодівають уміннями декоративно-вжиткової творчості. Зокрема, під час вивчення курсу "Художня обробка матеріалів" майбутні інженери-педагоги швейного профілю вивчають різні види

технік із ручної обробки матеріалів – розпис на тканині, художнє плетіння, клаптикову техніку, вишивку, а також ручне ткання. Ознайомлення з цими видами технік й оволодіння навичками їх виконання в процесі навчання дають змогу студентам ширше використовувати декоративні (етнічні) можливості цих технік у проектуванні сучасного одягу [175, с. 24].

Використання мистецтва в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів, які готують педагогів для ПТНЗ художнього профілю, на думку О. Отич, має відбуватися на основі індивідуалізації та забезпечення художньо-естетичної, творчо-розвивальної і професійно-педагогічної спрямованості змісту їхньої підготовки й сприяти особистісному залученню студентів до творчої, аксіологічно та акмеологічно зорієнтованої педагогічно-мистецької діяльності, в якій формуватиметься їхня творча індивідуальність [294, с. 12].

Зазначимо, що не кожний педагог ПТНЗ художнього профілю готовий до організації етнографічно-пошукової роботи учнів, які оволодівають професіями художніх промислів і ремесел. Саме тому в ході формувального експерименту нами було розроблено та експериментально перевірено зміст і методику організації етнографічно-пошукової роботи майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в музеях народного мистецтва, творчих лабораторіях народних майстрів.

Проведення етнографічної практики (69 год.) наприкінці другого семестру пояснюється тим, що учні за власним бажанням можуть продовжити самостійний етнографічний пошук і під час літніх канікул [361, с. 22]. До програми етнографічної практики в музеях народного мистецтва для майбутніх майстрів вишивки нами було запропоновано такі етапи роботи:

1. Дослідження історичних аспектів розвитку народної вишивки в конкретному регіоні України (за вибором).

2. Вивчення регіональних особливостей орнаменту, поєднань кольору, технік виготовлення та оздоблення виробів народного декоративно-вжиткового мистецтва, особливостей крою та шиття народного одягу (жіночого, чоловічого, дитячого).

Відповідно до цього зміст етнографічної практики для інших художніх спеціалізацій було розроблено з урахуванням їхньої специфіки. **Етнографічно-пошукова робота** проводилася на трьох рівнях: *на рівні ПТНЗ художнього профілю під час вивчення знань з теоретичних предметів, формування вмінь з виробничого навчання; на рівні музеїв, виставок народного декоративно-вжиткового мистецтва; на рівні майстра народного мистецтва.*

Етнографічне дослідження здійснювалося за двома формами: *колективною* – етнографічна практика у краєзнавчих музеях, фондах музеїв народного мистецтва, у майстерні народного майстра; *індивідуальною* – самостійна етнографічна експедиція до музею, до майстра народного мистецтва (за вибором).

Початковий етап формування в учнів навичок етнографічно-пошукової роботи забезпечувався на заняттях із таких предметів: "Спеціальна технологія", "Композиція", "Моделювання одягу", "Рисунок", "Живопис", "Основи крою та шиття народного одягу", "Етнографія і фольклор України", "Історія українського народного костюма" тощо. До змісту багатьох тем спеціальних дисциплін нами було введено етнографічний компонент практичних завдань. Наприклад, під час вивчення майбутніми майстрами художньої вишивки предмета "Моделювання одягу" учні виконували дві лабораторно-практичні роботи (Розроблення моделей святкового одягу за народними мотивами. Розроблення моделей повсякденного одягу за народними мотивами). Для виконання цих завдань учні попередньо вивчали етнографічний матеріал, що зберігається в бібліотеці, музеї ПТНЗ художнього профілю, а також здійснювали етнографічне дослідження традицій виготовлення повсякденного і святкового одягу в рідному селі, регіоні. Індивідуальний підхід до виконання такого виду практичних завдань забезпечує їх неповторність, оригінальність, розкриття регіональних особливостей виготовлення одягу українським народом.

Підсумкова робота учнів з навчальної дисципліни "Живопис" також потребувала відповідних етнографічних знань для виконання багатопланового натюрморту із предметів художніх промислів і ремесел на фоні декоративних драперій. Для цього учні на основі результатів етнографічного пошуку поряд з

правильним композиційним розміщенням натюрморту на форматі, виконанням лінійно-конструктивного малюнка елементів постановки, враховували локальні особливості у прокладанні кольорів, ліпленні форми предметів по світлотіні тощо.

До змісту навчальної програми з дисципліни "Спеціальна технологія" для підготовки фахівців з професії "Виконавець художньо-оформлювальних робіт" крім знань про технічні прийоми оформлювальних робіт, виконання плакату, трафарету, аплікації, колажу, стендів нами було запропоновано такі теми: різьблення по дереву, декоративний розпис, декорування скла, килимарство. Їх вивчення передбачало здійснення етнографічного пошуку регіональних особливостей виконання.

Новий зміст з етнографічним компонентом нами було запропоновано для навчальної дисципліни "Етнографія і фольклор України". Упродовж 38 год. учні вивчали чотири теми: історія української етнографії і фольклору (2 год.); родовід (4 год.); матеріальна культура українців (16 год.); фольклорні скарби українців (16 год.). Визначення матеріалу з трьох останніх тем здійснювалося під час етнографічних практик. Зокрема, за підсумками вивчення теми "Родовід" учням пропонувалося дослідити історію рідного міста, села, родовідного дерева. Програмою етнографічної практики з теми "Матеріальна культура українців" передбачалося вивчення діяльності народних умільців, збирання стародавніх речей побуту, виробів декоративно-вжиткового мистецтва, одягу, стародавніх рецептів страв для училищного музею. А з теми "Фольклорні скарби українців" ми запропонували учням фольклорну практику, з метою збирання і записування регіональних особливостей календарних свят, вечорниць, звичаїв, обрядів, прикмет, переказів, пісень, загадок, легенд, казок тощо.

До змісту виробничого навчання також вводився етнографічно-пошуковий компонент. Під час показу майстром виробничого навчання технік оздоблення художніх виробів увага учнів приділялася регіональним особливостям їх виконання на різних частинах виробу тощо. Це підвищувало інтерес учнів до дослідження розвитку художніх ремесел в регіонах, де проживають їхні родини. Ця діяльність є особливо важливою під час виконання майбутніми фахівцями

художніх промислів і ремесел курсових робіт (І-й курс), наприклад, з оздоблення комплектів серветок, сувенірних рушників, дитячих сорочок і жіночих блузок техніками поверхнево-нашивної та прозоро-рахункової груп.

Зміст виробничого навчання з професії "Виконавець художньо-оформлювальних робіт" також розроблено з урахуванням використання результатів етнографічно-пошукової роботи учнів під час виготовлення ними художніх виробів з дерева (кухонна дошка, полиця, скринька, розпис по дереву); соломки, берести, кори (аплікація), пряжі (гобелени, килими) на склі (вітраж, розпис по склу) тощо.

В організації етнографічної практики учнів ПТНЗ художнього профілю в музеях народного мистецтва важливу роль відіграє керівник практики, якого призначає адміністрація училища з досвідчених викладачів, майстрів виробничого навчання. Він бере в музеях дозволи на проведення практик, узгоджує їх терміни, кількість учнів, які працюватимуть у фондах музеїв, а також напрями етнографічно-пошукової роботи. Водночас керівник практики відповідає за поведінку учнів під час роботи в музеях, за збереження творів народного мистецтва, з якими учні будуть працювати. Якщо практика проводиться в іншому місті, то її керівник також відповідає і за організацію переїзду, проживання, харчування, техніку безпеки й здоров'я учнів тощо.

Зміст етнографічно-пошукової роботи учнів у музеях полягав в опрацюванні певної кількості давніх музейних експонатів. Наприклад, для майбутніх майстрів вишивки нами було запропоновано дослідити регіональні особливості оздоблення, крою та шиття українського народного одягу (чоловічого, жіночого), рушників, прикрас, інших видів народного декоративно-вжиткового мистецтва. Спочатку учні замальовували орнаменти, описували виріб, визначали розміри частин крою одягу, встановлювали правильні назви технік до того, в якому регіоні виріб був виконаний. Зауважимо, що учні самостійно обирали регіон, народне мистецтво якого вони досліджували. Під час етнографічної практики учнів професійно консультували наукові співробітники музею. Крім того, керівники музеїв офіційно призначали кожній групі

практикантів консультанта, який створював необхідні умови для їхньої роботи у фондах – ознайомлював з музейними експонатами, розповідав про особливості їх виготовлення і зберігання, видавав і збирав вироби, які учні опрацювали.

Етнографічно-пошукова робота у фондах музеїв народного мистецтва захоплює учнів, позитивно впливає на розвиток їхніх професійних інтересів. Вони по-іншому поводяться, розмовляють, більш виважено оцінюють ситуацію навколо себе, планують подальше навчання. Навіть відсутність в окремих фондах музеїв відповідних умов для роботи, не зменшує бажання учнів опрацьовувати музейні зразки. За підсумками етнографічної практики учні оформляють звіт у вигляді реферату (додаток Р). До другого розділу (основного) учні готували опис художніх виробів (характерні особливості: символи, колір, орнамент, техніки оздоблення, схеми розміщення узорів на виробі), додатки у вигляді замальовок форм художніх виробів та їх узорів на 20 аркушах. Усі замальовки виконувалися в кольорі акварельними фарбами на папері з сітківкою 2х2 см. Крім того, вишивальниці вкладали у додатки відшивки зразків забутих вишивальних швів, які ними були опрацьовані під час практики.

У ході експерименту ми запропонували учням оцінити значущість проходження практики в музеях народного мистецтва України. У висновках вони писали, що багато дізналися про відомих майстрів декоративно-вжиткового мистецтва, про розвиток народного мистецтва в різних регіонах нашої держави, про давно забыті техніки оздоблення художніх виробів тощо. Підготовлені реферати учні захищали на засіданні художньої ради навчального закладу і здавали до бібліотеки.

Ідея проведення етнографічної практики безпосередньо в майстерні народного майстра зумовлена необхідністю познайомити учнів, насамперед, з майстром-художником, його творчим професійним доробком, технологіями, які він використовує в своїй роботі. Такий вид етнографічної практики проводився нами в колективній та індивідуальній формах. Зокрема, в творчій майстерні львівської майстрині народного мистецтва Ярослави Заневчик учні Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 Хмельницької області вивчали

прийоми виконання дуже давніх вишивальних технік серії "кручені шви". У бесіді з майстринею учні з'ясовували: яка в неї базова професійна освіта; зі скількох років вона розпочала свою творчу діяльність; які традиції художнього ремесла їй відомі; що нового нею внесено у розвиток народного мистецтва; чи має авторську школу; в яких закладах працює чи працювала; в яких виставках декоративно-вжиткового мистецтва брала участь, які вироби експонувала; чи має державні нагороди або інші відзнаки. Знайомство з народними майстрами, їхньою творчістю збагачує духовний світ майбутніх творців декоративно-вжиткового мистецтва, виховує естетично, формує національну свідомість, надихає на творче вдосконалення в професійно-художній діяльності, стимулює формування авторського стилю.

Повернення в сучасних умовах соціально-культурного розвитку України до джерел національної культури, спадщини народної творчості пов'язано з її великим виховним значенням для формування молодого покоління митців – продовжувачів справ народних майстрів. Адже, як стверджують Є. Антонович і Р. Захарчук-Чугай, "народне декоративно-вжиткове мистецтво живе на основі спадковості традицій і розвивається в історичній послідовності як колективна художня діяльність. Воно має глибинні зв'язки з історичним минулим, ніколи не розриває ланцюжок локальних і загальних законів, що передаються від покоління до покоління, збагачуються новими елементами" [13, с. 23].

Вивчаючи особливості виготовлення й оздоблення виробів з дерева, глини, шкіри, тканими, бісеру, металу тощо техніками, винайденими народними майстрами минулого, учні ПТНЗ художнього профілю не тільки їх відтворюють в індивідуальних творчих роботах, а й на цій основі створюють власні композиції, вносять в народні традиції елементи новизни, сучасності.

Російський дослідник народного мистецтва В. Воронов стосовно цього писав: "Зберегти – не означає законсервувати, вирвати із природного розвитку, зупинити на повторенні та копіюванні минулого" [58, с. 176]. Саме тому культурну спадщину відомих майстрів-різьбарів Юрія, Василя і Миколи Шкрібляків, Василя Девдюка, Марка Мегеденюка [163]; керамістів Петра

Баранюка, Олекси Бахметюка; вишивальниць Ганни Собачко, Параски Власенко [151], Стефанії Кульчицької [199], Гликерії Цибульової [89], Олени Гасюк [163], Михайлини Сабадаш [390]; майстринь петриківського розпису Тетяни Пати, Надії Білокінь, Марії Примаченко [89] та ін., а також твори значної кількості невідомих народних майстрів, художню творчість яких ми розглядаємо як джерело унікальної спадщини талановитого українського народу, що потребує дослідження.

Щоб відчуті і зрозуміти справжню цінність народного мистецтва кожному потрібні, як зазначає О. Данченко, знання про те, "як народжуються ті чи інші твори, чим різняться роботи майстрів, які живуть у різних місцевостях" [89, с. 4]. Результатом такої актуалізації стає, на нашу думку, конкретний твір народного мистецтва, виготовлений суб'єктом художньої культури – народним майстром – у процесі художньої діяльності. Виходячи з цього, залучення учнівської молоді до вивчення скарбів духовної культури українського народу – творів народного мистецтва, що зберігаються в державних музеях, приватних колекціях, а також тих старожитностей, які ще продовжують у побуті слугувати старшому поколінню, є важливим завданням педагогів ПТНЗ художнього профілю. У зв'язку з цим, знання джерел народної творчості, традицій народного мистецтва, вміння здійснювати етнографічний пошук мають бути визначальними в діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання, які передають молоді художнє ремесло. Народне мистецтво, як ніякий інший вид навчально-творчої діяльності учнів, дає можливість, на думку Т. Шпикалової, виховувати в них культуру сприйняття матеріального світу, розвивати творчі якості особистості, зокрема формувати готовність наслідувати духовні цінності народного мистецтва, вести діалог культур різних епох і народів світу [54, с. 12]. Цей висновок поділяє і Л. Оршанський, який зазначає, що лише в процесі творчої художньо-духовної діяльності в учнів найбільш виразно розкриваються здібності, розвиваються культура почуттів, творча уява, асоціативне, образне та візуальне сприйняття, що реалізуються в усіх сферах подальшої життєдіяльності [286, с. 4].

Народне мистецтво, як складова народної художньої творчості,

розглядається нами не тільки як процес, а і як соціальне явище. Ми погоджуємося з дослідницею проблем народної художньої культури Л. Михайловою, стосовно того, що такий підхід зумовлений синкретичністю народної художньої творчості, що передбачає єдність безпосередньої творчості зі збереженням створених цінностей, передачею інформації, яка від покоління до покоління засвоюється і ніби заново переробляється, а також є соціальним феноменом, в якому актуалізується картина світу, зокрема знання, цінності, норми, зразки життєдіяльності народу [244, с. 39]. Завдяки народному мистецтву молодь пізнає "не тільки навколишній світ, суть життя, а й виробляє цілісне ставлення до нього, що робить його могутнім і важливим чинником виховання високодуховної особистості. Культурні цінності мають стати для молоді не догмами, а елементами національної культури, історії народу чи його сьогодення" [286, с. 4]. Лише за таких умов провідна концептуальна ідея українського народного мистецтва – традиційність і спадкоємність – буде реалізована в напрямі переведення виробів декоративно-вжиткового мистецтва зі сфери матеріальної культури народу у світ духовних цінностей українського суспільства.

Отже, дослідницька діяльність педагогів не тільки сприяє збереженню народних традицій конкретного художнього ремесла, яким оволодівають учні під час навчання в ПТНЗ художнього профілю, а й спрямовується на формування сучасних індивідуальних "шкіл" народного мистецтва як самостійних художніх систем, в яких розвивається художня творчість, зростає нове покоління творчих митців, що, безумовно, стає основою подальшого розвитку духовної культури українського народу.

Висновки до п'ятого розділу

Методологічна культура педагогів ПТНЗ художнього профілю містить фундаментальні наукові знання, що забезпечують пізнання етнокультурних і художньо-творчих процесів, розвиток креативного мислення на противагу технократичному, притаманному більшості з них. Вона є невід'ємною складовою

культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання, зорієнтованої на впровадження інновацій у процес професійного навчання й розвиток особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, для визначення цілей оновлення змісту професійно-художньої освіти, розроблення засобів навчання.

Технологічна культура викладача, майстра виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю – це високий рівень їх обізнаності в професійно-педагогічній діяльності. Системна організація власної психіки дає змогу педагогам поетапно досягати вершин педагогічної майстерності, під якою ми розуміємо сукупність професійної кваліфікації, психолого-педагогічної ерудиції та компетентності, творчих педагогічних здібностей, педагогічної техніки взаємодії з учнями. Важливою умовою підвищення рівня технологічної культури педагогів ПТНЗ художнього профілю є розвиток проєктувальних умінь як універсального способу педагогічної діяльності. Володіння ними допомагає забезпечувати цілісність і послідовність реалізації навчальних програм, створених відповідно до вимог стандарту професійно-художньої освіти. Складовими технологічної культури педагога ПТНЗ художнього профілю є *соціально-психологічна, дидактична та методична* компетентності.

Дослідницька культура педагога ПТНЗ художнього профілю ґрунтується на системному та діяльнісному підходах до реалізації навчально-виховного процесу і передбачає володіння педагогічним знанням, способами створення концепції і практичного використання її для вдосконалення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Вона є визначальною в забезпеченні якості підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Їх участь у дослідно-експериментальній роботі розширює світогляд, сприяє розвитку наукової ерудиції, педагогічної рефлексії, критичного осмислення власного потенціалу, самовдосконаленню й художньо-творчому розвитку. Етнографічно-пошукова діяльність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел залежить від сформованості в педагогів ПТНЗ художнього профілю знань, навичок, вмінь з художніх видів діяльності, методів інтерпретації творів народного мистецтва з урахуванням особливостей сучасної художньої реальності.

Розроблено програму етнографічної практики учнів ПТНЗ художнього профілю в музеях, що включає два етапи роботи: *дослідження* історичних аспектів розвитку народного мистецтва в конкретному регіоні України (за вибором), *вивчення* регіональних особливостей орнаменту, поєднань кольору, технік виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Обґрунтовано положення про доцільність проведення *етнографічно-пошукової роботи*: на рівні ПТНЗ художнього профілю під час вивчення теоретичних предметів і виробничого навчання; *рівні* музеїв народного декоративно-вжиткового мистецтва; *рівні* майстерні народного майстра. Доведено важливість введення етнографічного компонента до змісту теоретичних дисциплін ("Спеціальна технологія", "Композиція", "Моделювання одягу", "Рисунок", "Живопис", "Основи крою та шиття народного одягу", "Етнографія і фольклор України", "Історія українського народного костюма", "Народні художні промисли") та практичних завдань з виробничого навчання. Це забезпечує оволодіння учнями унікальними художніми системами створення творів декоративно-вжиткового мистецтва різних регіонів України.

Зміст даного розділу відображено у працях дисертанта [349; 351; 354; 356; 358–361; 363; 365–367 та ін.].

РОЗДІЛ 6. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

Викладено методику організації дослідно-експериментальної роботи; висвітлено стан традиційної системи підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел; описано проведення формувального експерименту: дослідження ефективності авторської моделі і комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців із професії "Вишивальниця"; розроблено показники, критерії оцінювання й рівні творчої самореалізації та професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю, а також культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання; визначено перспективи розвитку професійно-художньої освіти.

6.1. Завдання й умови проведення експерименту

Формування програми і методики дослідно-експериментальної роботи здійснювалося на основі творчого використання методів організації експерименту, науково обґрунтованих С. Гончаренком [72], Г. Єльніковою [107], В. Загв'язинським [111], А. Киверялгом [153], В. Краєвським [180], М. Крулехтом [191], Д. Новіковим [269], М. Поташніком [237], Д. Равеном [343], В. Скакуном [410], М. Скаткіним [411], О. Субетто [427] та ін. Ми керувалися положенням про те, що адекватна експертна оцінка ґрунтується "на вмінні розподіляти систему на підсистеми, блоки, структуротвірні компоненти, враховувати їх взаємозв'язки, а також на усвідомленні того, що цілісність системи утворює нові якості, які не властиві її компонентам" [191].

Головною метою експерименту була експертна оцінка основних теоретичних положень дисертації та перевірка дієвості й ефективності авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти. У теоретичній частині дисертації на

основі дослідження професійного навчання учнів у закладах профтехосвіти художнього профілю було схарактеризовано дидактичні й методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, які відповідно до основної гіпотези дослідження й визначають її якість. Якість, як філософська категорія, розкриває сутність або цілісну характеристику предмета чи процесу (об'єкта), є засобом, за допомогою якого виявляється відповідність одержаного продукту встановленому стандарту. Управління якістю в освітніх системах відбувається шляхом її оцінювання (встановлення рівня її відповідності стандарту) [427].

Сучасний рівень вимог, що висуваються до підготовки майбутніх фахівців, зумовлює потребу постійного вдосконалення процесу навчання, застосування нових технологій та діагностичних вимірювань рівня підготовки учнів як на "вході", так і за "кінцевим результатом". Діагностика (від diagnostics – здатний розпізнавати) – вчення про методи і принципи розпізнавання певних явищ, виявлення закономірностей, тенденцій, змін характеристик процесів, об'єктів, систем, що вивчаються [431]. Щодо дефініції поняття "педагогічна діагностика", вчені дотримуються різних точок зору. Як поняття педагогічна діагностика введена до наукового обігу К. Інгенкампом у 1968 році [139]. Метою педагогічної діагностики, як галузі науки, є внутрішня і зовнішня корекція у випадку неправильної оцінки результатів навчання; з'ясування недоліків учнів у навчанні; планування наступних етапів навчання; мотивація за допомогою заохочення за успіхи в навчанні; поліпшення якості освіти.

Експериментальне дослідження здійснювалося впродовж 1996–2010 рр. у чотири етапи: констатувальний, пошуковий, формувальний і узагальнювальний.

На різних етапах дослідження ми дотримувалися науково обґрунтованих рекомендацій С. Гончаренка [72], згідно з якими доводилася необхідність внесення в педагогічний процес принципово нових змін відповідно до завдань і гіпотези дослідження. Для проведення дослідно-експериментальної роботи важливим було, щоб усі учасники експерименту володіли методиками процедур оцінювання. Під час організації і проведення дослідно-експериментальної роботи

застосовувався комплекс методів: експертної оцінки, незалежних характеристик, кваліметричний, моделювання; соціологічні, статистичної обробки результатів дослідження; ретроспективний аналіз власного педагогічного досвіду.

Діяльність учасників дослідно-експериментальної роботи на кожному етапі мала свою специфіку. Сукупність фактів, одержаних за результатами спостережень і дослідно-експериментальної роботи, слугувала фундаментом для розробки авторської Концепції розвитку професійно-художньої освіти, авторської моделі і відповідних дидактичних засад професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" та апробації комплексу навчально-методичного забезпечення.

Під час планування і проведення дослідно-експериментальної роботи важливого значення ми надавали добору критеріїв ефективності запропонованих педагогічних інновацій, які мають бути об'єктивними, адекватними, валідними, забезпечувати якісне оцінювання досліджуваного об'єкта, бути нейтральними відносно явищ, що досліджуються.

У ході дослідно-експериментальної роботи нами було визначено необхідну кількість експериментальних об'єктів і суб'єктів, терміни проведення експерименту; здійснювалася підготовка педагогів-експериментаторів з питань оволодіння необхідними дослідницькими процедурами, методами проведення експерименту й узагальнення педагогічного досвіду. Навчання педагогів-експериментаторів ПТНЗ художнього профілю передбачало ознайомлення їх із методологією педагогічного дослідження і методичного аналізу стану досліджуваної проблеми; методами вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; видами експерименту, його етапами, завданнями, особливостями вибору експериментальних об'єктів; методиками виявлення в першокурсників початкового досвіду в галузі художніх промислів і ремесел, аналізу успішності майбутніх фахівців художнього профілю; методами, що використовуються під час педагогічного експерименту (спостереження, бесіда, інтерв'ю, опитування, тестування, моделювання, кваліметричний, статистичні); організацією проведення

експерименту, фіксацією експериментальних даних, способами їх обробки та узагальнення. Виконання дослідно-експериментальної роботи передбачало обрання відповідного алгоритму, що складався з реалізації таких процедур: визначення актуальності проблеми; висунення гіпотези; розроблення методики дослідження; виконання програми дослідження, перехід від емпіричного вивчення до теоретичного аналізу й узагальнення одержаних експериментальних даних. Провідну роль в обраному алгоритмі займає методика дослідження на основі її адекватності завданням і значущості впливу на результати експерименту. До якісних показників дослідно-експериментальної роботи, що проводилася на базі ПТНЗ художнього профілю, ми віднесли: порівняльний аналіз анкет, інтерв'ю, бесіди з викладачами, учнями, роботодавцями, а також тематики завдань і творчий рівень їх виконання в ході констатувального і формувального експериментів. До кількісних показників віднесено початковий досвід учнів I-го курсу в галузі художніх промислів і ремесел, а також рівні: успішності учнів II-го курсу в процесі навчання, творчої самореалізації й професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю під час виконання дипломних робіт, культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю. На всіх етапах дослідно-експериментальної роботи результати експерименту висвітлювалися в наукових публікаціях, виступах на науково-практичних конференціях.

Для якісного проведення дослідницької роботи ми завчасно ознайомлювали учасників експерименту із його програмою. Оцінювання ефективності результатів дослідно-експериментальної роботи здійснювалося відповідно до таких критеріїв: актуальність дослідження, теоретична новизна, практична значущість, достовірність одержаних наукових результатів, висновків і рекомендацій.

Програма дослідно-експериментальної роботи включала такі етапи.

Констатувальний етап експерименту (1996–1999) проводився на базі Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 і Кам'янець-Подільського професійного художнього ліцею Хмельницької області, Решетилівського художнього професійного ліцею Полтавської області,

Кролевецького ВПУ № 23 Сумської області, Київського ВПУ швейного і перукарського мистецтва, Сімферопольського вищого професійного училища сервісу та дизайну. Завдання експерименту полягало в з'ясуванні стану професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю, які навчалися за традиційною програмою.

Для розв'язання поставленого завдання використовувався комплекс інтерпретаційно-теоретичних та емпіричних методів дослідження: контент-аналіз навчальних планів і програм, початкової документації, продуктів навчальної діяльності учнів (тематичні завдання, перевірочні й контрольні роботи, комплексні контрольні завдання, курсові й дипломні роботи); педагогічне спостереження (відвідування навчальних занять і позанавчальних заходів); інтерв'ювання, бесіди з учнями й педагогами. Крім того, обґрунтовувалися: показники початкового досвіду в галузі художніх промислів і ремесел учнів I-го курсу (додаток Т.3); рівні творчої самореалізації, показники і рівні сформованості професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю; показники і рівні культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю, добиралися адекватні методики діагностування означених рівнів. Для визначення рівня творчої самореалізації випускників було розроблено анкету, на основі якої педагоги оцінювали якість виконаних дипломних робіт за п'ятьма рівнями: початковим, проектним, технологічним, прикладним, креативним (табл. Т.1.1, додаток Т.1).

Для аналізу рівня сформованості професійної самостійності випускників було розроблено спеціальну карту оцінювання, в якій визначено сім груп професійно важливих умінь самостійної діяльності учнів, необхідних для виконання ними дипломних робіт (табл. Т.1.2, додаток Т.1) за трьома рівнями: низьким, середнім і високим. На основі цієї карти педагоги здійснювали діагностування випускників під час захисту дипломних робіт і оцінювали ступінь оволодіння ними певними вміннями.

Для аналізу рівня культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю було розроблено анкету (табл. Т.1.3, додаток Т.1), на

основі якої визначався рівень сформованості методологічної, технологічної й дослідницької культури (недостатній, критичний, достатній, оптимальний).

Відповідальним організаційним моментом було визначення експериментальної бази для проведення пошукового і формувального етапів дослідження (додаток Т.2). З метою забезпечення репрезентативної вибірки експериментальних навчальних закладів ураховувалися такі чинники: тип ПТНЗ (вище професійне художнє училище, професійний художній ліцей, вище професійне училище, що має навчальні групи з професій художнього профілю і, зокрема художніх промислів і ремесел; центр професійно-технічної освіти, професійний ліцей, що використовує розроблені нами підручники і навчальні посібники для підготовки фахівців із професій швейно-художнього профілю); регіональність (залучення учнів, педагогів і роботодавців семи областей – Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, – а також Автономна Республіка Крим, міста Київ і Севастополь). Для проведення дослідно-експериментальної роботи розраховано вибірккову сукупність об'єктів дослідження за формулою 6.1:

$$n \text{ (вибірккова сукупність)} = \frac{N \text{ (генеральна сукупність)}}{0,0025 N + 1} \quad (6.1)$$

На основі переліку навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка фахівців художніх промислів і ремесел, та кількості учнів, які в них навчаються (додаток Т.2), було визначено генеральну сукупність досліджуваних, що становить 3821 особу. Для одержання достовірних результатів експериментального дослідження слід було залучити не менше 362 учня.

Завданням *пошукового етапу експерименту* (2000–2004) було здійснення педагогічної діагностики учнів І-го курсу з початковим досвідом у галузі художніх промислів і ремесел методом опитування на основі розробленої анкети; рівня успішності учнів II-го курсу на основі середніх оцінок із дисциплін професійно-теоретичного і професійно-практичного циклів підготовки; рівнів сформованості професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю методом їх діагностування під час захисту дипломних робіт на основі

розробленої анкети; рівнів культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю методом опитування на основі анкети у вигляді факторно-критеріальної моделі. Результати діагностування оформлялися у вигляді таблиць і діаграм. Усі розрахунки, виконані за допомогою прикладного програмного забезпечення MS Excel, зведено до табл. Т.4.1–Т.4.5 (додаток Т.4).

З метою перевірки доцільності впровадження авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" та комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців із професії "Вишивальниця" здійснювалася їх експертна оцінка на основі розроблених критеріїв (додатки Т.6, Т.8). Для проведення експертизи було залучено 9 викладачів ВНЗ і 9 педагогів ПТНЗ художнього профілю, компетентність яких визначалася методом самооцінки на основі анкети у вигляді факторно-критеріальної моделі, розробленої Г. Єльніковою [107] згідно з рівнями: недостатній, критичний, достатній, оптимальний (додаток Т.5).

Упродовж 2005–2009 рр. проводився *формувальний етап експерименту*, у процесі якого розв'язувалося кілька завдань. Насамперед, проводилася *апробація моделі* професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", оновлених програм із предметів "Технологія вишивки", "Моделювання одягу", "Народні художні промисли", "Матеріалознавство швейного виробництва" тощо, виробничого навчання і практики з професії "Вишивальниця". У чотирьох експериментальних групах по 5–6 осіб на базі Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 Хмельницької області заняття проводили майстри виробничого навчання – майстри художнього ремесла, які підвищили кваліфікацію за розробленою нами програмою підготовки (додаток С.4). Загальна кількість учнів експериментальних груп складала 23 особи (табл. Т.15.1, Додаток Т.15). Визначалася ефективність авторської моделі професійного навчання на основі виявлення рівня *творчої самореалізації випускників ПТНЗ художнього профілю*. Контрольні групи було створено на базі Київського ВПУ швейного і перукарського мистецтва (дві групи загальною

кількістю 25 осіб), в яких учні навчалися за традиційним навчальним планом, без поділу групи на підгрупи (табл. Т.15.1, додаток Т.15).

Крім того, впродовж 2005–2009 навчальних років досліджувалася *динаміка впливу комплексу* навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю, навчального плану і програми ступеневої підготовки кваліфікованих робітників з професії "Вишивальниця" (термін навчання 3,5 р.); нових для майстрів художніх промислів і ремесел навчальних спецкурсів – "Основи крою та шиття народного одягу", "Історія українського народного костюма", "Моделювання одягу"; факультативів "Виготовлення герданів"; програми етнографічної практики; вимог до курсових і дипломних робіт із урахуванням специфіки художньої професії; модульних навчальних елементів, адаптованих до вимог творчого розвитку учнів у процесі оволодіння художньою професією; програмно-методичних матеріалів для рівневої підготовки вишивальниць, підручників "Технологія вишивки", "Моделювання одягу", навчального посібника «Лабораторно-практичні роботи з предмета "Матеріалознавство швейного виробництва"», засобів письмового інструктування: інструкцій, карток-завдань, карток-дефектів *на формування професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю* на базі Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 і Кам'янець-Подільського професійно-художнього ліцею Хмельницької області, Решетилівського художнього професійного ліцею Полтавської області, Сімферопольського ВПУ сервісу та дизайну (експериментальні групи загальною кількістю 298 осіб); Київського ВПУ швейного і перукарського мистецтва, Рівненського Центру ПТО сервісу і дизайну (контрольні групи загальною кількістю 296 осіб).

Перевірка ефективності впровадження моделі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", а також комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел здійснювалася шляхом порівняння окреслених нами показників творчої самореалізації й професійної самостійності випускників контрольних і

експериментальних груп, які навчалися за традиційною і новою системами підготовки. Для забезпечення валідності експериментальних даних умови експерименту визначалися так, щоб всі чинники (контингент учнів, рівень їхньої підготовки, умови організації експерименту) залишалися стабільними, за винятком чинника, що перевірявся. Надійність оцінки одержаної інформації гарантувалася тим, що експертами виступали викладачі й майстри виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю, на базі яких здійснювався експеримент. Достовірність здобутих даних визначалася як вирівнюванням умов його проведення, так і проведенням його в природних умовах на базі ПТНЗ художнього профілю.

Разом з тим виявлявся *рівень культури професійно-педагогічної діяльності викладачів спецдисциплін і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю* в 2009 році з метою порівняння його з початковим.

Результати діагностування оформлялися у вигляді таблиць і діаграм.

Крім того, за допомогою анкет було проведено опитування роботодавців і випускників ПТНЗ художнього профілю щодо оцінювання ними якості підготовки фахівців художніх промислів і ремесел. Кількісні показники згідно з критеріями визначалися оцінкою в межах від 1 до 7 балів.

На узагальнювальному етапі експерименту (2009–2010) за результатами наукового пошуку формулювалися загальні висновки та рекомендації щодо ступеневої підготовки вишивальниць у ПТНЗ художнього профілю. Визначалися перспективи розвитку професійно-художньої освіти й подальшого наукового пошуку з цієї проблеми.

Порядок проведення експерименту і його основні результати викладено в підрозділі 6.2. У експериментальному дослідженні були задіяні викладачі й майстри виробничого навчання, а також учні ПТНЗ художнього профілю, причому в окремих випадках для розв'язання різних завдань залучалися одні й ті ж самі учні, а також експерти: викладачі ВНЗ, викладачі вищої категорії й викладачі-методисти ПТНЗ художнього профілю, роботодавці.

Характеристика учасників експерименту зведена до табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Зведена таблиця учасників експерименту відповідно до завдань

Завдання дослідження	Характеристика учасників	Кількість учасників
Аналіз стану традиційної професійної підготовки (1999–2004 рр.)	Учні I-го курсу ПТНЗ художнього профілю Учні II-го курсу ПТНЗ художнього профілю Педагоги ПТНЗ художнього профілю	170 72 60
Уточнення моделі професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" і комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел (1999–2004 рр.)	Викладачі ВНЗ Викладачі вищої категорії й викладачі-методисти ПТНЗ художнього профілю	9 9
Усього учасників		320
Впровадження авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти	Випускники ПТНЗ художнього профілю Педагоги ПТНЗ художнього профілю	594 75
Експериментальна перевірка ефективності професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" і комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел (2005–2009 рр.)	Роботодавці Випускники ПТНЗ художнього профілю	56 47
Усього учасників на формувальному етапі		725
Формулювання висновків. Визначення перспектив розвитку професійно-художньої освіти (2009–2010 рр.)		
Усього учасників експерименту		1045

При цьому в констатувальному експерименті брали участь 320 осіб, формувальному – 725 осіб, що є достатнім для підтвердження результатів експериментального дослідження.

6.2. Результати дослідно-експериментальної роботи

6.2.1. Стан підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел за традиційною програмою

Аналіз стану професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, які навчалися за традиційною програмою, здійснювався на базі Грицівського ВХПУ № 19 і Кам'янець-Подільського професійного художнього ліцею Хмельницької області, Решетилівського художнього професійного ліцею Полтавської області, Кролевецького ВПУ № 23 Сумської області, Київського ВПУ швейного і перукарського мистецтва, Сімферопольського ВПУ сервісу та дизайну, Вищого професійно-художнього училища № 5 м. Чернівці. На цьому етапі в експерименті брало участь 142 учні і 60 педагогів експериментальних закладів. Основною метою експерименту була оцінка традиційної системи підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Робота проводилася за кількома напрямками, при цьому було поставлено такі завдання:

1. Визначити в учнів I-го курсу початковий досвід у галузі художніх промислів і ремесел.
2. Оцінити рівень успішності учнів II-го курсу.
3. Оцінити рівень сформованості професійної самостійності випускників.
4. Оцінити рівень сформованості культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися такі методи: педагогічний експеримент, анкетування, метод експертних оцінок, кваліметричний. Математична обробка і графічне подання результатів дослідження забезпечувалося засобами програмного забезпечення MS Excel.

Дослідження з виявлення в учнів I-го курсу початкового досвіду в галузі художніх промислів і ремесел здійснювалося за допомогою анкети в перші дні їхнього навчання в ПТНЗ художнього профілю (додаток Т.3). Результати опрацювання анкет засвідчують, що в учнів I-го курсу початковий досвід у галузі художніх промислів і ремесел виявився низьким (табл. Т.4.1,

додаток Т.4). Аналіз вихідних положень дав змогу зробити висновок, що незначна кількість учнів І-го курсу під час навчання в загальноосвітній школі брала участь у діяльності гуртків художньої творчості (18 %); відвідувала музеї декоративно-вжиткового мистецтва (15 %) і виставки декоративно-вжиткового мистецтва (13 %). До вступу на навчання до ПТНЗ невелика кількість опитаних мала початкову художню освіту (18 %) і початкові навички виготовлення й оздоблення виробів і малювання орнаментів (12 %); знала про існування зв'язків між народним декоративно-вжитковим мистецтвом і сучасною модою (8 %) і види народного декоративно-вжиткового мистецтва (3 %). Серед опитаних учнів не виявилось таких, що знають про існування зв'язків між народним декоративно-вжитковим мистецтвом і фольклором та етнографією (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Результати анкетування учнів з виявлення початкового досвіду в галузі художніх промислів і ремесел

Для нашого дослідження важливим було перевірити *рівень успішності учнів II-го курсу ПТНЗ художнього профілю*, які повністю виконали програму підготовки за традиційною системою навчання. Цей показник визначався на основі середнього бала учнів із дисциплін професійно-теоретичного і професійно-практичного циклів підготовки (табл. Т.4.2, додаток Т.4). Результати опрацювання відомостей успішності учнів за 1999–2000 навчальний рік засвідчують, що середній бал учнів становить 3,71 за п'ятибальною системою навчання; загальна

успішність досліджуваних груп – 59,93 % від загального. Отже, бачимо *низький рівень успішності учнів ПТНЗ художнього профілю*, а тому можемо говорити про низьку ефективність традиційної методичної системи підготовки.

Низький рівень успішності випускників ПТНЗ художнього профілю потребував з'ясувати, яким є рівень їхньої професійної самостійності в процесі підготовки дипломних робіт. Для цього ми визначили сім основних груп умінь самостійної діяльності учнів, необхідних для виконання дипломних завдань (табл. 6.2). Уміння кожної групи структурували за трьома рівнями підготовки (низький, середній і високий). З метою виявлення вихідного кількісного показника *рівня сформованості професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю* викладачам було запропоновано здійснити їх діагностування під час захисту дипломних робіт на основі спеціальної карти оцінювання (табл. Т.1.1, додаток Т.1). Ступінь оволодіння випускниками певними вміннями визначався за трьома рівнями. Результати експериментального дослідження засвідчують (табл. Т.4.3, додаток Т.4), що близько половини випускників (рис. 6.2) мали труднощі з концентрацією уваги на складних формах і припускалися неточностей в роботі (50,8 %); виконали завдання з порушенням симетрії орнаменту, рівноваги частин узору стосовно одна одної, а також неякісно виконали технічний рисунок і добір кольорів (50,8 %); припускалися помилок у технології оздоблення виробу техніками художньої вишивки та не могли самостійно без допомоги викладача виправити дефекти (50,8 %). Більшість випускників виконали завдання відповідно до технічного рисунка, проте не зуміли самостійно створити творчий образ (67,8 %). Ступінь прояву просторової уяви був низьким у 25,4 % випускників. Більше половини випускників не зуміли оцінити якість власної роботи (76,3 %).

Загалом на низькому рівні виявилося 42,4 % випускників, на середньому – 52,8 %, на високому – лише 4,8 %.

Таблиця 6.2

Карта оцінювання професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю

№	Назва показника	Критерії оцінки за рівнями		
		Високий	Середній	Низький
I.	<i>Уміння сприймати, аналізувати предмети та явища навколишнього світу</i>	Із побаченого учні швидко обирають та інтерпретують форми, необхідні для виконання творчого завдання, наприклад, створення композиції тощо	Спостерігаючи за предметами і явищами навколишнього середовища, учні відтворюють побачені форми в навчальних завданнях	В учнів виникають труднощі з концентрацією уваги на складних формах, вони допускають у роботі неточності
II.	<i>Уміння образно, творчо та водночас практично мислити</i>	Учні вміють самостійно створювати творчі образи, використовуючи природні й декоративні форми	Учні прагнуть самостійно створювати композицію на основі творчого задуму, однак використовують менш складні образні форми, наприклад, в композиції, оздобленні виробу техніками ручної вишивки використовують мотиви – символи (виноград, безкінечник, меандр тощо)	Учні виконують завдання за зразком (згідно з технічним рисунком)
III.	<i>Уміння спостерігати і виконувати навчальну постановку (натюрморт), тобто навчальне та квазіпрофесійне завдання</i>	Учні вміють визначати важливе в навчальній постановці, якісно закомпоновувати, зображати побачене, творчо створене в уяві	Учні допускають незначні помилки у просторовому положенні форми, прокладанні світлотіні	Учням складно без допомоги викладача здійснити конструктивну і контурну побудову і прорисовку зображення
IV.	<i>Уміння перетворювати природні форми в декоративні</i>	Учні вміють самостійно передавати засобами графіки та аплікації натурні замальовки і етюди, узагальнювати природні мотиви, стилізувати декоративні форми в технічний малюнок	Перетворюють предмети натюрморту на декоративні композиції учням складно, однак вони вільно міняють розміри предметів, їхній колір, знаходять нові співвідношення	В учнів виникають труднощі з виявом просторового бачення, спостережливості, уяви
V.	<i>Уміння створювати композицію художнього виробу</i>	Учні самостійно і творчо поєднують різні елементи узору, однакові за змістом, кольором, формою під час виконання композиції узору вишивки	Учні допускають незначні помилки: порушення композиційного центру, пропорційності елементів орнаменту тощо	Учні порушують симетрію орнаменту, рівновагу однієї частини узору з іншою, неякісно виконують технічний рисунок, добір кольорів тощо
VI.	<i>Уміння художньо оздоблювати і виконувати вироби</i>	Учні швидко і творчо оздоблюють виріб художніми техніками, з'єднують в одне ціле з урахуванням особливостей матеріалів, обладнання, інструментів, технологій художнього оздоблення	Учні самостійно оздоблюють виріб техніками художньої вишивки, однак тільки на основі вимог алгоритму інструкції, дефекти усувають за допомогою карток-дефектів	Учні припускаються помилок у технології оздоблення виробу техніками художньої вишивки, без допомоги викладача не можуть виправляти дефекти
VII.	<i>Уміння здійснювати самоконтроль результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності</i>	Учні вміють аналізувати і самостійно оцінювати результати власної діяльності та інших учнів	Учні оцінюють результати своєї діяльності та інших згідно з вимогами інструкції	Учні не можуть оцінювати якість своєї роботи без допомоги викладача, а тому ніколи цього не роблять

Рис. 6.2. Професійна самостійність випускників ПТНЗ художнього профілю на початку експерименту

Аналіз результатів дослідження підтвердив низький рівень сформованості професійної самостійності випускників у процесі виконання дипломних робіт, що можна пояснити браком необхідної культури професійно-педагогічної діяльності у більшості педагогів ПТНЗ художнього профілю, що і визначило потребу пошуку шляхів її підвищення. Систематичні моніторингові спостереження рівня культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання вказали на необхідність розробки її структурних складових (методологічна, технологічна і дослідницька) і визначення рівнів (оптимальний, достатній, критичний, недостатній).

Для дослідження початкового рівня сформованості культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю було залучено 60 педагогів експериментальних закладів. Більшість педагогів – випускники ПТНЗ без відповідної психолого-педагогічної і художньої освіти: 62 % з них мали технологічну підготовку, 27 % – художню і лише 11 % – художньо-педагогічну освіту. Педагогічний стаж до 5 років мали 58 % викладачів і майстрів виробничого навчання, від 5 до 10 років – 23 %, понад 10 років – 19 %. Освітньо-кваліфікаційний рівень кваліфікованого робітника мали 32 % опитаних педагогів

ПТНЗ художнього профілю, 13 % – молодшого спеціаліста, 29 % – бакалавра, 24 % – спеціаліста, 2 % – магістра.

З метою оцінювання рівня сформованості культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю було обрано кваліметричний підхід, методом якого є факторно-критеріальне моделювання, що забезпечує кількісну оцінку якості (рівня культури).

Для опитування педагогів ми розробили анкету у вигляді таблиці, графі якої склали фактори, критерії й показники їх прояву (табл. Т.1.3, додаток Т.1). Безпосередні фактори впливу на розвиток культури професійно-педагогічної діяльності педагога – його методологічна, технологічна і дослідницька культура. Критеріями є якісні характеристики виділених факторів – відповідні знання й уміння. У процесі діагностування педагогам ПТНЗ художнього профілю пропонувалося методом самоаналізу проставити в анкеті бали (від 1 до 7), що визначають обсяг наявних знань, умінь або якостей в межах певного критерію. Ступінь прояву кожного критерію – частка кількості наявних знань, умінь або якостей педагога від максимальної оцінки (значення в межах одиниці). Загальна оцінка рівня сформованості культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання обчислювалася за формулою

$$K_j = m_j * \sum K_i, \quad (6.2)$$

де m_j – вагомість факторів у частках одиниці; j – кількість факторів,

K_i – часткова оцінка критеріїв визначалася за формулою

$$K_i = \sum n_i * b_i, \quad (6.3)$$

де n_i – вагомість критеріїв у частках одиниці, i – кількість критеріїв,

b_i – ступінь прояву критерію.

Для висновку про рівні сформованості культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю використовувалася шкала: якщо загальна сума балів має значення до 0,5 – недостатній рівень; 0,5–0,65 – критичний; 0,66–0,79 – достатній; 0,80–1,0 – оптимальний рівень.

Для автоматизації підрахунків анкетні дані кожного педагога було занесено

до книги електронної таблиці MS Excel, у відповідні графи якої було виставлено бали наявного на той момент стану якості визначених критеріїв (табл. Т.4.4, додаток Т.4). На основі розрахунків за введеними формулами було обчислено середньозважену оцінку. Результати опрацювання анкет самооцінки рівня сформованості культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю засвідчили, що більшість з них має недостатній і критичний рівні (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Зведений аналіз рівнів сформованості культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю

Назва ПТНЗ художнього профілю	Рівень методологічної культури	Рівень технологічної культури	Рівень дослідницької культури	Рівень культури професійно- педагогічної діяльності педагогів
Грицівське ВХПУ № 19	0,56	0,62	0,46	0,55
Решетилівський художній професійний ліцей	0,58	0,64	0,48	0,57
Миколаївське ВПУ технологій і дизайну	0,48	0,65	0,46	0,53
Кам'янець-Подільський професійний художній ліцей	0,52	0,63	0,47	0,54
Київське ВПУ швейного і перукарського мистецтва	0,61	0,65	0,51	0,59
Кролевецьке ВПУ № 23	0,52	0,55	0,46	0,51
Севастопольський ПХЛ	0,53	0,58	0,47	0,53
Рівненський Центр ПТО сервісу і дизайну	0,54	0,64	0,52	0,57
Сімферопольське ВПУ сервісу та дизайну	0,49	0,57	0,61	0,56
У середньому по ПТНЗ художнього профілю	0,54	0,61	0,49	0,55

Проаналізувавши одержані дані, ми зробили висновок про необхідність розробки авторської методики підвищення кваліфікації педагогів із урахуванням виявленого в них недостатнього рівня сформованості методологічної, технологічної й дослідницької культури, яка уможливила на основі стажування за професійним спрямуванням створити їм умови для самоосвіти.

Проведене експериментальне дослідження показало, що традиційна система підготовки є неефективною, не забезпечує формування у випускників достатнього рівня професійної самостійності, оскільки педагоги ПТНЗ художнього профілю самі мають близький до критичного рівень культури професійно-педагогічної діяльності. Це зумовило необхідність визначення доцільності впровадження в процес підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел розробленої нами авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти, моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" і комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців з професії "Вишивальниця" (підручники, навчально-методичні посібники).

Уточнення моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" і комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців з професії "Вишивальниця" (підручників "Моделювання одягу" та "Технологія вишивки") здійснювалося шляхом їх експертної оцінки. Експертиза проводилася згідно з планом: підготовка програми експертної оцінки, яка включає мету, завдання та терміни його виконання; збір інформації про проблему; вибір раціонального для даного дослідження методу експертної оцінки; визначення складу експертів; вибір системи оцінок і відповідних шкал; розробка організаційних форм проведення експертизи; обробка результатів експертної оцінки; аналіз та оформлення результатів.

Для експертної оцінки авторської моделі і комплексу навчально-методичного забезпечення було обрано метод узгодження незалежних характеристик. З метою отримання об'єктивної якісної оцінки було обрано групу експертів у складі 18 осіб, з яких сформовано три підгрупи експертів. До першої увійшли науковці, до другої і третьої – викладачі ВНЗ, викладачі-методисти і викладачі вищої категорії ПТНЗ художнього профілю. Достовірність колективної експертної оцінки залежить від стажу педагогічної діяльності, кваліфікаційного рівня й рівня професійної компетентності кожного експерта.

З метою виявлення рівня компетентності експерта здійснювалося факторно-критеріальне моделювання на основі анкети з урахуванням рекомендацій, запропонованих Г. Єльніковою [107] (табл. Т.5.1, додаток Т.5). Фактори безпосереднього впливу на розвиток компетентності – це групи показників, характерні для управлінської діяльності педагога: педагогічне управління професійним розвитком учнів, управління навчально-виховним процесом, методична діяльність; фактори опосередкованого впливу: предметно-фахова діяльність, особистісні якості педагога. До кожного фактора визначено показники його прояву – відповідні знання й уміння, що групуються згідно з функціями педагога. У процесі проведення діагностування експертам пропонувалося методом самоаналізу проставити в анкеті бали (від 1 до 7) в межах кожного критерію. Для висновку про стан професійної компетентності використовувалася шкала оцінювання за чотирма рівнями (недостатній, критичний, достатній, оптимальний). Розрахунки рівня професійної компетентності експерта здійснювалися на основі формул 6.2–6.3 за допомогою табличного процесора MS Excel. Результати анкетування експертів наведено в табл. Т.5.2, додаток Т.5.

Оцінка репрезентативності проводилася за методикою [191], де загальна компетентність експертів складає:

$$K_e = \frac{\sum_{j=1}^3 X_{ji}}{\sum_{i=1}^3 X_{i\max}} \quad (6.4)$$

де X_{ji} – рейтинг i -го експерта за j -им показником;

$X_{i\max}$ – максимальна оцінка за j -им показником.

Рейтинг кожного експерта визначався згідно з шкалою (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Шкала узгоджених оцінок за критеріями

1	Кваліфікаційний рівень	Оцінка	2	Педагогічний стаж	Оцінка
	Викладач	0,4		До 5-ти років	0,5
	Кандидат наук	0,5		Від 5 до 10 років	0,6
	Кандидат наук + доцент	0,6		Від 10 до 15 років	0,7
3	Рівень професійної компетентності	0–1,0		Понад 15 років	0,8

Професійна компетентність кожної підгрупи експертів обчислювалася за формулою 6.5:

$$K_{ep} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^3 K_e \quad (6.5)$$

де K_e – професійна компетентність експерта, що входить до підгрупи;

n – кількість експертів у підгрупі.

Результати обчислення загального рівня професійної компетентності кожної підгрупи експертів зведено до табл. Т.5.3 (додаток Т.5). Розрахована репрезентативність кожної підгрупи склала $K_{ep1}=0,93$; $K_{ep2}=0,83$; $K_{ep3}=0,81$, що відповідає оптимальному рівневі професійної компетентності [107] обраних експертів, здатних об'єктивно проводити експертне оцінювання авторської моделі і комплексу навчально-методичного забезпечення.

Розробка моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" ґрунтувалася на визначенні ролі майстра художнього ремесла у забезпеченні педагогічної взаємодії з учнями групи (5–6 осіб) у процесі загальнопрофесійної, загальнохудожньої, професійно-теоретичної, професійно-практичної підготовки, яка забезпечує формування компетенцій учнів із художнього ремесла в цілому та індивідуального підходу до розвитку їхніх творчих здібностей. Системність і наступність професійно-художнього навчання забезпечується цілеспрямованим педагогічним впливом майстра на формування в учнів загальнохудожніх, загальнопрофесійних і технологічних компетенцій на основі використання сукупності взаємопов'язаних змісту, форм, методів і засобів навчання, вимог до оцінювання результатів навчально-виробничої діяльності й декоративно-вжиткової творчості в цілому.

З метою виявлення ефективності авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" і з'ясування загального кількісного показника кожному експерту було запропоновано опитувальний лист (Додаток Т.6), щоб оцінити в балах ступінь прояву того чи іншого критерію

(максимальний бал 5). Ці оцінки ґрунтуються на інформації, яку експерти черпають із власної професійної діяльності. У ході експерименту кілька разів проводилося опитування експертів. Відомості, одержані після обробки анкет, зведено до таблиці (додаток Т.7). Результати анкетування засвідчують, що експерти вважають доцільним застосування авторської моделі (94 %); вважають її ефективною завдяки можливості поєднання функцій викладача і майстра (87 %); визнають основою індивідуалізації формування компетенцій (94 %); переконані, що вона забезпечує набуття дослідницьких навичок під час етнографічної практики (94 %), сприяє досягненню стратегічних цілей (81 %) і підвищенню якості знань і вмінь учнів (87 %). Проведений експеримент дав нам підстави закласти розроблені положення моделі в основу проектування навчальних планів і програм підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з 2004 року.

Удосконалення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел зумовило необхідність дослідження ефективності системи навчально-методичної документації, складовими якої є програмне забезпечення за рівнями підготовки (зміст навчальних програм із предметів і професій за кожним кваліфікаційним рівнем, нормативи оснащення навчальних кабінетів, майстерень і лабораторій); інформаційне забезпечення підручниками, посібниками, довідниками, методичними розробками, рекомендаціями, алгоритмами діяльності (документація письмового інструктування, творчі завдання, картки контролю і самоконтролю навчальних досягнень учнів). Оскільки над розробкою комплексу навчально-методичного забезпечення професійного навчання фахівців у закладах профтехосвіти художнього профілю переважно працюють викладачі спеціальних дисциплін і майстри виробничого навчання впродовж усього періоду роботи в навчальному закладі, то такий процес ми розглядаємо як відкритий, адже оновлення змісту комплексу навчально-методичного забезпечення має відбуватися згідно з технологічним оновленням тієї чи іншої галузі виробництва.

Для експертної оцінки розробленого комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців з професії "Вишивальниця" було підготовлено спеціальний опитувальний лист

(додаток Т.8), який відображає структуру вимог до нього. Результати експертизи засвідчили (додаток Т.9), що розробка комплексу методичного забезпечення має враховувати такі вимоги: аналіз навчально- та науково-методичного апарату (23,6 %); дотримання професійної термінології (18,1 %); інтегрування змісту теоретичного та виробничого навчання (15,2 %); усунення дублювання, несуттєвого за змістом навчального матеріалу (14,6 %); врахування дидактичних цілей та мети виробничого навчання (9,8 %); відбір, оновлення, логічність структурування змісту навчального матеріалу (9,2 %); науковість, достовірність, прозорість і доступність навчальної інформації (6,4 %); відповідність матеріально-технічній базі художніх майстерень (3,1 %).

Крім того, для експерименту важливим було дослідити ефективність запровадження в навчальний процес ПТНЗ художнього профілю авторських підручників "Моделювання одягу" та "Технологія вишивки". Для цього нами було використано метод експертної оцінки. Ступінь узгодженості індивідуальних експертних оцінок визначався за допомогою кількісної оцінки. Було розроблено анкету (додаток Т.10), мета якої полягала у виявленні оцінок експертів якості підручників "Моделювання одягу" та "Технологія вишивки", зокрема встановлення їх придатності для формування професійної самостійності учнів.

В основу визначення придатності підручників нами було покладено методику оцінки якості підручників за С. Артюхом [17, с.16–24]. Згідно з цією методикою основні вимоги до підручників такі: повнота відображення інформації; логічність викладу навчального матеріалу; відповідність термінів і символів у змісті навчального матеріалу підручника базовим науковим положенням; доступність викладу навчального матеріалу; відповідність навчального матеріалу програмі; відповідність послідовності викладу матеріалу тем у підручнику навчальній програмі. Для висновку щодо придатності підручників використовується шкала: високий рівень – 111–165 балів; достатній – 56–110 балів; низький – 0–55 балів [17]. Оцінювання якості підручників "Технологія вишивки" та "Моделювання одягу" експерти здійснювали за п'ятибальною системою, виставляючи оцінку реалізації кожної вимоги.

Після заповнення відповідної таблиці кількісною оцінкою якості підручника обчислювалася сума балів для кожного підручника, що характеризує рівень його придатності, за формулою 6.6:

$$N = \sum_{i=1}^n K_i \times P_i \quad (6.6)$$

де K_i – коефіцієнт значущості i -го показника якості підручника, що встановлюється на основі досвіду експерта;

P_i – оцінка ступеню реалізації в підручнику i -го показника якості підручника, який проводиться за п'ятибальною системою в процесі аналізу підручника;

N – загальна сума балів, набрана підручником;

i – показник якості підручника [17].

Загальну суму балів визначено на основі середнього арифметичного суми всіх одержаних балів трьох груп експертів. Зведені результати експертизи оцінки рівня придатності підручників "Моделювання одягу" і "Технологія вишивки", виконаної трьома групами експертів показали високий рівень їх придатності (відповідно 159,49 бали (додаток Т.11) і 157,44 бали (додаток Т.12)), що підтвердило їх високу якість.

Важливим для нашого дослідження було встановити думку експертів щодо практичної значущості підручників (додаток Т.13). Під час аналізу підручника "Моделювання одягу" експерти відмічали такі позитивні показники: поєднання теоретичного і практичного матеріалу, що дає змогу забезпечити реалізацію лекційних і практичних занять (77,8 %); наявність завдань для самостійної роботи (83,3 %); наявність тестових завдань для самоперевірки (72,2 %); наведення критеріїв оцінок (72,2 %); доповнення теоретичного матеріалу ілюстраціями, що розкривають суть технологічного і художнього моделювання одягу (83,3 %); наявністю методичних рекомендацій до виконання курсового проектування (77,8 %) (додаток Т.14). Крім цього, експертами було відзначено (100 %), що навчальний матеріал, викладений у підручнику, сприяє розширенню знань учнів і студентів з історії розвитку моди, використання народних мотивів у одязі, розвитку художнього бачення образу нової моделі, формуванню вмінь і навичок

розробки фасонів різних моделей за допомогою конструктивних елементів одягу.

Під час оцінювання підручника "Технологія вишивки" експерти позитивно відгукувалися про викладені в ньому методичні рекомендації щодо послідовності виконання різних технік з графічним зображенням операцій (88,9 %); відображення матеріалів етнографічних експедицій учнів і педагогів Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 Хмельницької області (94,4 %); наявність практичних завдань з кожної теми (77,8 %). На думку експертів (100%), заслуговують уваги також теми, пов'язані з кроєм та розміщенням вишивки на виробі і комплект додатків, у яких наведено орнаменти стародавньої вишивки та узорів, що дає змогу не лише формувати в учнів професійні вміння української вишивки, а й пробуджує та розвиває любов до мистецтва рідного народу, його історії, виховувати потребу зберігати та примножувати національні здобутки.

Отже, методом експертних оцінок було доведено високу якість і рівень придатності для вивчення учнями й студентами навчального матеріалу, викладеного в підручниках "Моделювання одягу" та "Технологія вишивки" з чітким дотриманням принципів дидактичного проектування.

Результати експериментальної роботи підтвердили необхідність і доцільність впровадження авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла"; комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців із професії "Вишивальниця" та експериментальної перевірки ефективності концепції розвитку професійно-художньої освіти в ході формувальної дослідно-експериментальної роботи.

6.2.2. Експериментальна перевірка ефективності авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти

На формувальному етапі експериментального дослідження впродовж 2005–2009 рр. здійснювалася апробація авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти, навчальних планів і програм, моделі професійного навчання

майбутніх фахівців художніх ремесел і промислів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла"; комплексу навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх фахівців із професії "Вишивальниця" безпосередньо в ПТНЗ художнього профілю. Об'єктом дослідження при цьому була самостійна професійна діяльність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел під час виконання дипломних робіт.

Програма експерименту передбачала: визначення цілей і завдань; вибір початкових і кінцевих параметрів; визначення умов; організацію проведення; організацію і здійснення самостійної професійної діяльності учнів контрольних і експериментальних груп під час виконання дипломних робіт з експертною оцінкою прийнятих показників; математичну обробку результатів із відповідною перевіркою достовірності й надійності здобутих результатів.

Дослідження обмежувалося такими завданнями:

1. Визначити вплив моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх ремесел і промислів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" на розвиток творчої самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

2. Визначити вплив комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців із професії "Вишивальниця" на динаміку формування професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

3. Порівняти рівень сформованості культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю на основі повторного опитування.

4. Виявити оцінку впровадження авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх ремесел і промислів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" роботодавців і випускників ПТНЗ художнього профілю.

Для розв'язання завдань експерименту в чотирьох ПТНЗ художнього профілю (Грицівське ВХПУ №19, Решетилівський художній професійний ліцей,

Кам'янець-Подільський професійний художній ліцей, Сімферопольське ВПУ сервісу та дизайну) було обрано експериментальні групи і в двох ПТНЗ художнього профілю (Київське ВПУ швейного і перукарського мистецтва, Рівненський Центр ПТО сервісу і дизайну) – контрольні групи учнів із професії "Вишивальниця"; перші навчалися за традиційною системою підготовки (контрольні), а другі – за новою (експериментальні). При підготовці експерименту було проведено ретельну оцінку можливого впливу низки чинників на кінцевий результат з метою виключення похибки і забезпечення надійності, точності, валідності й об'єктивності здобутих результатів. Для здобуття надійних експериментальних даних і їх валідності умови експерименту визначалися таким чином, щоб усі чинники, за винятком досліджуваних, залишалися стабільними.

Результати порівняльного експерименту, що здійснюється в реальних умовах навчального закладу, залежать від: контингенту учнів (базові знання, рівень сформованих педагогічних умов); навчальної і матеріально-технічної бази закладів, де проводиться експеримент; контингенту експертів і достовірності здобутої інформації. У зв'язку з цим, на початковому етапі експериментальних досліджень проводився порівняльний аналіз заданих показників для контрольних і експериментальних груп з метою визначення їх впливу на результати експерименту. Достовірність одержаних даних забезпечувалася проведенням його в природних умовах на базі ПТНЗ художнього профілю, надійність гарантувалася тим фактом, що оцінка знань і вмінь учнів проводилася незалежними експертами, не зацікавленими в результатах експерименту, а саме педагогами ПТНЗ, на базі яких він проводився упродовж 2005–2009 рр.

Для аналізу якісного складу контингенту учнів контрольних і експериментальних груп визначалася їх середня успішність на початку II-го курсу навчання за показниками середнього балу оцінок із дисциплін професійно-теоретичного та професійно-практичного циклів підготовки.

З урахуванням вимог щодо проведення експерименту [269] нами в експериментальних і контрольних групах на підставі усереднених оцінок за дванадцятибальною системою оцінювання здійснювалася перевірка відсутності

статистично значущих розбіжностей між вихідними рівнями успішності учнів II-го курсу. Перелік контингенту учнів експериментальних і контрольних груп наведено в табл. Т.15.1–Т.15.4 (додаток Т.15). Було сформульовано дві статистичні гіпотези: про відсутність відмінностей (нульова гіпотеза) і значущість відмінностей (альтернативна гіпотеза). Характеристикою груп було визначення кількості учнів, які мають середні оцінки за I-й курс за критеріями "високий" – від 10 до 12 балів, "середній" – від 7 до 9 балів і "низький" – до 6 балів.

Для прийняття рішення про вибір гіпотез нами використано статистичний непараметричний критерій χ^2 , який обчислюється за формулою 6.7:

$$\chi^2_{\text{емп}} = N * M * \sum_{i=1}^L \frac{(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M})^2}{\frac{n_i}{N} + \frac{m_i}{M}} \quad (6.7)$$

N – загальна кількість учнів експериментальної групи;

M – загальна кількість учнів контрольної групи;

n_i – кількість учнів експериментальної групи, які мають середні бали за критеріями високого, середнього, низького рівнів;

m_i – кількість учнів контрольної групи, які мають середні бали за критеріями високого, середнього, низького рівнів; L – шкала оцінювання, $L = 3$.

Результати розрахунків рівнів успішності учнів експериментальних навчальних закладів, виконаних упродовж 2005–2009 рр. (табл. Т.15.5, додаток Т.15), засвідчують, що емпіричні значення $\chi^2_{\text{емп.}}$ при порівнянні характеристик контрольних і експериментальних груп до експерименту знаходилися в межах $\chi^2_{\text{емп.}} = 0,02\text{--}0,92$, а критичне значення χ^2 становить 5,99 для рівня значущості 0,05. Розраховане значення менше критичного: $\chi^2_{\text{емп.}} < \chi^2_{0.05}$. Це свідчить про відсутність відмінностей між групами, тобто характеристики порівнювальних вибірок співпадають. Відповідно до правила прийняття рішення не було підстав відхиляти нульову гіпотезу. Отже, результати успішності учнів контрольних і експериментальних груп були статистично однорідними, що й забезпечило надійність, достовірність і валідність результатів після експерименту.

Завдання формувальної дослідно-експериментальної роботи з перевірки

ефективності авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх ремесел і промислів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" полягали в забезпеченні педагогічних умов для розвитку творчої самореалізації учнів у навчальній та позанавчальній діяльності, зокрема на художніх виставках, фестивалях професійної майстерності. Відповідно до авторської моделі професійного навчання учні самостійно обирали напрями майбутньої професійно-художньої діяльності. Цей підхід до організації професійного навчання учнів надавав можливість майстру виробничого навчання сформуванню авторську "школу" з притаманним їй індивідуальним стилем професійно-художньої діяльності, прийомами і способами оздоблення виробів техніками художніх промислів і ремесел, специфічного вирішення художніх композицій залежно від професійного напрямку. У розвитку творчої самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливим було посилення значення знань з основ композиції та кольорознавства в змісті професійно-художньої освіти. Так, на основі знань законів творення композиції, умінь виконувати стилізацію і декоративні композиції учні мали можливість досягти вагомих результатів у створенні художніх творів у авторському виконанні.

Наприкінці експерименту після захисту дипломних робіт викладачі проводили анкетування випускників контрольних і експериментальних груп з метою виявлення рівня творчої самореалізації. Результати порівняльного аналізу засвідчують ефективність впливу моделі на розвиток креативного рівня самореалізації, якого досягла більшість випускників експериментальних груп у порівнянні з контрольними (табл. Т.15.6–Т.15.7, додаток Т.15).

Аналіз одержаних даних засвідчує (рис. 6.3), що створити авторські колекції творів декоративно-вжиткового мистецтва, їх позиціонувати на художніх виставках, фестивалях, конкурсах професійної майстерності змогли 73,9 % випускників експериментальних і 24 % – контрольних груп.

Уміння виконувати вироби поетапно з дотриманням вимог технологічного процесу, безпечних умов праці, а також без порушення законів побудови орнаментів, гармонії кольорів, без помилок у доборі матеріалів відповідної

фактури і кольору, які були попередньо визначені проектом виробу сформовано в 21,7 % випускників експериментальних і 44 % – контрольних груп.

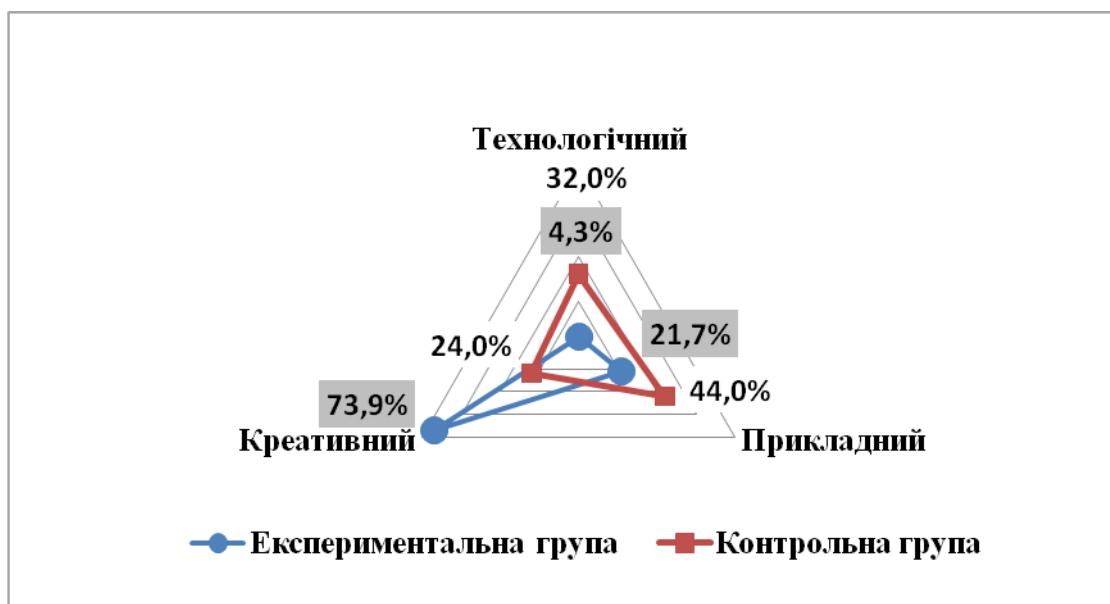

Рис. 6.3. Рівні творчої самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Здатність до здійснення діяльності за допомогою модульних навчальних елементів, у яких подаються основні характеристики виробу, режим технологічної обробки з відповідним графічним зображенням технік і прийомів художньої діяльності сформована в 4,3 % випускників експериментальних груп і 32 % – контрольних груп. Випускники як контрольних, так і експериментальних груп досягли проектного рівня, отже, вміють розробляти власні творчі ескізи, оперуючи системою виражальних засобів відповідно до основних законів композиції, кольорознавства, макетування в заданому масштабі. На основі результатів дослідно-експериментальної роботи можна зробити висновок, що модель професійного навчання майбутніх фахівців художніх ремесел і промислів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" забезпечує формування креативного і прикладного рівнів творчої самореалізації.

З метою з'ясувати думку роботодавців про якість підготовки фахівців у ПТНЗ художнього профілю було проведено *опитування роботодавців* (додаток Т.16). Кількісні показники згідно з визначеними критеріями оцінювалися в межах від 1 до 7 балів.

Результати показали (додаток Т.17), що 90 % з них високо оцінили вплив авторської моделі професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" на якість загальної підготовки: 80 % визнали її позитивний вплив на формування високого рівня самостійності випускників у процесі виробничої діяльності, 90 % засвідчили наявність в учнів творчого художнього досвіду, 80 % вказали на сформованість професійної мобільності, 80 % – здатність молодих працівників до роботи в команді, 50 % – на відповідальність за якість роботи (рис. 6.4).

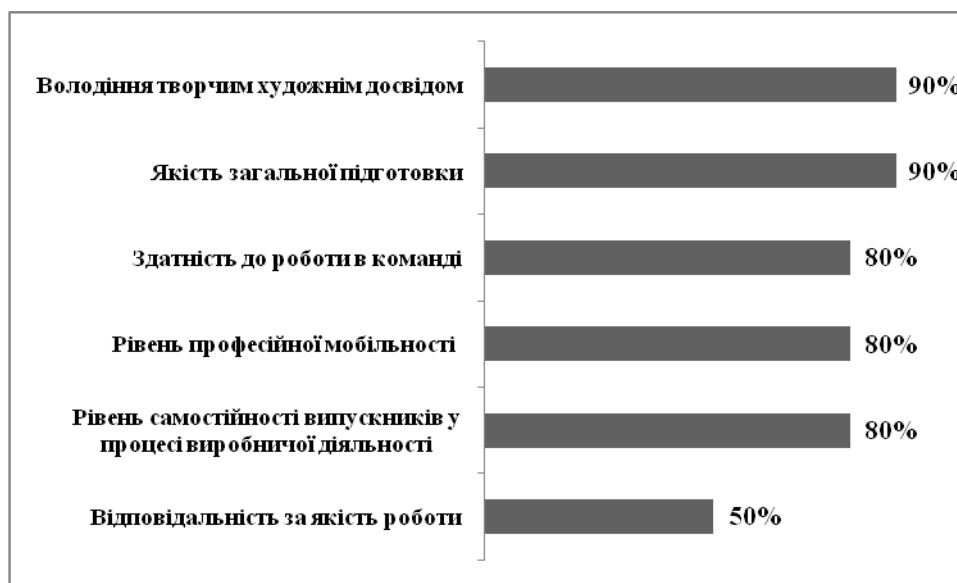

Рис. 6.4. Результати опитування роботодавців

З метою вивчення думки випускників ПТНЗ художнього профілю щодо значення впровадження авторської моделі професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" було проведено і їх опитування (додаток Т.18). Випускники, високо оцінюючи модель (додаток Т.19), відзначили, що вона створює умови для творчої самостійної роботи (86 %), забезпечує індивідуальний підхід до навчання (89 %), дає можливість навчатися в групах по 5–6 осіб (92 %), спрямовує на виконання авторських художніх робіт (83 %) на участь у виставках (84 %), забезпечує проходження етнографічної практики (76 %) та поєднання функцій викладача і майстра виробничого навчання (84 %), уможливорює якісну навчально-виробничу практику в умовах виробництва (82 %) (рис. 6.5).

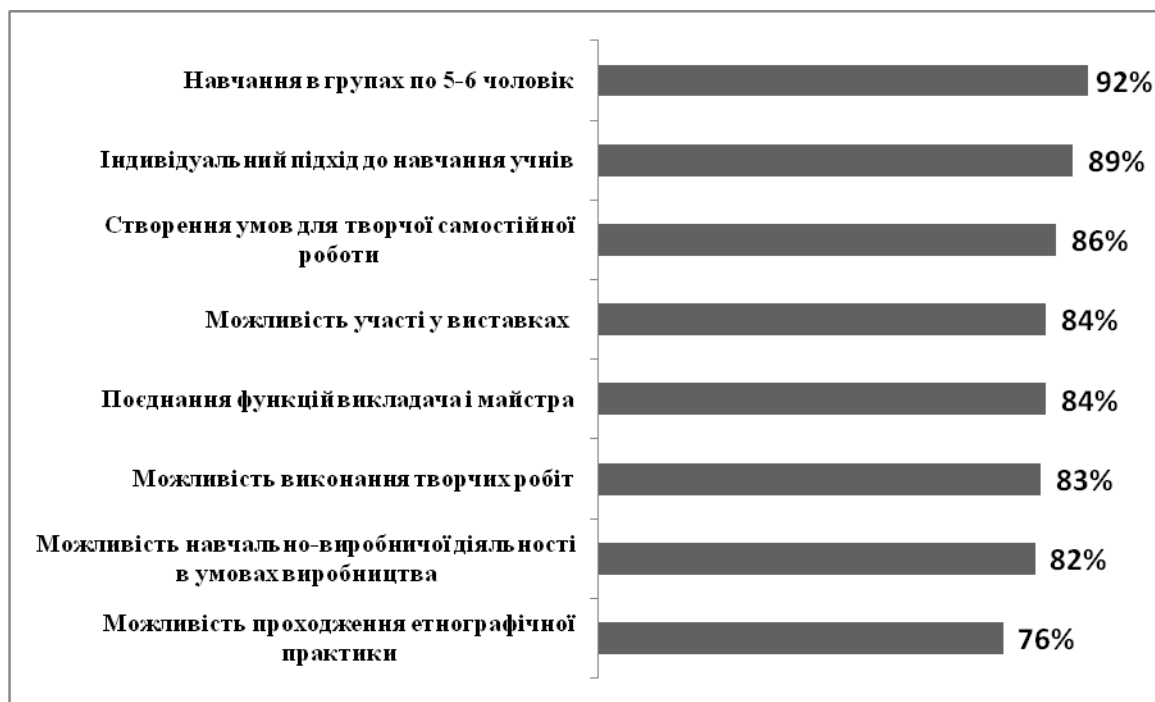

Рис. 6.5. Результати опитування випускників

Водночас упродовж 2005–2009 навчальних років на базі шести ПТНЗ художнього профілю досліджувалася динаміка впливу комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців на формування професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю.

Було проведено порівняння рівнів сформованості професійної самостійності випускників під час захисту ними дипломних робіт (табл. Т.20.1–Т.20.8, додаток Т.20). Узагальнення результатів проведеної дослідно-експериментальної роботи засвідчує позитивну динаміку формування професійної самостійності випускників експериментальних груп і значну якісну відмінність порівняно з відповідними показниками випускників контрольних груп (рис. 6.6).

Високого рівня професійної самостійності досягло 18,8 % випускників експериментальних груп і 9,4 % випускників контрольних груп, середнього рівня – 61,4 % і 53,2 %, низького – 19,8 % і 37,4 % відповідно. У контрольних групах показник низького рівня професійної самостійності випускників залишався стабільним в межах 37,3 %–37,7 % (табл. Т.20.9, додаток Т.20).

Оцінка рівнів професійної самостійності випускників контрольних і експериментальних груп свідчить про те, що після проведення експерименту високого рівня професійної самостійності досягли лише 9,5 % випускників

контрольних груп і 25,1 % – експериментальних, низького – відповідно 37,5 % і 15,2 %. Результати дослідження показали, що в дипломних роботах, створених випускниками експериментальних груп, чітко простежується їхня самостійна діяльність у процесі виконання цих робіт порівняно з випускниками контрольних груп, тобто вони є більш підготовленими до майбутньої професійної діяльності в галузі художніх промислів і ремесел, ніж випускники контрольних груп.

Дані пропонованої діаграми свідчать про зростання рівня професійної самостійності випускників експериментальних груп порівняно з контрольними за період 2005–2009 рр.

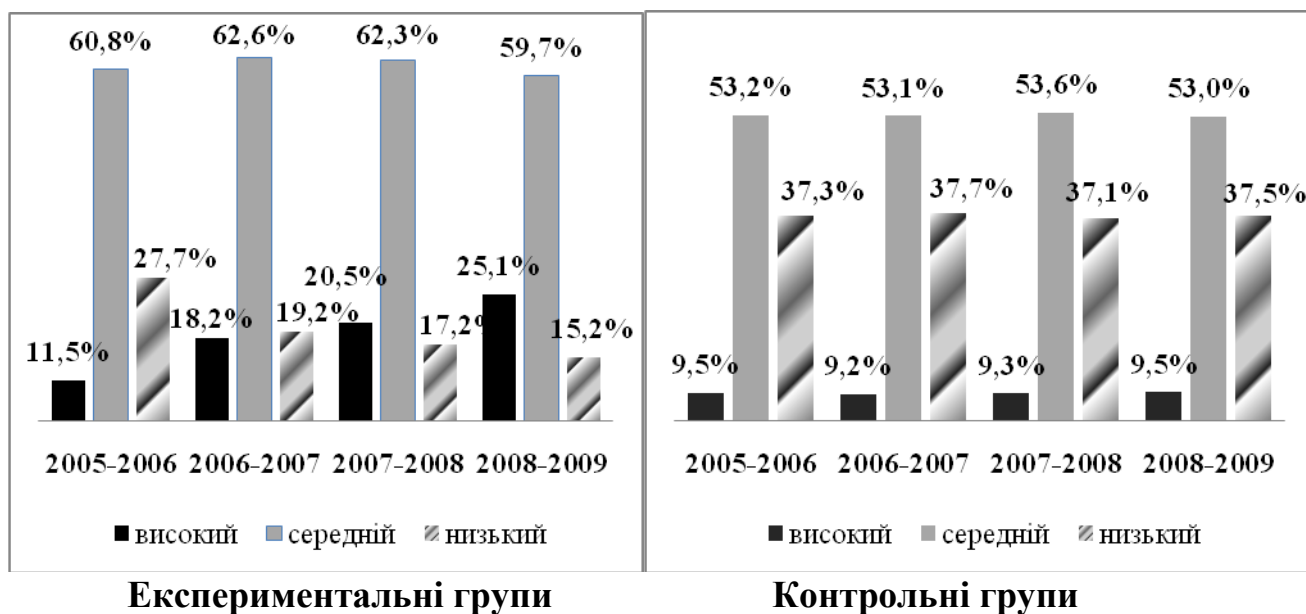

Рис. 6.6. Динаміка формування професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Результати порівняння рівнів сформованості професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел експериментальних груп до і після експерименту, проведеного впродовж 2005–2009 навчальних років показано на рис. 6.7. В експериментальних групах кількість випускників з високим рівнем сформованості професійної самостійності зросла на 13,6 %, відповідно зменшилася кількість випускників із низьким на 12,5 % і середнім на 1,1 %. У контрольних групах показники всіх рівнів професійної самостійності залишалися незмінними упродовж усього перебігу експериментальної роботи (0,6 %).

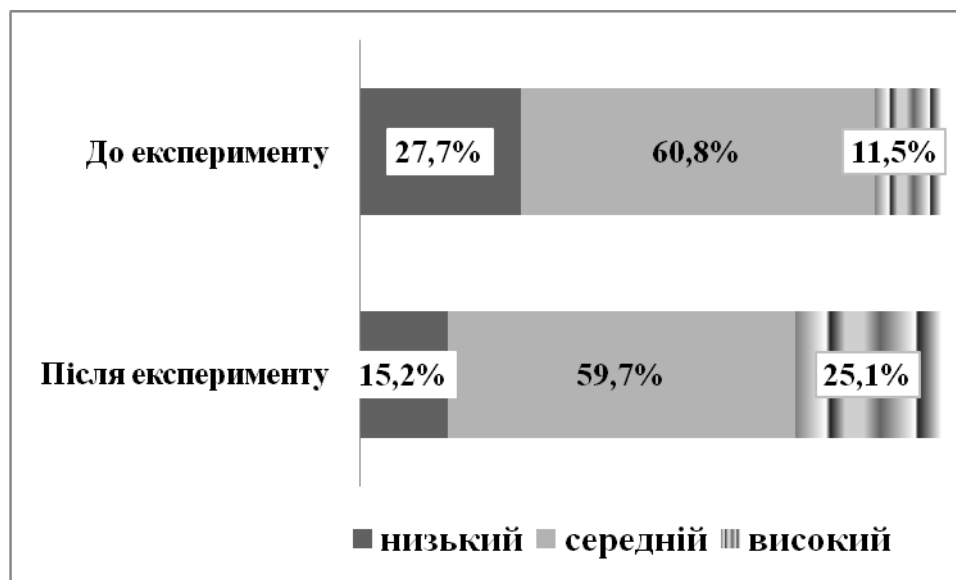

Рис. 6.7. Рівні сформованості професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел (експериментальні групи)

Для того, щоб довести, що в результаті формувального експерименту рівні сформованості професійної самостійності випускників контрольних і експериментальних груп зросли статистично значущо, ми порівняли експериментальні дані до- і після проведення експерименту, виражені у відсотках для кожного рівня. Статистичний χ^2 -критерій розраховувався окремо для контрольної та експериментальної груп за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(f_i - f_i^*)^2}{f_i^*} \quad (6.8)$$

де f_i – відсотковий розподіл даних результатів обстежень випускників після експерименту;

f_i^* – відсотковий розподіл даних результатів обстежень випускників до експерименту;

k – кількість виокремлених рівнів професійної самостійності.

Підставивши до формули числові значення для контрольних і експериментальних груп на початку і після експерименту, отримаємо $\chi^2 = 0,01$.

Як засвідчують результати обчислень, для випускників контрольних груп знайдене значення $\chi^2 = 0,11$ є значно меншим за критичне $\chi^2 = 5,99$ (табл. Т.20.9,

додаток Т.20). Отже, зміни в рівнях професійної самостійності випускників контрольної групи, які відбулися впродовж 2005–2009 рр., не є статистично значущими. Ймовірність того, що частотні показники результатів обстеження випускників контрольної групи, встановлені на початку і після формувального експерименту, статистично не відрізняються, становить 95 %.

Для студентів експериментальної групи розраховане значення χ^2 -критерію до- і після формувального експерименту є більшим від критичного ($\chi^2 = 6,3$).

Отже, з ймовірністю похибки не більше ніж 5% можна стверджувати, що в результаті впровадження в навчальний процес комплексу навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців із професії "Вишивальниця" підвищення рівня сформованості професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю є статистично значущим, що й доводить його ефективність.

Отримані невисокі результати дослідження рівня сформованості професійної самостійності випускників контрольних груп ми розглядаємо як свідчення недостатньої ефективності традиційної професійної підготовки.

З метою порівняння *рівня культури професійно-педагогічної діяльності педагогів* ПТНЗ художнього профілю наприкінці експерименту (2009) було проведено їх повторне опитування (додаток Т.21). Аналіз результатів показав, що рівень методологічної культури педагогів ПТНЗ художнього профілю знаходиться на рівні 0,77–0,81; технологічної – 0,82–0,88; дослідницької – 0,79–0,83; що відповідає оптимальному рівневі культури викладача (табл. 6.5).

Аналіз даних свідчить про зростання рівня культури професійно-педагогічної діяльності педагогів, а також про те, що розроблена авторська методика підвищення кваліфікації педагогів і щоденна робота з використанням запропонованих методичних рекомендацій сприяла підвищенню їхнього рівня методологічної, технологічної і дослідницької культури і забезпечили на основі стажування за професійним спрямуванням умови для самоосвіти.

Таблиця 6.5

Порівняльний аналіз рівнів культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ після завершення експерименту

Рівні культури	Рівень культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ		Абсолютне зростання
	До експерименту	Після експерименту	
Методологічна культура	0,48–0,61	0,77–0,81	0,24
Технологічна культура	0,55–0,65	0,82–0,88	0,23
Дослідницька культура	0,46–0,52	0,79–0,83	0,31
Культура професійно-педагогічної діяльності педагога	0,55	0,81	0,26

Таким чином, результати дослідно-експериментальної роботи з упровадження концепції розвитку професійно-художньої освіти, моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх ремесел і промислів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" і комплексу навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх фахівців свідчать про їх ефективність. Підтвердженням цього є досягнення майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел ПТНЗ художнього профілю креативного рівня самореалізації і високого рівня сформованості професійної самостійності.

Застосування моделі і комплексу навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є одним із ефективних засобів підвищення культури професійно-педагогічної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю.

6.3. Перспективи розвитку професійно-художньої освіти в Україні

Світові тенденції суспільно-культурного розвитку, збереження традицій народного декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва суттєво впливають на формування системи професійно-художньої освіти, завдання якої – забезпечити умови для творчого вдосконалення майбутнього фахівця художніх

промислів і ремесел, його ефективної соціалізації та адаптації до вимог робочого місця на виробництві, формування здатності до самореалізації в індивідуальній і колективній творчій діяльності, оволодіння професійними компетенціями, необхідними для мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці, а також для соціального визнання в художньому середовищі як майстра народного мистецтва. Випускник ПТНЗ художнього профілю має бути провідником ідей народного мистецтва, законодавцем художнього та естетичного смаків, взірцем відповідального ставлення до духовних багатств, створених попередніми поколіннями майстрів. Водночас необхідно, щоб його професійна художня діяльність ґрунтувалась на ідеях збереження українського народного мистецтва у світовому етнокультурному просторі, створення художніх виробів з відтворенням традиційних виробів українських художніх промислів і ремесел, а також з їх творчою інтерпретацією.

Досягти такого рівня підготовки фахівців художнього профілю можливо за умов створення у ПТНЗ художнього профілю інноваційного освітнього середовища, яке здатне забезпечити розвиток і творчу самореалізацію учнівської молоді. Відповідно до положень Національної доктрини розвитку освіти особливе значення має поєднання освіти і науки, засноване на розробленні та впровадженні в освітню діяльність професійних навчальних закладів новітніх наукових і технологічних досягнень, інноваційних систем навчання й виховання майбутніх фахівців, залученні до наукової діяльності обдарованої учнівської молоді й педагогічних працівників [252]. Поряд з цим інноваційні підходи до організації підготовки майбутніх фахівців художнього профілю, посилення особистісної орієнтації змісту професійно-художньої освіти, збільшення обсягів виробничого навчання, індивідуалізація професійно-освітньої траєкторії учнів, упровадження інформаційних засобів навчання, сучасних педагогічних технологій, удосконалення методологічної культури педагогів визначаються як пріоритетні і в Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні [174, с. 2].

Реалізація принципів відкритості, диверсифікації, неперервності, науковості, децентралізації управління, діалогу культур, незалежної оцінки якості підготовки випускників сприятиме зростанню рівня соціально-педагогічної ефективності діяльності ПТНЗ художнього профілю, спрямованої на підвищення результативності навчально-виховної роботи, на підготовку конкурентоспроможного робітника, затребуваного ринком праці, максимальне залучення учнів до професійно-художньої діяльності, поліпшення їх соціального захисту. Водночас доцільно враховувати, що на соціально-педагогічну ефективність діяльності ПТНЗ художнього профілю в умовах ринку впливають професійні, соціальні та економічні чинники. Зокрема, *професійні* чинники зумовлюють необхідність переходу від підготовки фахівців художнього профілю вузької спеціалізації до широкопрофільної, що забезпечить випускникам цих закладів мобільність у нових економічних і соціальних умовах, швидку адаптацію до вимог робочого місця, умов праці, до переорієнтації на нові види художньої діяльності. *Соціальні* чинники зумовлюють необхідність забезпечення взаємодії ПТНЗ художнього профілю з органами праці, державною службою зайнятості, роботодавцями з метою виявлення прогнозованих змін в економічній і соціально-культурній галузі, сприяння реалізації політики зайнятості випускників. *Економічні* чинники передбачають врахування та використання ПТНЗ художнього профілю статистичних відомостей щодо зайнятості на ринку праці, інформації стосовно структури вакансій і на цій основі перепрофілювання напрямів підготовки фахівців із затребуваних ринком праці художніх професій з урахуванням специфіки розвитку регіону, потреб замовників кадрів.

Забезпечення якості підготовки фахівців художнього профілю, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці зумовлюють необхідність оновлення організаційних, психологічних, педагогічних і соціальних аспектів діяльності сучасних ПТНЗ художнього профілю. До *організаційних аспектів їхньої інноваційної діяльності* ми відносимо діяльність з модернізації процесу професійно-художнього навчання й структурні зміни згідно з вимогами ринку праці та ринку освітніх послуг і приведення їх у відповідність.

Психологічні аспекти інноваційної діяльності ПТНЗ художнього профілю охоплюють питання формування особистісних і професійно важливих якостей майбутніх фахівців художнього профілю, зокрема таких, як: ініціативність, відповідальність за результати власної діяльності, самостійність у прийнятті важливих рішень, розв'язанні проблемних виробничих ситуацій тощо; розробку сучасних професіограм, особистісно орієнтованої навчально-програмної документації. До цього необхідно додати формування комунікативної культури, а також здійснення профорієнтації учнів старшої школи, молоді та дорослого населення на робітничі професії, зокрема художніх промислів і ремесел.

Характерними особливостями *інноваційної діяльності* ПТНЗ художнього профілю є реалізація навчально-виховних цілей, формування загальної і професійної культури майбутніх фахівців художнього профілю, професійної компетентності відповідно до вимог державного стандарту та технологій сучасного художнього виробництва; створення умов для успішної мотивації оволодіння професіями художніх промислів і ремесел. Важливим напрямом діяльності педагогічних працівників ПТНЗ художнього профілю є здійснення профільного навчання учнів старшої школи з технологічного напрямку й створення необхідних для цього навчальних посібників і підручників.

Інноваційна діяльність педагогічних працівників цих навчальних закладів передбачає оновлення змісту професійного навчання майбутніх фахівців художнього профілю з урахуванням ступеневості, наступності, варіативності, гнучкості, інтегративності, універсальності, фундаментальності, прогностичності.

Оновлений зміст має спрямовуватися на досягнення основної мети професійно-художньої освіти – задоволення на основі диференційованого підходу освітніх запитів майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, соціалізації та адаптації в образотворчій і декоративно-вжитковій діяльності [173]. Формування змісту професійно-художньої освіти доцільно здійснювати на основі синтезу мистецтв, згідно з яким забезпечується естетичний вплив останнього на формування всебічно розвиненої, цілісної особистості фахівця художнього профілю в процесі оволодіння різними видами художньої діяльності.

Мобільність, творчий характер праці майстра-художника передбачають також прогностичність змісту професійного навчання, суть якої полягає у випереджувальному визначенні всіх компонентів праці: нових матеріалів, машин, механізмів, технологій, об'єктів діяльності, способів її організації. Для одержання відповідних прогнозів, їх використання в оновленні змісту навчання актуальним є створення в ПТНЗ художнього профілю *інформаційної служби*, котра враховувала б динамічні зміни в процесах художнього виробництва й досліджувала нові матеріали, засоби праці, технології.

Під час формування змісту професійного навчання майбутніх фахівців художнього профілю необхідно дотримуватись науково обґрунтованого співвідношення теоретичної й практичної підготовки з кожної навчальної дисципліни, обсягу теоретичного та виробничого навчання.

У професійно-художньому навчанні важливо враховувати зміну пріоритетів, зокрема перехід від предметно орієнтованого навчання до навчання, орієнтованого на розвиток особистості майбутнього фахівця, на формування у нього мотиваційної сфери до постійного вдосконалення в професії, творчого стилю мислення, комунікабельності, толерантності, відповідальності за розвиток національної культури і мистецтва [56]. За цих умов професійно-художнє навчання має організовуватися як процес передавання, виявлення й засвоєння учнями системи ціннісних орієнтирів, закладених у художній культурі, декоративно-вжитковому мистецтві, соціальному досвіді, носієм якого є педагог-майстер художнього ремесла. Перехід до діяльнісно розвивального навчання відкриває можливість ПТНЗ художнього профілю формувати особистість майбутнього фахівця в процесі самостійної творчої діяльності.

Зростає значення *соціально-культурної* діяльності цих навчальних закладів, спрямованої на забезпечення взаємодії керівників, педагогічних працівників з роботодавцями, службою зайнятості, профспілками, іншими соціальними партнерами з метою підвищення конкурентоспроможності майбутніх фахівців, їх працевлаштування, соціального захисту, організації періодичного стажування та підвищення кваліфікації педагогічного персоналу тощо.

Інноваційні процеси в професійно-художній освіті зумовлюють необхідність підвищення професійно-педагогічної компетентності викладачів і майстрів виробничого навчання, зокрема таких її видів, як: індивідуальна компетентність – володіння способами самореалізації і саморозвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійно-особистісного зростання, самоорганізації і самореабілітації; особистісна компетентність – володіння способами особистісного самовияву, засобами протистояння професійним деформаціям особистості; соціальна компетентність – володіння уміннями вести спільну професійну діяльність, співпрацювати, володіти прийомами спілкування, нести соціальну відповідальність за результати своєї діяльності; спеціальна компетентність – володіння народними і сучасними художніми технологіями діяльністю на достатньо високому рівні, здатністю проектувати свій подальший професійний розвиток.

Результати здійсненого дослідження уможливили обґрунтування науково-методичних рекомендацій та пропозицій щодо подальших перспектив розвитку професійно-художньої освіти в Україні.

На загальнодержавному рівні необхідними є заходи, зміст яких можна окреслити як:

– оновлення законодавчої бази, що регламентує діяльність ПТНЗ художнього профілю та професійну підготовку в них майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з одночасним забезпеченням виконання чинних законів, постанов, розпоряджень, концепцій, спрямованих на державну підтримку розвитку народних художніх промислів і ремесел, а також створення умов для відродження професійної підготовки кадрів;

– забезпечення системної взаємодії Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури, Національної спілки майстрів народного мистецтва України, Національної спілки художників України, Спілки дизайнерів України у формуванні в суспільстві усвідомленого інтересу до збереження і відродження народного мистецтва, підтримки талановитої молоді, яка оволодіває професіями художніх промислів і ремесел, а також моральне і матеріальне стимулювання

творчих педагогів-майстрів–художників;

- доповнення Державного класифікатора професій (ДК–003:2005) інтегрованими професіями художнього профілю [512];

- обґрунтування сучасних і перспективних потреб підготовки педагогів-художників для ПТНЗ, вирішення питання щодо створення необхідних умов для підвищення їхньої кваліфікації на базі вищих навчальних закладів художнього профілю;

- створення творчих колективів із числа науковців, методистів, педагогів для підготовки рукописів підручників і навчальних посібників з художніх напрямів на паперових і електронних носіях.

Щоб забезпечити розвиток професійно-художньої освіти в Україні ***на регіональному рівні***, треба:

- надавати ПТНЗ художнього профілю постійну підтримку: фінансову, матеріально-технічну, науково-методичну, а також право самостійно обирати форми професійно-художнього навчання (художні студії, авторські майстерні) з мінімальною наповнюваністю навчальних груп (5–6 осіб);

- розвивати взаємодію із соціальними партнерами, особливо з роботодавцями з метою забезпечення баз для проведення практик;

- створювати умови для організації на базі художніх ПТНЗ профільного навчання учнів страшої школи з технологічного напрямку, а також підготовки і перепідготовки дорослого населення;

- забезпечувати постійну співпрацю обласних управлінь освіти і науки та культури з обласними творчими спілками з метою проведення на базі ПТНЗ художнього профілю культурно-освітніх заходів, фестивалів народної творчості, конкурсів фахової майстерності, виставок.

На рівні ПТНЗ художнього профілю слід забезпечити:

- перехід педагогів від репродуктивного до творчого, дослідницького професійного навчання та виховання учнівської молоді. На творчому рівні педагог здатний забезпечувати розроблення авторських методик, організацію школи педагогічної майстерності, авторські курси. На дослідницькому рівні він

має володіти основами науково-дослідної діяльності, бути готовим самостійно змінювати наукове дослідження;

- оновлення змісту професійно-художньої освіти, впровадження інноваційних технологій управління навчально-виховним процесом, підвищення рівня методологічної й технологічної культури педагогічних працівників;

- розширення функцій методичних комісій у прогнозуванні перспектив розвитку професій художніх промислів і ремесел, випереджувальному визначенні змісту і форм вивчення учнівською молоддю загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, виробничого навчання.

- підвищення рівня управлінської компетентності сучасного керівника ПТНЗ художнього профілю.

Висновки до шостого розділу

Проведене експериментальне дослідження стану професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю зумовило висновок, що традиційна система підготовки є неефективною, не забезпечує формування в учнів достатнього рівня професійної самостійності (на низькому рівні виявилось 42,4 % випускників, середньому – 52,8 %, високому – лише 4,8 %), оскільки педагоги ПТНЗ художнього профілю самі мають близький до критичного рівень культури професійно-педагогічної діяльності (коефіцієнт – 0,55). Результати експериментальної роботи підтвердили необхідність удосконалення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Це засвідчило актуальність впровадження авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" і комплексу навчально-методичного забезпечення.

Дослідження авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" показало ефективність її впливу на розвиток креативного

рівня самореалізації більшості випускників (73,9%) експериментальних груп.

Експериментальна перевірка впровадженого в процес професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел експериментальних груп комплексу навчально-методичного забезпечення спрямовувалася на підвищення рівня сформованості професійної самостійності. Порівняння динаміки показників професійної самостійності випускників у ході проміжних і підсумкових діагностичних зрізів дало змогу констатувати значне її зростання в експериментальних групах і маловідчутні зміни в контрольних.

Узагальнення результатів формувальної дослідно-експериментальної роботи, підтверджене за допомогою статистичних методів дослідження, засвідчило значні відмінності в кількісних і якісних показниках рівнів професійної самостійності випускників контрольних і експериментальних груп. Так, в експериментальних групах зросла кількість випускників із високим рівнем професійної самостійності (на 13,6 %), кількість випускників із низьким рівнем відповідно зменшилася (на 12,5 %). У контрольних групах показники всіх рівнів залишалися незмінними впродовж усієї дослідно-експериментальної роботи.

На цій підставі зроблено висновок про педагогічну доцільність запровадження розробленого нами комплексу навчального-методичного забезпечення та ефективність проведеної дослідно-експериментальної роботи.

Одержані результати підтвердили правильність висунутої загальної гіпотези щодо ефективності концепції розвитку професійно-художньої освіти в ПТНЗ художнього профілю. Позитивні тенденції, що набувають поширення, зумовлені впровадженням моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" та комплексу навчально-методичного забезпечення.

Таким чином, результати завершеної дослідно-експериментальної роботи дають змогу стверджувати, що мета дослідження досягнута, поставлені завдання реалізовані, загальна гіпотеза дослідження підтверджена.

Водночас, не дістала повного підтвердження часткова гіпотеза щодо впровадження авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців

художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" в усіх ПТНЗ художнього профілю (за винятком Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 Хмельницької області). Це спричинено жорсткою нормативно-правовою регламентацією функцій професійно-технічних навчальних закладів у частині планування навчально-виробничого процесу, наповнюваності навчальних груп, організації теоретичних і практичних занять тощо.

Зміст цього розділу дістав відображення в працях дисертанта [346; 352–354; 357; 361; 363–368 та ін.].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми та одержані результати дослідно-експериментальної роботи дають змогу сформулювати такі висновки.

1. На кожному історичному етапі розвитку суспільства вдосконалювалися художньо-промислові форми, види і засоби праці, а також моделі професійного навчання молоді технічних прийомів виготовлення виробів декоративно-вжиткового призначення. Виокремлено шість основних етапів становлення і розвитку системи професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел: I етап – навчання ремесла в сім'ї (VI – VIII ст.); II етап – індивідуальне учнівство у ремісника (XI – XV ст.); III етап – навчання в цехах у майстрів (XVI – XVIII); IV етап – навчання в ремісничих школах, училищах та ін. (XIX – поч. XX ст.); V етап – навчання в художньо-промислових школах, училищах декоративно-вжиткового мистецтва, професійно-технічних училищах та ін. (20–90 рр. XX ст.); VI етап – навчання у професійних художніх ліцеях, художніх професійно-технічних училищах, вищих художніх професійних училищах тощо (90 рр. XX – поч. XXI ст.). Підготовка фахівців з художніх промислів і ремесел набула системного характеру лише на початку XX століття, що сприяло перетворенню індивідуальної ремісничої праці на робітничі професії. На цьому етапі формуються педагогічні системи підготовки робітників із професій (ткач, гончар, вишивальниця, різьбар по дереву тощо); вдосконалюється зміст навчальних програм відповідно до специфіки конкретних напрямів художніх промислів і ремесел з урахуванням народних традицій, що передавалися майстрами від покоління до покоління; створюються належні умови для навчання; до викладацької діяльності залучаються педагоги, які оволоділи методичними основами організації теоретичних і практичних занять.

2. Концептуальні засади розвитку професійно-художньої освіти розкривають інноваційну сутність мети, завдань і дидактичних підходів до формування її змісту з урахуванням історичного вітчизняного досвіду учнівства в художньому ремеслі й сучасних тенденцій підготовки фахівців художніх промислів і ремесел,

а також принципів професійно-художнього навчання, що забезпечують розвиток особистості майбутнього фахівця з високим рівнем професійної самостійності, мобільності й творчої самореалізації в декоративно-вжитковому мистецтві. Провідною ідеєю авторської концепції розвитку професійно-художньої освіти є створення цілісної системи формування творчого потенціалу майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на основі поєднання педагогічних і мистецьких цінностей у професійно-художньому навчанні, вихованні, розвитку й саморозвитку особистості; забезпечення єдності загальнодидактичних і специфічних принципів, що розкривають значення народного й декоративно-вжиткового мистецтва в організації професійно-теоретичної й професійно-практичної підготовки, художньої творчості учнівської молоді, здатної за допомогою творів мистецтва впливати на зростання культури суспільства, бути носіями його духовних цінностей.

Гуманістична сутність професійно-художньої освіти виявляється у сприянні досягнення фахівцем художніх промислів і ремесел ідеалу як найвищої цінності майстра-митця, суб'єкта культуротворчої професійно-художньої діяльності.

3. Особливістю авторської моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", розробленої з урахуванням культурологічних і психолого-педагогічних положень, є організація в єдину систему знань (загальнохудожніх, спеціальних) і практичних умінь на засадах синтезу народного мистецтва й технологій сучасного художнього виробництва, інтеграції змісту і видів професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки.

Професійне навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" ґрунтується на стратегічних цілях професійно-художньої освіти, що здійснюється на основі ефективного поєднання педагогом функцій викладача і майстра виробничого навчання, індивідуалізації навчання учнів у малих групах (5–6 чол.), проведення виробничої практики на базі художніх підприємств, творчих лабораторій народних майстрів, організації етнографічних практик на базі музеїв, активної

участі учнів у виставках і фестивалях декоративно-вжиткового мистецтва. Реалізація системи уможлиблює створення майстрами виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю авторських шкіл, мета яких – вироблення у вихованців високого рівня національної свідомості, громадянськості й відповідальності за збереження духовно-культурної спадщини українського народу, формування в них індивідуального стилю професійно-художньої діяльності, прийомів і способів виготовлення та оздоблення художніх виробів на основі етнокультурних традицій народного мистецтва.

4. Відбір і структурування змісту навчального матеріалу професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел здійснюється на засадах загальнодидактичних принципів: науковості, гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, культуровідповідності, естетизації, екологізації, природовідповідності, системності, індивідуалізації і диференціації, доступності, наступності, інтеграції, а також специфічних принципів: ціннісних орієнтацій особистості в декоративно-вжитковому мистецтві (аксіологічний підхід), самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності (синергетичний підхід), урахування регіональних особливостей народного мистецтва, єдності теорії і практики в художньому розвитку фахівця.

Оволодіння знаннями з декоративно-вжиткового мистецтва дає змогу майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел зрозуміти унікальність світу, в якому зберігаються і розвиваються композиційні та структурні побудови сюжетів народного мистецтва, мотивів, орнаментів, узорів, а також досягнення сучасних художніх технологій та етнотехнологій творчості. Обґрунтовано доцільність вивчення майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел предмета "Народні художні промисли".

На основі запропонованої структури професійного стандарту визначено зміст ключових, професійних, загальнопрофесійних (наскрізних) компетенцій як підтверджену здатність випускників ПТНЗ художнього профілю використовувати знання, уміння, навички, досвід, здібності в особистісному і професійному розвитку. Професійним стандартом визначається достатній рівень

комунікативних, професійних і організаторських компетенцій, необхідних для виготовлення високохудожніх виробів декоративно-вжиткового мистецтва; здійснення системи трудових дій для виконання технологічних процесів і операцій під час створення й оздоблення художніх виробів; розвиток самостійності у виборі алгоритму виготовлення художньої продукції; готовності діяти в нестандартних ситуаціях, що виникають у процесі роботи тощо. Важливим теоретичним підґрунтям розроблення освітніх стандартів із професій художніх промислів і ремесел є категорія "художня традиція". Це зумовлює необхідність формування змісту професійно-художньої освіти з урахуванням регіонального компонента розвитку народного мистецтва на різних історичних етапах і сучасного декоративно-вжиткового мистецтва.

5. Особливості професійного навчання майбутніх фахівців у ПТНЗ художнього профілю полягають у спрямуванні його цілей, принципів і засобів на формування професійної самостійності й творчої самореалізації учнівської молоді в декоративно-вжитковому мистецтві. Ієрархія цілей професійно-художнього навчання, обґрунтована на засадах теорій педагогічного цілевизначення, дає змогу досягати високих результатів у розвитку майбутнього фахівця, його художньої культури, креативного, технологічного і екологічного мислення. Система взаємопов'язаних принципів навчання регламентує педагогічну діяльність майстрів виробничого навчання і визначає формування особистості, професійно компетентної в декоративно-вжитковому мистецтві на рівні виконавця → майстра художніх промислів і ремесел → інтерпретатора → митця. До них віднесено: загальнодидактичні принципи (науковості, культурологічного й аксіологічного підходів, єдності навчання і виховання, зв'язку теорії з практикою, випереджувального характеру навчання, системності, послідовності й наступності, інтеграції, індивідуального та диференційованого підходу, наочності, професійної мобільності) та специфічні принципи (традиційності, наслідування в засвоєнні художнього досвіду, єдності колективної та індивідуальної творчості, врахування регіональних особливостей народного мистецтва, поєднання функціонального й декоративного, композиційної єдності змісту і форми творів народного мистецтва).

Запропонована методика формування вмінь самостійної діяльності учнів ПТНЗ художнього профілю спрямована на реалізацію художньо-мотиваційного, творчо-проектувального, технологічно-виконавського, художньо-результативного, виставково-позиціонувального компонентів. Сформована система професійно важливих умінь майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел уможливорює: сприймати й аналізувати предмети і явища навколишнього світу; уважно спостерігати й виконувати навчальне та квазіпрофесійне завдання; перетворювати природні форми в декоративні; створювати композиції, художньо оздоблювати вироби; здійснювати самоконтроль результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності. Реалізація цієї методики сприяє досягненню випускниками ПТНЗ художнього профілю високого рівня професійної самостійності. Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчило значні відмінності в показниках рівнів сформованості професійної самостійності випускників ПТНЗ художнього профілю контрольних і експериментальних груп.

6. Авторський комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання, що охоплює підручник "Технологія вишивки" (співавтор Г. Пащенко), підручник "Моделювання одягу", навчальні посібники "Програмно-методичні матеріали для рівневої підготовки вишивальниць", «Лабораторно-практичні роботи з предмета "Матеріалознавство швейного виробництва"», засоби письмового інструктування (інформаційні, інструктивні, контрольні), програми етнографічної практики й підвищення професійної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю, розроблений на основі розвивального, інтегративного, індивідуального та диференційованого підходів, дає змогу забезпечити формування професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел під час занять з предметів "Технологія вишивки", "Обладнання", "Матеріалознавство", "Технічний рисунок", "Композиція", "Основи кольорознавства", "Історія орнаментів", "Моделювання одягу", а також під час виробничого навчання, виробничої й етнографічної практик, у процесі підвищення кваліфікації та стажування педагогів ПТНЗ художнього профілю.

7. Розвиток методологічної, технологічної й дослідницької культури педагогів ПТНЗ художнього профілю, їх готовності до педагогічної рефлексії, пізнання етнокультурних і художньо-творчих процесів, реалізації концепції особистісно орієнтованого, діяльнісно розвивального навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел підтверджується досягненням педагогами високого рівня професійної кваліфікації, психолого-педагогічної ерудиції, педагогічної техніки взаємодії з учнями, а також здатності прогнозувати й моделювати навчальний процес, інтегрувати зміст професійно-художньої освіти, враховуючи реальні виробничі умови. Підвищенню рівня етнокультурної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю сприяє запропонована методика організації етнографічно-пошукової роботи майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у музеях, творчих лабораторіях народних майстрів, суть якої полягає в дослідженні історичних аспектів розвитку народного мистецтва в конкретному регіоні України (за вибором), специфіки орнаментів, поєднань кольорів і технік виготовлення та оздоблення творів мистецтва тощо.

8. Глобалізаційні та інтеграційні процеси, світові економічні взаємозв'язки актуалізують проблему збереження культурних цінностей, що передаються від покоління до покоління в інтересах особистості, суспільства, держави. За таких умов у професійних навчальних закладах різних регіонів України розширюватимуться напрями підготовки фахівців художнього профілю і, зокрема, з професій художніх промислів і ремесел, з урахуванням етнонаціональних традицій та соціально-культурного досвіду народу, в тому числі національних меншин. Зростатиме варіативність змісту професійно-художньої освіти, набуватимуть поширення процеси диверсифікації, що уможливлуватиме гнучкість, відкритість, неперервність і багатоваріантність організаційно-педагогічних форм професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає можливість запропонувати такі рекомендації щодо подальших перспектив розвитку професійно-художньої освіти в Україні: **на загальнодержавному рівні:** оновлення

законодавчої бази, що регламентує діяльність ПТНЗ художнього профілю та професійну підготовку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, а також створення умов для відродження професійної підготовки фахівців цього профілю; **на регіональному рівні:** надавати ПТНЗ художнього профілю постійної підтримки: фінансової, матеріально-технічної, науково-методичної, а також право самостійно обирати форми професійно-художнього навчання (художні студії, авторські майстерні) з мінімальною наповнюваністю навчальних груп (5–6 чол.); розвивати взаємодію із соціальними партнерами; **на рівні ПТНЗ художнього профілю:** перехід педагогів від репродуктивного до творчого й дослідницького рівнів професійного навчання.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю. Подальшого вивчення потребують: філософські засади професійно-художньої освіти; теорія навчального плану для ПТНЗ художнього профілю; дидактичне обґрунтування навчально-методичних комплексів для професій різних художніх профілів і методик викладання загальнохудожніх і спеціальних дисциплін; порівняльний аналіз систем підготовки фахівців художнього профілю в зарубіжних країнах; прогностичне обґрунтування розвитку професійно-художньої освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Азархин А.В.* Мировоззрение и эстетическое развитие личности / Андрей Виленович Азархин ; отв. ред. В.П. Михалев. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.
2. Акмеологический словарь / под общ. ред. А.А. Деркача. – М. : РАГС, 2006. – 161 с.
3. *Амонашвили Ш.А.* Гуманноличностный подход к детям / Шалва Александрович Амонашвили. – М. : Институт практической психологии ; Воронеж : Модек, 1998. – 544 с.
4. Аналіз куррікулума підготовки педагога професійної школи в Україні / [О.І. Щербак, Я.Я. Болюбаш, Л.І. Шевчук та ін.] ; за ред. О.І. Щербак. – К. : Наук. світ, 2003. – 35 с.
5. *Ананьев Б.Г.* Структура личности / Борис Герасимович Ананьев // Психология личности в трудах отечественных психологов : [хрестоматия] / сост. Л.В. Кузиков. – СПб., 2000. – С. 91–95.
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л. : ЛГУ, 1969. – 329 с.
7. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности : основы педагогики творчества / Валентин Иванович Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 1988. – 236, [2] с.
8. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития : учеб. пособие / Валентин Иванович Андреев. – Казань : Казанский ун-т, 2000. – Кн. 2. – 2000. – 608 с.
9. Андрощук І.В. Формування естетичної культури майбутніх викладачів спеціальних дисциплін професійних навчальних закладів швейного профілю : [монографія] / Ірина Василівна Андрощук. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 227 с.
10. Андрущенко В.П. Філософія освіти в Україні : стан, проблеми та перспективи розвитку / В.П. Андрущенко, В.С. Лутай // II Наукові записки Академії наук вищої школи України. – 2004. – Вип. 6. – С. 59–71.
11. Аніщенко О.В. Проблема наукової організації праці учнів

загальноосвітньої і професійної школи в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX–XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / О.В. Аніщенко. – К., 2009. – 42 с.

12. Аніщенко О. Професійна підготовка майстринь рукодільної справи у вітчизняних закладах освіти (кінець XIX – початок XX століття) / О. Аніщенко // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць / [редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.] – К. ; Черкаси, 2005. – Вип. III. – С. 144–156.

13. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. для студ. пед. ін-тів / Євген Антонович Антонович, Раїса Володимирівна Захарчук-Чугай, Михайло Євстахович Станкевич. – Львів : Світ, 1992. – 270, [1] с.

14. Аранова С.В. Обучение изобразительному искусству. Интеграция художественного и логического / Светлана Владимировна Аранова. – СПб : КАРО, 2004. – 173, [2] с. – (Модернизация высшего образования).

15. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель Сочинения : в 4 т. / общ. ред. А.И. Доватура ; пер. с древнегреч. – М., 1983. – Т.4. – С. 253–293.

16. Арсеньев А.С. Философские основания понимания личности : цикл популярных лекций-очерков с приложениями : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Анатолий Сергеевич Арсеньев. – М. : Академия, 2001. – 592 с.

17. Артюх С.Ф. Педагогические аспекты преподавания инженерных дисциплин : пособие для преподавателей / [С.Ф. Артюх, Е.Э. Коваленко, Е.К. Белова и др.]. – Харьков : УИПА, 2001. – 210 с.

18. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров : психолог, психопедагог, психоисторик / Александр Григорьевич Асмолов; Акад. пед. и соц. наук ; Моск. психол.-соц. ин-т. – М. : Ин-т практической психологии ; Воронеж : НПО "МОДЭК", 1996. – 768 с. – (Психологи Отечества).

19. Асмолов А.Г. Развитие вариативного образования : мифы и реальность / Александр Асмолов // Magister. – 1995. – № 1. – С. 23–33.

20. Бабанский Ю.К. Как оптимизировать процесс обучения / Ю.К. Бабанский. – М. : Знание, 1978. – 48 с. – (Новое в жизни, науке, технике).

21. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти : суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири / Г.О. Балл // Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : [монографія] / за ред. І.А. Зязюна. – К., 2000. – С. 134–157.
22. Балл Г.О. Духовність професіонала і педагогічне сприяння її становленню (орієнтири психологічного аналізу) / Георгій Балл // Kształcenie zawodowe: pedagogika I psychologia = Професійна освіта педагогіка і психологія : укр.-пол. щорічник. – К. ; Ченстохова, 2000. – Вип. II. – С. 217–231.
23. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Георгій Олексійович Балл. – К. ; Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
24. Баляева С.А. Теоретические основы фундаментализации общенаучной подготовки в системе высшего технического образования : дисс. ... д-ра пед. наук : спец.13.00.01 / Баляева Светлана Анатольевна. – М., 1999. – 450 с.
25. Баркова Н.Н. Реализация идей реформаторской педагогики в деятельности С.Т. Шацкого / Н.Н. Баркова // Педагогика. - 2000. – № 7. – С. 69–73.
26. Белухин Д.А. Личностно ориентированная педагогика в вопросах и ответах : учеб. пособие / Дмитрий Алексеевич Белухин. – М. : Моск. психолого-социальный ин-т, 2006. – 307 с.
27. Беляева А.П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах : метод. пособие / Антонина Павловна Беляева – М. : Высш. шк., 1991. – 208 с.
28. Бердяев Н.А. Христианство и классовая борьба / Н.А. Бердяев // Искусство Ленинграда. – 1989. – № 5. – С. 92–97.
29. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования / В.П. Беспалько. – Рига : М-во высшего и среднего образования Латвийской ССР, 1972. – 151 с.
30. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 190, [1] с.
31. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук. метод. посіб.

/ І.Д. Бех ; Ін-т змісту і методів навчання. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.

32. Бех І.Д. Справедливість – несправедливість у міжособистісних взаєминах педагога та учнів / Іван Бех // *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia* = Професійна освіта : педагогіка і психологія : укр.-пол. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – К. ; Ченстохова, 2006. – Вип. VIII. – С. 29–39.

33. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : [монографія] / Валерій Юхимович Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.

34. Бібік Н.М. Проблема профільного навчання в педагогічній теорії і практиці / Н.М. Бібік // *Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : у 5-ти т. – К., 2007. – Т.2. : Дидактика, методика, інформаційні технології. – С. 95–107.*

35. Бойчук В.М. Зміст і технологія навчання різьбленню деревини учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / В.М. Бойчук. – Вінниця, 2008. – 22 с.

36. Болгаріна В.С. Культурологічний підхід як імператив управління розвитком професійної освіти / Валентина Болгаріна // *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : тези доп. звітн. наук.-практ. конф., 22–23 квітня 2009 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич. – Х., 2009. – С. 31–33.*

37. Болотов В.А. Системы оценки качества образования : учеб. пособие / Виктор Александрович Болотов, Надежда Федоровна Ефремова. – М. : Университетская книга ; Логос, 2007. – 192 с.

38. Боровський Я.Є. Походження Києва : історіогр. нарис / Ярослав Євгенович Боровський. – К. : Наукова думка, 1981. – 151 с.

39. Братасюк М.Г. Відродження української культури як проблема оновлення культурних цінностей / М.Г. Братасюк // *Культурне відродження в Україні* / [М.М. Алексієвець, М.М. Більчук, М.С. Бойко]. – Львів, 1993. – С. 141–149.

40. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз,

И.А. Эфрон. – СПб. : Издательское дело, 1899. – 630 с.

41. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / Андрей Владимирович Брушлинский // Психология личности в трудах отечественных психологов : [хрестоматия] / [сост. Л.В. Кузиков]. – СПб., 2000. – С. 230–236.

42. Бушина Т.І. Декоративно-прикладне мистецтво Радянської Буковини : наук.-попул. нарис / Тетяна Бушина. – К. : Мистецтво, 1986. – 126, [1] с.

43. Важевская Н.Е. Формирование учебных навыков учащихся профшкол : учеб. пособие / Н.Е. Важевская, А.Т. Глазунов, Л.Ю. Дегтяренко [и др.]. – М. : Академия профессионального образования, 2001. – 38 с.

44. Вайс Ю. Українсько-німецький проект "Підтримка реформи професійно-технічної освіти" / Юрген Вайс // Сучасні стандарти професійно-технічної освіти : матеріали наук.-практ. конф., 30 листопада 2006 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Ін-т професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2008. – С. 35–46.

45. Васянович Г.П. Гуманітарна освіта і стиль діяльності викладача професійно-технічного навчального закладу / Григорій Васянович // Гуманітарна освіта і виховання особистості : зб. наук. пр. / за ред. Г.П. Васяновича. – Львів, 2004. – С. 5–29.

46. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / Владимир Иванович Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 245 с.

47. Введение в педагогическую деятельность : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / [А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др.]. – М. : Академия, 2000. – 206, [2] с. – (Высшее образование).

48. Ветрякова Е.Ф. Этнокультурологическая компетентность педагога / Е.Ф. Ветрякова // Профессиональное образование. – 2006. – № 1. – С. 32.

49. Взаємодія ринку праці та професійно-технічної освіти : механізми створення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій : зб. матеріалів, підгот. у рамках реалізації українсько-німецького проекту "Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні". – К. : МОН

України, 2009. – 276 с.

50. Виховний потенціал українського народного мистецтва, фольклору, обрядовості та звичаїв у роботі навчально-виховних закладів : матеріали Всеукраїнського наук.-метод. семінару, м. Хмельницький, 12 березня 2008 р. / М-во освіти і науки України, Хмельниц. гуманіт. академія. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 290 с.

51. Выготский Л.С. Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. –

Т.1. : Вопросы теории и истории психологии. – 1982. – 487 с.

52. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Кіндратович Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.

53. Воеводская Г.К. Целенаправленность в деятельности преподавателя высшей школы / Г.К. Воеводская. – М. : Высш. шк., 1974. – 135 с.

54. Возвращение к истокам : народное искусство и детское творчество : учеб.-метод. пособие / под ред. Т.Я. Шпикаловой, Г.А. Поровской. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 272 с.

55. Волович Л.А. Система эстетического воспитания учащихся профтехучилищ : метод. пособие / Леонид Аркадьевич Волович. – М. : Высш. шк., 1988. – 167 с.

56. Володарская А.А. Проблемы дидактики : от традиционности к личностной ориентированности : метод. рек. / А.А. Володарская. – М. : АПК и ПРО, 2000. – 27 с.

57. Володарская И.А. Проблема целей обучения в современной высшей школе и пути её решения в педагогике / И.А. Володарская // Современная высшая школа. – 1988. – № 2. – С. 143–150.

58. Воронов В.С. О крестьянском искусстве : избр. труды / Василий Сергеевич Воронов. – М. : Советский художник, 1972. – 350 с.

59. Гевко О.І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Гевко Оксана Іванівна. – К., 2003. – 210 с.

60. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / [отв. ред. Е.П. Ситковский ; редкол. : Б.М. Кедров и др.] ; Георг Вильгельм, Фридрих Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т.3. : Философия духа. – 471 с. – (Философское наследие).
61. Гелен А.К. К систематике антропологии / А.К. Гелен // Проблема человека в западной философии : переводы / [сост. и послесл. П.С. Гуревича]. – М., 1988. – С. 152–202.
62. Герасимов С.А. Культура и воспитание / С.А. Герасимов // Вопросы философии. – 1978. – № 1. – С. 137–145.
63. Гердер И.Г. Идеи о философии истории человечества / И.Г. Гердер // Избранные сочинения / пер. с нем., сост. В.М. Жирманский. – М. ; Л., 1959. – С. 243–244.
64. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века : [учеб. пособие для самообразования] / Борис Семёнович Гершунский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Пед. о-во России, 2002. – 512 с.
65. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию : учеб. пособие для вузов / Сергей Иосифович Гессен ; [отв. ред. и сост. П.В. Алексеев]. – М. : Школа – Пресс, 1995. – 448 с.
66. Гиппиус Г.А. Очерки теории рисования как общего учебного предмета / Г.А. Гиппиус. – СПб., 1844. – 172 с.
67. Глейзер Г.Д. Общее образование и образующееся общество / Г.Д. Глейзер // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 3–12.
68. Глосарій основних термінів із навчання та підготовки кадрів для роботи / Джанні Розас, Валлі Корбанезе. – Італія ; Турин : Міжнародний навчальний центр МОП, 2006. – 74 с.
69. Гнатюк М. До історії розвитку школи Яворівського деревообробництва / Марія Гнатюк // Писанка. – 1997. – № 18. – С. 28–32.
70. Голод І.В. Мистецтвознавство у концепції гуманітарної освіти / Ігор Голод // Вісник Львівської академії мистецтв. – Львів, 1999. – С. 202–210.
71. Гончаренко С.У. Гуманізація освіти – запорука виховання творчої та

духовнобагатої особистості / Семен Устимович Гончаренко // Дидактика професійної школи : зб. наук. пр. / [редкол. : Гончаренко С.У. та ін]. – Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 19–23.

72. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – К. ; Вінниця : ДОВ "Вінниця", 2008. – 278 с.

73. Гончаренко С.У. Фундаментальність професійної освіти – потреба часу / Семен Гончаренко // Проф.-техн. освіта. – 2005. – № 1. – С. 5–7.

74. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376с.

75. Горина Г.С. Народные традиции в моделировании одежды / Галина Сергеевна Горина. – М. : Легкая индустрия, 1974. – 182 с.

76. Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Г.Й. Горинь ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – К. : Наукова думка, 1986. – 91, [2] с.

77. Гребенюк Г.Є. Методика викладання Петриківського розпису : навч. посіб. для проф. навч. закл. / Г.Є. Гребенюк, О.А. Старостіна ; за заг. ред. проф. Г.Є. Гребенюка. – К. ; Ялта : КГУ «ГІД», 2008. – 136 с.

78. Гребенюк Г.Е. Теоретические и методологические основы непрерывного профессионального образования строительно-архитектурного профиля : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Гребенюк Георгий Евгениевич. – К., 1977. – 500 с.

79. Гринько В.С. Начальное профессиональное образование Российской Федерации : стат. сборник основных показателей состояния развития на 1 января 2003 года / Вера Станиславовна Гринько. – М. : НОУ ИСОМ, 2003. – 78 с.

80. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи / [наук. ред. В. Пазенок та ін.] – К.: Український центр духовної культури, 2001. – 380 с.

81. Гуманитаризация содержания образования в профтехучилищах: метод. пособие / [науч. ред. М.К. Андреева]. – СПб. : НИИ ПТО, 1992. – 30 с.

82. Гуманітарні основи професійної адаптації майбутніх фахівців :

[монографія] / за ред. Г.П. Васяновича, С.М. Вдович. – Львів : Сполом, 2009. – 334 с.

83. Гуревич П.С. Философия культуры : учеб. для высшей школы / Павел Семенович Гуревич – М. : NOTABENE, 2001. – 349, [2] с.

84. Гуревич Р.С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах : [монографія] / Роман Семенович Гуревич ; за ред. С.У. Гончаренка – К. : Вища шк., 1998. – 229 с.

85. Гуревич Р.С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах : монографія / Роман Семенович Гуревич. – Вінниця : ДОВ "Вінниця", 2008. – 410 с.

86. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / Василий Васильевич Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.

87. Давыдова С.А. Очерк кружевной промышленности / С.А. Давыдова // Кустарная промышленность в России : женские промыслы. – СПб., 1913. – С. 44–50.

88. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / Владимир Даль. – М. : ТЕРРА, 1995. –

Т.3 : П. – 1995. – 555 с.

89. Данченко О.С. Народні майстри / Олександра Степанівна Данченко. – К. : Рад. школа, 1982. – 128 с.

90. Демкова М.И. История русской педагогики / М.И. Демкова. – М. : Тип. Лиснера и Собко, 1910. –

Ч.І : Древнерусская педагогика (X–XVII вв.) – 1910. – 302 с.

91. Державний класифікатор професій ДК 003–95 (із змінами та доп.). – К. : Соцінформ, 2001. – 584 с.

92. Державний перелік професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах / [за заг. ред. Т.М. Десятова, Б.М. Жебровського, М.О. Солдатенка]. – К. : МОН України, 2008. – 357 с.

93. Десятов Т.М. Європейська кваліфікаційна рамка як інструмент процесу реформування / Т. Десятов // Сучасні стандарти професійно-технічної

освіти : зб. матеріалів конф. / за заг. ред. В.О. Радкевич. – К., 2008. – С. 8–16.

94. Десятов Т.М. Професійно-художня освіта в контексті її неперервності / Т.М. Десятов // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. / [редкол.: І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.]. – К. ; Черкаси, 2003. – Вип. II. – С. 142–145.

95. Десятов Т.М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Т.М. Десятов. – К., 2006. – 35 с.

96. Доклады 44-го очередного Роменского уездного земского собрания. – Ромны : Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1904. – 244 с.

97. Доклады Полтавской губернской земской управы Полтавскому губернскому собранию XI–XII очередного созыва 1896 года. – Полтава : Типолитография Л. Фришберга, 1896. – 256 с.

98. Дорофеев А.А. Дидактические основы проектирования учебной литературы по дисциплинам специальности технического университета / Анатолий Александрович Дорофеев. – М.: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2002. – 272 с.

99. Дубасенюк О.А. Роль ігрової методики у педагогічній підготовці майбутніх учителів / О.А. Дубасенюк // Педагогічний процес : теорія і практика : зб. наук. пр. / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2002. – Вип. I. – С. 22–28.

100. Дубасенюк О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 – Професійна педагогіка / О.А. Дубасенюк. – К., 1996. – 48 с.

101. Ежегодник Министерства торговли и промышленности по вопросам художественно-промышленного образования / [сост. Н.Д. Роот]. – М. – Вып. 1. – 1913. – 12 с.

102. Експериментальні педагогічні майданчики як складова професійно-технічної освіти. – К. : МОН України, 2007. – 112 с.

103. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень ; [заст.

голов. ред. О.Я. Савченко, В.П. Андрущенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 100 с.

104. Ермолина В.А. Теоретические основы проектирования содержания непрерывного профессионального образования : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 – "Общая педагогика" / В.А. Ермоленко. – Казань, 1999. – 40 с.

105. Естетика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [М.П. Колесников, О.В. Колеснікова, В.О. Лозовий та ін.] ; за ред. В.О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 208 с.

106. Естетичне виховання : довідник / [упоряд. : Володимир Іванович Мазепа, Андрій Віленович Азархін, Вілен Сергійович Горський та ін]. – К. : Політвидав України, 1988. – 212 с.

107. Єльнікова Г.В. Основи адаптивного управління : курс лекцій / Г.В. Єльнікова. – К. : ЦППО АПН України, 2003. – 133 с.

108. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

109. Жохов А.Л. Формирование опыта творческой деятельности студентов УСПО / А.Л. Жохов. – М. : Академия, 2001. – 47 с.

110. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / Віталій Станіславович Журавський. – К. : Ін-Юре, 2003. – 416 с.

111. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.И. Загвязинський, Р. Атаханов. – М. : Академия, 2007. – 208 с.

112. Загвязинский В.И. Теория обучения : современная интерпретация : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.И. Загвязинский. – М. : Академия, 2001. – 192 с.

113. Заєць І.І. Витоки державної культури українського народу / Іван Іванович Заєць. – К. : Аратта, 2006. – 338 с.

114. Зайчук В.О. Творчий потенціал праці : [монографія] / Валентин Олександрович Зайчук. – К. : Форум, 2001. – 303 с.

115. Закон України "Про вищу освіту" // Законодавство України про освіту

станом на 14 грудня 2006 р. / Верховна Рада України : офіц. вид. – К., 2007. – С. 141–194.

116. Закон України "Про загальну середню освіту" // Освіта України : нормативно-правові документи. До 4 Всеукраїнського з'їзду працівн. освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 103–126.

117. Закон України "Про освіту" // Освіта України : нормативно-правові документи. До 4 Всеукраїнського з'їзду працівн. освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 11–38.

118. Закон України "Про професійно-технічну освіту" // Освіта України : нормативно-правові документи. До 4 Всеукраїнського з'їзду працівн. освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 267–292.

119. Занина Л.В. Основы педагогического мастерства / Лариса Витольдовна Занина, Неонила Павловна Меньшикова. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2003. – 288 с.

120. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка / Раїса Володимирівна Захарчук-Чугай. – К. : Наукова думка, 1988. – 167 с.

121. Заячківська Н.М. Формування моральної культури учнів профтехучилищ на народних традиціях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Заячківська Надія Михайлівна. – К., 1995. – 176 с.

122. Зеер Э.Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование / Эвальд Фридрихович Зеер. – Екатеринбург : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 1998. – 126 с.

123. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учеб. пособие / Эвальд Фридрихович Зеер. – Екатеринбург : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 2000. – 397 с.

124. Зінченко С.В. Підготовка майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах до викладацької діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Зінченко Світлана Володимирівна. – К., 2008. – 337 с.

125. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ирина Алексеевна Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и

перераб. – М. : Логос, 2002. – 384 с.

126. Зинченко В.П. О целях и ценностях образования / В.П. Зинченко // Педагогика. – 1997. – № 5. – С. 3–16.

127. Зинченко В.П. Человеческий интеллект и технократическое мышление / В.П. Зинченко // Коммунист. – 1988. – № 3. – С. 96–104.

128. Зись А.Я. Эстетическое и художественное сознание / А.Я. Зись, И.Л. Лазарев // Эстетическое сознание и процесс его формирования / [отв. ред. Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзаров] ; Ин-т философии АН СССР. – М., 1981. – С. 45–57.

129. Зорина Л.Я. Отражение идей самоорганизации в содержании образования / Л.Я. Зорина // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 105–109.

130. Зуев Д.Л. Учебник / Д.Л. Зуев // Российская педагогическая энциклопедия / под. ред. В.В. Давыдова. – М., 1999. – Т.2. – С. 480–482.

131. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студ. сер. та вищ. навч. закл. / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

132. Зязюн І.А. Освітній простір культури в педагогічній теорії / Іван Зязюн // Kształcenie zawodowe: pedagogika I psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. журнал / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Ченстохова ; К., 2005. – Вип VII. – С. 35–46.

133. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К., 2008. – С. 641–644.

134. Зязюн И.А. Профессиональное развитие личности в контексте культурных ценностей / Иван Зязюн // Проблемы постсекундарного профессионального образования / Клуб профессионального образования стран Центральной и Восточной Европы. – К., 1998. – С. 130–136.

135. Зязюн І.А. Сучасна освіта у контексті гуманістичної філософії / Іван Зязюн // Діалог культур : Україна у світовому контексті : філософія освіти : зб. наук. пр. / [наук. редкол. : І. Зязюн та ін]. – Львів, 1999. – Вип. 4. – С. 5–12.

136. Зязюн І.А. Філософські засади освіти : освітні і виховні парадигми,

освітні технології, діалектика педагогічної дії / Іван Зязюн // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.П. Лещенко, М.М. Солдатенко та ін] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 11–60.

137. Іванова Т.В. Культурологічний підхід до формування педагогічної майстерності / Т.В. Іванова // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.П. Лещенко, М.М. Солдатенко та ін] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 83–95.

138. Інноваційна діяльність в Україні : [монографія] / А.М. Гуржій, Ю.В. Каракай, З.О. Петренко, Н.І. Вавіліна, Т.К. Куранда. – К. : УкрІНТЕІ, 2007. – 144 с.

139. Ингекамп К. Педагогическая диагностика / Карлхайнц Ингенкамп. [Пер. с нем.] – М. : Педагогика, 1991. – 238 с.

140. Інтегративний підхід до формування ціннісних орієнтацій в становленні особистості фахівця / Я. Собко, І. Козловська, Я. Кміт, Р. Собко // Ціннісні орієнтації в громадському становленні особистості : наук.-метод. зб. – К. ; Дрогобич, 1998. – С. 175–273.

141. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателей : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Илья Федорович Исаев. – М. : Академия, 2002. – 208 с.

142. Історія української культури / за ред. Івана Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.

143. Истрин В.М. Хроника Георгия Амартола в древнеславянском переводе : в 3 т. / Василий Михайлович Истрин. – СПб. ; Пг.-Л., 1920 Т.1. – 1920. – 120 с.

144. Каган М.С. Общее представление о культуре : введение в культурологию : курс лекций / под ред. Ю.Н. Солонина, Е.Г. Соколова. – СПб. : Лань, 2003. – 312 с.

145. Каган М.С. Основы теории художественной культуры : учеб. пособие

для студ. гуманит. спец. / М.С. Каган ; под общей ред. Л.М. Масоловой. – СПб. : Лань, 2001. – 288 с.

146. Казанцев С.Я. Дидактические основы фундаментализации обучения в системе высшего образования : монография / С.Я. Казанцев. – Казань : Казанск. гос. ун-т, 2000. – 138 с.

147. Как создать эффективную методическую службу: метод. рек. / Т.А. Сергеева, Н.М. Уварова, Т.В. Максменко. - М.: Интеллект-Центр, 2003. – 80с.

148. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант ; [пер. с нем. Н. Лосского]. – М. : Мысль, 1994. – 591, [1] с.

149. Кантор К.Т. Наука, техника, культура : проблемы гуманизации и социальной ответственности / К.П. Кантор // Вопросы философии. – 1989. – № 1. – С. 23–29.

150. Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття : у пошуках "великого стилю" / Тетяна Кара-Васильєва, Зоя Чегусова. – К. : Либідь, 2005. – 275, [3] с.

151. Кара-Васильєва Т.В. Учитесь вышивать / Татьяна Валериевна Кара-Васильєва, Алевтина Алексеевна Заволокина. – К. : Реклама, 1988. – 96 с.

152. Карельская А.К. Формирование профессионально-педагогической компетентности будущих мастеров производственного обучения : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 – "Теория и методика профессионального образования" / А.К. Карельская. – М., 2004. – 27 с.

153. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А.А. Кыверялг. – Таллин : ВАЛГУС, 1980. – 334 с.

154. Килкевич С.Р. Дитинець Києва ІХ – половини ХІІІ века : монографія / Стефанія Ромуальдовна Килкевич. – К. : Наукова думка, 1982. – 173 с.

155. Кинелев В.Г. Фундаментализация университетского образования / В.Г. Кинелев // Высшее образование в России. – 1994. – № 4. – С. 6–13.

156. Кириченко В.І. Якість фундаментальної підготовки і рівень екологічного мислення інженерних кадрів / В.І. Кириченко // Еколого-економічна освіта в Подільському регіоні : матеріали наук.-практ. конф. – Л., 1995. – С. 75–78.

157. Клепо С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті / Сергій Федорович Клепо. – Полтава : ПОППО, 2006. – 328 с.
158. Ковальчук В.І. Формування культури праці учнів ПТНЗ художнього профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 –теорія та методика професійної освіти / В.І. Ковальчук. – К., 2005. – 23 с.
159. Ковальчук О.В. Українське народознавство : кн. для вчителя / О.В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 174 с.
160. Коврыгина В.М. Экономика, организация и планирование производства изделий декоративно-прикладного искусства и народных художественных промыслов : учеб. для училищ прикладного искусства и худож.-пром. уч-щ / В.М. Коврыгина. – М. : Высш. шк., 1986. – 280 с.
161. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. завед. / Галина Михайловна Коджаспирова, Алексей Юрьевич Коджаспиров. – М. : Академия, 2001. – 176 с.
162. Кодлубай І. Нариси з історії моди кінця ХІІІ – поч. ХХ ст. / І. Кодлубай, О. Нога. – Львів : Українські технології, 1999. – 160 с.
163. Козубовський Д.О. Вижницький коледж прикладного мистецтва ім. В.Ю. Шкрябляка / Дмитро Онуфрійович Козубовський. – Чернівці : Митець, 1997. – 113 с.
164. Колос С. Художньо-промислова освіта на Україні / Сергій Колос // Методичний фонд Київського зонального науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури. – К., 1947. – С. 4–7.
165. Комарова А.И. Эстетическая культура личности / Алина Ивановна Комарова. – К. : Вища шк., 1988. – 150, [2] с.
166. Коменский Я.А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему / Я.А. Коменский // Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Ян Амос Коменский ; за ред. А.И. Поскунова. – М., 1982 – Т.1.– С. 242–476.
167. Комплексный подход к применению педагогических технологий : учебн.-практ. пособие. – М. : АПО, 2001. – 132 с.

168. Комплект учебной документации по профессии "Вышивальщица". – М. : Институт развития профессионального образования, 1999. – 107 с.
169. Конституція України // Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти. – К., 2004. – С. 7–19.
170. Концепція державного стандарту професійно-технічної освіти України // Проф.-техн. освіта. – 1998. – № 2. – С. 2–6.
171. Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури / Міністерство освіти України, Національний центр естетичного виховання. – К., 1991. – 11 с.
172. Концепція професійної освіти України / Постанова № 7/152/59 від 24 липня 1991 р. / Міністерство народної освіти України. – Львів, 1991. – 23 с.
173. Концепція професійно-художньої освіти / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2000. – № 2. – С. 43–48.
174. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Проф.-техн. освіта. – 2004. – № 3. – С. 2–5.
175. Корницька Л.А. Народні ремесла у змісті професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів / Лариса Корницька // Проф.-техн. освіта. – 2006. – № 2. – С. 23–25.
176. Коротков Э.М. Управление качеством образования : учеб. пособие для вузов / Эдуард Михайлович Коротков. – 2-е изд. – М. : Академический проект, 2007. – 320 с.
177. Костинъ И. Педагогический ручной трудъ и ремесла / И. Костинъ // Художественно – педагогический журнал. – 1914. – № 16. – С. 209–216.
178. Костинъ И. Педагогический ручной трудъ и ремесла в школах Министерства Народного Просвещения / И. Костинъ // Художественно–педагогический журнал. – 1914. – № 12–13. – С. 177–201.
179. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк ; за ред. Л.К. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
180. Краевский В.В. Методология педагогической науки : пособие для

науч. работ., учителей, аспирантов, студ. / Володар Викторович Краевский. – М. : Школьная книга, 2001. – 248 с.

181. Краевский В.В. Общие основы педагогики : учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. / Володар Викторович Краевский. – М. : Академия, 2003. – 256 с.

182. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. – М. : Политиздат, 1989. – 479 с.

183. Крачківський М. Архівна спадщина Київських цехів // Записки історично-філологічного відділу / [наук. ред. М. Грушевський та ін.] ; Українська Академія наук. – К., 1927. – С. 262–286.

184. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Стратегія. Реалізація. Результати / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 447 с.

185. Кремень В.Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 214 с.

186. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору : монографія / В.Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.

187. Кремень В.Г. Філософія управління : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов. – вид. 2-ге, допов. і перероб. – Харків : НТУ "ХПІ", 2008. – 524 с.

188. Кривошеєва О.І. Формування професійної етики майстра виробничого навчання : метод. посіб. / О.І. Кривошеєва. – Львів : Сполом, 2006. – 112 с.

189. Крикунова Т.К. Практическая педагогика : воспитательная работа в среднем специальном учебном заведении : учеб. пособие для студ. пед. вузов / Тамара Кирилловна Крикунова. – М. : Академия, 1999. – 152 с.

190. Крылова Н.Б. Культурология образования / Ната Крылова. – М. : Народное образование, 2000. – 272 с.

191. Крулехт М.В. Экспертные оценки в образовании : учеб. пособие для студ. фак. дошк. образования высш. пед. учеб. заведений / М.В. Крулехт, И.В. Тельнюк. – М. : Академия, 2002. – 112с.

192. Кудин В.А. Образование в судьбах народов : дидактика нового времени) / Вячеслав Кудин. – К. : ПП "ЭКМО", 2006. – 192 с.

193. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Высш. шк., 1990. – 119 с.
194. Кузьмина Н.В. Профессионализм педагогической деятельности : метод. пособие / Научно-исследовательский центр развития творчества молодежи. – Рыбинск, 1993. – 54 с.
195. Культурология. XX век : энциклопедия : [в 2-т.] / гл. ред. С.Я. Левит. – СПб. : Универ. книга ; ООО "Алетейя", 1998. –
Т.1. : А–Л. – 1998. – 446, [1] с.
196. Культурология. XX век : энциклопедия : [в 2-т.] / гл. ред. С.Я. Левит. – СПб. : Универ. книга ; ООО "Алетейя", 1998. –
Т.2. : М–Я. – 1998. – 446 с.
197. Культурология : краткий темат. словарь / [под. ред. Г.В. Драч, Т.М. Матяш]. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2001. – 190, [1] с. – (Словари XXI века).
198. Культурологічні та психолого-педагогічні аспекти гуманізації освіти : наук.-метод. зб. / за ред. Г. Балла. – К. : Наук. думка, 1998. – 196 с.
199. Кульчицька С.В. Стефанія Кульчицька : [альбом] / авт.-упоряд. Г. Савчук. – К. : Мистецтво, 1986. – 96 с.
200. Куписевич Чеслав. Некоторые проблемы педагогической теории и практики на пороге XXI века / Чеслав Куписевич ; [пер. с польск. Н. Голка]. – Винница : ПЦ "Энозис", 2005. – 131 с.
201. Куренкова З.М. Народные художественные промыслы : проблемы эффективности / Зинаида Михайловна Куренкова. – М. : Экономика, 1981. – 88 с.
202. Курило В.М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес : історія, досвід, уроки : монографія / В.М. Курило, В.П. Шепотько. – К. : Деміур, 2006. – 432 с.
203. Кустарные промыслы Подольской губернии. – К. : Типо-Литография "С.В. Кульженко", 1916. – 645 с.
204. Лавріненко О.А. Історія педагогічної майстерності : посіб. для студ. пед. ВНЗ, аспірантів, вчителів / Олександр Лавріненко. – К. : Богданова А.М.,

2009. – 328 с.

205. Ладенко И.С. Рефлексия в науке и обучении : [сб. науч. тр.] / Иосиф Семёнович Ладенко ; АН СССР, Ин-т истории, филологии и философии. – Новосибирск : ИИФФСО, 1989. – 184 с.

206. Левина М.М. Технология профессионального педагогического образования : учебн. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / М.М. Левина – М.: Академия, 2001. – 272 с.

207. Левина И.И. Формирование умений самостоятельной работы учащихся в процессе теоретического обучения : метод. рек. / Ирина Иосифовна Левина. – М. : ВНМ Центра, 1988. – 39 с.

208. Левченко Т.И. Современные дидактические концепции в образовании: монография / Т.И. Левченко. – К. : МАУП, 1995. – 168 с.

209. Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика XX століття : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти / Лариса Тимофіївна Левчук. – К. : Либідь, 1997. – 221, [3] с.

210. Леднев В.С. Содержание образования : сущность, структура, перспективы / В.С. Леднев. – 2-е изд. перераб. – М. : Высшая шк., 1991. – 224 с.

211. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

212. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 185 с.

213. Лернер И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер. – М. : Знание, 1974. – 64 с.

214. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности / И.Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с.

215. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання : [монографія] / Марія Лещенко ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – 2-е вид., доп. – К., 1996. – 192 с.

216. Лещенко М.П. Теоретико-методичні основи педагогічної майстерності викладача професійної школи в умовах сучасного соціуму / Марія Лещенко //

Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.М. Солдатенко та ін.]. – К., 2003. – С. 60–83.

217. Лікарчук І.Л. Проблеми підготовки робітничих кадрів в Україні (1920–1929 рр.) : [монографія] / Ігор Леонідович Лікарчук. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1996. – 206 с.

218. Ліндсей Д. Коротка історія культури : [в 2-х т.] / Джек Ліндсей. – К. : Мистецтво, 1995. –

Т.1. : Від доісторичних часів до доби Відродження. – 1995. – 240 с.

219. Лозко Г.С. Українське народознавство / Галина Сергіївна Лозко. – К. : Зодіак–ЕКО, 1995. – 368 с.

220. Лісова С.В. Порівняльна педагогіка : навч.-метод. посіб. / Світлана Валеріївна Лісова. – Рівне, МЕРУ, 2008. – 93 с.

221. Локотникова Е.М. Педагогические основы подготовки молодежи к ремесленному труду в системе начального профессионального образования на примере г. Москва : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Локотникова Елизавета Михайловна. – М., 2002. – 203 с.

222. Лубенко В.В. Система стержневой истины / Владимир Васильевич Лубенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Малая академия искусств, 1999. – 184 с.

223. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні : структура, функціонування, тенденції розвитку / Володимир Іларіонович Луговий ; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К. : МАУП, 2004. – 198 с.

224. Лук'янова Л.Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах : теоретичний і практичний аспекти : монографія / Лариса Борисівна Лук'янова. – К. : Міленіум, 2006. – 249, [2] с.

225. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. / Владлен Степанович Лутай. – К. : Центр "Магістр-S" творчої спільки вчителів України, 1996. – 256 с.

226. Мадзігон В.М. Проектування освітньо-інформаційного середовища майбутнього / В.М. Мадзігон // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб.

наук. пр. до 15-річчя АПН України : [у 5-ти т.]. – К., 2007. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – С. 109–118.

227. Макаренко А.С. О воспитании / Антон Семенович Макаренко ; [сост. и авт. вступ. статьи В.С. Хелемендик]. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.

228. Маноха І.П. Вчинковий смисл психологічних феноменів : феномени мотиваційні / І.П. Маноха // Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця ; Міжнародний фонд "Відродження". – К., 1995. – С. 231–298.

229. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. завед. / Владимир Георгиевич Маралов. – М. : Академия, 2002. – 256 с.

230. Маритен Ж. Религия и культура / Жан Маритен // Работы Ж. Маритена по культурологии и истории мысли / Рос. акад. наук, ИНИОН ; [отв. ред. Р.А. Гальцева]. – М., 1990. –

Вып. 2. : Сборник переводов и рефератов. – 1992. – С. 171–237.

231. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Мысль, 1996. – 308 с.

232. Масленицин С.И. Положительный опыт работы художника-профессионала с мастерами народных промыслов / С.И. Масленицин // Проблемы народного искусства : [сб. статей] / под ред. М.А. Некрасовой, К.А. Макарова ; НИИ теории и истории изобразит. искусств Акад. художеств СССР. – М., 1982. – С. 101–113.

233. Маслоу А. Самоактуализация / Абрахам Гарольд Маслоу // Психология личности : тексты : [сборник] / под ред. Н.В. Гиппенрейтера. – М., 1982. – С. 108–117.

234. Масол Л.М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України / Л.М. Масол // Шкільний світ. – 2002. – № 9. – С. 1–6.

235. Матвієнко О.В. Розвиток систем середньої освіти в країнах Європейського Союзу : порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 – загальна педагогіка і історія педагогіки / О.В. Матвієнко ; Київ. наук. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 39 с.

236. Матейко К.М. Український народний одяг: етнографічний словник / Катерина Матейко. – К.: Наукова думка, 1996. – 112 с.

Махмутов М.И. Современный урок / М.И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1985. – 184 с.

237. Международные нормативные акты ЮНЕСКО : конвенции, соглашения, протоколы, рекомендации, декларации / Комиссия Рос. Федерации по делам ЮНЕСКО. – М. : Логос, 1993. – 638 с.

238. Мелецінек А. Інженерна педагогіка : практика передачі технічних знань / Адольф Мелецінек ; пер. з нім. С.Ф. Артюх. – Springer Wien ; NewYork ; Харків : ЗАТ "Харківська друкарня", 2001. – 240 с.

239. Мельник Г.М. Формування базових професійних якостей в учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання / Г.М. Мельник. – К., 2004. – 19 с.

240. Менсфильд Б. Связь между стандартами профессионального образования, обучения и требования рабочего места : междунар. руководство / Б. Менсфильд, Х. Шмидт. – Минск : РНПО, 2001. – 72 с.

241. Методичні рекомендації щодо розробки державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій / за ред. Юргена Вайса. – К. : ГОРА, МОН України, GTZ, 2004. – 26 с.

242. Мигаль С.П. Дизайн. Львівська школа : [альбом-каталог] / Станіслав Павлович Мигаль. – Львів : Папуга, 2004. – 240 с.

243. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня : теорія і практика : [монографія] / Наталія Євгенівна Миропольська. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 204 с.

244. Михайлова Л.И. Народная художественная культура : детерминанты, тенденции, закономерности социодинамики : [монография] / Л.И. Михайлова. – М. : Вузовская книга, 2001. – 264 с.

245. Могильний А.П. Культура і особистість : [монографія] / Аркадій Павлович Могильний. – К. : Вища шк., 2002. – 302, [1] с.
246. Молчан Л.Л. Культура профессионально-педагогической деятельности / Л.Л. Молчан. – М. : РАПО, 1999. – 95 с.
247. Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию педагогической технологии / В.М. Монахов // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 28–30.
248. Моргун В.Ф. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування / В.Ф. Моргун // Філософська і соціальна думка. – 1992. – № 2. – С. 27–40.
249. Морева Н.А. Технологии профессионального образования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Наталья Александровна Морева. – М. : Академия, 2005. – 432 с.
250. Наказ МОН України № 587 від 17.10.2002 року "Про затвердження Тимчасового положення про професійний ліцей" // Професійно-технічна освіта в Україні : нормативно-правове регулювання : у 2-х т. / за заг. ред. Б.Г. Жебровського, Л.М. Горбунової. – К., 2007. – Т.1. – С. 185–195.
251. Наказ № 75 від 31.03.1981 р. "Про подальше покращення якості підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах професійно-технічної освіти республіки". – К. : Державний Комітет УРСР з професійно-технічної освіти, 1981. – 27 с.
252. Національна доктрина розвитку освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, 7–9 жовтня 2001 р. / МОН України. – К., 2001. – С.137–155.
253. Некрасова М.А. Народное искусство как часть культуры : теория и практика / М.А. Некрасова. – М. : Советский художник, 1983. – 132 с.
254. Некрасова М.А. О развитии традиции в художественных промыслах / М.А. Некрасова // Искусство. – 1971. – № 12. – С. 35–41.
255. Непомнящая Н.И. Универсальность ценностной сферы / Н. Непомнящая // Гуманизация образования. – 1998. – № 1. – С. 39–48.
256. Непрерывное (на протяжении всей жизни) образование и подготовка

кадров : мост в будущее : рекомендации Второго Международного Конгресса по техническому и профессиональному образованию. – Сеул, 1999. – 17 с.

257. Нечипоренко П. Фабрики Розумовського на Посем'ї : записки історично-філологічного відділу / Прокіп Нечипоренко // Нечипоренко П. Сочинения в 12 кн. / Українська Академія наук. – К., 1927. – Кн. 11. – С.185–208.

258. Никитина Н.Н. Основы профессионально-педагогической деятельности : учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования / Наталья Николаевна Никитина, Ольга Михайловна Железнякова, Михаил Алексеевич Петухов. – М. : Мастерство, 2002. – 258 с.

259. Никитина Н.Н. Развитие ценностного сознания учителя / Н. Никитина // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 65–70.

260. Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта : філософсько-педагогічний аспект / Н.Г. Ничкало // Професійно-мистецька школа у системі національної освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 1–3 жовтня 2008 р., Мала Білозірка Запорізької обл. – К. ; Чернівці, 2008. – С. 13–22.

261. Ничкало Н.Г. Професія вчителя вічна / Н.Г. Ничкало // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 3–10.

262. Ничкало Н.Г. Професійна педагогіка в інноваційно-технологічному суспільстві / Нелля Ничкало // Професійне становлення особистості : проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 24–26 жовт. 2007 р. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – Хмельницький, 2007. – С. 88–94.

263. Ничкало Н.Г. Стандартизація професійної освіти і навчання у контексті інтеграційних процесів / Нелля Ничкало // Сучасні стандарти професійно-технічної освіти : зб. матеріалів конф., 30 листоп. 2006 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Інститут професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2008. – С. 3–7.

264. Нікітчина С.О. З історії становлення та розвитку національної системи виховання : [монографія] / Світлана Олександрівна Нікітчина. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 162 с.

265. Новацкий Т. Основы дидактики профессионального обучения / Тадеуш Новацкий ; пер. с польск. ; под ред. М.А. Жиделева. – М. : Высш. шк., 1979. – 284 с.
266. Новиков А.М. Методология учебной деятельности / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2005. – 176 с.
267. Новиков А.М. Постиндустриальное образование / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – 136 с.
268. Новиков А.М. Профессиональное образование России : перспективы развития / Александр Михайлович Новиков. – М. : ИЦП НПО РАО, 1997. – 254 с.
269. Новиков Д.А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи / Д.А. Новиков. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.
270. Новикова Т.Т. Отбор содержания обучения квалификационных рабочих в образовательных учреждениях / Т.Т. Новикова – М. : Институт развития профессионального образования, 1995. – 59 с.
271. Новиченко Л. Перспективи відродження української культури / Л. Новиченко, В. Русанівський, П. Толочко // Етнонаціональний розвиток України : терміни, визначення, персоналії / [відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас] ; Ін-т держави і права АН України, Ін-т мовознавства АН України. – К., 1993. – С. 594–600.
272. Нога О. Іван Левинський : художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч / Олесь Нога. – Львів : Основа, 1993. – 76 с.
273. Нога О. Мистецькі товариства, об'єднання, угруповання, спілки Львова 1860 – 1998 / Олесь Нога, Роман Яців. – Львів : Українські технології, 1998. – 128 с.
274. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / Оксана Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. – К.: "К.І.С", 2003. – С. 13–42.
275. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культури шиття українського народу / Іван Огієнко ; [передм. М.Г. Жулинського]. – К. : Довіра, 1992. – 140, [1] с.

276. Олексюк О. Феномен мистецтва в контексті нелінійної онтології : з погляду педагога / О. Олексюк // Філософія педагогічної майстерності : зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського ; [редкол.: Н.Г. Ничкало (голова) та ін.]. – К. ; Вінниця, 2008. – С. 308–316.
277. Олійник В.В. Наукові основи управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти : монографія / Віктор Васильович Олійник. – К. : Міленіум, 2003. – 594 с.
278. Онищук Л.А. Гуманізація управлінської діяльності директора школи: [монографія] / Людмила Анатоліївна Онищук. – Житомир : Полісся, 2002. – 324 с.
279. Организация производственного обучения будущих рабочих швейного производства : метод. рек. – Л. : НИИ ПТО, 1991. – 49 с.
280. Орлов А.Б. Психология личности в сущности человека : парадигмы, проекции, практики : [учеб. пособие для студ. психол. фак. вузов.] / Александр Борисович Орлов. – М. : Академия, 2002. – 270, [1] с. – (Высшее образование).
281. Орлов В.Ф. Особливості розвитку професійних якостей майбутнього педагога / В.Ф. Орлов // Проблеми та перспективи формування національний гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. : у 2-х вип. / за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 277–283.
282. Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін : теорія і технологія : [монографія / за заг. ред І.А. Зязюна] ; / В.Ф. Орлов. – К. : Наук. думка, 2003. – 262 с.
283. Орлов В.Ф. Професійне становлення особистості у художньо-педагогічній освіті / В.Ф. Орлов // Педагогічний процес : теорія і практика : зб. наук. пр. / [голов. ред. С.О. Сисоєва] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2002. – Вип.1. – С. 120–131.
284. Орлов В.Ф. Теоретичні та методичні засади професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / В.Ф. Орлов. – К., 2004. – 45 с.
285. Орлов Р.О. Прикладне мистецтво : церковне і народне / Р.О. Орлов

// Історія української культури. – К., 2001. – С. 921–966.

286. Оршанський Л.В. Незглибиме творче ремесло : короткий нарис історії кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну / Леонід Оршанський, Галина Ліщинська-Кравець ; Дрогобич. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич : Коло, 2001. – 48 с.

287. Оршанський Л.В. Теоретико-методичні засади художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Л.В. Оршанський ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 41 с.

288. Освіта України за роки незалежності : стан, факти, події / за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Вища шк., 2001. – 159 с.

289. Основи виробничої психології і педагогіки : навч. посіб. для учнів спец відділень серед. с.-г. навч. закл. / за ред. Дмитра Оксентійовича Сметаніна. – К. : Вища шк., 1982. – 303 с.

290. Основы педагогических знаний мастера производственного обучения : учеб. пособие. – М. : НОУИСОМ, 2005. – 248 с.

291. Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 1996. – 632 с.

292. Основы теории художественной культуры : учеб. пособие / под ред. Л.М. Мосоловой. – СПб. : Лань, 2001. – 288 с.

293. Отич О.М. Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання : навч.-метод. посіб. / [наук. ред. Н.Г. Ничкало] ; Олена Отич. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2005. – 200 с.

294. Отич О.М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / О.М. Отич ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – К., 2009. – 45 с.

295. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР : конец XIX – нач. XX в. / [Б.К. Тебиев, Ф.Ф. Шамаков, Р.Ф. Усачева и др.] ; под ред. Э.Д. Днепров. – М. : Педагогика, 1991. – 445, [4] с.

296. Падун Н.О. Професійно-технічна освіта в Україні : історія, досвід, проблеми (1929–1940 рр.) : [монографія] / Ніна Олексіївна Падун. – К. : ІПППО АПН України, 1999. – 150 с.

297. Пазухина С.В. Педагогическая успешность : диагностика и развитие профессионального сознания учителя : учеб. пособие для студ. пед. высш. учеб. заведений / С.В. Пазухина. – СПб. : Речь, 2007. – 224 с.

298. Панов В.И. Психодидактика образовательных систем : теория и практика / Виктор Иванович Панов. – СПб. : Питер, 2007. – 352 с.

299. Пашенко Д.І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів : [монографія] / Дмитро Іванович Пашенко ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – К. : Науковий світ, 2005. – 370 с.

300. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 295 с.

301. Педагогика : учеб. пособие для пед. учеб. заведений / под ред. Г. Нойнера, Ю. Бабанского. – М. : Педагогика, 1984. – 367 с.

302. Педагогика профессионального образования : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. завед. / Е.П. Белозерцев, А.Д. Гонеев, А.Г. Пашков и др.] ; под. ред. В.А. Сластёнина. – М. : Академия, 2004. – 368 с.

303. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. учеб. завед. / В.А. Сластёнин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – М. : Школа -Пресс, 1997. – 512 с.

304. Педагогічна книга майстра виробничого навчання : навч.-метод. посіб. для працівників проф.-техн. навч. закл. / за ред. Н.Г. Ничкало. – 2-ге вид., доповн. – К. : Вища шк., 1994. – 383 с.

305. Педагогічна майстерність : підруч. для вищ. пед. навч. закл. / [І.А. Зязюн, Л.В. Карамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.] ; за ред. І.А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.

306. Перечень профессий, при обучении которым в училищах профтехобразования количество учащихся в учебной группе по производственному обучению устанавливается в 12–15 человек. – М.:

Государственный Комитет СССР по профессионально-техническому образованию, 1979. – 31 с.

307. Петров А. Основные концепты компетентностного подхода как методологической категории / А. Петров // *Alma mater*. – 2005. – № 2. – С. 54–58.

308. Пехота О.М. Особистісно орієнтоване навчання : підготовка вчителя: монографія / О.М. Пехота, А.М. Старєва. – 2-е вид. доп. та перероб. – Миколаїв: Іліон, 2007. – 272 с.

309. Пехота О.М. Педагогічна підготовка вчителя : шляхи гуманізації / Олена Миколаївна Пехота // *Науковий вісник Миколаїв. державного університету. Педагогічні науки*. – Миколаїв, 2001. – Вип. 4. – С. 29–36.

310. Пидкасистый П.И. Психолого-педагогический справочник преподавателя высшей школы / П.И. Пидкасистый, Л.М. Фридман, М.Г. Гарунов. – М. : Пед. о-во России, 1999. – 354 с.

311. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / [сост. А.Н. Алексюк, Г.Т. Савенок]. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с.

312. Піддячий М.І. Художньо-естетичне виховання старшокласників в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів / М.І. Піддячий // *Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць* / [редкол. : І.А. Зязюн (голова) та ін.]. – К. ; Черкаси, 2005. – Вип. III. – С. 130–138.

313. Платон Законы / [общ. ред. А.Ф. Лосева и др. ; пер. с древнегреч. А.Н. Егунова и др.]. – М. : Мысль, 1999. – 830, [1] с. – (Классическая философская мысль).

314. Подласый И.П. Педагогика : учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. / И.П. Подласый. – М. : Просвещение, 1996. – 432 с.

315. Показники розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти (за підсумками 1999/2000) // *Освіта України: інформ.-аналіт. огляд. До II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти* / МОН України. – К., 2001. – С. 158–217.

316. Полак Л.Б. Навчально-виховний процес у закладах профтехосвіти: управлінський аспект : навч.-метод. посіб. для пед. працівн. проф.-техн. навч.

закл. освіти / Луїза Броніславівна Полак. – К. : Вища шк., 1999. – 112 с.

317. Полищук В.И. Мировая и отечественная культура. – Екатеринбург: АН Рос. Федерации, 1993. –

Ч.1. – 1993. – С. 122.

318. Положение о базовом предприятии (объединении, организации) среднего профессионального технического училища : постановление Совета Министров СССР от 22.02.1985 г. № 178 // Нормативные документы по подготовке рабочих на производстве / под. ред. В.В. Бруквы. – К., 1987. – С. 39–46.

319. Положення про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти // Професійно-технічна освіта: нормативно-правове регулювання. – К., 1999. – Т.1. – С. 177–184.

320. Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах // Нормативне забезпечення професійно-технічної освіти України. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2006. – С. 24–47.

321. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності // Професійно-технічна освіта : нормативно-правове регулювання. – К., 1999. – Т.1 – С. 621–636.

322. Положення "Про ступеневу професійно-технічну освіту" // Освіта України: Нормативно-правові документи. До II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 328–334.

323. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х т. / Наталія Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1995. –

Т.1. : До середини XVII століття. – 1995. – 588 с.

324. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти" // Збірник законодавчих актів і нормативних документів системи професійно-технічної освіти : у 2-х т. – К., 1999. – Т.1. – С. 241–247.

325. Постанова Кабінету Міністрів України № 450 від 02.04.1998 р. "Про

затвердження державного стандарту професійно-технічної освіти" // Збірник законодавчих актів і нормативних документів системи професійно-технічної освіти : у 2-х т. – К., 2001. – Т.1. – С. 241–247.

326. Постанова ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР "Про подальший розвиток системи професійно-технічної освіти та підвищення її ролі в підготовці кваліфікованих робітничих кадрів" // Нормативные документы по подготовке рабочих на производстве / под ред. В.В. Бруквы. – К., 1987. – С. 29–34.

327. Поташник М.М. Педагогическое творчество : проблемы развития и опыт : [пособие для учит.] / Марк Матусович Поташник. – К. : Рад. шк., 1988. – 189, [2] с. – (Педагогическая б-ка).

328. Практикум по дидактике и методикам обучения / науч. ред. Андрей Викторович Хуторской. – СПб. : Питер, 2004. – 541 с.

329. Проблемы народного искусства : [сб. статей] / под. ред. М.А. Некрасовой, К.А. Макарова ; НИИ теории и истории изобразит. искусств Акад. художеств СССР . – М. : Изобразительное искусство, 1982. – 137 с.

330. Програми з трудового навчання за профілем народних художніх промислів / уклад. О. Іващенко. – К. : Міністерство народної освіти України, 1992. – 60 с.

331. Проектування навчальних програм професійно-технічної освіти на основі потреб галузі і громади : навч.-метод. посіб. / [кол. автор. : О.В. Пащенко, Л.М. Сергеева, І.В. Ілько та ін.] ; за заг. ред. Л.І. Даниленко. – К. : Етіс Плюс, 2007. – 175 с. – (Українсько-канадський проект "Децентралізація управління професійним навчанням в Україні").

332. Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів (слухачів) з професійної підготовки у професійно-технічних навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки України № 459 від 14.06.2001 р. // Інформ. зб. МОН України. – 2001. – № 19. – С. 13–25.

333. Про Концепцію екологічної освіти в Україні : рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.01 № 13/6–19 // Інформ. зб. Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.

334. Про підсумки розвитку загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти у 2008/2009 навчальному році та завдання на 2009/2010 навчальний рік : інформ.-аналіт. матеріали до підсумкової колегії Міністерства освіти і науки України 26 серпня 2009 року / за заг. ред. Міністра освіти і науки професора І.О. Вакарчука. – К. : МОН, 2009. – 160 с.

335. Про реформу загальноосвітньої школи : зб. документів і матеріалів. – К. : Політвидав України, 1984. – 110 с.

336. Професійна освіта в зарубіжних країнах : порівняльний аналіз: [монографія] / за ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна. – Черкаси : Вибір, 2002. – 322 с.

337. Професійна освіта : словник : навч. посіб. для учнів і пед. працівн. проф.-техн. навч. закл. / за ред. Н.Г. Ничкало ; [уклад. С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, О.С. Дубинчук та ін.]. – К. : Вища шк., 2000. – 380 с.

338. Профессиональная педагогика : учеб. для студ., обучающихся по пед. спец. и напр. / под. общ. ред. С.Я. Батышева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Ассоциация "Профессиональное образование", 1999. – 904 с.

339. Профтехосвіта України ХХ століття : енциклопедичне видання / за ред. Н.Г. Ничкало. – К. : АртЕк, 2004. – 876 с.

340. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства: [учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. "Психология"] / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – М. : Академия, 2003. – 476, [1] с.

341. Психология личности в трудах отечественных психологов: [хрестоматия / состав. Л.В. Куликов]. – СПб. : Питер, 2000. – 476 с.

342. Психологическая энциклопедия / под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб. : Питер, 2006. – 1096 с.

343. Равен Д. Компетнтность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Джон Равен ; [пер. с англ. ; под общей ред. В.И. Белопольского]. – М. : Когито-Центр, 2002. – 394, [1] с.

344. Радкевич В.О. Аналіз підходів до розробки стандартів робітничих професій / В.О. Радкевич // Сучасні стандарти професійно-технічної освіти : зб. матеріалів конф. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих

АПН України. – К., 2008. – С.77–87.

345. Радкевич В.О. Гуманізація професійно-художньої освіти / В.О. Радкевич // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. / [редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич, Р.Т. Шмагало та ін.]. – К. ; Черкаси, 2008. – Вип. V. – С. 14–22.

346. Радкевич В.О. Декоративно-прикладне мистецтво у змісті професійно-художнього навчання / В.О. Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – [Вип.] IX. – 2007. – С. 219–229.

347. Радкевич В.О. Дидактичні вимоги до навчально-виробничого процесу в ПТНЗ художнього профілю / В.О. Радкевич // Проф.-тех. освіта. – 2007. – № 2. – С. 21–24.

348. Радкевич В.О. Дидактичні основи формування змісту професійно-художньої освіти / В.О. Радкевич // Професійна освіта : ціннісні орієнтири сучасності : зб. наук. пр. / за заг. ред. І.А. Зязюна ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – К. ; Харків, 2009. – С. 363–371.

349. Радкевич В.О. Інноваційна спрямованість змісту і технологій професійної освіти / В.О. Радкевич // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : тези доп. звітн. наук.-практ. конф., 22–23 квітня 2009 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Ін-т професійно-технічної освіти АПН України. – Х., 2009. – С. 7–10/

350. Радкевич В.О. Інтеграція загальнохудожньої та професійної підготовки фахівців художнього профілю / В.О. Радкевич // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1999. – № 1. – С. 68–72.

351. Радкевич В.О. Концептуальні засади розвитку професійно-художньої освіти в Україні / В.О. Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало.. – К. ; Ченстохова, 2008. – [Вип.] X. – С. 127–132.

352. Радкевич В.О. Концепція професійно-художньої освіти / В.О. Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2000. – № 2. – С. 43–47.

353. Радкевич В.О. Моделювання одягу : підручник для учнів ПТНЗ / В.О. Радкевич. – К. : Вища шк., 2000. – 483 с.

354. Радкевич В.О. Обґрунтування моделі професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" / В.О. Радкевич // Педагогічна освіта і освіта дорослих : європейський вимір : [зб. наук. пр.] / за ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – К., 2008. – С. 435–445.

355. Радкевич В.О. Освітні цілі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел / В.О. Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika I psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, Н. Ничкало, І. Вільш. – Ченстохова; К., 2009. – [Вип.] XI. – С. 113–119.

356. Радкевич В.О. Педагогічні умови формування технологічної культури у педагогів професійно-художньої школи / В.О. Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika I psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, Н. Ничкало, І. Вільш. – К. ; Ченстохова, 2004. – [Вип.] VI. – С. 81–91.

357. Радкевич В.О. Принципи народного мистецтва у виробничому навчанні майбутніх фахівців художнього профілю / В.О. Радкевич // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К. ; Черкаси, 2005. – Вип. III. – С. 50–59.

358. Радкевич В.А. Проблемы подготовки педагога профессиональной школы к инновационной деятельности / В.О. Радкевич // Состояние и перспективы развития непрерывного профессионального образования в Казахстане : материалы Междунар. научно-практ. конф. – Алматы, 2005. – С. 24–27.

359. Радкевич В.О. Проблеми філософії художньої професійної освіти в Україні / В.О. Радкевич // Філософія освіти в сучасній Україні : матеріали Всеукр.

наук.-практ. конф. "Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні", м. Київ, 1–3 лют. 1996 р. / Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1997. – С. 382–384.

360. Радкевич В.О. Проблеми формування методологічної культури педагогів професійної школи / В.О. Радкевич // Сучасні інформаційні технології та методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / [редкол. : І.А. Зязюн, О.С. Гуревич, Н.Г. Ничкало та ін.]. – Вінниця, 2003. – С. 30–35.

361. Радкевич В.О. Програмно-методичні матеріали для рівневої підготовки вишивальниць : навч. посіб. для проф. навч. виховних закл. / В.О. Радкевич. – К. : Вища шк., 1995. – 128 с.

362. Радкевич В.О. Професійно-художня освіта дорослих у ПТНЗ / В.О. Радкевич // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. / Благод. Фонд ім. А.С. Макаренка. – К., 2006. – Вип. 4. – С. 191–200.

363. Радкевич В.О. Роль інноваційних процесів у підготовці майбутніх фахівців / В.О. Радкевич // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / [редкол. І.А. Зязюн, Р.С. Гуревич, Н.Г. Ничкало та ін.]. – К.; Вінниця, 2000. – С. 196–200.

364. Радкевич В.О. Системний підхід до підручникотворення для ПТО / В.О. Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2008. – № 2. – С. 9–10.

365. Радкевич В.О. Сучасні тенденції розвитку професійно-художньої освіти в Україні / В.О. Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2003. – № 1. – С. 31–34.

366. Радкевич В.О. Технологічна грамотність як важливий чинник професіоналізму педагога ПТНЗ / В.О. Радкевич // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / [редкол.: І.А. Зязюн, Р.С. Гуревич, Н.Г. Ничкало та ін.]. – К. ; Вінниця, 2006. – Вип. 9. – С. 78–83.

367. Радкевич В.О. Технологія вишивки : підручник для учнів ПТНЗ / В.О. Радкевич, Г.М. Пашенко. – К. : Вища шк., 1997. – 360 с.

368. Радкевич В.О. Художня культура у системі формування творчої

особистості фахівця / В.О. Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – 2006. – [Вип.] VIII. – С. 219–229.

369. Радкевич В.О. Фундаменталізація професійної підготовки виробничого персоналу в умовах ринку праці / В.О. Радкевич // Теорія і практика професійно-технічної освіти в контексті інтеграції України в європейський освітній простір : тези звіт. наук.-практ. конф. (23–24 квіт. 2008 р.) / Ін-т професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2008 р. – Ч.1. – С. 3–6.

370. Разработка и внедрение стандартов начального и среднего профессионального образования в России // Среднее профессиональное образование. – 2000. – № 5. – С. 6–15.

371. Раппопорт С.Х. Эстетическое творчество и мир вещей / Семен Хаскевич Раппопорт. – М. : Знание, 1987. – 63, [1] с.

372. Реан А.А. Психология и педагогика : [учеб. пособие для студ. вузов] / А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. – СПб. : Питер, 2001. – 432 с.

373. Резніченко З.В. Мистецький декоративно-ужитковий компонент у змісті професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Резніченко Зоя Володимирівна. – К., 2005. – 290 с.

374. Рибалка В.В. Аксіологічні основи психологічної культури особистості: навч.-метод. посіб. / В.В. Рибалка ; МОН України, АПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Інститут обдарованої дитини, Укр. нар. центр практ. психології і соц. роботи. – Чернівці : Технодрук, 2009. – 225, [3] с.

375. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Валентин Васильович Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.

376. Рибалка В.В. Соціопсиходинаміка гуманістичних цінностей у міжособистісному просторі культури : психологічний аспект проблеми / Валентин

Васильович Рибалка // Психолого-педагогічні та культурологічні питання гуманізації освіти : зб. наук. статей / наук. ред. С. Мусатова. – К. ; Рівне, 2007. – С. 82–87.

377. Роджерс К. Взгляд на психотерапію : становление человека / Карл Роджерс ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1994. – 393 с.

378. Рождественская С.Б. Русская народная художественная традиция в современном обществе : архит. декор. и худож. промыслы / С.Б. Рождественская. – М. : Наука, 1981. – 207 с.

379. Розин В.М. Визуальная культура и восприятие : как человек видит и принимает мир / Вадим Маркович Розин. – М. : Эдиториал, 1996. – 224 с.

380. Ромазанов Н. Материалы для истории художеств в России / Н. Ромазанов. – М., 1863. – 139 с.

381. Роменець В.А. Вчинок і світ людини / В.А. Роменець // Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця ; Міжнародний фонд "Відродження". – 2-ге вид., стереотип. – К., 1996. – С. 383–402.

382. Роменець В.А. Психологія творчості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.А. Роменець. – К. : Либідь, 2001. – 286, [1] с.

383. Ростовцев Н.Н. История методов обучения рисованию / Николай Николаевич Ростовцев. – М. : Просвещение, 1982. – 240 с.

384. Рубинштейн С.Л. О личностном подходе / С.Л. Рубинштейн // Психология личности в трудах отечественных психологов : [хрестоматия / гл. ред. В. Усманов]. – СПб., 2000. – С. 23–32.

385. Рудакова И.А. Дидактика : учеб. пособие для студ. образоват. учреждений сред. проф. образования / Ирина Алексеевна Рудаков. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2005. – 251 с.

386. Рудницька О.П. Педагогіка : загальна та мистецька : [навч. посіб.] / О.П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

387. Рудницька О.П. Педагогічні принципи / О.П. Рудницька // Педагогічний процес : теорія і практика : наукові записки / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2002. – Вип. I. – С. 138–145.

388. Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Борис Александрович Рыбаков. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1948. – 783 с.
389. Рыжов В.Н. Дидактика : учеб. пособие для студ. пед. колледжей и лицеев / В.Н. Рыжов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 318 с.
390. Сабадаш Михайлина : альбом / [авт.-упоряд. Авраменко Олеся Олександрівна]. – К. : Мистецтво, 1990. – 112 с.
391. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність шкільної освіти / О.Я. Савченко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : [зб. наук. пр.] до 15-річчя АПН України : [у 5-ти т.]. — К., 2007. – Т.2. : Дидактика, методика, інформаційні технології. – С. 82–95.
392. Сапожников А.П. Полный курс рисования / Андрей Петрович Сапожников ; под. ред. В.Н. Ларионова. – М. : Творческая школа "Мастер-класс", 2003. – 141, [18] с.
393. Сборник учебных планов и программ для подготовки квалифицированных рабочих в средних профессионально-технических училищах. Профессия : Изготовитель художественных изделий из дерева. – М. : ВНМЦ ПТО, 1988. – 113 с.
394. Светлова Л.П. Азбука орнамента / Людмила Петровна Светлова. – М. : ИРПО, 2001. – 127 с.
395. Свінціцький І. Проблеми національного мистецтва / І. Свінціцький // Наші дні. – Львів, 1942. – Ч.9. – С. 3–5.
396. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики / М.Р. Селівачов. – К. : Ант, 2005. – 490 с.
397. Семенова М.А. Технология отбора содержания стандарта начального профессионального образования по региональным профессиям (на примере профессии "Изготовитель художественных изделий из кожи и меха") : автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / М.А. Семенова. – М., 2000. – 19 с.
398. Семеног О.М. Формування професійної майстерності майбутнього вчителя української мови і літератури / О.М. Семеног // Педагогічна майстерність

у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.М. Солдатенко та ін.] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 202–213.

399. Сергеева Т.А. Методические рекомендации "Проектирование учебного занятия" / Т.А. Сергеева, Н.М. Уварова. – М. : АПО, 2001. – 84 с.

400. Сериков В.В. Личностно ориентированное образование / В.В. Сериков // Педагогика. – 1994. – № 5. – С.16–20.

401. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / Владислав Владиславович Сериков. – М.: Логос, 1999. – 272 с.

402. Сибирская М.П. Педагогические технологии : теоретические основы и проектирование / Маргарита Павловна Сибирская ; Центральный институт повышения квалификации руководящих работников и специалистов проф. образования М-ва общего и проф. образования РФ. – СПб., 1998. – 354 с.

403. Сибирская М.П. Формирование профессиональной активности у учащихся профтехучилищ на уроках специальной технологии / Маргарита Павловна Сибирская. – М. : ВНИИ Центра, 1989. – 50 с.

404. Сидорович С.Й. Художня тканина Західних областей УРСР / Савина Йосипівна Сидорович ; АН УРСР, Музей етнографії та художнього промислу. – К.: Наукова думка, 1979. – 153 с.

405. Симонов В.П. Педагогический менеджмент : ноу-хау в образовании : учеб. пособие по курсу "Управление пед. системами" / Валентин Петрович Симонов. – М. : Высшее образование, 2007. – 357 с.

406. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. / Світлана Олександрівна Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.

407. Сисоєва С.О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук. – Луцьк : ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. – 458, [2] с.

408. Сисоєва С.О. Педагогічні технології / С.О Сисоєва // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К., 2008. – С. 661–662.

409. Сисоєва С.О. Психологія та педагогіка : підруч. для студ. вищих навч. закл. непер. профілю традиційної та дистанційної форм навчання] / С.О. Сисоєва, Т.Б. Поясок. – К. : Міленіум, 2005. – 520 с.
410. Скакун В.А. Организация и методика профессионального обучения : учеб. пособие / Владислав Александрович Скакун. – М. : ФОРУМ-ИНФРА, 2007. – 336 с.
411. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований / Михаил Николаевич Скаткин. – М. : Педагогика, 1986. – 152 с.
412. Скребець В.О. Концептуальні засади побудови регіональної моделі екологічної освіти і виховання учнівської молоді / Василь Олексійович Скребець. – К. : Ніка–Центр, 2006. – 184 с.
413. Славтіч Г.О. Формування навичок ділового спілкування в учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Г.О. Славтіч. – К., 2000. – 18 с.
414. Сластєнин В.А. Педагогика : инновационная деятельность / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М. : ИЧП "Магистр", 1997. – 224 с.
415. Сластєнин В.А. Введение в педагогическую аксиологию : [учеб. пособие для вузов по спец. 03.10.00.] / В.А. Сластєнин, Г.И. Чижакова. – М. : Академия, 2003. – 185, [2] с.
416. Смікал В.О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Смікал Вікторія Олексіївна. – К., 2002. – 205 с.
417. Смирнов И.П. Профессионально-техническое образование : современные реформы / И.П. Смирнов. – М. : ИРПО АПО, 1999. – С. 34–51.
418. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования : от деятельности к личности : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / Сергей Дмитриевич Смирнов. – М. : Академия, 2003. – 304 с.
419. Соколова М.С. Художественная роспись по дереву : технология художественных промыслов : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед.

/ Марина Станиславовна Соколова. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 303, [16] с.

420. Сокольникова Н.М. Изобразительное искусство : краткий словарь художественных терминов / Н.М. Сокольникова. – Обнинск : Титул, 1996. – 80 с.

421. Солдатенко М.М. Проблеми професійного вдосконалення викладача професійно-технічного навчального закладу / М.М. Солдатенко // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.М. Солдатенко та ін.] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 110–124.

422. Соломченко О.Г. Гуцульське народне мистецтво і його майстри / Олексій Григорович Соломченко. – К. : Знання, 1959. – 59 с.

423. Сопин В.И. Разработка и применение дидактических средств в средних профтехучилищах / В.И. Сопин, С.Б. Вербицкая, Н.А. Лабунская. – М. : Высш. шк., 1986. – 126, [2] с.

424. Соціально-психологічний словник / [авт.-уклад. В.М. Галицький, О.В. Мельник, В.В. Синявський]. – К. : ДУЗУ, 2004. – 247 с.

425. Стандарты профессионально-технического образования Украины / [В.В. Томашенко, А.Д. Симак, Н.Г. Ничкало и др.]. – К. : Наук. світ, 2000. – 60 с.

426. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів : парламентські слухання (м. Київ, 2009) / авт.-упоряд. : Г.О. Андрощук, І.Б. Жилияєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

427. Субетто А.И. Введение в квалиметрию высшей школы / Александр Иванович Субетто. – М. : Исслед. Центр проблем качества подготовки специалистов, 1991. –

Кн. 2. : Концепция квалиметрии. Система категорий и понятий. – 122 с.

428. Сухомлинська О.В. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. — К. : Либідь, 2005. —

Кн 1. : X–XIX ст. / [О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська та ін.]. – 2005. – 621 с.

Кн. 2 : XX століття / [О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська та ін.]. – 2005. – 549, [1] с.

429. Сухомлинський В.О. : Вибрані твори в 5-т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. –

Т.4 : Павлиська середня школа. Розмова з молодим директором. – 1977. – 638 с.

430. Сухомлинский В.А. Избранные произведения в пяти томах / В.А. Сухомлинский. – К. : Рад. шк., 1989. –

Т.3. : Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письмо к сыну. – 1980. – 719 с.

431. Сучасний тлумачний психологічний словник : близько 2500 термінів / Віктор Шалар. – Х. : Прапор, 2007. – 639 с.

432. Сучасний тлумачний словник української мови : 10000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2008. – 1008 с. – (Офіційна бібліотека).

433. Сушенцева Л.Л. Управління системою методичної роботи в сучасному професійно-технічному училищі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л.Л. Сушенцева. – К., 1999. – 20 с.

434. Тадеуш В. Новацький. Рука, що творить / Тадеуш Вацлав Новацький ; пер. з польськ. Ю. Родик, Ю. Салати. – Львів : Літопис, 2007. – 104 с.

435. Талалуєва Н.О. Підготовка робітників з професій художнього профілю в Україні (20-ті роки XX століття) / Н. Талалуєва // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць / [редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.]. – К. ; Черкаси, 2003. – Вип. II. – С. 103–112.

436. Талызина Н.Ф. Пути разработки профиля специалиста / Н.Ф. Талызина, Н.Г. Печенюк, Л.Б. Хохловский. – Саратов : Саратовский ун-т, 1987. – 163 с.

437. Творческие проблемы современных народных художественных промыслов : [сб. статей / сост. И.Я. Богуславская]. – Л. : Художник РСФСР, 1981. – 273 с.

438. Творчість і технології в наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : [наук. вид.] / за заг. ред. С.О. Сисоєвої. – К. : КІМ, 2008. – 424 с.

439. Теоретико-методичні засади викладання предметів гуманітарного циклу в професійно-технічних навчальних закладах : [монографія / за ред. Г.П. Васяновича]. – Львів : Українські технології, 2003. – 220 с.

440. Теоретические основы процесса обучения в современной школе / под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера ; АН СССР, НИИ общей педагогики. – М. : Педагогика, 1989. – 316, [2] с.

441. Тимків Б.М. Виготовлення художніх виробів із дерева : підруч. для учнів проф. навч.-виховних закл. / Богдан Михайлович Тимків, Касіян Матвійович Кавас ; [за ред. Б.М. Тимківа]. – Львів : Світ, 1995. –

Ч.1 : Різьба по дереву. – 1995. – 176 с.

442. Толочко П.П. Київська Русь / Петро Петрович Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 360 с.

443. Уварова Н.М. Технология оформления педагогического опыта / Н.М. Уварова, Т.А. Сергеева, Т.В. Максименко. – М. : Интеллект-Центр, 2003. – 112 с.

444. Українська вишивка : альбом / [авт. тексту та упоряд. Т. Кара-Васильєва]. – К. : Мистецтво, 1993. – 264 с.

445. Українське гончарство : національний культурологічний щорічник : наук. зб. за минулі літа / [упоряд. Олесь Пошивайло]. – К. ; Опішне : Молодь, 1993. –

Кн. 1. – 1993. – 519 с.

446. Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С.П. Павлюка. – К. : Знання, 2006. –

Кн. 1. – 1993. – 519 с.

Кн. 2. за рік 1994. – 1995. – 576 с.

447. Усатенко Т. Образно-символічна система орнаменту як чинник професійної компетентності фахівця / Т. Усатенко, Г. Усатенко // Професійно-

художня освіта України : зб. наук. праць / [редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.]. – К. ; Черкаси, 2003. – Вип. IV. – С. 46–56.

448. Усатенко Т.П. Українознавчі проблеми педагогічної думки ХІХ–ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Т.П. Усатенко. – К., 2007. – 42 с.

449. Учебные планы и программы для подготовки рабочих в профессионально-технических училищах. Профессия : вышивальщик на машине (швейная промышленность) шифр 6–121-Т-П. – М. : ВНМЦ ПТО, 1983. – 56 с.

450. Учебные планы по новым профессиям Перечня : Профессии для подготовки в технических, городских профессионально-технических училищах квалифицированных рабочих (по Перечню профессий сборник № 6). – М. : ВНМЦ ПТО, 1979. – 63 с.

451. Ушинський К.Д. Про народність в громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / за ред. В.П. Пискунова. – К., 1983. – Т.1. – С. 43–103.

452. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство : освіта, етнокультура, етнополітика : [монографія] / Георгій Філіпчук. – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

453. Филонов Г.Н. Воспитание в российском обществе : тенденции теории и практики / Георгий Николаевич Филонов. – М. : Государственный МИЦ семьи и воспитания, 2000. – 198 с.

454. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. : В.І. Шинкарук (голова) та ін.] ; НАН України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

455. Фірсова Л.С. Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами декоративно-прикладного мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Фірсова Людмила Станіславівна. – Кривий Ріг, 2001. – 181 с.

456. Формирование профессиональной самостоятельности учащихся профтехучилищ : метод. пособие / АПН СССР, НИИ проф.-техн. образования ; под. ред. Г.К. Малышева. – Л. : АПН СССР, 1991. – 39, [2] с.

457. Формирование системного мышления в обучения : [учеб. пособие для студ. и аспирантов пед. и психол. ф-тов вузов] / под. ред. проф. З.А. Решетовой. – М. : ЮНИТИ-ДАНИЛА, 2002. – 344 с. – (Педагогическая школа, XX–XXI век).
458. Формирование учебных навыков учащихся профшкол / [Н.Е. Важевская, А.Т. Глазунов, Л.Ю. Дегтяренко, В.Г. Казаков, И.А. Устюгова]; науч. ред. А.Т. Глазунов. – М. : АПО, 2001. – 38 с.
459. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / Виктор Франкл ; [пер. с англ. и нем. ; общ. ред. Л.Я. Гозмана]. – М. : Прогресс, 1990. – 366, [1] с.
460. Фрейд Зигмунд. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд; пер с нем.; вступ. ст. Б.Г. Херсонського. – К. : Здоровье, 1991. – 384 с.
461. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога : кн. для учителя / Л.М. Фридман. – М. : Просвещение, 1987. – 223, [1] с. – (Психол. наука – школе).
462. Фундаментальное (естественнонаучное и гуманитарное университетское образование : материалы Междунар. симпозиума ЮНЕСКО) // Высшее образование в России. – 1994. – № 4. – С. 3–6.
463. Фурса О.О. Організаційно-педагогічні засади навчально-виховного процесу у мистецькому коледжі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Фурса Оксана Олександрівна ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 235 с.
464. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів : [монографія] / Лідія Олексіївна Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 200 с.
465. Художні промисли України : альбом / [уклад. : Н.М. Кисельова, Н.М. Попенко]. – К. : Мистецтво, 1979. – 253 с.
466. Хуторской А.В. Современная дидактика : [учеб. для вузов] / А.В. Хуторской ; гл. ред. Е. Строганова. – СПб. : Питер, 2001. – 536 с. – (Учебник нового века).
467. Цимбалюк О. "Труд" – жіноча кравецька школа / Олена Цимбалюк. – Львів : СП "БаК", 1998. – 49 с.
468. Чернилевский С.Д. Учебный мастер и креативная технология

/ С.Д. Чернилевський // Профессиональное образование. – 2001. – № 5. – С. 10–11.

469. Чернышевский Н.Г. Полное собрание починений : в 15 т. / под общ. ред. В.Я. Кирпотина / Николай Гаврилович Чернышевский. – М. : Гослитиздат, 1957. –

Т.3. – 1951. – 565 с.

470. Читалин Н.А. Образование и бизнес: партнеры или соперники? / Н.А. Читалин // Среднее профессиональное образование. – 2008. – №6. – С.2–3.

471. Чубинський П.П. Мудрість віків : українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського ; [у 2-х кн.] / Павло Чубинський. – К. : Мистецтво, 1995. –

Кн. 1. – 1995. – 224 с.

472. Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини / Р.В. Чугай; АН УРСР, Музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1979. – 143 с.

473. Чуприна Н.В. Розробка художньо-технічних принципів проектування колекцій сучасного жіночого костюма на основі українського народного одягу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.18.19 – технологія текстильних матеріалів швейного і трикотажного виробництва / Н.В. Чуприна. – К., 2001. – 23 с.

474. Шаповаленко С.Г. Школьное оборудование и кабинетная система / С.Г. Шаповаленко // Вопросы школоведения. – 1982. – № 3. – С. 183–222.

475. Шапоринский С.А. Обучение и научное познание / Семен Абрамович Шапоринский. – М. : Педагогика, 1981. – 208 с.

476. Шаталов В.Ф. Точка опоры / Виктор Федорович Шаталов. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.

477. Шевнюк О.Л. Культурологія : навч. посіб. / О.Л. Шевнюк. – К. : Знання-Прес, 2004. – 353с. – (Вища освіта ХХІ століття).

478. Шевчук Л.І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Шевчук Людмила Іванівна. – К., 2001. – 398 с.

479. Шендрик А.И. Теория культуры : учеб. пособие для вузов по

дисципліне "Культурологія" / Анатолій Іванович Шендрік ; [гл. ред. Н.Д. Эрнашвили]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА–Єдинство, 2002. – 519 с.

480. Шиянов Е.Н. Развитие личности в обучении : учеб. пособие для студ. пед. вузов / Евгений Николаевич Шиянов, Изабела Борисовна Котова. – М. : Академия, 2000. – 288, [2] с. – (Высшее образование).

481. Шмагало Р.Т. Гончарний промисел і керамічні школи України / Р.Т. Шмагало // Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво : історія, теорія, практика / відп. ред. Е.П. Мисько. – Львів, 1992. – С. 72–78.

482. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ століття : структурування, методологія, художні пропозиції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознавства : спец. 17.00.06 "Декоративне і прикладне мистецтво" / Р.Т. Шмагало. – Львів, 2005. – 44 с.

483. Шмагало Р.Т. Художньо-промислова освіта Галичини у міжнародних зв'язках (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Ростислав Шмагало // Діалог культур : Україна у світовому контексті : матеріали І міжнар. філософ.-культурол. читань, м. Львів, 25–26 квіт., 1996 р. / [редкол. : С.О. Черепанова та ін.]. – Львів, 1996. – Вип. № 2. – С. 182–187.

484. Шоган В.В. Теоретические основы модульной технологии личностно ориентированного образования : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Шоган Владимир Васильевич. – Ростов-н/Д., 2000. – 477 с.

485. Щербаківський В.М. Українське мистецтво : вибрані неопубліковані праці / Вадим Михайлович Щербаківський / [упоряд., вст. ст. В. Ульяновського]. – К. : Либідь, 1995. – 266, [2] с.

486. Щербина В.Г. Система композиційних вправ у змісті підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Щербина Володимир Григорович. – К., 2000. – 274 с.

487. Щолокова О.П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя : [монографія] / Ольга Пилипівна Щолокова. – К. : Віпол, 1996. – 172 с.

488. Энциклопедия профессионального образования : в 3-х т. / под. ред.

С.Я. Батишева. – М. : АПО, 1999. –

Т.3 : Р–Я. – 1999. – 487 с.

489. Юркевич П. Чтение о воспитании / Памфил Юркевич. – М. : Изд-во Н. Чепелевского, 1965. – 272 с.

490. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. пед. спец. вищ. навч. закл. / Василь Васильович Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

491. Якиманская И.С. Личностно ориентированное профессиональное образование / Ираида Сергеевна Якиманская. – Екатеринбург : Уральский гос. проф.-пед. ун-т, 1998. – 126 с.

492. Якиманская И.С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1994. – № 2. – С. 14–23.

493. Яценко Т.С. Глибинно-психологічна сутність символу / Т.С. Яценко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : [зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : у 5-ти т.]. – К., 2007. – Т.3. : Психологічна, вікова фізіологія, дефектологія. – С. 39–47.

494. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectifs / B.S. Bloom. – Handbook I: Cognitive Domains, David Mc.Kay, Company Inc., New York, 1971. – P. 85.

495. Charewiczowa L. Lwówskie organizacje Zawodowe – Lwów, 1929. – 6 s.

496. Eckhart Chrosciel and Williana Plambridge MES / Handbook on Modules of Employable Skills Training // Vocational Training Branch ILO. – Geneva, 1998. – P. 120.

497. Ewolucja kwalifikacji nauczycieli w kontekście przemian edukacyjnych / Pod. red. Franciszka Szloska. – Warszawa-Siedlce: Radom, 2007. – 333 s.

498. Walentina Radkewycz. Humanistyczne aspekty kształcenia artystycznego : Філософія педагогічної майстерності // Filozofia mistrostwa pedagogicznego / [редкол. : Н.Г. Ничкало (голова) та ін.]. – К. ; Вінниця, 2008. – С. 211–218.

499. Walentina Radkewycz. Kulturologiczne zasady kształcenia zawodowego we współczesnej szkole zawodowej / W. Radkewycz // Monograficzna seria wydawnicza – Biblioteka Pedagogiki Pracy Redaktor naukowy: prof. dr hab. Henryk Bednarczyk Ukazuje się od 1987 r. Łącznie. – St. 234–238.

500. Metodika tvorby školních vzdělávacích programů SOŠ a SOU / Jana Kasparova. – Praha : Národní ústav odborného vzdělávání, 2007. – 90 s.
501. Miroslav Chrástka. Metody pedagogického výzkumu : Základy kvantitativního výzkumu. – Praha : Grada publishing, 2007. – 265 s.
502. Raoul Trojan. Malý slovník výtvarného umění / Raoul Trojan, Bohumír Mráz. – Praha : Nakladatelství Fortuna, 1996. – 236 s.
503. Jan Průcha. Moderní pedagogika / Jan Průcha. – 3., upr. a dopl. vyd. – Praha: Portál, 2005. – 481 s.
504. Jan Průcha. Pedagogický slovník: aktualizované vydání / Jan Průcha, Eliška Walterová, Jiří Mareš. – Vyd. 5. – Praha : Portál, 2008. – 322 s.

ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

505. Вище професійне художнє училище № 5 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vphu5.cv.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.
506. Вище художнє професійне училище № 3 м. Івано-Франківська [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://proftekhosvita.org.ua>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.
507. Вище професійне училище № 23 Сумської області [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vpu23.narod.ru>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.
508. Вище професійне училище № 10 м. Тернополя [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vpu10.te.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.
509. Вище художнє професійне училище № 19 Хмельницької області [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vxpu19.hmarka.net>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.
510. Делор Жак. Народження Європейського Союзу [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/europe/10.pdf>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.
511. Державна програма збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів

України від 23 травня 2007 року № 768 [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : 16 вересня 2008 р. : <<http://www.kmu.gov/kmu/control/uk/cardnpd>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

512. Державний класифікатор професій ДК 003:2005 [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <<http://zakon.nau.ua/doc>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

513. Закон України "Про народні художні промисли" [електронний ресурс] : із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 3 лютого 2004 року № 1407–IV. – Режим доступу до документа : <http://www.urportal.com.ua/zakon_ukrajini_pro_narodni_hudozhni.html>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

514. Закон України "Про професійно-технічну освіту" № 103/98 ВР, із змінами від 19 грудня 2006 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://www.osvita.org.ua/pravo/law_04/part_02.html. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

515. Кам'янець-Подільський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://proftekhosvita.org.ua>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

516. Копенгагенская Декларация по усилению европейской кооперации в профессиональном образовании 2005 [электронный ресурс]. – Режим доступа к документу :

<<http://www.rusmagistr.ru/page0002/page0026/page0043>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

517. Луганський художньо-промисловий ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://sites.google.com/site/luhhpl/Home>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

518. Львівський професійний ліцей дизайну та будівництва [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.liceydb.lviv.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

519. Львівський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. –

Режим доступу : <<http://Lphl.ho.ua>>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

520. Про затвердження Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 768. [електронний ресурс].

– Режим доступу до документа : <<http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd>>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

521. Про схвалення Концепції Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 336-р. – [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа :

<<http://www.napravo.net/data/baseos/ukr08071.htm>.>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

522. Решетилівський художній професійний ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : < <http://Rechethyalijey.narod.ru>.>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

523. Севастопольський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.sphl.narod.ru>.>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

524. Слов'янський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://spxl.at.ua>.>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

525. Стрийське вище художнє професійне училище [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://svhpu.org.ua/>>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

526. Техническое и профессиональное образование и подготовка для двадцать первого века. – [электронный ресурс] : / Рекомендации ЮНЕСКО и МОТ. – Режим доступа к документу :

<<http://tve.secton@unesco.org/>;<http://www.unesco.org/education/ifpskills@ilo.org/> <http://www.ilo.org/skills/>>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

527. Указ Президента України «Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : – <<http://vazakon.com/document/frapt18/idx18324.htm>>.- Загол. з екрану. – Мова укр.

528. Художнє професійно-технічне училище № 14 [електронний ресурс]. –

Режим доступу : <<http://www.hptu14.com.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

529. Черкаський художньо-технічний коледж [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chtk.ck.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

530. Robert F. Mager. Repairing Instructional Objectives [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <<http://www.librarything.com/author/magerrobertf>>.– Загол. з екрану. – Мова англ.

531. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF) [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <<http://europa.eu/>>.– Загол. з екрану. – Мова англ.

МАТЕРІАЛИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

532. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Оргмассовый и кадры.

оп. 1.

Спр. 86. Годовые отчеты подведомственных организаций Укрхудож-промсоюза о работе с кадрами за 1948 год, 177 арк.

533. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Оргмассовый и кадры.

оп. 1.

Спр. 89. Годовой отчет Кролевецкого техникума художественных промыслов об учебно-воспитательной работе за 1948 год, 15 арк.

534. Центральний державний архів вищих органів влади та управління

України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Финансово-отчётный.

оп. 1.

Спр. 336. Годовой отчет Решетиловской художественной школы Укрхудожпромсоюза о финансово-хозяйственной деятельности за 1955 год, 42 арк.

535. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Финансово-отчётный.

оп. 1.

Спр. 393. Годовой отчет Решетиловской художественной школы Укрхудожпромсоюза о финансово-хозяйственной деятельности за 1956 год, 11 арк.

536. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации.

оп.1.

Спр. 859. Документы (доклады, обзоры, информация) Главхудожпрома о возрождении и развитии художественных промыслов на Украине, 23 арк.

537. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Главное управление художественных промыслов Министерства местной промышленности УРСР. Производственно-технический отдел.

оп.1.

Спр. 1038. Документы (программа, доклады, рекомендации) о проведении

семинара на Кролевещкой фабрике художественных изделий (22–23 октября 1969 г.), 65 арк.

538. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Президиум.

оп. 1.

Спр. 489. Документы (регламент, списки, доклады и др.) о проведении Республиканского совещания специалистов народных художественных промыслов (23–24 ноября 1959 г., г. Киев), 41 арк.

539. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Оргмассовый и кадры.

оп. 1.

Спр. 88. Отчет Дегтяревской школы мастеров народного творчества об учебно-воспитательной работе за 1948 год, 22 арк.

540. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Оргмассовый и кадры.

оп. 1.

Спр. 67. Отчет о работе Кролевещкого техникума художественных промыслов за 1946-1947 учебный год, 30 арк.

541. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Руководство.

оп.1.

Спр. 21. Постановления № 1-100 Оргбюро Укрхудожпромсоюза за 1945 год (16 января, 7 декабря), 147 арк.

542. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Руководство.

оп. 1.

Спр. 102. Постановление № 1-92 Президиума Укрхудожпромсоюза за 1949 год, 192 арк.

543. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Руководство.

оп. 1.

Спр. 80. Протоколы № 1-25 заседаний Президиума Укрхудожпромсоюза за 1948 год (1944 – 1973 г.), 106 арк.

544. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Оргмассовый и кадры.

Оп. 1.

Спр. 8. Сводные годовые статистические отчеты Укрхудожпромсоюза и подведомственных организаций о подготовке и переподготовке кадров за 1944 год, 6 арк.

545. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Оргмассовый и кадры.

оп. 1.

Спр. 23. Сводные годовые статистические отчеты Укрхудожпромсоюза и подведомственных организаций о подготовке и переподготовке кадров за 1945 год, 8 арк.

546. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Оргмассовый и кадры.

оп. 1.

Спр. 24. Сводный годовой отчет Укрхудожпромсоюза о работе с кадрами за 1945 год, 3 арк.

547. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Главное управление художественных промыслов Министерства местной промышленности УССР. Руководство

оп. 1.

Спр. 970. Сводный отчет Укрхудожпромсоюза о работе с кадрами за 1968 год, 24 арк.

548. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4676 Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Президиум.

оп. 1.

Спр. 1. Постановление № 1-62 Оргбюро Укрхудожпромсоюза за 1944 год, 79 арк.

549. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4791 Міністерство місцевої промисловості УСРС. Центральна бухгалтерія.

оп. 1.

Спр. 1017. Річний звіт Вижницького, Кролевецького, Решетилівського училищ за 1968 рік, 71 арк.

550. Центральний державний архів вищих органів влади та управління

України

Ф. 4791 Міністерство місцевої промисловості. Управління бухгалтерського обліку і звітності.

оп. 1.

Спр. 2200. Бухгалтерський звіт Кролевецького училища за 1975 рік, 35 арк.

551. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4791 Міністерство місцевої промисловості. Управління бухгалтерського обліку і звітності.

оп. 1.

Спр. 2202. Бухгалтерський звіт Решетилівського училища за 1975 рік, 26 арк.

552. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4791 Міністерство місцевої промисловості. Управління кадрів і навчальних закладів.

оп. 1.

Спр. 614. Акти та інші документи з питань прийому і передачі навчальних закладів з однієї системи в іншу за 1966 рік, 223 арк.

553. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф.4791 Міністерство місцевої промисловості УРСР. Центральна бухгалтерія.

оп. 1.

Спр. 851. Річний звіт по Кролевецькому профтехучилищу, Косівському училищу, Вижницькому училищу, Ужгородському училищу за 1967 рік, 159 арк.

554. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4791 Міністерство місцевої промисловості. Управління кадрів і навчальних закладів.

оп. 1.

Спр. 623. Річні звіти про роботу середніх спеціальних навчальних закладів Міністерства місцевої промисловості УСРС за 1965 –1966 н.р., 115 арк.

555. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4990 Министерство местной промышленности.

оп.1.

Спр. 503. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1948 год, 71 арк.

556. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4990 Министерство местной промышленности.

оп. 1.

Спр. 504. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1949 год, 45 арк.

557. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4990 Министерство местной промышленности.

оп. 1.

Спр. 507. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1950 год, 48 арк.

558. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4990 Министерство местной промышленности.

оп. 1.

Спр. 509. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1951 год, 58 арк.

559. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф-Р. 4609 Украинское республиканское управление трудовых резервов СНК СССР. Отдел планирования и учёта сети и контингентов.

оп 1.

Спр. 22. Постановление СНК СССР и приказы главного управления трудовых резервов СССР об организации училищ и школ ФЗО на Украине за 1945 год (2 января – 4 декабря), 93 арк.

ДОДАТКИ (окремий рукопис)